אלע ווערק

פון

דוד פרישמאן

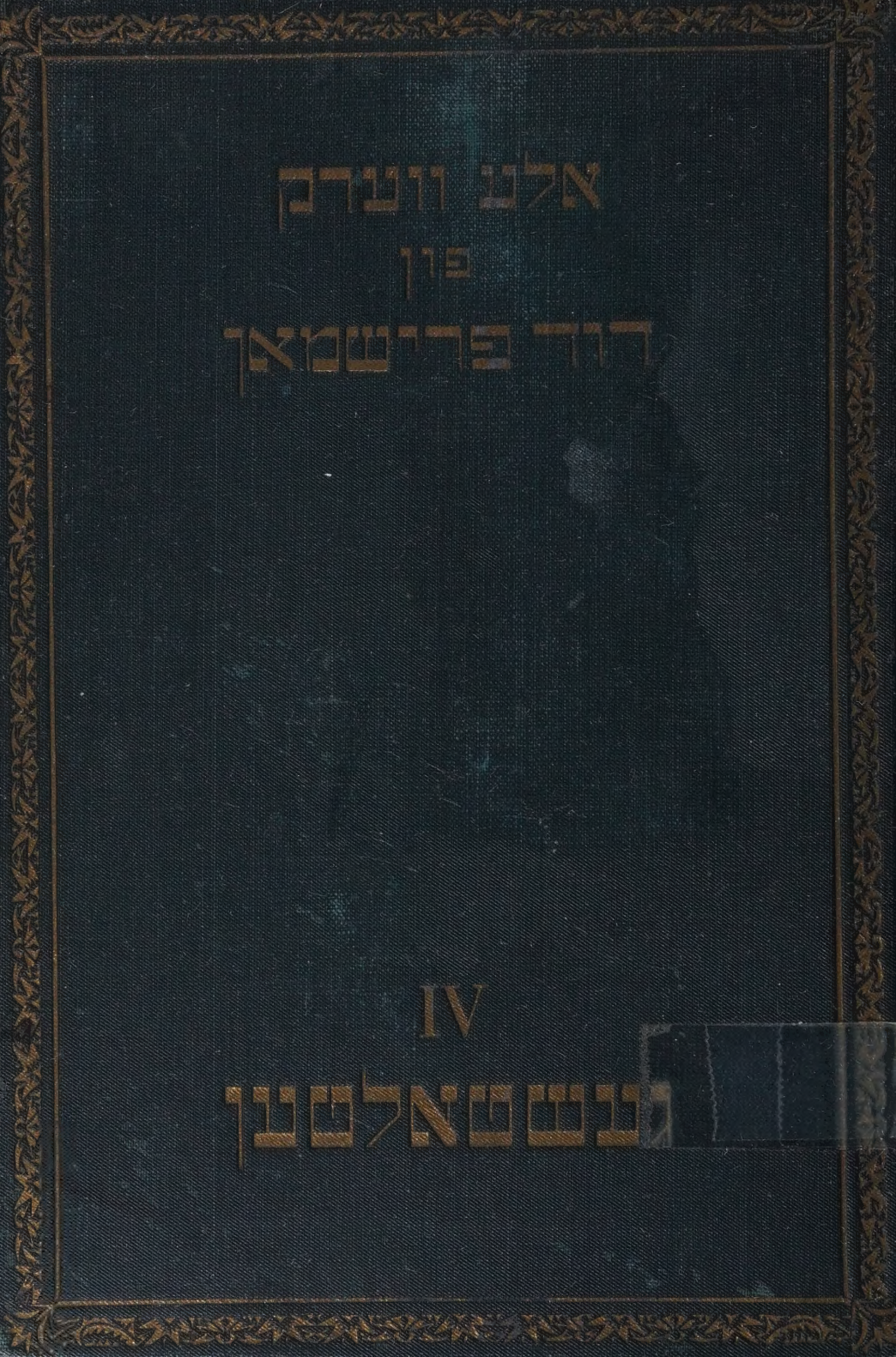

IV

נעשטאלטען

« ספריה עממית טורונטו »
JEWISH PUBLIC LIBRARY TORONTO

C01

אַלע ווערק

פון דוד פרישמאַן

העזרה מיהודי אַמעריקא ליהודים
א מתנה פון די אידן אין
דרום אפריקע
S.A. JEWISH WAR APPEAL,
P.O. Box 5281,
JOHANNESBURG.
South Africa.

JEWISH PUBLIC LIBRARY, TORONTO

ספרית עממית טורונטו
יידישע
פאלקס
JEWISH PUBLIC LIBRARY, TORONTO

אַלע ווערק פון

דוד פרישמאן

פערטער באַנד

פערלאַג לילי פרישמאַן

ג ע ש ט א ל ט ע ן

« ספריה עממית בטורונטו »
יידישע
פאלקס ביבליאטעק
טאראנטע
JEWISH PUBLIC LIBRARY, TORONTO

וואַרשאַ — נ י ו - י א ָ ר ק 1930

אלע רעכט רעזערווירט

Copyright by Lili Frishman
1930
Printed in Poland

ספריה עממית בטורונטו
יידישע
פאלקס ביבליאטעק
טאראנטא
JEWISH PUBLIC LIBRARY, TORONTO

טעאַדאָר הערצל

(זע כ' תמוז)

1

„... ווי אַ לעגענדע איז דאָס לעבען פון׳ם דאָזיגען מענשען געווען. אוּן ערצעהלען וועט אין דער טונקעל-שעה די דאָזיגע לעגענדע די מא-מע דעם קינד, אוּן אַ געשלעכט וועט זי ערצעהלען דעם געשלעכט.

אוּן אַזוי פלוצלינג ווי ער האָט זיך בעוויזען, אַזוי פלוצלינג איז ער פערשוואונדען. אוּיך דאָס איז דאָך פונקט ווי אין דער לעגענדע...

אַ גוטער מלאך איז בייַ זיין וויעג געשטאַנען, אוּן אַלע קערפער-ליכע אוּן גייסטיגע זאַכען, וועלכע ווערען געווהנליך געגעבען טויזע-דער מענשען צוזאַמען, זיי האָט ער אַוועקגעגעבען דעם דאָזיגען א י י-נ ע ם: די צויבער-אויגען אוּן די פראַכט-געשטאַלט, די זיסע לייפען אוּן דאָס איידעלע אוּן ווייכע, די קראַפט פון פערשטאַנד אוּן דאָס קינדער-האַרץ, דאָס גראָבע דענקען אוּן די ריעזען-קראַפט, די פעהיגקייט צו חלום׳ען אוּן דעם גרויסען בעגעהר צו בעשאַפען דאָס גרויסע, וואָס אַ מענש קען נישט בעשאַפען, אוּן דאָס זיסע געלעכטער האָט ער איהם געגעבען צו געווען אוּן צו זיעגען, אוּן אַ שטאַרקען ווילען האָט ער איהם געגעבען אוּן די קונסט פון חן-געפינען בייַ די גרויסע געטער אוּן בייַ מענשען — אַלע גאַבען פון׳ם קערפער אוּן פון׳ם גייסט.

אוּן אויך דעם טויט האָט ער איהם געגעבען — אַז קומען זאָל ער פלוצלינג אוּן זאָל אויסגיסען אויף איהם דעם צויבער פון דער לע-בענדע, אום צו מאַכען דאָס געשטאַלט פון׳ם העלד אַ פאַלקאָמענע.

דען געזאָגט האָט ער זיך: „דאָס, וואָס איז איהם נישט מעגליך געווען דורך זיין לעבען צו מאַכען, דאָס וועט אפשר מאַכען זיין טויט"...

אַזוי בערך זענען געווען די ווערטער, וועלכע איך האָב געשריבען

אין יענעם ביטערען, עלענדען טאָג: דעם צוואַנציגסטען תמוז תרס"ד. דער טאָג איז געווען אַ וואַרעמער, אַ קלאָרער, אַ מחיה'דיגער. מיטאָג-צייט איז דער הימל פערוואָלקנט געוואָרען, און געגען אָוונד איז אָנגעקומען די מורא'דיגע טעלעגראַמע. פלוצלינג איז זי געקומען. קיי-נער האָט זיך נישט געריכט אויף איהר און קיינעם איז עס נישט אויפ'ן געדאַנק געקומען. זינט דעמסמאָל זענען אַריבער זיבען יאָהר.

און דאָס, וואָס איז איהם נישט מעגליך געווען דורך זיין לעבען צו מאַכען, דאָס האָט זיין טויט נישט געמאַכט.

און זינט דעמסמאָל — פונ'ם גרויסען בוים זענען געוואָרען קלייי-נע שפענדלעך, פון דער אייגער סטאַדט זענען געוואָרען איינצעלנע שפעלעך, פונ'ם איינעם הייליגטום זענען געוואָרען אוגצעהליגע מזבח'לעך. אָנשטאָט דער אייגער זון, דער גרויסער, האָבען מיר איצט צעהנדליגער חלב'נע ליכטלעך, וועלכע דו קאָנסט זיי קויפען פאַר אַ גראָשען, און אָנשטאָט דעם איינעם גרויסען מענשען, האָבען מיר איצט דרייהונדערט קליינע פיקסעלעך, און אָנשטאָט דעם איי-נעם גרויסען חלום, האָבען מיר איצט טויזענדער נעכטיגע פאַנטאַזיעס. ווער ווייסט: אויך דער חסידיזם, פונ'ם גרויסען בעש"ט, איז דאָך בייַם אָנפאַנג געווען גרויס און מעכטיג און שטאַלץ און טראָעדיג מיט וואונדערליכע צוקונפטען. און איצט האָט זיך פונ'ם גאַנצען אויסגעלאָזט נישט מעהר ווי אייגצעלנע אוגצעהליגע קלויזען און קליינע רבי'לעך אין די הונדערטער. ווער ווייס, אויב דער ציוניזם געפינט זיך נישט אויף דעמזעלביגען וועג. ווער ווייס, וואָס וועט זיין מיט איהם אין עטליכע יאָהר אַרום, אין עטליכע יאָהרצעהנטען אַרום. דאָס, וואָס איז נישט מעגליך געווען צו מאַכען דורכ'ן לעבען פונ'ם גרויסען מאַן, דאָס האָט זיין טויט נישט געמאַכט.

פאַרוואָס?..

און דאַן באַלד די צווייטע פראַגע: ווער איז דער דאָזיגער וואונדערליכער מענש געווען? וואָס איז דער דאָזיגער וואונדער-ליכער מענש געווען?

און איך געדענק: — אינ'ם יאָהר 1887 איז עס געווען, מיט גאַנצע 24 יאָהר צוריק. דער ציוניזם איז נאָך גאָר אויף דער וועלט נישט געווען, פון באַזעלבען האָט קיינער נישט גערעדט, און אפילו די

חבת-ציון איז נאָר געווען אַ סחורה פאַר אַנגראָסיסטען. די יחידים האָבען זיך בענוגענט דערמיט, וואָס זיי האָבען זיך געקויפט דעם פּאָרטרעט פון משה מאָנטעפיאָרע און האָבען איהם אויפגעהאָנגען אויף דער וואַנד אין זענען אויך באופן זה געווען גוטע „חובבים". אַרום יענער צייט איז עס געווען, אַז אין אַ נומער „נייע פרייע פרעסע" האָט זיך אָבגעדרוקט עפעס אַ פעלליעטאָן מיט'ן נאָמען „דאָס באַמבוסראָהר". און אונטערגעשריבען איז געווען עפעס אַ נאָמען: ט. הערצל. דער פעלליעטאָן איז געווען געגען דעם שריפטשטעלער שפיעלהאַגען, וועלכער האָט געהאַט געניומען זיינע אַ ערצעהלונג און געמאַכט פון איהר אַ דראַמאַ, און דער פעלליעטאָניסט איז געווען אַ נייער שרייבער. צום ערשטען מאָל האָט ער זיך געהאַט בעוויזען. דער סטיל איז געווען גלענצענד. יעדער זאַץ — אַ „פּאָענטע", יעדע ווענדונג — אַ'אוצר פון גייסטרייכטום, יעדער אָבזאַץ — אַ גאַנץ געביי פון קונסט. און וויפיעל איך האָב דעמסמאָל ביים לעזען געלאַכט! ניין, אַזוי האָט נאָך קיינער נישט געשריבען, איז ער אַ וויענער? ער האָט צופיעל „עספריט" פאַר אַ מענשען פון דעם דאָנוי-שטראַנד. איז ער אַ פּאַריזער? ער האָט צופיעל „געמיט" פאַר אַ מענשען פון דעם בולוואַר-פלאַסטער. און הויפטזעכליך, יענער ליריזם, דער וואונדערליכער ליריזם, וועלכער שמעקט אַרויס פון יעדען וואָרט! דאָס איז דאָך אַ דיכטער, אַ וואָהרער, גרויסער דיכטער, וועלכער רעדט דאָ צו אונז! ניין, אַזוי האָט נאָך קיינער נישט געשריבען קיין פעלליעטאָנען! — און באַלד דערויף איז געקומען די תשובה פון פרידריך שפיעלהאָגען: אַ פעלליעטאָן אין דער „פאָסישער צייטונג". אָבער יענער ט. הערצל האָט נישט מעהר געענטפערט. יענער ט. הערצל איז געקומען אין דער „נייער פרייער פרעסע" מיט נייע פעלליעטאָנען וועגען נייע ענינים. און יעדער פעלליעטאָן איז געווען גלענצענדער ווי דער פריהערדיגער. און דאָס האָבען זיך דאָרט געדרוקט יענע וואונדערליכע פעליעטאָנען, וועלכע זענען שפעטער געזאַמעלט און אַרויסגעגעבען געוואָרען מיט'ן נאָמען „פאַליי בוראָן". עס איז קלאָר: דער דאָזיגער דיכטער וויל בעשאַפען אין דער פאָעזיע אַ נייעם „זשאַנר". דעם פעלליעטאָן וויל ער אויפהויבען ביז צו דער מדרגה פון אַ גדיכט, אַ מין נייע פאָרם פון'ם לירישען

נעדיכט. אפשר איז שוין ווירקליך צייט, אַז די דיכטער זאָלען אויפ-
הערען צו שרייבען יענע פיערפיסיגע יאַמבען אַ לאַ היינע און זאָ-
לען פון היינט אָן שרייבען זייערע געדיכטען אין דער פאָרם פון —
פעליעטאָנען. הערצל, וועניגסטענס, האָט געשריבען אַזעלכע גע-
דיכטע. זיינע פעליעטאָנען זענען געווען געדיכטע. דער דאָזיגער
פעליעטאָניסט איז געווען אַ גרויסער דיכטער.

און פלוצלינג איז געקומען יענע געוואַלדיגע איבערראַשונג:
דער דאָזיגער דיכטער האָט זיך אין אַ שהנעם פריהמאָרגען אונז
בעוויזען, אונז יודען, און אָט איז ער גאָר אַ יוד, אַנ'אונזעריגער,
און דעם שמערץ פון זיין פאָלק האָט ער געליטען נישט נאָר ווי
איינער פון אונז, נאָר ווי עס לייגט אַ גרויסער דיכטער. און דאָן
די צווייטע איבערראַשונג: דער דאָזיגער הערצל ווערט דער גרינדער
פון דעם ציוניזם, דער אויבענאַן-שטעהער פון דער גרויסער בעווע-
גונג, דער געהער אָן דער שפיץ פון דער גרויסער מאַסע...

אַ דיכטער — און די מאַסע? הערצל — און אַ מאַסען-פובלי-
קום? און ע ר ווען „מאַכען" דיפלאָמאַטיע? און ע ר ווען זיך 24
שעה אין מעת-לעת אַרומרייסען מיט פאַרטיי-לייט? דאָס דאָזיגע
ריינע, טרייע און שמערצענדע האַרץ — און פאַרטיי-לייט? און ווען
נישט קומען אַמאָל אַ טאָג, אַז דאָס דאָזיגע האַרץ ווען צעברעכען
ווערען בייַ די דאָזיגע שטיינער?

און איך מוז געדענקען יעצט יענע שטעל אין זיין אויטאָביא-
גראַפיע, וואו ער דערצעהלט אונז פון די חלומות פון זיינע קינדער-
יאָהרען און ווי ער האָט געגליהט צו ווערען אַמאָל אַנ'אויפבויער
פון נייע וועלטען, אַ מין פערדינאַנד דע לעסעפס, אַ מין קאָלומ-
בוס, אַ מין הויפטלינג פון ווילדע אינדיאַנער אין אַ ווילדען מדבר
אין די פרעריען פון אַמעריקא. חלומות פון אַ דיכטער-קינד!

און נאָך אַ פעליעטאָן מוז איך איצט געדענקען. אינ'ם יאָהר
1896 האָט ער איהם געשריבען און הייסען הייסט ער „ברעסלויער
שפּאַציערגאַנג". ער שילדערט, ווי ער געהט פאַרבייַ פאַר ביסמארק'ס
אַ דענקמאָל און ווי ער בעוואונדערט די קראַפט פון דעם דאָזיגען
געוואָלד-זשעני, אַז געגומען האָט ער צעברעכענע מענשען און האָט
זיי געצוואונגען צו ווערען אַ פאָלק. „עס האָט זיי קיין שום זאַך

נישט געהאַלפֿען; זיי האָבען גאָרנישט וועלען אַ גרויס פּאַלק". האָט ער נישט דענסמאָל געחלומ׳ט דערפון, ווי אויך ער וועט צע־ברעכענע, צעוועהטאָגטע מענשען נעהמען און וועט זיי אויפ׳ס גע־וואַלד מאַכען פּאָר אַ פּאַלק?.. און ער שפּאַצירט טרויעריג און פערלאָזען דורך די גאַסען פון דער פרעמדער שטאָדט. אונטער די לעצטע הייזער ציהען זיך די גראָז־פעלדער. אָרימע, אָבגעריסענע און שמוציגע יונגלעך שפּיעלען זיך אויף דער גאַס. אזוי קומט ער ביז צום „גוטען אָרט", צום יודישען בית־עלמין. די מצבות זענען בעשריבען העברעאיש. בייַ דער וואַנד זענען די פאַמיליען־גרעבער. די גרעבער פון דער פאַמיליע לאַסאַל דערקענט ער נאָך פון וויי־טען — און צום קבר פון פערדינאַנד לאַסאַל וואַנדערט ער דאָס היינט. דאָ אויפ׳ן יודישען בית־עלמין שלאָפט דער מאַן, „וועלכער איז אויך געווען אַ גרויסער מייסטער אומצוגעהן מיט דער מאַסע"...

יאָ, אַ פערדינאַנד לאַסאַל! — אָבער דער דאָזיגער מענש איז דאָך פון אַ גאַנץ אנדערען שטיק האָלץ געשניצט געווען ווי אַ הערצל. אַזעלכע מענשען וועלן זיי האָבען נאָר דעם עהרגייץ צו עפּעס אַ זאַך, אַודאי און אַודאי זענען זיי מייסטער אומצוגעהן מיט די מאַסען. זיין נשמה האָט איהם קיינמאָל נישט וועה געטהון, דען די וועלט אין דרויסען האָט זיין נשמה גאָרנישט בעריהרט. זיין האַרץ האָט נישט געקאָנט צעברעכען וועהרען, דען ער האָט גאָר קיין האַרץ נישט געהאַט. דער דאָזיגער מענש איז קיין דיכטער נישט געווען, דער דאָזיגער מענש איז נישט געווען טעאָאָר הערצל. אַ גאון איז ער געווען, אַ חריף, אַ זשעני, אַזעלכער ווי עס ווערט אַמאָל גע־בוירען נאָר איינער אין יאָהרהונדערטען. און אַ עהרגייץ האָט גע־ברענט אינ׳ם דאָזיגען מענשען, אַז כאָטש נעהם גאַנצע וועלטען און מאַך זיי חרוב און בוי אַנדערע, און אַ ענערגיע האָט ער געהאַט, וועלכע וויס פון קיין שום גרענץ נישט. איבער מענשליכע פּגרים וועט ער טרעטען, און דאָס זייניגע וועט ער אויספיהרען; איבער טייכען בלוט וועט ער שפּרייזען, און זיין ציגאָר וועט ער זיך רוהיג רויכערן און די נעגעל פון זיין וויסער, איידעלער האַנד וועט ער זיך רוהיג פּוצען. האָט איהם זיין אונבעגרענצטער עהרגייץ אָנגע־

רעדט: געה אויך ווער דער גרעסטער צווישען די פילאָזאָפען — איז ער געגאַנגען אויף האָט אָנגעשריבען זיין בוך „הערצקליט דער טוג-קעלער", אויך אַלע פילאָזאָפען אַרום האָבען געשטוינט; אויך האָט איהם זיין לייענע צו כבוד אָנגערעדט: געה אויך ווייז, אַז דו קענסט זיין דער גרעסטער יודיכט — איז ער געגאַנגען אויף האָט פערפאַסט זיין בעריהמט בוך „דאָס סיסטעם פון די ערווארבענע רעכט"; אויך האָט זיין ענדלאָזע לייַדענשאַפט צו כבוד אין איהם געדרענגט: געה אויך בעווייז, אַז דו ביסט דער בעסטער רעדנער פון דיין צייט — איז ער געגאַנגען אויף האָט געהאַלטען זיין ווערלט-בעריהמטע „אַסיזען-רעדע". איינמאָל אָבער ביינאַכט האָט ער נישט געקענט שלאָפען אויך זיין גייסט האָט געזוכט עפעס אַ נייעם געגענשטאַנד, אָן ווערכען ער זאָל קענען בעפרידיגען זיין עהרגייץ — אויך אינדערפריה איז ער אויפגעשטאַנען אויך האָט בעשאַפען זיין ראַדיקאַלע אַרבייטער-פּאַרטיי אויך איז געווארען דער פּאָטער פון דער אַרבייטער-בעווענגונג, אַ מין קעניג פון די אַרבייטער. ער — אויך אַרבייטער! דער מאַן, ווערכער האָט זיך געפּלעגט וואַשען זיינע הענד מיט קעלניש וואַסער, נאָך יעדען מאָל, וואָס ער האָט בעדאַרפט געבען די האַנד אַנאַרבייטער. אויך אָט ער איז עס, פון ווערכען אַ ביסמאַרק האָט געזאָגט, ווי ער האָט איהם געזוכן צום ערשטען מאָל: „דאָס איז דער מאַן, ווערכען עס חלומ'ט זיך פון אַ דינאַסטיע לאַסאַל" — אויך ביסמאַרק איז געווען אַ מענשענקענער ווי קיין צווייטער. דער דאָזיגער לאַסאַל איז געווען געשניצט פונ'ם זעלביגען האָלץ, פון ווערכען עס ווערען געשניצט די ביסמאַרק'ס אַליין, אויך געווייס אויך די לעסעפס. פאַר אַזעלכע מענשען עקזיסטירט נישט קיין הינדערניש. האָבען זיי פאַר זיך עפעס אַ ציעל, ווערען זיי עס דערגרייכען: איבער מענשליכע פּגרים, איבער טייכען בלוט — דאָס געהט זיי שוין נישט אָן. ווען, למשל, אין יענער נאַכט, ווען לאַסאַל האָט נישט געקענט שלאָפען, וואָלט איהם זיין עהרגייץ געגעבען אין זין אַריין, נישט ער זאָל ווערען דער קעניג פון די אַרבייטער, נאָר דער קעניג פון די יודען — בין איך זיכער, אַז ער וואָלט זיין דער ריכטיגער מענש צו בעשאַפען אַ „יודענשטאַט", אויך אַפילו פון ארץ-ישראל. צו אונזער אומגליק איז איהם דענסמאָל נאָר געקומען

אין זין אַריין, צו בעשאַפֿען אַ „אַרבייטערשטאַט" — אויך אַ יש מאין...

און אַזאַ מענש האָט זיך דער דיכטער געמוזט פֿאַר אַ מוס-טער? — יאָ, אויך טעאָדאָר הערצל האָט אַ עהרגייץ געהאַט, אָבער דאָס איז אַ עהרגייץ געווען פֿול מיט איידעלקייט. אויך ער האָט אַ ריעזען-קראַפֿט געהאַט, אָבער דאָס איז אַ ריעזען-קראַפֿט געווען, וואָס איהר קוואַל איז די נשמה; יעדע נייע פֿראָבע, וואָס די דאָזיגע קראַפֿט האָט געמאַכט, האָט אַ שטיק נשמה מיטגעריסען. אויך ער האָט די מאַכט פון פערשטאַנד געהאַט, אָבער געווען איז דאָס אַ מאַכט פון אַ פערשטאַנד, וועלכער איז צוגעבונדען צו אַ קינדער-האַרץ. און האָט ער זיך בענוצט מיט דעם כּלי-זיין פון דער דיפֿלאָ-מאַטיע, איז עס אַ דיפֿלאָמאַטיע געווען פון אַ גרויסען טרוימער. ביי יעדען קלייגעם דרעהעלע און ביי יעדען קלייגעם שווינדעלע האָט בלוט גערונען פון זיין האַרץ — און קיינעם האָט ער עס נישט דערצעהלט. ער האָט קיינעם נישט אויסגעזאָגט, וואָס ער ליידט און וואָס ער שלעפּט, און אויך זיינע נאָהנטסטע האָבען עס נישט גע-וואוסט. דער געגענשטאַנד, ביי וועלכען ער האָט געאַרבייט, איז נישט געווען קיין סוּפּע-קאַנאַל, ווי ביי לעסעפּס, נאָר אַ לעבעדיג פּאָלק; און דאָס דאָזיגע פּאָלק האָט ער ל י ע ב געהאַט. דאָס ציעל, וואָס ער האָט געהאַט פאַר זיך, איז נישט געווען נאָר אַ מיטעל צו זעטיגען דעם עהרגייץ, ווי ביי פערדינאַנד לאַסאַל, נאָר עס איז געווען אַ צוועק כּאַר זיך אַליין, און דער דאָזיגער צוועק איז גע-וען דער אינהאַלט פון זיין גאַנצען האַרץ. און ווען זיי האָבען איהם דאָס לעבען פערביטערט, און ווען די גראָבע הענד האָבען איהם שמערצען געמאַכט שוין אַביסעל מעהר, ווי עס געשיקט זיך, יענע גראָבע הענד פון יענע ליבבע מאַסען, וואָס ער האָט געוואָלט זיין אַ מייסטער אומצוגעהן מיט זיי, און ווען עס איז איהם שוין עקעלדיג געוואָרען פאַר אַלע יענע שהנע לייט און שהנע בעשעפּ-נישען פון זיין „ליבב פּאָלק", דאַן איז ער געלאָפּען פון זיי, צוזאַ-מען מיט זיין שמערץ, און האָט זיך פאַר זיי בעהאַלטען אין ערד-לאָך — אָבער דעם שמערץ האָט ער דאָך מיטגענומען מיט זיך...

דער טאָג איז געווען אַ וואַרעמער, אַ קלאָרער, אַ מחיה'דיגער.

מיטאָגציים איז דער הימל פערוואָלקענט געוואָרן אוּן גצנצן אָוונד איז דער גרויסער דיכטער גשטאָרבן.

אָבער זיין מאַנטל האָבן זיי גענומען אוּן האָבן איהם צעריסן אויף צוועלף שטיק, אוּן יעדצר פוּן זיי איינגצהיל אין די דאָזיגע שטיקער — יעדער פוּן זיי אין א שטיק.

II

ווען עס רעדט צו אונז א נישט-יוד, ווצלן מיר איהם אפשר מצהר גלויבן. פּאָרט א גוי. אוּן איך ברענג דאָ ווערטער פוּן נישט קיין יוד:

„... אַלעס וואָס איך טראַכט וועגן דעם פּסיכאָאַנאַליטיקער פּראָבלעם פוּן יוד, וואָלט איך אפשר קיינמאָל נישט גטרראַכט, ווען עס זאָל מיך נישט האָבן גטרראָפּן אַמאָל אין מיין לעבן א גרויס גליק. צווישן די אמת'ע גרעסטע גליקליכע צופּאַלן אין מיין לעבן, רעכן איך דעם צופּאַל, וואָס איך בין אַמאָל אין מיינע יונגצנד-יאָהרן פּערזונלין בעקאַנט אוּן בעפרייַנדעט גצוואָרן מיט דעם גרעסטן יוד פוּן אונזער צייט — מיט טעאָדאָר הערצל. טעאָדאָר הערצל איז דאָס מוסטער, אין וועלכן מיר קענן זצהן דעם גאַנצן שרעקליכן לעבנס-גאַנג פוּנם יוד פוּן אָנפאַנג ביז'ן סוף. וויסט איהר, וואָס טעאָדאָר הערצל איז גצוון צו יענער צייט, אין וועלכער מיר האָבן זיך בעקענט? ער איז גצוון מיטגליעד („בורש") פוּן א דייטש-נאַציאָנאַלער סטודענטן-חברה. אַזוי האָט ער אָנגעהויבן. אוּן גצוון איז ער א דייטש-נאַציאָנאַלער סטודענט פוּן די בעסטע, דייטש-נאַציאָנאַל פוּן קאָפּ ביז צו די פיס, מיט יענער פּסיכאָאַגישער לייכטיגקייט, מיט וועלכער דער יוד צייכענט זיך אויס, האָט ער מיט'ן מוח דעם גאַנצן עצם פוּנ'ם דייטשטום ביז'ן גרונד בעגריפּן. אַלס בעלויהנונג דערפאַר, האָט יענע סטודענטן-חברה בעשלאָסן, וועו הערצל איז שוין גצוון אויפ'ן דריטן אָדער פיער-טן סעמעסטער אין דער אוניווערזיטעט, אויסצושליסן אַלע יודן פוּן זייער פערבינדונג אוּן זיי צו פערוועהרן צו טראָגן זייערע

פֿאַרבען. דאָס דאָזיגע נאַרישקייט איז געווען „דאָס גרויסע געשע-
הענישׂ" אינ׳ם לעבען פּונ׳ם יונגען הערצל׳. ער האָט עס כּמעט נישט
געקענט פערשמערצען. ער, וועל׳כער איז געשטאַנען טויזענדמאָל׳ הע-
כער פּון דער דאָזיגער גאַנצער חברה, ער, וועל׳כער איז געווען
איבערגעגעבען דעם דייטשען געדאַנק מעהר ווי אַל׳ע זיינע קאָל׳עגען,
ער ווערט אַרויסגעיאָגט, אָבוואָה׳ אַל׳ע האָבען איהם ל׳יעב געהאַט,
אַלזאָ נישט איהם האָט מען געמיינט, נאָר דעם יוד. דאָס האָט איהם
געגעבען דעם ערשטען שטופּ. דאַן איז ער אַוועק קיין בערל׳ין. דאָרט
איז ער שוין נישט מעהר געווען דער דייטש-נאַציאָנאַל׳ער, נאָר ער
איז געווען ריין מענשל׳יך. ער איז געוואָרען דער וועכענטלעכער
פּעל׳יעטאָניסט פּונ׳ם „בערלינער טאָגעבלאַט" ל׳ויט דער פּראָגנאָזיזישער
מאַניערע, און דאָס דאָזיגע, ווי אַל׳ץ צו וואָס דער דאָזיגער
שטאַרקער טאַל׳ענט האָט זיך געגומען, איז איהם געראָטען אויף דעם
העכסטען שטייגער. נאַטירל׳יך, נאָר אויסערל׳יך. אינערל׳יך דאָגענען
איז עס איהם זעהר נישט געראָטען. דען הערצל׳ איז געווען אַ
מענש, וואָס זיין אינערל׳יכע ערנסטקייט איז געווען אַזוי גרויס, אַז
ער האָט נישט געקענט ביישטעהן אפילו אַ טויזענדסטעל׳ טייל פון
אַ זעל׳בסט-געמאַרעריי. די שפּיעל׳ריי מיט דעם „ריין מענשל׳יכען"
אין בערל׳ין איז איהם געוואָרען באַל׳ד לעסטיג. ביי דער ערשטער
בעסטער געלעגענהייט איז ער אַוועק קיין פּאַריז. אין פּאַריז אָבער
האָט איהם געטראָפען דאָס צווייטע, דאָס גרעסטע געשעהעניש פון
זיין ל׳עבען, וועל׳כעס האָט זיין גאַנצע נשמה טיפֿ ערשיטערט. אונ-
צעהל׳יגע מאָל׳ האָט ער עס מיר ערצעהל׳ט מיט אַ וואונדערבאַרער
איינפאַכקייט, און אַל׳עמאָל׳ איז עס געווען וואונדערבאַר שעהן. אַל׳ס
קאָרעספּאָנדענט פון דער „נייער פרייער פּרעסע" איז ער געשטאַנען
דערביי, וועהן מען האָט דעם קאַפּיטאַן דרייפוס די עפּאָל׳עטען אַראָב-
געריסען. און ער האָט מיר אָפט געשיל׳דערט דעם אויסדרוק אינ׳ם
פּנים פון יענע מענשען, וועל׳כע זענען געשטאַנען אַרום און אַרום
און אַז געפיהל׳ט האָט ער, ווי וועהן עס וואָל׳ט דאַן געל׳עגען פאַר
איהם אַ שווערע נאַכט און פלוצל׳ינג האָט עס אַ בל׳יץ דערל׳אַנגט
פאַר זיינע אויגען און האָט מיט א י י נ מ א ל׳ איהם דעם גאַנצען
אמת געוויזען; אויף אַל׳ע פּנימ׳ער אַרום און אַרום האָט ער ד

ווילדע שנאה דערזעהן, נישט שנאה צום אומגליקליכען דרייפוס, נאָר צום גאַנצען יודענטום, אוּן דער דאָזיגער אָנבליק אוּן די דאָזיגע שנאה, וואָס קיינער קען בשום אופן נישט איהר גרונד פערשטעהן, זענען געווען די סיבה, וועלכע האָט איהם אָנגעוויזען דעם וועג צו־ריק. דאָן איז געווען ביי איהם יענע מינוט, אין וועלכער ער האָט געזאָגט צו זיך: „צווישען די דאָזיגע מענשען שטעהסט דוּ, מיט דער קולטור פוּן די דאָזיגע מענשען שפּיעלסט דוּ דיך אוּן ביסט נאָך נאָר שטאָלץ דערויף, וואָס דוּ קענסט דיך צופּאַסען צו דער קול־טור פוּן אַזיגע מענשען! — ער האָט מיט איינמאָל אָנגעהויבען צו פערשטעהן, מיט וויפיעל ער אוּן זיין קולטור אוּן זיין פאָלק שטעהען העכער"...

אַזוי דערצעהלט אונז דער בעריהמטער דייטשער שריפטשטעלער הערמאַן באַהר. אוּן נאָך עפּעס ווערען מיר געוואָהר פוּן איהם, וואָס איבערראַשט אונז: דער דאָזיגער הערמאַן באַהר, וועלכען מיר האָבען אַלעמאָל גצהאַלטען פאַר אַ אונזעריגען, איז נאָר אַ געבוירענער קריסט, הן פוּן טאַטעס הן פוּן מאַמעס צד, אוּן נאָך מעהר: ער איז זיך זאָגאַר מתוַדה פאַר אונז, אַז אַמאָל זענען געווען צייטען, אין וועלכע ער איז נישט גאַנץ פריי געווען אפילו פוּן אַנטיסעמיטישע אינסטינקטען. דאָס דאָזיגע ענדערט די זאַך גאָר אין גאַנצען. דרך־ארץ, ברידער! אַ גוי רעדט...

אַלזאָ דאָס, וואָס יעדער פוּן אונז האָט פוּן אָנפאַנג אָן שוין געקלערט, דאָס ווערט אונז דאָ אויסדריקליך בעשטעטיגט: די דריי־פוס־מעשה איז עס, וועלכע האָט אויף הערצל די גרעסטע ווירקונג גצהאַט. יענע דרייפוס־מעשה אָבער איז דאָך אייגענטליך גאָרנישט מעהר ניי. זי איז אַזוי אַלט, ווי אַלט עס איז דאָס יודישע פאָלק אינ׳ם גלות. זי איז זאָגאָר שוין אויך דראַמאַטיזירט געוואָרען אַמאָל, אוּן די דראַמאַ הייסט „דער קויפמאַן פוּן ווענעדיג". אויך דאָרט מיינט מען גאָרנישט דעם יוד שייליאָק. די מעשה מיט דעם פוּנט פלייש איז נאָר אַנ׳אויסרעד. מיינען מיינט מען דעם יוד בכלל. מען נעהמט איהם צו זיין טאָכטער אוּן זיין געלד, אוּן מען לאַכט איהם אויס. וואָס בעדייט די דאָזיגע ערשיינונג? איינפאַך: יעדע גענעלשאַפט פוּן די מענשליכע גענעלשאַפטען, וועלכע שטעהט אויפ׳ן

גרונד פון לאַנד-אייגענטום, ווי׳ל לעבען פאַר זיך אַליין. אַזוי באַלד ווי עס קומט-צו אַ פרעמדער שטראָם, הערט-אויף יעדע עטיק און יעדע עסטעטיק. מיט דעם פרעמדען, וואָס קומט פון דרויסען, האָט מען דאָס רעכט צו טהון, וואָס נאָר מען ווי׳ל. דאָס האָט מען גע-זעהען ביי שיילאָק, דאָס האָט מען געזעהען ביי דרייפוס, דאָס האָט מען געזעהען ביי דער סטודענטען-חברה, וועלכע טרייבט אַרויס אַ הערצל, און דאָס זעהט מען אין יעדער רגע ביז אויפ׳ן היינטיגען טאָג...

איז דער ציוניזם די תשובה אויף דער יודענפראַגע? איז אַ „יודען-שטאַט" אַ תשובה? הערמאַן באַהר זאָגט, אַז אייגענטליך ברויכט מען דאָס אַלץ נישט. קודם-כל איז נויטיג, אַז דער יודען-שטאַט זאָל זיין אין דעם בעוואוסטזיין פון יעדען יוד. „דאָרט, וואו עס זענען צוזאַמען, איז נויטיג, אַז עס זאָל זיין אַ יודענשטאַט".

אינ׳ם נאַציאָנאַלען לעבען זענען דער עיקר די אינסטינקטיווע ערשיינונגען. מען קאָן זיין אַ פראַנצויז מיט אַלע געדאַנקען און מיט אַלע געפיהלען. מען קאָן לעבען דאָרט צוואַנציג יאָהר און מען קאָן זיך נעהמען אַ פרוי אַ פראַנצויזין און מען קאָן זיך אַסימילירען מיט די פראַנצויזן, און פאָרט זענען פאַרהאַן קליינע, גאָר קליינע ערשיינונגען, וועלכע וויזען-אָן און זאָגען אַלעמען אויס, אַז מען איז נישט קיין אמת׳ער פראַנצויז. אינסטינקטיווע ערשיינונגען לאָזען זיך נישט בעזיעגען מיט׳ן מוח. דאָס איז אייגענטליך דער טיפעסטער פסי-כאָלאָגישער טעות פון אַלע יודען, וועלכע יאָגען זיך נאָך אַסימי-לאַציע. זיי ווייסען נישט, אַז אינסטינקטיוו הערען זיי קיינמאָל נישט אויף צו זיין יודען און אַז דאָס דאָזיגע אינסטינקטיווע דערקענט מען פון דרויסען טויזענדמאָל מעהר ווי זייער נאָז. „דאָס אייגענ-זאָגט הערמאַן באַהר—וואָס איז נויטוועניג פאַר יודען און איז נוט-וועניג אויך פאַר אַלע אַנדערע פעלקער אין אי-ראָפּאַ, איז — דאָס איז מיין טיפסטע איבערצייגונג —, אַז די יודען זאָלען זיך ווידער דערמאָהנען, אַז זיי זענען אַ פאָלק און זאָלען זיך אַלס פאָלק אָרגאַניזירען אין איראָפּאַ; זיי קענען דאָך אויך אַלס פאָלק זיין גוטע בירגער אין יעדען לאַנד, וואו זיי זענען.

די הויפט-זאַך איז זיי זאָלען פיהלען אוּן זאָלען וויסען אוּן זאָלען לעבען אַלס אָרגאַניזירט פאָלק (עס איז קיין שום נפקא-מינא נישט, אויב זיי האָבען אַ מדינה אָדער זיי האָבען נאָר אַ גרויסע קאָלאָניזאַציע), דען דאַדורך וועלען זיי ברענגען נוצען זיך אוּן נאָך מעהר וועלען זיי דאַדורך ברענגען נוצען אַנדערע."

די דרייפוס-מעשה האָט טעאָדאָר הערצל'ס נשמה פרשיטערט. ער האָט מיטאַמאָל אַלץ געזעהן אוּן אַלץ פערשטאַנען. ער האָט געזעהן די לעכערליכקייט פוּנ'ם יוד, וועלכער קריכט-נאָך דעם גוי אוּן וויל איהם כלומרשט זיין גלייך, אוּן כאַפט אַלע מאָל איבער די מאָס. ער האָט געזעהן די אויסזיכטסלאָזיגקייט פוּנ'ם משומד, וועלכער ווערט געווענליך גלויביגער אוּן פרומער אוּן קאַטוילישער פוּן טויזענד קאַטאָליקען צוזאַמען, אוּן דאָס ביסל אינסטינקט קומט אוּן מאַכט איהם אַלץ קאַליע. ער האָט געזעהן די הויפלקייט פוּן יודישען קאָמערציען-ראַט, וועלכער גיעט פלוצלינג דעם קייזער אַ מיליאָן אַ נדבה אויף צוּ בויען אַ פלאָט אָדער עטליכע קירכען, אוּן ווי מען נעהמט מיט אַ שפאָטיש געלעכטער'ל די נדבה פוּן איהם אָן — אוּן ער בלייבט יוד ווי געווען. אוּן הויפטזעכליך האָט ער געזעהן אוּן פערשטאַנען, מיט וויפיעל ער אוּן זיין קול-טור אוּן זיין פאָלק שטעהט העכער פוּן די דאָזיגע אַלע ארום איהם אוּן אַז אייגענטליך האָט ער מיט עפעס צוּ שטאָלצירען.

נאַטירליך, נישט יעדער איז טעאָדאָר הערצל אוּן נישט יעדער זעהט אוּן פערשטעהט.

III

הערצל'ס „פעליעטאָנען"

מיט אַ יאָהר זיבען-אַכט צוריק, קורץ פאַר טעאָדאָר הערצל'ס טויט, איז דורך אַ וויצנער פערלאַג אַרויסגעגעבען געוואָרען אַ זאַמלוּנג „פעליעטאָנען" פוּן דעם דאָזיגען שריפטשטעלער אין צוויי בענדער, דורכגעזעהן אוּן צוגעריכטעט נאָך פוּנ'ם פערפאַסער אַליין. קענטיג

איז געווען, אַז ס׳איז דעם גרויסען מענשען זעהר אין דעם געפֿעגען געווען, ער זאָל זיין לִיטעראַריש בישפֿל אָרימקייט, דאָס שענסטע וואָס ער האָט געהאַט די וועלט צו לָאָזען, אונז איבערגעבען נאָך מיט זיינע אייגענע הענד. ער האָט אַ פּנים אַזוי ווי אַרויסגעפֿיהלט, אַז דאָס דאָזיגע ביכעלע מיט זיינע זעכציג-זיבעציג פּעלִיעטאָנען איז סוף-כל-סוף דאָס דאָזיגע, וועלכעס וועט בלייבען פּוּן איהם אויף דורות אַרויס. נאַטירלִיך, טעאַדאָר הערצל׳ען אַלס פּעלִיעטאָניסט האָב איך געקענט גוט נאָך פּוּן פֿריהער. איך האָב איהם געהאַט געלייענט אין די פּערשידענע צייטונגען, וואו ער האָט געאַרבייט, אוּן בע-זונדערס האָב איך איהם געלייענט אין דער „נייער פּרייער פּרעסע" פּוּן דער ערשטער מינוט אָן, ווי ער האָט זיך בעוויזען. איך האָב איהם געקענט אַלס גרויסען מייסטער אויף זיין געביעט נאָך אַ סך אַ סך פֿריהער, אייִדער די יודישע גאַס איז געוואָהר געוואָרען פּוּן זיין נאָמען אוּן האָט איהם אָנגעהויבען צו פּערגעטערן אַלס דעם בעגרינדער פּוּנ׳ם ציוניזם. מיין התּלהבות פֿאַר הערצל׳ דעם פּעלִיע-טאָניסט איז געגאַנגען אַזוי ווייט, אַז איך האָב פּשוט אַ געוויסע צייט געקוקט קרום אויפֿ׳ן ציוניזם, ווייל׳ ער האָט צוגענומען בייִ דער לִיטעראַטור אַזאַ נויטיגע דיכטער-קראַפט אוּן האָט פּוּן אַ דיכטער געמאַכט אַ פּאַרטיי-מאַן. וויפּיעל נוצען ער זאָל׳ נישט האָבען געבראַכט פֿאַר׳ן ציוניזם — דער שאָדען, וועלכען ער האָט דאַדורך געבראַכט דער לִיטעראַטור, ווייל׳ ער האָט זי געמוזט פּערנאַכלעסיגען צוליעב זיין נייער אַרבייט, איז אַלץ גרעסער. דאָס אַלץ האָב איך שוין געטראַכט פּריהער, נאָר פּוּל אוּן גאַנץ האָב איך דערקענט הערצל׳ס כ׳ח אינ׳ם פּעלִיעטאָן צרשט דענסמאָל, וועהן די זאַמלונג פּעלִיעטאָנען אין די צוויי בענדער איז געלעגען פּאַר מיר אינגאַנצען אוּן איך האָב געלייענט די זאַכען כסדר אַלע מיט אַמאָל. וואָס פּאַר אַ יום-טוב איז דאָס געווען פּאַר מיר דער דאָזיגער טאָג! וואָס פּאַר אַ מערק-ווירדיגער דיכטערישער אוצר האָט זיך דאָ אויפגעדעקט פּאַר מיינע אויגען! איך האָב מיך איינפּאַך בערוישט אָן די דאָזיגע געצעהלטע פּערצל׳, אוּן אינ׳ם ערשטען בערגן האָב איך נישט געוואוסט עפּעס בעסערס צו טהוּן, ווי מיך אַוועקצוזעצען אוּן זיי אָנהויבען איבער-צוזעצען אויף העברעאיש. איך האָב געוואָלט, אַז אַזאַ אוצר זאָל

דורכאויס זיין אונזער נאַציאָנאַל-שפּראַך. דאָס בוך איז באַלד נאָך זיין ערשיינען — נישט, חלילה, דאָס העברעאישע מיין איך, נאָר דאָס דייטשע אָריגינאַל-ווערק — געוצליך אויספערקויפט געווען. זיבען יאָהר לאַנג האָבען עס מענשען געזוכט און האָבען עס נישט בעקו-מען פּאַר קיין שום געלד. איצט ערשט, אָט דאָ טאָקי אין דער היינטיגער וועלט, איז ענדליך דאָס בוך צום צווייטען מאָל געדרוקט געוואָרען (טעאָדאָר הערצל. „פּעליעטאָנען". צווייטע אויפלאַגע. ביי י. זינגער עט קאָמפּ. בערלין). און ווידער האָב איך עס ליעגען פּאַר מיר, און ווידער מיש איך אין איהם, און ווידער בערושט מיך דער אַלטער צויבער...

נאַטירליך, ער איז דאָך נאָר אַ פּעליעטאָניסט געווען, דער דאָ-זיגער הערצל. אוי, דאָס דאָזיגע „נאָר"! עפּעס איז דאָס וואָרט פּע-ליעטאָניסט ביי אונזערע ליים פּראָסט אַזוי ווי אַ זידעל-וואָרט. עס איז דאָסזעלביגע וואָס פלוידערזאַק, שפּאַס-מאַכער, וויצען-זאָגער, נישט-ע־נסטער מענש וכדומה פון די קאָמפּליצירטע, וואָס איין יודישער שרייבער זאָגט אַמאָל דעם צווייטען, וועו ער איז מיט איהם צופּעליג נישט גאַנץ שוה-בשוה. נאָכדעם ווי ער האָט איהם שוין געזאָגט, אַז ער האָט גע'גנבעט און גע'גזל'ט און איז אַנ'אָקס און אַן אַנ'עם-הארץ, איז ער מוסיף דרך-אגב נאָך די קלייניגקייט: ע, סוף-סוף, איז ער דאָך „נאָר" אַ פּעליעטאָניסט! די זאַך איז שוין אזוי ווייט דערגאַנגען, אַז בשעת הערצל'ס נאָמען איינעם נישט געפּעלען געוואָרען, וויי־ל הערצל האָט נישט געקענט בעווייזען צו ברענגען דעם טשאַרטער שוין נאָך 24 שעה, האָט דער דאָזיגער אַ זאָג געגעבען: ער איז דאָך „נאָר" אַ פּעליעטאָניסט! מ'שטיינסגעזאָגט, הייסט עס פון וועמען מען האָט דאָ צו רעדען. און דאָך: אין איין שורה פון די דאָזיגע „פּעליעטאָנען" פון הערצלען קאָן מען אַמאָל געפינען מעהר לעבענס-טיעפקייט, מעהר זין פּאַר וועלט-עכטקייט, מעהר געפיהל פּאַר דאָס טהאַטזעכליכע און דאָס מעגליכע, ווי מיר געפינען אין צוואנציג ביכער, פון יענע „טיעפּע" הערערן!

די דאָזיגע מענשען קענען גאָרנישט פערשטעהן, אַז דער מא-דערנער פּעליעטאָן איז אייגענטליך נאָר אַ נייע געדיכטס-פּאָרם. דעם מאָדערנעם דיכטער גענוגט אַמאָל נישט מעהר דאָס שרייבען אין קורצע שורה'לעך מיט פּיער-פּיסיגע יאַמבען, איז ער געגאַנגען און האָט זיך

בעשאַפען די נייע פאָרם, ווייל די דאָזיגע נייע פאָרם קען טויזענד מאָל מער געגענשטאַנדען אַרייננעהמען אין זיך ווי די איבעריגע פאָרמען פון דעם געדיכט. עס איז אין דער היינטיגער צייט כמעט שוין נישט פאַרהאַן קיין אייגנציגער געגענשטאַנד, וועלכען דער פעליעטאָן האָט שוין נישט אַריינגענומען אין זיין געביעט: דעם לייט-אַרטיקעל אוּן דעם וויסענשאַפטליכען מאמר אוּן דעם פילאָזאָפישען – אַלץ, אַלץ האָט שוין דער פעליעטאָן איינגעשלונגען, וואָס אָנגעפאַנגט דעם פילאָזאָפישען מאמר, איז געווען, ווען מען דערמאָהנט ניטשע. פאַר דעם העברעישען לעזער איז געווען, ווען מען דערמאָהנט אחד-העם. אָבער אויך ווען מיר וועלען בעגרענצען די ממשלה פונ'ם פעליעטאָן ביז אויף זיי. נע אייגענטליכע גרעניצען, ביז אויף דעם פאָעטישען געביעט, וועלען מיר אויך נאָך געווּג אין איהם געפינען. די דאָזיגע לייט פערשטעהען נישט, אַז יענע לייכטקייט, מיט וועלכער דער פעליעטאָן צייכענט זיך אויס איז נאָר אַנ'אויסערליכע, אוּן אַז באמת רעדט דער פעליע-טאָניסט וועגען די ערנסטעסטע ערשיינונגען. דער פעליעטאָניסט איז דער דאָזיגער שרייבער, וועלכער האָט די בעזונדערע גאַבע, צו קענען רעדען לייכט וועגען יעדען שוערען געגענשטאַנד. וואַרפט מען אַוועק די שאָל פון דרויסען מיט דעם פלוידער-טאָן אוּן מיט דעם אוּנ-טערהאַלטונגס-וויץ, געפינט מען על-פי-רוב ביי איהם אַנ'ערנסטען אינ-האַלט, וועגען וועלכען דער „טיעפער" שרייבער וואָלט אַודאי אָנגעשרי-בען אַ גראָבען, לאַנגווייליגען ספר. די ידיעות פון אַזאַ פעליעטא-ניסט זענען אָפט זעהר גרויסע אוּן פערשידענע, אוּן האָבען האָט ער דעם בעזונדערען טאַלענט זיך אָנצופאַסען מיט אַ בליץ-אַרטיגער געשווינדקייט צו יעדער טאָג-ערשיינונג אוּן צו יעדען געשעהעניש. נישט אַזוי אַז די דאָזיגע ערשיינונגען אוּן געשעהענישען זאָלען איהם זיין דאָס אייגע-טליכע טעמאָ, נאָר אַזוי אַז ער זאָל זיי בענוצען נאָר אַלס אויסרעד, אוּם בייַ דער דאָזיגער געלעגענהייט צו קענען אַרויסזאָגען זיינע אַנזיכטען אוּן זיין וועלט-אָנשויאוּנג, וועלכע זענען ביי איהם שוין פערטיגע.

אוּן דאָ קומען די דאָזיגע לייט אוּן זאָגען אַראָב זייער שפרוך: „נאָר" אַ פעליעטאָניסט! הערצל איז שוין גאָרנישט מעהר געווען וי „נאָר" אַ פעליעטאָניסט!

איך האַלט זיין בוך אין דער האַנד אוּן בליעטער אין איהם. וואָס

פאר אַ גרויסער דיכטער איז דאָס געווען! ווי האָט ער דאָס הארץ פון אַ מענשען פערשטאַנען אין זיין שטילסטער שפראַך! קודם-כל פאַלט אין אויג אַריין דער אונעגדליכער חן, וועלכען ער האָט אין יעדער בעווועגונג. עפעס איז יעדע בעווועגונג ווי פון אַ געבוירענעם פרינץ, שטאָלץ און לייכט און פיין, און וואָס ער רעדט האָט אין זיך אַזוי פיעל מלכות. מען פיהלט, אַז ער איז אַ — העכערער. דער הומאָר איז אַזוי פיין און אַזוי שטיל. דערצעהלט ער אונז פון „דער לעדיגער קינדער-שטוב" און פון „טרוידעלס טרעהר", ווערט וואַרעם ביים הארץ. עס האָט קיינער נישט, ווי ער, פערשטאַנען די נשמה פון אַ קינד און ווי צו רעדען צו אַ קינד און ווי צו ג ע ן אַ קינד. דערצעהלט ער פון אַ „תמוז-זונטאָג אינ'ם פראַטער-גאָרטען" און פון אַ „פריהלינג אין אָרימקייט", שטעהט אויף פאַר אונז לעבעדיג דאָס גאַנצע עלענד פונ'ם אָרימאַן און אַ אונעגדליך ערבארמען כאַפט אונז אָן ביי דער נשמה, און מיר פיהלען, אַז עס רעדט צו אונז דער גרעסטער און איידעלסטער מענשען-פרייגד. שילדערט ער אונז „ענגלישע נעפעל-בילדער", פיהלען מיר דעם דאָרטיגען זומער און ווינטער, פריהלינג און הערבסט. שרייבט ער אונז וועגען ביכער, פערשטעהען מיר פלוצלינג זייערע שרייבער. און דערצעהלט ער אונז פון זיינע „רייזען", פאָהרען מיר-מיט מיט איהם און מיר בעוואונדערען דאָס שארפע אויג, וועלכעס זעהט אַלץ, און דעם שארפען פערשטאַנד, וועלכען עס בלייבט קיין שום זאַך נישט פערבאָרגען. אַזוי קען זעהען און ערצעהלען נאָר אַ גרויסער דיכטער, אַזוי קען זעהען און ערצעהלען נאָר אַ גרויסער מענש. און ווי האָט ער פערשטאַנען זיינע פערעל צו שלייפען! עס פונקעלט און לייכט און בליצט, וואו דאָס אויג פאַלט.

און לעגט מען אַוועק דאָס בוך פון דער האַנד, נעהמט אַרום אַ טרויעריגקייט. וואָס פאַר אַ כוח האָט דערצו געהערט, אַז דאָס אַלעס זאָל מען האָבען געשריבען נאָר פאר די מינוט, נאָר פאַר'ן טאָג! סוף-כל-סוף איז דאָך דער גורל פונ'ם פעליעטאָניסט דער טרויעריגסטער: איז דער טאָג פאַרביי און דאָס צייטונגס-בלאַט, אין וועלכען דער אַר-טיקעל איז געווען, איז דורכגעלעזען, ווערט דאָס דאָזיגע צייטונגס-בלאַט אַוועקגעוואָרפען און אַ טאָג דערויף איז אַלעס פערגעסען און פערגאַנגען. עס איז ווי דער רויך פון אַ טייערער האַוואַנא, נאָכדעם ווי זי איז

שוין אויסגערויכערט. אַנ׳אַנדערער לאָזט-איבער ביכער, קומענדע דורות וועלען בלעטערען אין זיי אוּן וועלען וויסען, וואָס דער אוּן וואָס דער שרייבער אי״ז געווען. דער פעליאָטאָניסט איז דער אייניציגער, וועלכער האָט זיין „געדיכט" געמאַכט אָבהענגיג פון טאָג. מיט׳ן פערגאַנגענעם טאָג איז אויך דאָס קונסט-ווערק פערגאַנגען. ער האָט דערין אַ עהנליכקייט מיט׳ן זינגער; דער שפּעטערער וויסט נישט מעהר פון אים אוּן וואָס זיין שטימע איז געווען. וואָס וועט אַ שפּעטערער וויסען, וואָס קאַרוזאָ איז געווען, וועַן אַפילוּ זיין שטימע וועט ווערען פעראייביגט דורך עפּעס אַ גראַמאָפאָן? וואָס וועט מען וויסען שפּעטער, וואָס הערצל איז געווען, וועַן אַפילוּ עטליכע פון זיינע טענער וועלען זיין פעראייביגט אין עפּעס אַ ביכעל?

אוּן דאָך: גליקליך געניג איז שוין אַ פעליאָטאָניסט, וועַן פון הונדערטער אוּן אָבער הונדערטער פון זיינע פעליאָטאָנען האָט ער, וי הערצל, געקאָנט אויסקלייבען כאָטש אַ זעכציג-זיבעציג, וועלכע ער קען, נישט אָבהענגיג פונ׳ם טאָג, איבערלאָזען פאַר שפּעטערע דורות.

מאַקס נאָרדוי

יעצט פּייערן זיי זיין זיבעציג־יעהריגען געבוּרטסטאָג, יעצט האַלטן זיי רעכטס אוּן לינקס זייערע רעדעס וועגען איהם. אוּן די שרייבער קומען אוּן קוקען נאָך אויף דער געשווינד אין די ענציקלאָפּעדיעס אוּן גראָבען אַרויס די נעמען פּוּן עטליכע פּוּן זיינע ווערק אוּן שטיקלען צוּנויף די נויטיגע פּאַר יום־טוב אַרטיקלען. זיי האָבען אַ פּערטיגען מאַקס נאָרדוי. וואָס ווייסען די יוּנגערע לעזער, ווען זיי זהען פּאַר זיך דעם דאָזיגען פּערטיגען – דעם אויסגעוואַקסענעם ציוניסטען־פּיהרער, וועלכער איז נעבעניבי עפּעס אַ שטיקעל בעריהמטער אייראָפּעאישער שריפּטשטעלער אויך – וואָס ווייסען זיי, וואָס דער דאָזיגער נאָמען איז געווען פּאַר דרייסיג אָדער גאָר פּאַר פּערציג יאָהר?

איך בין נאָך גאָר אַ יוּנגעל געווען, ווען איך האָב די בעקאַנטשאַפט מיט איהם צום ערשטען מאָל געמאַכט. פּערשטעהט זיך, נישט די פּערזענליכע בעקאַנטשאַפט. עפּעס אַ רייזע־בוך איז עס געווען, וועלכעס איז מיר געקומען אין האַנד אַריין, אוּן געהייסען האָט עס „פּוּנ׳ם קרעמל ביז צוּ דער אַלהאַמבראַ". מערקווירדיגע שילדערוּנגען, מערקווירדיגע געדאַנקען, מערקווירדיגע פּאַרשוינען־בעשרייבוּנגען. אוּן אַ שפּראַך האָט דאָס בוך געהאַט, ווי מען האָט זי דעמסמאָל נאָך גאָרנישט געקענט. יעדעס וואָרט שאַרף אוּן בליצעדיג ווי אַ פּריש געשליפענער חלף אוּן אַזוי געהט עס זאַץ פּאַר זאַץ אוּן די געדאַנקען־שאַרפקייט אוּן די צווייגעדיגע, צוּגעשפּיצטע לאָגיק איז געווען פּוּן אַ מעכטיגקייט, אַז עס האָט אַזש אָנגעהויבען צו שווינדלען דערביי פּאַר די אויגען. אָבער אויפּזוהען האָט דאָס בוך פּאָרט נישט געמאַכט. עס איז עפּעס אַריבערגעגאַנגען שטילערהייט. אוּן דאַן איז געקומען אַ צווייט בוך פּוּנ׳ם זעלביגען פּערפּאַסער „פּאַריז בשעת דער דריטער רעפּובליק". לויטער מעכטיגע בילדער, אוּן אויך דאָס דאָזיגע בוך האָט נישט קיין בצוּגדערען רוֹשם געמאַכט.

דאַן אָבער, אינ׳ם יאָהר 1883 איז עס געווען, איז אַרויסגעגאַנגען אַ בוך: „די קאָנוועניציאָנעלע לײגענס פון דער קולטור-מענשהייט", און — הימעל עפען זיך! ווער עס האָט די דעמאָלסדיגע צייט נישט מיטגעלעבט, דער וועט זיך נישט קענען מאַכען קיין שום פאָרשטעלונג דערפון, וועלכען רעש דאָס דאָזיגע בוך האָט דאָסמאָל אָנגעמאַכט. אַ גאַנצע רעוואָלוציע. ביים אונטערהאַלטונגס-טיש און אין קאַפע-הויז, צווישען לײטערַאטען און קינסטלער, אין סאַלאָן און אויף דער בערזע, צווישען בחורים און מיידלעך, ביים פלירט און גלאַט ביים לעדיג געהן, אומעטום איז דערפון געערעדט געוואָרען. יעדער מענש, וועלכער האָט זיך געוואָלט מיטצעהלען צו דער געזעלשאַפטליכער ספערע, האָט עס געמוזט האָבען געלייענט, אָדער ער האָט געמוזט וועניגסטענס קענען רעדען דערפון. דער נאָמען מאַקס נאָרדוי איז איבער נאַכט געוואָרען אַ בעריהמטער. דאָס וואָרט „קאָנוועניציאָנעלע לײגענס" איז געוואָרען אַ שלאָג-וואָרט און ווירקליך איז דאָס בוך געווען איינס פון די מערקווירדיגסטע ערשיינונגען. דער פער-פאַסער האָט אַ מוט און אַ דרייסטקייט געהאַט, ווי מען האָט זיי זעלטען ווען ביי אַ מענשען אַמאָל אָנגעטראָפען, און אַ שפּראַך האָט ער געהאַט און אַ צווינ-גענדע לאָגיק, וועלכע האָבען דעם לעזער מיט זיך מיטגעריסען. ער האָט דער געזעלשאַפט געזאָגט אין פנים אַריין, אַז זי איז אַ לײגנערין. ער האָט דעם בעגריף פאַלק געגומען, און עס האָט זיך אויסגעלאָזט, אַז דאָס איז נאָר אַנ׳אייגנערעדטער לײגען. און דעם בעגריף קעניג אָדער קעניגטום האָט ער אַרונטערגענומען אונטער זיין שארף גלאָז, און באַלד איז אַרויסגעקומען, אַז לײגען זענען זיי. און דעם בעגריף רעליגיע האָט ער דורכגעבויערט מיט זיין שארפען בליק, און אויך פון איהר איז געוואָרען אַ באַרג לײגענס. און די גאַנצע מענשליכע געזעלשאַפט האָט ער געגומען, די גאַנצע קולטור-מענשהייט, אַלע ערשיינונגען און אַלע אייניריכטונגען, און אַלע זענען זיי געוואָרען ביי איהם „אייגנערעדטע לײגענס". און נאָך דעם דאָזיגען מערקווירדיגען בוך איז געקומען דאָס נעכסטע, „פאַראַ-דאָקסען", און עס איז געווען נאָך דרייסטער פון דעם פאָריגען. און דאַן איז געקומען נאָך איינס, „ענטארטונג" האָט עס געהייסען, און דאָס איז געווען דאָס שרעקליכסטע, וועלכעס מאַקס נאָרדוי האָט אויף זיין לעבען געשריבען. ער האָט זיך געגומען אין דעמזעלבען צו דער גאַנצער מא-דערנער וועלט-לײטעראַטור. און אויפ׳ן גרונד פון אַ ריין-מעדיציניש-

פסיכאפיזיאלאגישע פארשונג האט ער נאכגעווייזען אז אלעס איז — ענט-ארטונג, דאס הייסט, אלעס איז דעגענערירט און אלע יצנע ליטעראטען זענען אייגענטליך נאר דעגענעראציע. דעגענעראציע אומעטום אין דער ליטעראטור, דעגענעראציע אומעטום אין דער קונסט. עס גיהט באלד ארבּ, און דער סוף רוקט זיך אן. — א גאט'ס שרעק איז געפאלען איבער אלעמען...

איך בין דעמסמאל א בלוט-יונגער מענש נאך גענוג, און שוין דעמסמאל האב איך געהאט דאס געפיהל, אז מיר שטעהען דא פאר א מענשען, וועלכער טראגט אין זיין הארץ אונענדליכע ליידען. עס איז דער מענש, וועלכען די נאטור האט פארשאלטען, צו מוזען זעהען אלדינג דורך דעם שארף-גלאז. גלויבט מיר, עס איז א טראגעדיע, און עס איז אזא מענשען נישט מקנא צו זיין! ער זעהט דאס, וואס טויזענדער אנ-דערע זעהען קיינמאל נישט, ער זעהט אזוי שארף און ביז אויפ'ן גרונד — און ער וועט שוין קיינמאל נישט גליקליך זיין. און וועט איהר א זאך געבען א שהנעם נאמען, וועט ער דעם שהנעם נאמען גאנץ געלאסען אוועקקראצען, און זעהען וועט ער דאס וועזען פון דער זאך און ער וועט פערציטערט בלייבען און וועט אויך אייך מאכען ציטערען. און וועט איהר אנטהון עפעס א פראזע אין א שהען מענטעלע, וועט ער דאס שהנע מענטעלע גאנץ רוהיג ארבּציהען פון דער פראזע און וועט זי אייך וויזען אין איהר גאנצער נאקעטקייט און וועט אייך שטערען אייער רוה בייטאג און אייער שלאף ביינאכט. עס איז דער מענש וועל-כער זעהט אלדינג, ווי עס איז, קיין שום אילוזיע קען איהם נישט פער-פיהרען. אה, איז דאס א טראגעדיע! איהר אבער קומט געוועהנליך אוף זאגט, אז דאס איז א פערנייגער, א „שולל", א מענש, וועלכער האט קיין שום פאזיטיוועס נישט אין זיין גאנצען לעבען... איהר האט נישט צומאל דרך-ארץ פאר די אונענדליכע ליידען, וועלכע א מענש טראגט אמאל פערבארגען אין זיין הארצען!

און פערשטעהט זיך: די קריטיק, וועלכע איז אויפגעשטאנען אין גאנץ אייראפא געגען מאקס נארדוי, האט געהאט אויך איהרע ליפען נאר דאס איינע ווארט: פערנייגער. מאקס נארדוי איז א ניין-זאגער. ער נעגירט אלדינג אין דער וועלט, און ער וויס נישט פון קיין שום פאזיטיוועס. עס איז די דאזיגע הערשען קיינמאל נישט געקומען אין

זינען אַריין, אַז אפשר איז ער דער גרעסטער יאָ-זאָגער, אוּן נאָר ווייל זייערע יאָ׳ס זענען אַזוי נישטיג אוּן אַזוי פּוסט, דעריבער טענה׳ט ער אַלעמאָל ניין. אין האַרצען אָבער טראָגט ער ביי זיך די גרסעטע אוּן העכסטע אוּן פאַזיטיוסטע אידעאַלען. אָה, ווי איך קען די דאָזיגע ניין-זאָגער! איך קען זיי ווי איך קען מיך אַליין...

אמת איז אמת: נאָרדוי געהער צו די מענשען, וואָס זייער טאַלענט איז צום גרויסען טייל אַ מוח-טאַלענט, אוּן דעם נשמה-לעבען אוּן דעם געפיהלס-וועזען לאָזט ער ביי זיך נישט קיין צו גרויסע ממשלה. ער וועט אפילו קונסט אוּן טאַלענט אַליין ערקלערען זיך נאָר דורך די שאַרפקייט פּוּן דעם שכל. אָבער סוף-כל-סוף בלייבען אויך ביי אַזאַ מענשען נאָך איבריג טויזענדערליי רעטענישען. עס זענען פאַרהאַן גבורים אוּן שרייערס אוּן געוּרעדער-מאַכערס — אוּן אין גרונד פּוּן זייער נשמה זענען זיי די פרידליכסטע, ווייכסטע, גוטמוטיגסטע מענשען. אפשר געהער אויך נאָרדוי צו זיי. עס זענען פאַרהאַן מענשען, וועלכע חלוּמ׳ען אוּן פאַנטאַזירען אוּן גלויבען — אוּן נאָר ווייל זיי זענען שעמעדיגע נאַטורען אוּן זיי קענען דאָס נישט מודה זיין פאַר אַ גאַנצער וועלט, מאַכען זיי דעם אָנשטאָל, אַז זיי זענען אַזוי ניכטער אוּן טרוקען אוּן פערנייענד. אפשר געהער אויך נאָרדוי צו זיי. ס׳זענען פאַרהאַן מענשען, וועלכע זענען פּוּן נאַטור אמת׳ע יאָ-זאָגער — אוּן נאָר ווייל זיי האָבען מורא, אַז מען זאָל זיי נישט דערטאַפען ביי זייער שוואַכקייט, פאַלען זיי אַריין אין דאָס געגענוצליכע. אוּן דוקא מיט אַ גאַנץ בעזונדערע עקשנות. אפשר געהער אויך נאָרדוי צו זיי.

דען, זעהט איהר, אַ רעטעניש האָט אונז אויפגעגעבען אַמאָל דער דאָזיגער מאַקס נאָרדוי, אַ האַרטע נוס צום קנאַקען, ביי וועלכער דער גרעסטער פסיכאָלאָג קען זיך אַמאָל אַלע זיינע פסיכאָלאָגישע צייהן אויס-ברעכען: — ער איז געגאַנגען דירעקט אַוועק פּוּן זיינע „קאָנוועניאָנעלע ליגענס" אוּן איז געוואָרען — ציוניסט.

דאָס גרויסע פּובליקום אַרום, די טויזענד אוּן די צעהנטויזענד פּוּן זיינע לעזער, די אָנבעטער אוּן געגנער, זיי אַלע האָבען נישט גע-וואוסט צומאָל, אַז ער איז אַ יוד — אוּן אָט פלוצלינג די דאָזיגע געוואַל-דיגע איבערראַשונג. מאַקס נאָרדוי אוּן באַזעל. מאַקס נאָרדוי אוּן ציו-ניזם. אוּן נישט עפּעס אַ ציוניסט סתם, ניין, איינער פּוּן די הויפּט-

פילאָרען פון דער בעווענגונג. אַ פיהרער. די וועלט אַרום איז געשטאַנען אוף האָט געשטוינט.

אוף ווי וועט עס זיין מיט דעם שאַרף-גלאָז? אוף ווי וועלן דער וואָרם פון דעם „קאָנווענציאָנעלען לינגען" וועט זיך ביי איהם אַ נעהם טהון ציוניזם? אוף ווי וועלן דער שטאַנדפונקט פון „פּאַראַדאָקסען" וועט זיך מאַכען גילטיג? אוף ווי וועלן די „ענטאַרטונג"?...

אַך, ווי פּאַלש דאָס אַלעס איז! — אַזוי ווי אַ מענש וואָלט זיין אַזוי איינפאַך אוף מען וואָלט איהם קענען זיך ערקלערען אַלעמאָל אין דער גלייכער ליניע. אין פּאַריז האָט ער געלעבט. פונקט ווי זיין חבר טעאָדאָר הערצל, אוף געזעהען האָבען זיינע אויגען די גרויסע, געוואַלדיגע, אונענדליכע יודען-צרה וועהרענד די טעג פון דער דרייפוס-אַפערע, פונקט ווי עס האָבען זי געזעהען די אויגען פון זיין חבר טעאָדאָר הערצל. אוף געקומען איז ער צום זעלביגען בעשלוס, ווי זיין חבר טעאָדאָר הערצל. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דער גרויסער צוויפּלער איז גאָרנישט אַזאַ גרויסער צוויפּלער, ער איז נאָר אַ שעמעווודיגע נאַטור געווען אוף האָט עס נישט געוואָלט מודה זיין. וועג אָבער דאָס האַרץ האָט פּורכטבאַר געליטען אוף קיין אויסוועג פאַר די גרויסע צרה האָבען די אויגען נישט געזעהען, האָט ער די האַנד דערלאַנגט זיין חבר. ער האָט נאָר נישט געהאַט די גרויסע פּאָזיע אוף די גרויסע ליידענשאַפט פון זיין חבר, אוף דערביבער האָט ער צייטענווייז אויך גע-שפּעט אַביסעל. ער האָט אַמאָל געגעבען אַ שפּאָטישע תשובה וועגען ציוניזם אַ גענויסען הערר לובעצקי. אפשר איז אויך דאָס נאָר אַ שטיקעל קאָקעטעריע געווען, וואָס ער האָט קאָקעטירט מיט זיין סקעפּטיציזם. אין גרונד איז ער אפשר גלויביג. אַ מענש, אוף אַפילו אַ מענש פון „קאָנווענציאָנעלע לינגען" אוף „פּאַראַדאָקסען" אוף „ענטאַרטונגען" איז אוף בלייבט פּאָרט אַ רעטעניש!

דוד וואָלפסאָן

וואָלפסאָן. אויף דער טריבונע שטעהט ער און האַלט זיין צווייַ־שטונדיגע זעלבסטפערטיידיגונגס־רעדע. אַ יאָדערדיג רוסיש יודעל, אַ מין זאַמוטער ראש־הקהל, אין אַ פרייער איבערזעצונג אויף דייטש. אפשר די נאָז אַליין, וועלכע איז עפעס גרעבליך, מאַכט אַביסעל קאָליע דעם אַריסטאָקראַטישען פאַסאָן. אפשר די ליפען אַליין, וועלכע האָבען נישט אין זיך יענעם פיינעם צוג פון׳ם גייסט־מענש, וווייזען אויף בע־האַלטענע ליידענשאַפטען. איבריגענס רעדט דאָס געזיכט און די בע־וועגונגען און די גאַנצע געשטאַלט פון אַ מערקווירדיגער ענערגיע. און דערצו אַ קאַלט אויג און אַ עגגער שטערען. וועג ער איז דער הערר פון דער סיטואַציע, רעדט ער גאַנץ פליסיג זיין דייטש, און נאָר וועג ער פיהלט זיך נישט גאַנץ זיכער אין זיין פאָזיציע, מאַכט ער די אויסגעפאַלענסטע גראַמאַטיקאַלישע פעהלער.

אָה, ווי פאַלש האָב איך מיר געהאַט פאָרגעשטעלט דעם דאָזי־גען וואָלפסאָן לויט די ערצעהלונגען, וועלכע איך האָב געהאַט געהערט וועגען איהם! לויט די ערצעהלונגען איז מיר אויסגעקומען, אַז דאָס איז עפעס אַ שטיקעל באַראָן פון יענע באַראָנען, וועלכע יעדער פון זיי האָט זיך זיין פאַנטאַזיע: אַ דייטש־רישישער ריי־כער יוד, אָהן קינד און רינד, וועלכער ווייס נישט, ווי אַזוי די 24 שעה טויטצושלאָגען, איז ער געוואָרען — פיהרער פון די ציו־ניסטען. פיהרער, הייסט עס, און ער ו ע ר ט געפיהרט: געפיהרט פאַר דער האַנד, געפיהרט פאַר דער נאָז און געפיהרט פאַר דער צונג. ברויכט מען אַ רייזע קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל — ווערט ער אַריינגעזעצט אין אַ וואַגאָן ערשטער קלאַס און ער פאָהרט. ברויך מען צו פערלע־גען דעם שויפלאַץ פון די געשעהענישען קיין בערלין — ווערען איינ־

געפאקט די קעלנער ביכער אוּן אלע זאכען, אוּן ער בתוכם, אוּן זיי ווערען בעזאָרגט קיין בערלין. קומט פאָר אַ קאָנגרעס — ווערען אויסגעארבייט דורך די סעקרעטאָרען די פיער־פינף רעדעס, וועלכע זענען נייטיג, אוּן עס ווערט גערעדט.

זעהט איהר, אַזוי האָבּ איך מיר געהאַט דאָס אַלעס פאָרגעשטעלט, אוּן יעצט זאָג איך אייך בפה מלא: אַ טעות. מען מוז איהם האָבּען, דעם דאָזיגען וואָלפסאָנ׳ען, געהערט נאָר דריי מינוט רעדענדיג, אום צו וויסען, ווי זעהר פאַלש דאָס אַלעס איז. ער איז אַ גאַנצער מענש. אפשר איז דאָס צו־פיעל געזאָגט, אפשר איז ער נאָר אַ גאַנץ מענשעל; אָבער די איין אוּן דרייפיערטעל אַרשין גרויס, וואָס ער איז, געהערען אי הם. אָה ניין, ער איז נישט דער מענש, וועלכער לאָזט זיך דיקטירט פוּן זיינע סעקרעטאַרען די רעדעס; אומגעקעהרט, איך נעהם גיכער אָן, אַז ער דיקטירט זיינע סעקרעטאַרען זיי ער רעדעס, וועלכע זיי האָבּען צו רעדען לויט זיין פלאַן, אוּן נאָך מעהר דיקטירט ער זיי זייער שווייגען...

אוּן אַ מערקווירדיגע שפראַך האָט דער דאָזיגער וואָלפסאָן. אַז ער וויל, למשל, זאָגען, אַז עס איז נמנו וגמרו בּיי איהם, בשום אופן אין דער וועלט נישט מעהר אַרויסצוּגעבּען די לייצעס פוּן זיינע הענד אוּן אַז ער איז ענטשלאָסען צו בלייבּען עד־עולם־ועד דער פיהרער פוּן די ציוניסטען — ווייסט איהר, ווי ער זאָגט דאָס! ער זאָגט דאָס אַזוי: „מיינע העררען! איך בּין קראַנק אוּן שוואַך אוּן איך קען נישט מעהר אַרבּייטען; איך בּעשוואר אייך, למען השם וועהלט מיך נישט מעהר, דען איך וועל די וואַהל נישט קענען אָננעהמען; ווער בּין איך דען, אַז איך זאָל האָבּען די העזה צו שטעהן אויפן אָרט, אויף וועלכען עס איז געשטאַנען אַ טאָדאָר הערצל? אָט זענען דאָ די העררען פוּן רוסלאַנד, צו זיי מוזט איהר זיך וועגדען, אוּן זיי וועלען זיך מן־הסתם מרחם זיין אויף אייך אוּן וועלען די פיהרונג איבּער־נעהמען". אוּן ווען ער וויל, למשל, זאָגען, אַז ער איז פעטט אוּן אונ־ערשיטערליך ענטשלאָסען, אַזוי לאַנג ווי ער וועט לעבּען נישט צרויס־צוציהען זיך פוּן קעלן אוּן נישט אַרויסצוּלאָזען בּוּן דאָרט די הנהגה — ווייסט איהר, ווי ער זאָגט דאָס? ער זאָגט דאָס אַזוי: „מייגע העררען! איך בּין גרייט, אויף אַ וואונק פוּן אייער אויג, מיטצוּגעהן מיט אייך

קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, קיין ירושלים, קיין לאָנדאָן און אַפילו הינטער די הרי־חשך, אום דאָרט צו פערלעגען דעם זיך פּונ׳ם צאָציאָנס־קאָמיטעט, און נאָר זעהט איהר, עפעס אַ שטעדטעל איז פאַרהאַן, וועלכעס הייסט בערלין, און אָט דאָרט אַהין האָב איך קיין חשק נישט צו ציהען, און איך בין אייך מודיע, אַז איך וועל אַהין אם ירצה השם אַזוי לאַנג ווי איך וועל לעבען נישט לאָזען זיך איבערפעקלען״ — אוּן דערביי מאַכט ער זיך תּמ׳עוואַטע אוּן ווי ער וואָלט האָבען פערגעסען, אַז פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל אוּן ירושלים אוּן לאָנדאָן אוּן די הרי־חושך איז גאָרנישט געווען די רעדע, אוּן אַז די אייניציגע שטאָדט, וועלכע קומט אין בעטראַכט, איז אייגענטלעך נאָר יענס בערלין אייניציג אוּן אַליין.

אוּן וועז ער וויל, למשל, זאָגען, אַז דער פּראָפעסאָר וואַרבורג איז אייגענטלעך אַ מלמד, אַ מענש, וועלכער פערשטעהט נישט אין הויות־העולם אוּן אין דיני־ממונות אַזוי גרויס ווי אַ האָר — ווייסט איהר, ווי ער זאָגט דאָס? ער זאָגט דאָס אַזוי: „מיינע הערען! דער הערר פּראָפעסאָר וואַרבורג איז איינער פּון די גרעסטע מענשען פּון דער וועלט; דער הערר פּראָפעסאָר וואַרבורג איז דער בעריהמטעסטער באָטאַניקער אין אייראָפּאַ אוּן אַמעריקאַ, אוּן איך בין זיכער, אַז וועז איהר וועט איהם איבערגעבען די הנהגה, וועט זיך די הנהגה געפינען אין די זיכערסטע אוּן בעסטע הענד. אָבער, זעהט איהר, עס וואָלט אפשר זיין רעכט, אַז דער הערר פּראָפעסאָר וואַרבורג זאָל זיך אַבי־סעל אומזעהן אויך אין דעם עולם השפל, דען עס קאָן פאַסירען, אַז די פינאַנסען פּון דער קאָלאָניאַל־באַנק וועלען אפשר זיין נישט אַזוי לעילא ולעילא, וועז זיי וועלען בעהאַנדעלט ווערען אויפ׳ן באָטאַניששען שטייגער״. אוּן וועז ער וויל זאָגען, אַז סאָקאָלאָוו איז איהם אַ שפּין אין די אויגען אוּן ער האָט איהם פיינט בתכלית שנאָה, ווייסט איהר, ווי ער זאָגט דאָס? ער זאָגט דאָס אַזוי: „מינוטענווייז קוק איך צו איהם אַרויף, אוּן איך פיהל, אַז דאָס איז אַ מענש, וועלכער איז אייגענטלעך גאָר קיין מענש נישט, אוּן געהער גאָרנישט אַריין צווישען אונז פראָסטע בּרואימלעך״. אַ מערקווירדיגע שפראַך האָט דער דאָזיגער וואָלפּאָן!

אוּן נאָך ווייטער: איך בין איהם חושד, אַז אינערליך אינ׳ם

האַרצען איז ער נישט נתפעל אַפילו פון אַ הערצל אויך. מ׳שטיינסגע־
זאָגט, וואָס אַזאַ הערצל איז דאָרט געווען: עפעס אַ חלום׳ער, אוּן
ווייטער זאָל ער מיר מוחל זיין. איך, וואָלפסאָן, אָבער בין אַ פינאַ־
סיסט אוּן פערשטעה דאָס געשעפט טויזענדמאָל מעהר ווי אַלע דאָ
אַרום אוּן אַרום. אוּן זעהט איהר, סוף־כּל־סוף איז דאָך דער ציוניזם
נישט מעהר ווי אַ פינאַנץ־אינסטיטוציע — אוּן דאָס, איינציג אוּן אַליין,
מוז ער אוּן זאָל ער זיין! וואָס זאָלען מיר אַלע חלומות פון די פּא־
עזיע־לייט מיט זייער עולם האצילות, וואָס זיי ווייסען נישט אין וואָס
ער בעשטעהט, אוּן וואָס, וועָן מען בעט זיי, אַז זיי זאָלען איהם גע־
נוי דעפּינירען, בלייבען זיי אָהן ענטפער? וואָס זאָלען מיר די פּראַ־
זעס פון די רוסישע חבריא פון וויל־דע מענשען מיט זייער גנבה׳שע
הינטער־קולי־סען־ווירטשאַפט אוּן זייער פערזאָנען־פאָליטיק? וואָס זאָלען
מיר די מאָדערנע חלוקה־יודען פון פאַלעסטינאַ, וואָס וויל־ען אייגענטליך
נאָר, אַז דאָס גאַנצע ביסעל מינץ זאָל אַהין קיין ארץ־ישראל? דאָס
אייניציגע, וואָס דער ציוניזם האָט אונז בעצם געגעבען אוּן קאָן אונז
בעצם געבען, איז דאָס, וואָס „ער האָט פערבונדען אַלע יודען פון
דער גאַנצער וועלט אוּן האָט זיי געמאַכט איינס", אוּן אום דאָס וויי־
טער צו לאָזען זיך ענטוויקלען, מוזען די פינאַנסען גוט פערוואַלטעט
ווערען, אוּן גוט פערוואַלטען פינאַנסען קען נאָר איך, אוּן דעריבער
טאָר איך די לייצעס נישט אַרויסגעבען פון מיינע הענד. דאָס,
דאַכט זיך, איז דער צ׳וניזם פונ׳ם העררן דוד וואָלפסאָן פון קצלן!

אוּן דאָך איז דער דאָזיגער דוד וואָלפסאָן פון קעלן אפשר דער
אייניציגער צווישען די היינטיגע ציוניסטען, וואָס איז באמת קרעפטיג
אוּן וויס באמת קלאָר אוּן דייטלעך זיין צייל אוּן וואָס ער וויל —
אוּן דעריבער האָט ער דאָס רעכט צו וועלען זיין אַ הערשער אוּן
צו זיין אַ דיקטאַטאָר. אַלע אַנדערע אַרום אוּן אַרום זענען געווען וויי
די חדר־יונגלעך, אוּן ווי חדר־יונגלעך האָט ער זיי בעהאַנדעלט. ער
האָט זיי צום סוף גענומען אין חדר אַריין, אוּן זיי האָבען אַליין נישט
געוואוסט ווי אַזוי. ער האָט דאָס אָבגעאַרבייט פיין אוּן גלאַט. אין
דער לעצטער מינוט, צווישען 4—5 אַ זייגער פאַרטאָג איז עס געווען,
וועָן די לאָמפען אינ׳ם זאָל האָבען שוין געמוזט פערלאָשען ווערען אוּן
עס איז שוין קיין צייט נישט געווען. עס איז נאָר נאָך אַזוי פיעל

צייט פערבלײַבן, אום צו זינגען כאַפּענדיג אוּן פערשלאָפענערהייט אוּן מיט אַ קרעכץ „עוד לא אָבדה" — אוּן אויך דאָס האָט מען נישט געקאָנטשעט. עס איז געבליבן שטעקן אין האַלז.

איך האָב איהם געזעהן, דעם דאָזיגען וואָלפסאָנ׳ען, ווי ער איז געשטאַנען אינ׳ם פרשטען טאָג פוּנ׳ם קאָנגרעס ווי אַ לעמעלע ביים פּרע־זידיום־טיש, וועהרענד נאָרדוי האָט געהאַלטען די ערעפנונגס־רעדע אוּן האָט זיך גלעזעט פּאַר זיינעטוועגען אין דער לענג אוּן אין דער בריים. איך האָב שוין דעמאָלס געהאַט דאָס געפיהל, אַז וואָלפסאָן וועט בלײַבן פרעזידענט. ער אָבער איז געשטאַנען מיט אַראָבגעלאָזטען קאָפּ; ער איז געווען נישט זיכער. דאַן האָב איך איהם געזעהן אויף דער טריבוּנע אין דער לעצטער שעה פוּנ׳ם קאָנגרעס. דער קאָפּ איז געווען צוריקגעוואָרפען אוּן די ברוסט אויסגעשטרעקט. מיט דער האַנד הינטען אויסגעשטרעקט האָט ער געווויזען אויף די רוסען אוּן ער האָט געזאָגט „יענע דאָרט", אוּן האָט זיך נישט אַמאָל די מיה גע־געבען, צו זאָגען דאָס וואָרט „העררען". עס האָט נאָר נאָך געפעהלט, אַז ער זאָל בעפעהלען, די רוסען זאָלען זיך אַוועקלעגען אוּן ער וועט זיין פּוּס אַרויפשטעלען אויף זייער נאַקען.

עמנואל מאַנדעלשטאַם

דער מיעדער, מיעדער טעריטאָריאַליסט איז ענדליך געקומען צו אַ טעריטאָריע — פֿאַרלויפיג צוּ אַ טעריטאָריע פֿאַר זיך אַליין: פּיער אייזלען ערד מיט פּיער ברעטער. עס איז די אַלטע אייביגע געשיכטע פון יעדען דיכטער און פון יעדען פּיהלענדען מענש און פון יעדען זוכער. מען זוכט אַזוי לאַנג, ביז ענדליך מען הערט־אויף פֿלוצלינג אין דער מיט, און די מיעדע אויגען פערמאַכען זיך. איך האָב אַמאָל, אַליין, מיט אַ סך, אַ סך יאָהרען צוריק, דאָס דאָזיגע טרויעריגע ליעד געזונגען: דאָס ליעד פון דעם רבין געפֿעל חקרן, וועלכער האָט געזוכט פּלימיו דאָס גאָלד־לאַנד „אופיר", דאָס לאַנד פונם אייביגען גליק, דאָרט, וואו מענשליכע צרות הערען־אויף און אַלעס בליצט און גלאַנצט און גרינט, ביז ענדליך ער איז, מיעד און געבראָכען און אַלט, אָנגעקומען פונקט צו יענעם לאַנד, וואָס „פון זיין געביעט קומט קיין שום וואַנדערער נישט מעהר צוריק". די אויגען האָבען זיך איהם מיעד געשלאָסען אויף אייביג, און שטיל האָבען געשעפטשעט די ליפּען: דאָס איז דאָס רעכטע, לאַנג־געזוכטע „אופיר", דאָס איז ענדליך די טעריטאָריע...

אָבער ניין! די טעריטאָריע, וועלכע עמנואל מאַנדעלשטאַם האָט געזוכט פאַר אַ גאַנץ פאָלק, איז געווען פונקט דער היפּך: זי איז געווען דאָס לעבעדיגסטע לעבען. עס האָט קיינער נישט אַזוי אויפריכטיג און אַזוי גלויביג געהאַלטען פון דער דערגרייכונג פון זיין ציעל, ווי מאַנדעלשטאַם. און נישט ווייל ער איז אַ אידעאַליסט געווען, נאָר אומגעקעהרט, ווייל ער איז אַזאַ שטאַרקער רעאַליסט געווען און ווייל לעזונג פון דער יודען־פּראַגע דורך די דערגרייכונג פון אַ טעריטאָריע איז געווען פאַר איהם די פּראַקטישסטע און רעאַלסטע; זי איז געווען פאַר איהם איבערהויפּט די אייניציגע מעגליכע לעזונג. דער

דאָזיגער אויגען־דאָקטאָר האָט אַ געזונדען בליק געהאַט. צווישען די מענשען פון אַ פריהערדיגען דור איז ער אפשר געווען דער איינציגער מאָדערנער מענש, וועלכער האָט געפיהלט און געטראַכט ווי גאָר אַ מאָדערנער פון דער אַלערעצטער צייט.

אָה דער דאָזיגער פריהערדיגער דור! עס איז אַ שרעק, ווי לייכט זיי האָבען דענסמאָל גאַלעזט די יודען־פראַגע. ווילסט, אַז די דאָזיגע לעסטיגע און לאַנגווייליגע פראַגע זאָל אויף דער וועלט נישט זיין? נישטאָ קיין גרינגערע זאַך, ווי דאָס. דו מוזט נאָר זהען, אַז די יודען זאָלען טראָגען קורצע רעק, זאָלען זיך פערשערען באָרד און פאות, כדי זיי זאָלען נישט אויסזהען אַנדערש ווי די אַנדערע, און טראָגען זאָלען זיי געפוצטע שטיוועל. זאָגט אַליין, איך בעט אייך, ווי לייכט מוז זיין אַ לעזונג פון אַזאַ יודען־פראַגע, וועו דאָס וועגדט זיך אינגאַנצען אין אַ כּאָר געפוצטע שטיוועל? נאַטירליך, חוץ די געפוצטע שטיוועל האָט מען נאָך עטליכע קלייניגקייטען צו בעזאָרגען. מען מוז רעדען רוסיש, מען מוז די קינדער לאָזען ווערען דאָקטוירים און אַפטייקערס און יוריסטען און אינזשעניערען. בקיצור: די בעריהמטע מעטאָדע פון דעם „הֶיֵה יְהוּדִי בְּאָהֳלֶךָ וְאָדָם בְּצַאתֶךָ". אַזוי האָבען זיי אַלע דענסמאָל געטראַכט, די גרויסע און די קלייגע. און צווישען די גרויסע, די דעמאָלדיגע רעדעל־פיהרער, זענען געווען עטליכע אויך מיט נאָמען מאַנדעלשטאַם. איין מאַנדעלשטאַם, דער בעריהמטער לעאָ אָדער יהודה־ליב, האָט בוכשטאַבּ פאַר בוכשטאַבּ נאָכגעטהון דאָס, וואָס מענדעלסזאָהן און די מענדעלס־זאָהן־לייט האָבען געטהון אין דייטשלאַנד מיט הונדערט יאָהר פריהער: ער האָט די ביבעל איבערגעזעצט, ער האָט העברעאיש־רוסישע ווער־טערביכער געמאַכט און האָט געאַרבייט מעשים, אום די בילדונג צו פערשפרייטען. אַ צווייטער מאַנדעלשטאַם. בנימין, האָט געטהון דאָס זייניגע: ער האָט אַ פיין העברעאיש געשריבען, ער האָט מליצות געמאַכט און האָט געאַרבייט פאַר דעם פּאָרטשריט פון זיינע „חזון למועד" און זיין „פאַריז" און זיינע „משלי בנימין". אַ דריטער מאַנדעלשטאַם איז ge־

גאַנגען אַ שריט ווייטער נאָך: ער איז געוואָרען אַ בעריהמטער רוסי־
שער געלעהרטער און לידערשאַטור־פראָפעסאָר, נאָכדעם נאַטירלעך, ווי ער
איז געוואָרען פריהער אויך אַ פראַוואָסלאַווונער. אייגענטלעך איז דאָס
געווען נאָר די פרוכט אוון די נאַטירלעכע פאָרטזעצונג פון יענער לייכ־
טער לעזונג פון דער יודען־פראַגע. עס איז געווען דיזעלבע ערשיינונג
מיט דיזעלבע רעזולטאַטען, ווי פריהער אין דייטשלאַנד אוון אין אַנדע־
רע לענדער. איינער נאָר, אַ מאַנדעלשטאַם, איז אָבגעשטאַנען פונ׳ם
דאָזיגען וועג, וואָס זיינע פעטערס אוון זיינע קרובים אוון זיינע בריידער
זענען געגאַנגען, אוון זיין לעבען האָט גענומען אַנ׳אַנדערע וועגדונג.
דאָס איז געווען עמנואל מאַנדעלשטאַם, דער גרויסער טויטער, וועלכען
מיר בעווייגען הייַנט. ווי אַזוי דאָס האָט זיך גענומען צוּ איהם? אפשר
נאָר דאַדורך, וואָס ער איז געווען אַ שטאָלצע נאַטור. אפשר נאָר דא־
דורך, וואָס ער איז געווען מוזיקאַלישער פון זיי אַלעמען אוון האָט
שוין דעמסמאָל, מיט עטליכע צעהנדליגער יאָהרען צוריק, אַרויסגעהערט
דעם טאָן, וועלכען מיר אַלע הערען ערשט הייַנט...

אַרום אוון ארום האָט פאַסירט מיט איהם אין קליינעם דאָס,
וואָס האָט פאַסירט מיט טעאַדאָר הערצל אין גרויסען. עפעס אַ מעשה,
אַנ׳אויסערגעווענליכע, האָט זיך איהם געטראָפען אין זיין לעבען, וועל־
כע האָט איהם געצוואונגען פלוצלינג אַ טראַכט צוּ געבען, וואו ער
האַלט אין דער וועלט, אוון האָט איהם מיט געוואַלד געמאַכט פאַר אַ
גרויסען יוד — פונקט אַזוי ווי יענעם. דען אויך יענער, טעאַדאָר
הערצל, איז געווען אַ שטאָלצע נאַטור, וועלכע האָט נישט פערטראָגען
דאָס לאָזען־טרעטען־זיך, אוון דאָס איז געווען דער גרונד, וועלכער האָט
איהם געבראַכט צוּ אונז אוון האָט איהם געלאָזט ווערען יוד אוון פיה־
רער פון יודען — פונקט ווי ער.

אוון איך געדענק יענע האַרץ־ריהרענדע געשיכטע, וועלכע הער־
מאַן באַהר דערצעהלט אונז וועגען טעאַדאָר הערצל. אומצעליגע מאָל
האָט ער זי געהערט פון טעאַדאָר הערצל׳ס מויל אַליין. אויפ׳ן מאַרס־
פעלד אין פאַריז איז ער געשטאַנען, דער דאָזיגער הערצל, אַלס קאָ־
רעספאָנדענט פון דער „נייער פרייער פרעסע", דעמסמאָל, וועו מען
האָט דעם אומגליקליכען קאַפּיטאַן דרייפוס אַראָבגעריסען די עפּאָלעטען
אוון די שווערד, אידער מען האָט איהם אַוועקגעשיקט אויף די סיי־

וועלס־אינזעל. ער האָט געפיהלט בשעת מעשה, אַז נישט יענעם, דעם אומגליקליכן קאָפיטאַן, האָט מען אַראָבגעריסען די שליפעס, נאָר איהם, הערצלען אַליין. און נישט נאָר איהם, נאָר דעם גאַנצען יודישען פאָלק. עס זענען איהם מיטאַמאָל אויפגעאַנגען די אויגען. ער האָט מיט איינמאָל בעגריפען דעם גאַנצען עלענד און דאָס גאַנצע, גרויסע און טיעפע און אונענדליכע אומגליק פון דעם יודישען פאָלק. ער האָט מיט איינמאָל איינגעזעהן, אַז עס איז קיין רעטונג נישט פאַרהאַן. ער האָט מיט איינמאָל געפיהלט און פערשטאַנען, אַז די אַלע מיטלען, וועלכע מען האָט ביז איצט אָנגעוענדט פאַר דער לעזונג פון דער פראַגע, דאָס נאָכלויפען נאָך די פרעמדע פעלקער און דאָס וועלען פערמישען זיך מיט זיי און דאָס אָנשטרענגען זיך צו זיין אויסערליך גלייך מיט זיי, דאָס אַלעס זענען נאָר נאַרישע פלעסטערלעך אויף אַנ׳אייטערדיגער וואונד, וועלכע פוילט און ווערט אַלץ טיעפער און טיעפער. ווי אַ האַלב־וואַהנזיניגער איז ער אַרומגעלאָפען אין די גאַסען און האָט זיך געשעהמט צו קוקען דעם לעצטען שייגעצעל אין פנים אַריין. און איינ־מאָל, אין אַ שטילער נאַכט, האָט ער זיך אַוועקגעזעצט פלוצלינג און האָט אָנגעשריבען דעם „יודענשטאַט". און דאַן איז ער געגאַנגען און האָט צונויפגערופען דעם ערשטען קאָנגרעס אין באַזעל. און דאַן איז ער געגאַנגען און האָט געפרובט מאַכען דאָס נייע, דאָס בענייטע יודישע פאָלק...

און עפעס גאַנץ עהנליכעס איז געשעהן אויך מיט עמנואל מאַנדעלשטאַם. דאָצענט איז ער געווען אין דער קיצוועך אוניווערזיטעט, דער בעריהמטסטער אָפטאַלמאָלאָג אין גאַנץ רוסלאַנד, דער גרעסטער אויגען־דאָקטאָר, הייסט עס, וועלכען דאָס גרויסע לאַנד פערמאָגט, און זיינע „קלינישע לעקציעס", דאָס בעריהמטע ווערק, וועלכעס ער האָט געשריבען, האָט געמאַכט דאָס גרעסטע אויפזעהן אויך אין אויסלאַנד. דאַן האָט איהם די מעדיצינישע פאַקולטעט איינשטימיג אויסגעקליבען אַלס פראָפעסאָר, און דער סאָוויעט פון דער אוניווערזיטעט האָט איהם נישט בעשטעטיגט, ווייל — ער איז אַ יוד. עס זענען איהם מיט איינ־מאָל אויפגעאַנגען די אויגען און ער האָט מיט איינמאָל בעגריפען, וואו ער האַלט אין דער וועלט. ער האָט פלוצלינג דערפיהלט, אַז נישט איהם האָט מען אָבגעזאָגט די בעשטעטיגונג, נאָר דעם גאַנצען יודי־

שען פאָלק. און זיין שטאָלצע נאַטור האָט זיך גאָרניהרס. ער האָט שמערצלעך געפיהלט, אַז די עצה, וועלכע זיין ברודער האָט זיך געגע־בען, מיט דעם, וואָס ער איז אַריבער אין צווייטען לאַגער, איז אַ בעליידיגונג, וועלכע ער קען נישט פערטראָגען. ער האָט מיט איינמאָל בעגריפען דעם גאַנצען עלענד און דאָס גאַנצע, גרויסע און טיעפע און אונענדליכע אומגליק פון׳ם יודישען פאָלק. און ער איז געגאַנגען און האָט געזוכט אַ ראַדיקאַלערע עצה און איז צוואָרען — אַ גרויסער יוד.

און אָט איז ער געשטאַנען אויף דער טריבונע אין באַזעל ביים צווייטען קאָנגרעס און האָט געריידט די דענקווירדיגע ווערטער: „וואָס קומט אַרויס די מערב־יודען און אַ טייל פון די מזרח־יודען, וועלכע מאַכען יענע נאָך ווי די אַזען, דערפון, וואָס זיי האַלטען אין איין שרייען, אַז זיי זענען דייטשען, פראַנצויזען, פאָלאַקען מיט מאָדאישען גלויבען, ווען זייערע שכנים, די אַריער, לאַכען זיך אויס פון זיי און ווילען גארנישט מקבל זיין די דאָזיגע סעמיטיש־אַרישע פערמישונג? וואָס קומט אַרויס די מערב־יודען דערפון, וואָס שטאָט לאַנגע רעק און פאות טראָגען זיי פרעק און געגלאַנצטע העמדער און רעדען דייטש און פראַנצויזיש אויסגעצייכענט, אָדער זינגען גאָר מיט התלהבות אויך די „וואַכט אַם רהיין״, ווען דאָס קין־צייכען פון זייער אָבשטאַ־מונג לייגט זיי אויסגעגאָסען אויף די פנימ׳ער און זייערע אַרישע שכנים לאָזען זיי פיהלען אויף שריט און טריט, אַז זיי זענען פרעמ־דע, וועלכע זויגען זיי אויס, און עס איז אַ מְצוָה זיי אויסצורייסען, אָדער זיי אונשעדליך צו מאַכען?״. און דאַן ווידער: דער אינסטינקט פון די אַנדערע פעלקער איז נאָך דער אינסטינקט פון אַ חיה רעה, און דאָס דאָזיגע לאָזט זיך נישט אַוועקוואַשען מיט אַזעלכע ווערטלעך ווי „פרייהייט און גלייכהייט און ברידערליכקייט״. „די שְנאָה צו יודען איז אַ גייסטיגע קראַנקהייט. וואָס ווערט איבערגענומען בירושה, און אַלס איבערגענומענע קראַנקהייט איז צו איהר קיין שום רפואָה נישט פאַרהאַן״. און אָט קומט ער צו דעם שלוס: „די יודען מוז מען מציל זיין אַלס פאָלק, מען מוז אַזוי ווייט ווי מעגליך מציל זיין אַ גרויסען טייל פון׳ם יודישען פראָלעטאַריאַט און מען מוז איהם געבען אַ בעשטאַנד, ווי עס פאַסט לויט זיין מענשליכער עהרע.״

און דאַן וועט די צייט איז איהם געווארען צו־לאַנג צו וואַרטען,

ביז די לעצונג וועט קומען דאַדורך, וואָס יודען וועלען זיך קאָנען קאָלאָניזירען אין ארץ-ישראל, האָט ער אָנגעהויבען צו אַרבייטען פאַר דער קאָלאָניזירונג ערגעץ-וואו אויף אַנ׳אַמעריקאַנישער טעריטאָריע. ער איז געווארען דער גרעסטער אַרבייטער פאַר די אידעע פון גאַלוועס-סאָן. ווידער אַזוי כמעט ווי הערצל מיט זיין אידעע וועגען אוגאַנדאַ. דער טעריטאָריאַליזם איז געווען פאַר איהם דאָס פראַקטישסטע, דאָס רעאַלסטע, די איינציגע מעגליכע לעזונג.

און אָט איז אין מיטען זיין בעסטער אַרבייט דער גרויסער טעריטאָריאַליסט דערווייל געקומען צו אַ טעריטאָריע פאַר זיך אַליין: אַ גרוב אויפ׳ן קיעווער בית-עלמין. זאָל איהם זיין טעריטאָריע לייכט זיין, ביז זיין אידעע פון אַ גרעסערער טעריטאָריע, די אידעע פון גאַלוועסטאָן, וועט פאָרט אַמאָל דערגרייכט ווערן!

ד״ר שלמה רובין

אין קראקא, אין דער שטאדט, וואו גרויס און קליין איז איצט בעשעפטיגט מיט דעם באראווסקא־פראצעס, איז אין א שטילער מענשען־פערלאזענער גאס געמטארבען פאר עטליכע טעג, שטיל און מענשען־פערלאזען, אן־אלטער יודישער געלעהרטער, א גרויסער פרוכטבארער שריפטשטעלער, א מערקווירדיגער שטילער דענקער — דער ד״ר שלמה רובין.

א ניינציגער איז ער געווען ביים טויט. ניינציג יאהר... עס שווינדעלט פראסט פאר די אויגען, ווען מען קוקט צוריק אויף אזא לאנגען לעבען. א מין יעקב־אבינו־לייטער, וועלכע שטעהט מיט איין עק אויף דער ערד, און דער שפיץ דערגרייכט אין הימעל ארײן. עפעס איז ער אין זיינע לעצטע ווערק איינער ארויס פון אונזער צייט, און עפעס ווידער ביי זיין אנפאנג איז ער דער בן־דורם פון אונזערע זיידעס. איינער פון די לעצטע זיילען איז ער געווען פון יענער גרויסארטיגער חורבה, וועלכע איז נאך געשטאנען פאר אונזערע אויגען פון דער אויפקלערונגס־צייט. איינער נאך — דער לעצטער — פון דער אלטער גוואַרדיע איז ער געווען, דער לעצטער „נאפאלעאָנישער ענערגיע״, וועלכער איז אונז געווען נאך פערבליבען. און אט איז אויך ער נישט מעהר דא. דער לעצטער ציגעל פון דעם אלטען בנין איז געפאלען...

און איך געדענק נאך ווי היינט, ווי ער זיצט מיט מיר אונטער די פלאנטען אין קראקא אויף א באנק און דערצעהלט מיר. ער דערצעהלט פון אן־אוועג אין וויען ביי דעם וועלט־בעריהמטען הומאריסט מ. ג. סאפיר, אויף וועלכען ער איז געווען — א מעשה פון פאר א־יאהר פופציג אדער זעכציג; און דערצעהלט פונקט אזוי פון דעם

לעצטען השפלה־יוגנעל, וועלכען ער האָט בעגעגענט נעכטען אין דער יודישער בוכהאַנדלונג פון אהרן פוימסט. ער דערצעהלט פון אַ געשפרעך וועגען יודזן, וועלכען ער האָט געהאַט, אָט־אָט פאַר אַ יאָהר פופציג אינגאַנצען, מיט דעם בעריהמטען קאַרל גוצקאָוו, דעם פערפאַסער פון „אוריאל אַקאָסטאַ“; און דערצעהלט געווי אַזוי וועגען אַ מאמר, וועלכען ער האָט געלייענט היינט אין דער פריה אין דעם קראָקאָווער „המגיד“. ער דערצעהלט, גייסטרייך און פיין, טויזענד מעשה׳לעך וועגען פרץ סמאָלענסקין פון זיין וויענער צייט און וועגען סמאָלענסקינס שוואַרץ־קינסטלעריי אויף טויזענד גענייטען, פון וועלכע ער האָט קיין בעגריף נישט געהאַט, און וועגען סמאָלענסקינס פראַנצויזיש־קענען און אַראַביש־קענען און איבערהויפט פון זיין געשיקטלעכקייט אין ידען פאַך, אָהן אַפילו צו וויסען, וואָס דאָס פאַך איז, ער דערצעהלט וועגען קאַרל עמיל פראַנצאָז, וועגען קוראַנדאָ, וועגען זאַכער־מאַזאָך, וועגען שד״ל און זיין מחלוקת געגען שפינאָזאַ. איך זיך און האָרך. רבונו של עולם, וועלכע אוצרות פון צייט־גענעסישער געשיכטע ליגען דאָ אויפגעשטאַפעלט אין דעם דאָזיגען זכרון! און ווען דער וועט אַמאָל שטאַרבען, וועלכע גרויסאַרטיגע לעבעדיגע היסטאָריע פון גאַנצע צוויי דורות וועט ער מיטנעהמען מיט זיך אין גרוב אַריין! אַ שעה זיצען און פלוידערען מיט דעם דאָזיגען מענשען האָט געגעבען אַ באַרג מיט וויסען...

און אַ וויבען האָט ער בעזעסען, וואָס קלינגט פראָסט ווי אַ לעגענדע. און געלעזען האָט דאָס, וואו אַ בוך אין דער וועלט איז נאָר געווען צו דערגרייכען. און אַ זכרון האָט דאָס געהאַט, ווי איך האָב אין מיין לעבען קיין עהנליכען נישט געזעהן. פון די נייגציג יאָהר פון זיין לעבען האָט דער מענש אַכציג יאָהר געארבייט. מען קאָן זיך פאָרשטעלען די רעזולטאַטען פון אַזאַ אַרבייטס־לעבען, מען קאָן זיך פאָרשטעלען די ביכער, וועלכע ער האָט געשריבען. ווער קאָן זיי אַלע אויסרעכענען? ווער קאָן צעהלען די טיטלען? — נישט אין אַלע אוניווערזיטעט האָט ער געענדיגט זיינע שטודיען, און פאָרט האָט ער געהאַט דעם טיטעל „דאָקטאָר“. דעם דאָזיגען טיטעל האָט איהם געשענקט די אוניווערזיטעט לייפציג „האָנאָריס קאַוזאַ“ מחמת כיבוד. הייסט עס, פאַר זיין ווערק „שפינאָזאַ און מיימאָנידעס“ (שפינאָזאַ

אוּן דער רמב״ם), וועלכעס ער האָט געהאַט געשריבען אויף דייטש.

איך בין נאָך גאָר אַ קינד געווען, וועו איך האָב געלייענט די ערשטע זאַכען פּוּן איהם. אין די „השחר״ס״ האָבען זיי זיך געפלעגט דרוקען, אין יעדען יאָהר אַ ניי וועדק בסימנים מיוחדים: אַ ספר־היובלים, אַ מעשה בראשית עלּ־פּי סנחוניתון, אַ מנחם הבבלי, אַ סוד הספירות אוּן נאָך אוּן נאָך. אַ רעוואָלוציע אין דער גאַנצער געדאַנקען־וועלט פּוּן דעם יונגען מוח האָבען די דאָזיגע ספרים אָנגעמאַכט. מיר האָבען אַ ספר־היובלים בעקומען. מיר האָבען פּלוצלינג די געשיכטע פּוּן ברית־העולם אין דער פּאָרם, ווי דער געזעצגעבער פּוּן די בבלּיים דערצעהלט זי. אוּן מיר האָבען פּלוצלינג אויך דעם סוד הספירות אוּן טויזענד אַנדערע סודות. אוּן אַלעס לעגט זיך אַזוי גלאַט אויפ׳ן מוח אוּן עס וועדט עפּעס אַזוי לייכטיג אין די אויגען. דער ד״ר רובין האָט אייגענט־ליך גאָרנישט מחדש געווען; ער האָט נאָר געזומען אוּן איבערגעזעצט, אוּן זעהר געשיקט איבערגעזעצט, די פּראַגמענטען פּוּן דער גריכישער איבערזעצונג פּוּן פילון הבבלי, וועלכע אָרעלי האָט אַרויסגעגעבען, וועגען דער אורגעשיכטע פּוּן פעניציען אוּן עגיפּטען, וואָס עס האָט געשריבען צוועלף־דרייצעהנהונדערט יאָהר פּאַר קריסטוס דער פעניציאַנער סאַנחאָניאַטהאָן; ער האָט נאָר גענומען אוּן איבערגעזעצט הונדערט אַנדערע אַזעלכע זאַכען. מיר דאַכט זיך, אַז קיין שריפטשטעלער פּוּן די יודישע שריפטשטעלער פּוּן יענער צייט האָט נישט געהאַט אַזא ווירקונג אויף דעם דעמאָלסדיגען לעזער ווי ד״ר רובין. וואָס ער האָט געווירקט פּאַר דער אויפקלערונג אין יענער צייט איז גאָר אין לשער. אפשר האָט ער דעם גרעסטען חלק אין יענער ווירקונג. ער האָט געווירקט נישט דירעקט, נאָר אונדירעקט.

יאָהרענלאַנג האָב איך געגאַרט דעם דאָזיגען מענשען פּערזענלּיך צו קענען, אוּן ערשט שפּעט, זעהר שפּעט — ער איז דענסמאָל געווען שוין קרוב אַן׳אַכציגער — האָב איך איהם צופעליג אַמאָל בעגעגענט אין קראָקא. אַ שלאַנקע געשטאַלט, אין אַ ענגען איבערציהער צוגעקנעפּעלט ביז אַרויף, מיט׳ן ווייסען טאַשענטוך אין דער ברוסט־טאַש, צייכטיג אוּן לייכטיג — צייכטיג אוּן לייכטיג, ווי אַלעס, וואָס איך האָב געלעזען פּוּן איהם. דאָס לעצטע, וואָס איך האָב געהאַט געלעזען פּוּן איהם דעמאָלט, איז געווען דער „חקר אלוה״, די העברעאישע

איבערזעצונג פון שפינאזאס „עטיק". אַ רוהיגקייט איז געלעגן אויף איהם אויסגעגאסטן, רוהיג אין רעדטן, רוהיג אין זיינע בעוועגונ־גען, רוהיג אַפילו ווען מען האָט גערעדט גענגען איהם. מען האָט עס איהם אָנגעזוהן אויפ'ן פרשטען בליק: דער „שפינאזאיסט" מיט הויט אוּן בייגער. דוּ זאָלסט נישט לאכן, דוּ זאָלסט נישט ווייגן; דוּ זאָלסט נישט צערנען, דוּ זאָלסט נישט ענטציקט ווערן; דוּ זאָלסט וועגען מענשליכע נארישקייטן וישט אַרויס פון דיין רוה — דוּ זאָלסט נאָר פערשטיהן. אוּן דאָך איז געלעגען אויף דעם דאָזיגען מענשען אַ גוטסקייט אויסגעגאסטן, ווי איך האָב זי עהנליך ביי קיין שום שריפטשטעלער נישט געזעהן. עפעס איידעלעס, עפעס גרויסעס איז עס געווען. מען האָט געקענט זעהן, אַז דער דאָזיגער מענש האָט נישט נאָר גלייענט דעם שפינאָזאַ אוּן איהם איבערגעזעצט, נאָר ער האָט איהם אויך בעגריפען אוּן איבערגעלעבט...

עטליכע ווערטפולע מתנות האָט ער מיר דאַן געשענקט: עטליכע בריעף פון קאַרל גוצקאָוו צו איהם, אַ בריעף פון דעם פראַנצויזישען פילאָזאָף קאָנט דע פושע, וועלכען ער האָט געשריבען צו איהם נאָך דעם ערשיינען פון זיין בוך „שפינאָזאַ אוּן דער רמב"ם", אוּן דאָס זעלטענע בוך פון אייזעק ד'יזראלי „קוריאָזיטעס אָוו לִיטעראַטשיור".

אוּן ווידעראַמאָל האָט ער מיר געוויזען, אַז ער איז אַ שפינאָ־זיסט. עס איז געווען דענסמאָל, ווען איך האָב איהם געווידמעט „לזכרון ימים טובים ונעימים" מיין איבערזעצונג פון ביירָנס „קין" מיט דער צעקאָכטער, שטורמישער אינלייטונג וועגען מה למעלה, מה למטה. ער האָט מיר אין אַ רוהיגען בריעף געדאַנקט אוּן מיר געשרי־בען: עס איז גאַנץ שעהן, ווען אַ מענש מיט לירישע נייגונגען צעקאָכט זיך אַזוי, עס איז גאָרנישט אַנדערש מעגליך; ער אָבער איז אַ רו־היגער דענקער, אַ שפינאָזיסט, וועלכער איז דאָס אַלעס שוין איבער־געקומען. אוּן נאָכאַמאָל האָט ער מיר אַרויסגעוויזען דעם שפינאָזיסט. פאַר עטליכע יאָהר איז עס געווען, ווען זיין אייניגער זוהן איז איהם געשטאָרבען. ער האָט נישט געקלאָגט אוּן נישט געווויינט; ער האָט מיר נאָר געשריבען. איך וועל דעם דאָזיגען בריעף קיינמאָל נישט פערגעסען.

אויך איך וועל פרויבען נישט קלאָגען אוּן נישט ווייגען, ווען שלמה רובין איז געשטאָרבען — איך האָב נאָר געשריבען...

משה ליב ליליענבלום

ער האָט אויך געהייסען לילענבוים אוּן אויך הערליכטזאָהן האָט ער אַמאָל געהייסען. אוּן אויך צלפחד בר־חשים התוהה. אוּן, דאַכט זיך, עפעס נאָך עטליכע נעמען האָט ער געהאַט — בקיצור. שיער נישט אַ לעגענדאַרע פערזענליכקייט איז ער געווען אין מיינע אויגען. עס איז קיין וואונדער נישט; איך בין דאָך דענסמאָל געווען נאָך גאָר אַ קינד. אוּן מעשים האָט מען וועגען איהם דערצעהלט, אַז די פאַנטאַזיע פוּנ׳ם צוועלף־דרייצעהניעהריגען קינד האָט מיט איהם געקאָכט. יעדען טאָג אַ נייע מעשה, יעדען טאָג אַ נייע גבורה. איבערהויפט די רדיפות, וואָס מען האָט איהם געׂרודפ׳ט. ער איז געשטאַנען אין דער שפּיץ פוּן דער גרויסער מלחמה געגען די רבנים אוּן דעם ראַבאָניזם. תקונים בדת האָט ער געוואָלט — אוּן מען האָט איהם געׂרודפ׳ט. ער איז געווען דער העלד. איינמאָל האָב איך איהם געזעהן זאָגאַר אין חלום. עפעס האָט ער זיך געהאַט פערביטען אין מיין פאָרשטעלונג מיט דער גשטאַלט פוּן מאַרטין לוטער, בשעת ער פערברענט אין וויטענבערג דעם פויפסט׳ס חרם; פלוצלינג אָבער איז עס נישט געווען לוטער, נאָר יהודה אינ׳ם „ספר הישר״, בשעת ער הויבט אויף אַ הונדערט־פוּדיגען שטיין אוּן צעריבט איהם, אוּן נאָר וועט איך האָב זיך גוט איינגעקוקט, איז עס גאָר געווען עפעס אַנאַפריקאַנישער אינדיאַנער־הויפטלינג...

אוּן געלייענט האָב איך פוּן איהם נאָך אַלץ נישט קיין איינאיינציג וואָרט. אין די העפטלעך פוּנ׳ם זשורנאַל „הפקר אור״ איז געגאַנגען אין פאָרטזעצונגען דער שהנער ראָמאַן „הדת והחיים״ פוּן ראובן אָשר ברודס, אוּן געזאָגט האָט מען, אַז דער העלד פוּנ׳ם דאָזיגען

רָאמאַן, יענער שמואל מיט זיין מערקווירדיגער מלחמה געגען דעם „שולחן ערוך", דאָס איז משה ליב לילייענבלום.

אין יענער צייט אונגעפעהר איז מיר געקומען אין האַנד אַריין דער „חטאת נעורים". איך האָב איהם געלייענט אוּן האָב דאַן נישט געקאָנט שלאָפען ביינאַכט, אַ ודוי פּוּן אַ מענשען — אפשר די מערק־ווירדיגסטע ודוי, וועלכע איך האָב געלייענט אין מיין גאַנצען לעבען. אַזוי ווייט עהרליך אוּן אָפענהערציג איז נאָך קיין מענש נישט געווען. דער גרונד־שטריך פּוּן דעם בּוך איז די עהרליכקייט פּמעט ביז צוּ פאַנאַטיזם. נאָך נישט דרייסיג יאָהר איז ער האַלט — אוּן ער שרייבט דאָס בּוך פּוּנ׳ם יאָוש. פּוּן יעדען וואָרט ווייניט אַרויס דער פּליש־צוּ־רייסענדער יאוש. אַלץ איז איהם אונטערגעגאַנגען. יעדע זוּן איז איהם אונטערגעגאַנגען. עס איז נישט פאַרהאַן קיין יוגענד, עס איז נישט פאַרהאַן קיין שענקייט, עס איז נישט פאַרהאַן קיין השכלה אוּן קיין קאַמף איז נישטאָ, אוּן עס איז נישטאָ פאַרוואָס צוּ קעמפען. אוּן ווידער דער־קען איך אין איהם דעמזעלבּיגען טריך: אויך אין זיין יאוש דערגעהט ער אַזש ביז צוּ פאַנאַטיזם. מיך האָט דאָס בּוך צוּגעצויגען אוּן אָבּגעשטויסען. צוּגעצוי־גען האָט מיך די וואונדערבּאַרע פּאָרם אוּן הויפּטזעכליך די עהרליכקייט, אוּן אָבּגעשטויסען האָט מיך דער פאַנאַטיזם פּוּנ׳ם יאוש. אוּן פּאָרט איז דאָך די וועלט אַזוי שעהן אוּן איך האָב זי ליעב, אוּן די יוגענד איז אַזוי שעהן אוּן דער קאַמף אוּן דאָס קעמפען אוּן איך האָב זיי אַזוי ליעב!... איך האָב טונקעל געפיהלט, אַז איך בּין פּוּן אַנ׳אַנדער וועלט. מען מוּז קענען דאָס לעבּען אַביסעל לייכטער נעהמען. וועה מיר, ער פּער־שטעהט נישט דעם שפאַס פּוּנ׳ם לעבּען! וועה מיר, ער נעהמט דעם גאַנצען טאַראַראַם צוּ ערנסט אוּן בּעשרענקט אוּן נאַאיוו!

אוּן דאַן האָב איך ערגעץ־וואוּ דערטאַפּט עטליכע יאָהרגענג פּוּנ׳ם „המליץ" אוּן איך האָב מיך מיט אַ ברען געוואָרפען אויף זיין „ארחות התלמוד" אוּן אויף די אונצעהליגע אַנדערע מאמרים פּוּן איהם. אוי, איז דאָס אַ קעמפער אוּן אַ קאַמף־נאַטור! דורך אוּן דורך איז ער רעוואָלוציאָנער. יעדעס וואָרט אַ באָמבּע, יעדע שורה אַנ׳איבּערקעהרע־נישׂ. אוּן דאַן די דאָזיגע עהרליכקייט, די דאָזיגע מסירות־הנפש פּוּן עהרליכקייט! רבונו של עולם, וועלן דער וועט זיך אַמאָל חלילה איבּער־צייגען, אַז ער האָט געקעמפט פאַר אַ וויגד־מיהל, וועט ער זיין אימ־

שטאַנד אַ מצשה אָן זיך צו טהון. אוּן ווידער איז מיר אויפגעפאַלן אין איהם דער מערקווירדיגער שטריך: אייגענטלִיך איז ער אַ פאַנאַטיקער. אויב פאַנאַטיקער דענסמאָל, וועלכער איז ער אין ווילקאָמיר, אויב פאַנאַטיקער דענסמאָל, וועלכער איז דער קעמפער פאַר די יוגענד אוּן פאַר די פרייהייט — דאָס אייגענטלִיך איז שוין קיין חילוק נישט. די הויפטזאַך איז, אַז ער איז אין גרונד נישט קיין פרייער גייסט אוּן איז עס קיינמאָל נישט געווָארן; זיין גייסט איז אַלעמאָל געשטאַנען אוּנטער דעם דעספּאָטיזם פוּן אַ געוויסען געגנשטאַנד אָדער אַ געוויסער אידעע אוּן זיי האָבען איהם אַלעמאָל טיראַניזירט. איך האָב דענסמאָל נאַטירלִיך נישט געוואוסט, אַז אין דער צוקונפט וועל איך נאָך אָפט האָבען די געלעגענהייט איהם צו בעגעגענען אַלס פאַנאַטיקער, ווי ער שטעהט אינ׳ם דיענסט פוּן אַ געוויסער „זאַך״ אַזש ביז צו פאַנאַטיזם.

איך האָב געלייענט זיין „קהל רפאים״, דאָס דאָזיגע בוּך, וועלכעס אַ סמאָלענסקין פערגלייכט מיט דאַנטע׳ס „גטלִיכע קאָמעדיע״. איך האָב געלייענט זיינע שירים אוּן זיינע מאמרים אין די „השחר״; איך האָב געלייענט אַלץ, וואָס ער האָט געשריבען — נין, קיין שפעטערישע פאַנטאַזיע איז דאָס נישט געווען, דאַגעגען אָבער איז דאָס געווען אַ קעמפער אויך אין די דאָזיגע זאַכען, אַ קעמפער אוּן אויך — אַ פאַנאַטיקער.

אוּן ווידער האָט עס מיך געצויגען צוריק צו יענעם „חטאת נעורים״, אוּן איך האָב איהם געלייענט צום צווייטען, אוּן איך האָב איהם געלייענט צום דריטען מאָל. אייגענטלִיך האָב איך אינערלִיך פראָטעסטירט געגען איהם, אוּן דאָך האָב איך איהם געלייענט בלאַט פאַר בלאַט אוּן איך האָב מיטגעליטען מיט דעם אָרימען פערפאַסער ווי נאָך מיט קיין פערפאַסער נישט. אָט געהט איהם איין וועלט אוּנטער אוּן אָט שוין ווידער אַ וועלט. אָט שטאַרבט איהם אָב די אמונה, אוּן אָט לעגט ער איהר שערבעלעך אויף די אויגען. אָט גוסט אַ אידעאַל אוּן פערגעהט אוּן וועדט אייגעזאַמעלט צו זיינע פאָטערס, אוּן אָט לעגט ער איהם אין דעם קאַלטען קבר. אָט האָט ער אַ ליבע, אוּן אָט איז עס גאָר קיין ליבע נישט, אָט האָט ער אַ פאַזיע, אוּן אָט איז עס גאָר קיין כּאָזיע נישט. אָט האָט ער אַ יום־

כּפּוד אוּן עֶר וויל גלויבען אוּן וויל בעטען, אוּן עֶר קען נישט. נאָר איין ר׳ נחמן קראָכמאַל איז איהם געבליבען מיט זיין מערקווירדיגען „מורה נבוכי הזמן״! אין וועלכען עֶר קלאַמערט זיך אָן מיט אַלע כּוחות, אוּן אָט הויבט שוין אויך דער דאָזיגער בוים זיך אָבצוּבלעטערען אוּן בויגט זיך אוּן זינקט אוּן פאַלט. עס ווערט שטיל אַרוּם אוּן אַרוּם. מאַנכעס מאָל נאָר בלאָזט נאָך אַ טרויעריג ווינטעל אוּן עפעס אַ גע׳ל בלעטל פאַלט צוּ דער ערד. עס ווערט אַלץ אַזוי לעדיג, אַזוי לעער...

אוּן דעם לעזער בעפאַלט אַ פּחד אוּן עֶר האָט מורא פאַרן סוף פּוּן דעם דאָזיגען אומגליקליכען! —

אוּן דערבייַ איז דאָס נישט קיין שלמה מיימון, וועלכען זיין ציניזם האָט אַריבערגעהאָלפען איבער אַלע צרות. עֶר איז גרונד-עהרליך אוּן אַ גאַנצע נאַטוּר. עֶר קען אָבער נישט לעבען אָהן עפעס פאָזיטיוועס. וועט עֶר מאָרגען געהן צוּם ערשטען בעסטען וואַסער אוּן אַ סוף מאַכען מיט זיך? וועט עֶר, ווי יענער, קומען ביז צוּ דער טהיר פּוּן עפעס אַ עוואַנגעלישען פאַסטאָר?...

פלוצלינג אָבער, כּמעט איבער נאַכט, געשעהט דאָס אונגלויבליכע. כּמעט איבער נאַכט, זאָג איך — אַ טאָג דערוויף הערט זיך שוין דאָס וואונדער, אַז משה-ליב לילינבלוּם איז אַ חובב-ציון געוואָרען, אַ נאַציאָנאַל-יוד ווי קיין צווייטער. נאָך מעהר: עֶר איז דער הויפט-סטאָלב פּוּן דער חברה. הונדערטער מענשען הערען אוּן שאָקלען פערוואונדערט די קעפּ...

אין גרונד אָבער איז דאָס דאָזיגע אונגלויבליכע גאָרנישט אונגלויבליך. אייגעהנטליך איז עס דער נאַטירליכסטער המשך אוּן דער איינציגער אויסוועג.

עֶר האָט דאָס פאָזיטיווע געזוכט, דעם האַפּט, אָן וועלכען עֶר זאָל זיך אָנכאַפּען ביים דערטרינקען, אוּן די רעטוּנג פאַרן אוּנטער-גאַנג — אוּן דאָ האָט עֶר אין אַ שטילער נאַכט געליינט די בעקאַנ-טע בראָשור כּוּנ׳ם ד״ר פינסקער. פּוּן אַרוּם אוּן אַרוּם קומען די שרעקליכע ידיעות וועגען די פאָגראָמען, דאָס האַרץ קראַמפט זיך צוּזויף הערענדיג, אוּן ד״ר פינסקער גיעט-אויף דעם וואונדערליכען פלאָן פּוּן אַ „אויטא-עמאַנציפּאַציע״. לילינבלוּם כאַפּט זיך דערין אָן ווי אייגער, וואָס טרינקט זיך. אָט איז דאָס פאָזיטיווע. אָט איז ענדליך דאָ פאַר וואָס צוּ לעבען.

און דאָס דאָזיגע, וואָס איז פאַר איהם געווארען דאָס איינציגע פאָזיטיווע, פערטיידיגט ער ביז צו זיין לעצטען אָטעם־צוג מיט דעם אייפער פון אַ פאַנאַטיקער. וועה דעם, וועלכער זאָל וואַגען אַ וואָרט אָדער אַ טויזענדסטעל פון אַ לייכטער בעמערקונג געגען ארץ־ישראל אָדער דעם ישוב. הונדערט מאמרים וועגען דעם זענען איהם וועניג. קוים עפעס איז שוין לילינבלום פאַרהאַן. זיין פערזענלעכעס האָט אויפגעהערט צו זיין; ער עקזיסטירט נאָר נאָך אַלס פערטיידיגער און בעשיצער פונ׳ם אייניגען, וואָס איז איהם פאָזיטיוו. ער איז אַ מין פערסישער דערוויש; זיין חבת־ציון האָט אין זיך עפעס פון אַ רעליגיע.

אויב ראש־ישיבה אין ווילקאָמיר, אויב קעמפער פאַר די תקונים בדת, אויב בעשיצער פונ׳ם ישוב־רעיון — דאָס איז נישט וויכטיג: דער צוג פונ׳ם פערטיידיגער פון זיין אידעע אַזש ביז צו פאַנאַטיזם איז אומעטום בולט.

איך האָב איהם אַמאָל בעקעמפט — איך נייג מיין קאָפּ אין עהרפורכט פאַר די גרויסע אונענדליכע עהרליכקייט פונ׳ם דאָזיגען קעמפער. אַזוי עהרליך, ווי ער, האָבען עס וועניגע געמיינט...

לאָמיך דאָס דאָזיגע גרעזעל וואַרפען אויף זיין פרישען קבר!

יהל״ל

נאַטירלעך: וועלן היינט זאָל קומען עמיצער אוּן זאָל אונז רעדען וועגען די השפלה, „די הימלישע טאָכטער״, אוּן וועגען דעם קאַמף פאַר די השפלה, וועלכער איז געווען „די מלחמה פאַר ליכט געגען פינסטערקייט״, אוּן וועגען דעם העברעאישן־שרייבען לשמה, ביי וועלכען מען מוז זיך קענען מקריב זיין צוליעב אַ נקודה מעהר אָדער וועניגער — וועט מען זיהען מיט די פלייצעס. עס איז „איין איבערוואונדערנער שטאַנדפונקט״; אויך יודיש הייסט עס: אַנ׳אָבגעשלאָגענע הושענא. וועלן היינט זאָל קומען עמיצער אוּן זאָל אונז דרשנ׳ען וועגען אַרבייטערס אוּן אַרבייטסגעבער, אוּן דערביי וועט ער מכוון זיין, אַז זיין שיר זאָל חלילה וחס נישט האָבען מעהר ווי גוט־געצעהלטע עלף תנועות אוּן זאָל דוקא זיין „מלעיל״ אוּן זאָל זיין אָבגעהיטען פוּן אַ שוֹ״א צו אָנפאַנגס וואָרט — וועט דאָס זיין אין אונזערע אויגען זעהר נאַיאיוו. מיר האַלטען שוין העט־העט ווייטער. וועלן היינט זאָל קומען עמיצער אוּן זאָל אונז רעדען אַפילוּ וועגען ישוב ארץ־ישראל אוּן וועגען תחיה אוּן וועגען לאומיות, אוּן וועט דערביי נישט אַרויסקומען פוּן זיינע ביבעל־פסוקים אוּן זיינע מליצות אוּן פוּן זיינע אויסרופונגס־צייכענס — וועט מען נישט־ווילענדיג אַ שמייכעל געבען. מיר לעבען היינט אין אַ גאַנץ אַנדערע בעגריפען־וועלט. אויפלעבונג הייסט שוין ביי אונז גאָר עפעס אַנדערש אוּן אויך נאַציאָנאַליטעט איז עפעס אַנדערש געוואָרען. מיר זענען שוין לאַנג אַרויס פוּן יענע קינדער־שיכלעך. העכסטענס מאַכט זיך נאָך, אַז עפעס איינער לויפט ביי אונז אַרוּם אין אַ קאַפאָטקעלע, וואָס איז איבערגענעהט פאַר איהם פוּן זיין זיידענס הויזען, אוּן אויך דער דאָזיגער וועלט אויסגעלאַכט. מיר זענען שוין אַזוי וויים פוּן יענעם דור, אַז מיר זענען אַזש אומגערעכט

אַקעגען איהם! מיר ווילען נישט וויסען, אַז יעדער קאַמף איז הייליג, און אַז אויך צום קאַמף וועגען השפלה און וועגען העברעאיש האָבען געמוזט זיין סאָלדאַטען, און ווער עס איז אַ סאָלדאַט געווען, דער האָט זיינע פערדיענסטען. מיר ווילען נישט וויסען, אַז אויך יענע שירים האָבען אונז אונענדליך פיעל געגעבען און אויך יענע מאמרים האָבען אויף אונז טיף גערירקט, זיי האָבען אונז פאַרבעריים, און וועלן נישט יענע, וואָלטען מיר נישט זיין דאָס, וואָס מיר זענען. האָבען מיר דען די גאַראַנטיע, אַז מיר אין אונזערע אידעאַלען זענען שוין דער סוף פון אַלע סופ׳ן, און אַז אַ דור נאָך אונז וועט נישט פון אונז זאָגען דאָסזעלביגע, וואָס מיר זאָגען פון די, וואָס פאַר אונז?

אַ שאַרבען שווימט אַרום אויפן וואַסער — און דער בע־טראַכטער זאָגט שוועריוטיג: ווייל דו האָסט דערטרענקט, האָט מען אויך דיך דערטרענקט, און דער סוף פון דיינע דערטרענקער וועט זיין, אַז אויך זיי וועלען דערטרענקט ווערען... עס איז דאָס אייביגע ליעד!

און קומען וועט אַ צייט, אַז אויך אונזערע קאַמפען אין אונזערע ליעדער און אונזערע אידעאַלען וועלען אין די אויגען פון אַנדערע זיין אַלט און געשמאַקלאָז און ער וועט ציהען מיט די פלייצעס. און וועט דאַן, אין עטליכע צעהנדליגער יאָהרען אַרום, וועט מען דעם גרעסטען פון אונז פייערען, וועט איינער פרעגען: פאַרוואָס? — עס וועלען דאַן זיין נאָר יחידים, וועלכע וועלען פער־שטעהן, וואָס מיר האָבען געטהון פאַר די שפעטערע און וועלכען ווערט מיר האָבען פאַר זיי.

אַזעלכע יחידים זענען עס, וועלכע האָבען יעצט פערשטאַנען, ווער יהל״ל איז, און פייערען אים זיין 50־יאָהריגען שריפטשטעלער־יובילעאום.

יהל״ל — ווי אַ פרעמדער אַקאָרד קלינגט אַריין דער דאָזיגער נאָמען אין אונזער היינטיג ליעדעל. ער קלינגט פרעמד און ווייט. שוין דער נאָמען אַליין, אַ שריפטשטעלער מיט אַ פסעודאָנים יהל״ל, איז פאַר אונזער אויער עפעס ווילד־פרעמד: אַ היינטיגער וואָלט אַודאי אין אַודאי ווצהלען עפעס אַ געשיקטערען שריפטשטעלער־נאָמען. און

פּאָרט איז עס אַ נאָמען פון איינעם פון די ערשטע. עפּעס אַ גאַנצע עפּאָכע שטעהט־אויף מיט איהם תּחית־המתים: גאָרדאָן און סמאָלענסקין, אַ „השחר"־צייט, אַ ערשטע פּאָגראָם־צייט מיט די ערשטע שיכטערנע אַרטיקלען, וועלכע האָבען גערופען צו אַ נאַציאָנאַלען בעוואוסטזיין... ער האָט זיין צייט געדיענט, און ווער עס האָט זיין צייט געדיענט, דער האָט געדיענט פאַר אַלע צייטען.

אין דער ערשטער רייה איז ער געשטאַנען, אויף דער מזרח־וואַנד פון דער ניי־העברעאישער לִיטעראַטור. נישט איין זיידע וועט נאָך זיין צווישען אונז, ווועלכער וועט זיך דערמאָהנען אין זיין יוגענד און ווען זיך גלייכצייטיג דערמאָהנען אין די שירים פון אַ מינסקער יונגענמאַן מיט דעם נאָמען יהודה לִיב לְעווין. ער ווען זיך דער־מאָהנען, וואָס פאַר אַ פערגניגען ער האָט דענסמאָל געהאַט. דאָס העברעאישע, דאָס געמאָסטענע און געוואויגענע, איז געווען דענסמאָל זיין אידעאַל — און דער דאָזיגער לְעווין איז געווען דער מייסטער פון דעם דאָזיגען העברעאיש. ער ווען נאָך יעצט געהן צו זיין ספּרים־שאַפּע און ווען זיך אויסזוכען אַנאַלט ביכעל מיט שירים. „שפתי רננות" האָט עס גע־הייסען, און אויפן טיטעל־בלאַט איז געשטאַנען דער פסוק „שפתי רננות יהלל פי". ער ווען דערין מישען. זאָגאַר ליעבעס־לִיעדער האָט ער דאָרט. איינס האָט דעם נאַיוועז נאָמען „פּצעי אוהב". ער ווען זיך פערטראַכטען...

און צווישען אונזערע טאַטעס וועלען זיין אַזעלכע, וועלכע וועלען זיך מיט בענקעניש דערמאָהנען אין די „השחר"־צייט אוּן אין דעם לִייב־דיכטער פונ׳ם דאָזיגען „השחר" מיט׳ן נאָמען יהלל. זיי וועלען זיך דער־מאָהנען, ווי זיי פלעגען מיט אונגעדולד וואַרטען אויף אַ ניי העפטעל „השחר", אוּם צו לייענען אַ נייעם שיר פונ׳ם דאָזיגען יהלל, אונגע־פּעהר ווי מען פלעגט אין אונזערע צייטען וואַרטען אויף אַ העפטעל „השלוח", אפשר וועט מען געפינען דאָרט אַ ניי געדיכט פון ביאַליק׳ן, מיט אַ בעזונדערען פערגניגען וועלען זיי דערמאָהנען דעם „כשרון המעשה": עס איז דאָך אַ דיכטער מיט גאָר עפּעס אַ נייעם טאָן, גאָרנישט דאָס, וואָס די אַנדערע. עפּעס די סאָציאַלע פראַגע. אַ קלייניגקייט, די סאָציאַלע פראַגע אין העברעאישע חרוזים. און דעם „אלחנן" וועלען זיי דערמאָהנען, אוּן דאַן אויך דעם „דניאל בגוב האריות".

אוּן צוּוישען אוּנז אַליין וועט זיין נישט איינער אַזעלכער, וועל־כער וועט מיט דאַנקבאַרקייט געדענקען, וואָס יהל״ל האָט געטהוּן פאַר די נייע בעווענוגנ : זיין „סופות בנגב״ אוּן זיינע אַנדערע אַרטיקלען באַלד נאָך די ערשטע פאָגראָמען. ער וועט וויסען, אַז דאָס איז אייי־נער געווען, וועלכער האָט מיטגעהאָלפען וועקען אַ פאָלק צום נאַציאָ־נאַלען געדאַנק.

דריי דורות — אוּן יעדען פוּן זיי האָט ער עפעס געגעבען.

אוּן ווער עס האָט זיין צייט געגעבען, דער האָט געגעבען פאַר אַלע צייטען !

ד״ר י. ל. קאַנטאָר

(אונזער קרשטעס טאָגבלאַט).

אויף העברעאיש איז עס געווען און „היום״ האָט עס געהייסען. אין עטלעכע טעג אַרום, אינ׳ם 31-טען יאַנואַר, ווערט 25 יאָהר, זינט עס האָט אָנגעהויבען ביי יודען צו ערשיינען די ערשטע טעגליכע צייטונג — דער דאָזיגער „היום״ פון ד״ר י. ל. קאַנטאָר.

אַ יובילאַום אַלזאָ ? אָה, ניין ! דאָס ווָארט יובילַעאום איז גע־וואָרען עפעס וואָכעדיג. צו וואָלוועל איז די סחורה. וועמען מאַכט מען נישט היינטיגע צייטען אַזאַ יום-טוב׳ל און וועלכען מאָנטאָג און דאָנערשטאָג ווערט ער נישט געמאַכט ? באַלד וועט קומען די צייט, אַז אַנ׳אָרענטליכער מענש וועט אַרָאָבהענגען די אויגען, ווען מען וועט איהם האָבען געכאַפט ביי אַזאַ מעשה. עס איז קיין וואונדער נישט. אָפט דרעהט אַזאַ „בעפייערטער״ דאָס מאַשינדעל אָן מיט די אייגענע הענד — און ווערט דאַן נאַאיוו און איז כלומר׳שט זעהר איבערראַשט. ס׳איז פראָסט ווי ביי בדיקת-חמץ : אַליין לעצט מען אַוועק די ברע־קעלעך, און דאַן איז מען זעהר „ערשטוינט״, ווען מען געפינט זיי. אָה ניין, די רעדע איז נישט פון קיין יובילַעאום. דער צייטונגס-יום־טוב, אַ פינפאונצוואַנציג-יעהריגע יאָהרצייט פון דער יהדישער טאָג־פרעסע, פערדיענט ערנסטער בעהאַנדעלט צו ווערען, איך רעד דאָ נישט פון אַ מענש, נאָר פון אַ זאַך —

און וואָס פאַר אַ זאַך ! אפשר איז דאָס איינס פון די גרעסטע טהאַטען, וועלכע זענען ביי אונז אין די לעצטע יאָהר-צעהנטען גע־טהון געוואָרען ; אפשר גאָר די וויכטיגסטע. זי האָט דאָך אַ גאַנצע איבערקעהרעניש אַרויסגערופען אין אַלע אונזערע פערהעלטנישען.

נאַטירליך : דער היינטיגער לעזער, וועלכער האָט יענעם איבער־

גאַנג נישט מיטגעמאַכט, וועט זיך קוים אַ בעגריף מאַכען פון דעם אַלעמען. אויך דאָס וואָרט צייטונג איז דאָך היינט געוואָרען שוין וואָכעדיג. מען גייט אַרויס אין גאַס, און צוואַנציג יונגלעך יאָגען איינעם נאָך: אַ צייטונג! אַ צייטונג! — און דו קריגסט צוהן פאַר איינע — אוין פאַר אַ פיערער קויפסט דו דיר יעדען טאָג אַ בלאַט. אין אַ שעה אַרום איז אַזאַ בלאַט צעריסען, אוין דער קרעמער ווי־קעלט אין איהם איין פוטער אָדער הערינג. דעמאָלט אָבער איז געווען אַנדערש. אַ צייטונג איז נאָך געווען אַ שטיקעל דבר שבקדושה. בײ די טאַטעס אוין די זיידעס איז אויך דער צונג נאָך געלעגען דער טעם פון ״המגיד״, דענסמאָל, וועו מען האָט געוואַרט מיט אונגעדולד אויף דעם ״המדינות בו יאמר״, איינמאָל אין דער וואָך אָדער איינ־מאָל אין צוויי וואָכען איז אַזאַ בלעטל געקומען. אַך, דאָס בלעטל איז געווען אַזוי קלײן אוין דער אַפּעטיט אַזוי גרויס! דער זיידע האָט זיך אָנגעטהון די ברילען, דער טאַטע האָט זיך מכין געווען, די מאַמע האָט מען גערופען — אַ קלייניגקייט, מען וועט דאָך לייענען וע־גען גאַריבאַלדין אוין וועגען נאַפּאָלעאָן׳ען אוין גלאַט אַזוי נייעס. אוין איז גראָד געווען אלול־צייט, האָט מען דאָס בלעטל פערשלאָסען אין אַ שאַנק אוין געוואַרט דערמיט ביז יום־טוב, וועו דער קאָפּ וועט זיין אַביסעל פרייער. וואָס מאַכט דאָס אויס אַ צוויי־דריי וואָכען? נישקשה, מען האָט צייט צו וואַרטען...

אַזוי זענען אַוועק גאַנצע צעהנדליגער יאָהרען. פלוצלינג, אין אַ שעהגעם פריהמאָרגען, אַרום סוף פוג׳ם יאָהר 1885, האָט זיך געהערט די וואונדערליכע נאַכריכט, אַז ד״ר י. ל. קאַנטאָר אין פעטערבורג הויבט אָן אַרויסצוגעבען פוג׳ם ערשטען פעברואַר 1886 אַ טאָגבלאַט אויף העברעאיש.

אַ טאָגבלאַט? — קיינער כמעט האָט נישט געוואָלט גלויבען. מען האָט נישט געוואָלט גלויבען, אַז דאָס איז גאָר מעגליך. פון וואַ־נען וועט מען נעהמען אַזוי פיעל שטאָף? פון וואַנען אַזוי פיעל מיט־אַרבייטער? וועו וועט דאָס יעדען טאָג לייענען? צו וואָס גאָר בע־דאַרף מען דאָס אינגאַנצען? אוין וועט נישט, חלילה, דער גאַנצער לשון־קודש דאַדורך לוידען? — דעם גרעסטען ליצנות פון דער דאָזי־גער ״ערפינדונג״ האָט געמאַכט יהודה־ליב גאָרדאָן. עס איז וואונדער־

ליך, ווי קיין איינציגער פון די אָבלאַכערס האָט דענסמאָל נישט איינ־
געזאָגן, וואָס פאַר אַ ערציהערישע קראַפט, וואָס פאַר אַ קולטורצלער
ווערט עס ליגט אין אַזאַ טהאַט. עס האָט קיינער נישט בעגריפען,
אַז די גאַנצע ליטעראַטור וועט דאַדורך מיטאַמאָל בעקומען אַנ׳אַנדער
פנים -- אוּן מיט איהר דער יודישער לעזער. וועט איך וואָלט נישט
מורא האָבען, מען זאָל אַביסעל לאַכען פון מיר, וואָלט איך זאָגען,
אַז דער דאָזיגער אויפטהוּ האָט געהאַט אין זיך עפעס עהנליכעס פון
דער ערפינדונג פון אַנ׳אייזענבאַהן. די אייזענבאַהן האָט ענדליך אָנגע־
הויבען צו געהן אויך דורך אונזער זייטיג ליטעראַטור, וואָס איז בע־
לעגען אַזוי וויים פון דעם וועלט־טראַקט. נישט די דאַמף־קראַפט איז
די הויפט־זאַך פון אַזאַ ערפינדונג, נישט דאָס, וואָס דער מענש קאָן
דאַדורך גיכער אוּן פינקטליכער פאָהרען פון אָרט צו אָרט, נאָר דאָס,
וואָס דאַדורך ווערט דער גאַנצער מענשליכער גייסט אַנ׳אַנדערער. די
וועלט קריגט אַ נייעם ריטמוס, דאָס גאַנצע לעבען — אַנ׳אַנדער טעמפּאָ...

דאָס איינע איז קלאָר אין מיינע אויגען: דער דאָזיגער אויפ־
טהו, יודען צוגעבען אַ טעגליכע צייטונג, איז סוף־כל־סוף דאָס איינציגע,
וועלכען מיר האָבען צו פערדאַנקען אַל״ן, וואָס מיר האָבען יעצט אין
אונזער ליטעראַטור. וועט מיר האָבען יעצט אַ „עפעס״, וואָס איז פיעל
אָדער וועניג עהנליך צו דעם, וואָס מען רופט ליטעראַטור, דאַן הויבט
זיך זיין דאַטע אָן פון דעם ערשטען נומער פון־ם טעגליכען „היום״.
דורך דאָס טאָגבלאַט איז מיט אַמאָל אַ סוף געמאַכט געוואָרען מיט
דעם גאַנצען בטלנות אוּן מיט דעם שפיצלען זיך אין פסוקים אוּן מיט
דעם געפלאַפעל נאָר צוליעב דעם וואָרט אַליין, וואָס איז אַזוי היימיש
געווען פריהער אין אונזער ליטעראַטור, שרייבט אַ מענש פאַר אַ טעג־
ליך בלאַט אוּן האָט ער צו טהון מיט די ערשיינונגען פון דער שעה
אוּן פון דער מינוט אוּן פון־ם לעבען בכלל, קאָן שוין נישט אַזאַ
איינער מעהר שרייבען מליצות אוּן שוועבען אין דער לופטען אוּן
חלום־ען פסוקים; ער מוז שוין האָבען אַ פעסטען באָדען אונטער די
פיס אוּן ממש־דיג לעבען אוּן ממש־דיג שרייבען. אונזערע היינטיגע
לעזער וועלען דאָס אפשר קוים מעהר בעגרייפען; זיי איז דאָס אַלץ
שוין אַזוי נאַטירליך געוואָרען. אָבער פערגעסטען מאָרען זיי נישט, אַז
זיי זענען געקומען שוין צום גרייטען אוּן אַז עס האָט געמוזט אַמאָל

זיין איינער, וועלכער זאָל דאָס אַלעס האָבען צוגעגרייט—אוין דער דאָזיגער איינער איז געווען דער ד״ר י. ל. קאַנטאָר. די נייע עפאָכע הויבט זיך אָן מיט דער צייטונג „היום״.

אוין ווי דער גורל איז שוין פון יעדען וועג-אויסטרעטער: דער ד״ר י. ל. קאַנטאָר איז אַראָפ פון דער סצענע, אוין קיינער פון דער יונגער גענעראַציע וויס איהם נישט מעהר. אַנדערע שטעהען אין דער שפיץ אוין גענישען די פרוכטען, וועלכע ער האָט געפלאַנצט. דער „היום״ אַליין — איינע פון די בעסטע צייטונגען ביי יודען, וועלכע קאָן נאָך היינט גילטען פאַר אַ מוסטער — האָט געמוזט, נאָך צווויי אוין אַ פיערטעל יאָהר פון זיין ערשיינען, אויפהערען צו עקזיסטירען. ער האָט דענסמאָל קיין פובליקום נישט געהאַט. דער פצליעטאָן אין דעם לעצטען נומער האָט זיך געענדיגט מיט אַ „פאַרטזעצונג פאָלגט״ — אוין דער נעכסטער נומער איז מעהר נישט אַרויסגעגאנגען. אָבער נישט דאָס איז דאָ דער עיקר. נישט דער „היום״ אַלס צייטונג — וועגען דעם „היום״ אַלס צייטונג האָב איך נישט דאָס רעכט צו רעדען, דען איך בין איהם צו נאָהנט געשטאַנען. די הויפט-זאַך איז דאָ נאָר דאָס בלאַט אַלס ערשטעס סאָגבלאַט אין אַלגעמיין אוין אַז מיר האָבען איהם צו פערדאַנקען אַלעס, וואָס מיר בעזיצען איצטער אין אוינזער לייטעראַטור.

וועט יעצט די יודישע לייטעראַטור פייערען דאָס 25-טע יאָהר זינט דעם בעשטעהן פון א יודישע פרעסע, מוז זי פייערען דעם נאָמען פון ד״ר י. ל. קאַנטאָר, וועלכער האָט איהר דאָס אַלעס געגעבען.

בן־יהודה

מיט איין אוֹן דרייסיג יָאָהר צוריק, אינ׳ם ווינטער 1879, האָט זיך אין אַ העפטעל פוֹן סמאָלענסקינ׳ס „השחר״ אָבגעדרוקט אַן׳אַרטיקעל פוֹן אַ אונבעקאַנטען שרייבער מיט דער אויפשריפט „שאלה נכבדה״. געוועז איז עס, ווי איהר זעהט, העט־העט אייניגער עס האָבען זיך אָנגעהויבען די פּאָגראָמען אין זייער ערשטער סדרה אוֹן העט־העט אייניגער עס האָט זיך בעוויזען אַ שטיקעל ציוניסטישע בעווענונג אין איהר ערשטען גלגול. אינ׳ם אַרטיקעל האָט דער שרייבער אַרויסגעזאָגט אַ געדאַנק, עפּעס אַ שטיקעל קוריאָז: וואוינען זאָל אַ יוד וואוינען אין ארץ־ישראל אוֹן רעדען זאָל אַ יוד רעדען העברעאיש. מען האָט געלייענט אוֹן מען האָט געשמייכעלט. וואָס אַ יוד פערווילט זיך אַלץ! באַלד דערויף האָט זיך אינ׳ם „השחר״ געדרוקט דער צווייטער אַרטיקעל פוּנ׳ם זעל־ביגען פערפאַסער מיט׳ן נאָמען „ועוד מוסר לא לקחנו״. אַלץ דאָסזעלביגע, נאָר מיט מעהר שאַרפקייט. מען האָט געלייענט אוֹן מען האָט געצויגען מיט די פּלייצעס. אוֹן דאַן איז געקומען דער דריטער אַרטיקעל, אוֹן דער האָט געהייסען „מכתב גלוי״. מען האָט אויך דעם געלייענט, אוֹן מען האָט זיך געוואונדערט. די אַרטיקלען, אַלע דריי צוזאַמען, האָבען אָבער געמאַכט אַן׳אייגדרוק. זיי זענען געווען געשריבען מיט׳ן ברעוֹ אוֹן האָבען געהאַט אין זיך עפּעס אונבעשטימטעס; אפשר איז דאָס דאָזיגע געווען די איבערצייגונג פוּנ׳ם פאַנאַטיקער. מען האָט דערקענט, אַז דער, וועלכער רעדט דאָ, רעדט גאָרנישט אויף קאַטאָווסען. אַ געוויסע צייט האָט מען נאָך געערעדט וועגען די אַרטיקלען, אוֹן דאַן – דאַן, נאַטירלִיך, האָט מען זיי פערגעסען. אונטערגעשריבען איז געווען „בן־יהודה״.

איז דאָס אַ פאַמיליען־נאָמען? איז עס אַ פּסעודאָנים? מען

האָט עס נישט געוואוסט. ערשט שפעטער, ביי עפעס אַ געלעגנהייט, האָט זיך געלאָזט הערן, אַז דער דאָזיגער איוב איז קיין משל נישט. עס איז בנמצא אַזאַ מענש, וועלכער רופט זיך בן־יהודה. געהייסען אייגענטלעך האָט ער אַמאָל גאָר פערעלמאַן, אליעזר יעהודאָוויטש פערעלמאַן, נאָר דער דאָזיגער יוד האָט זיך אָנגעטהון דעם כּוח און האָט זיך משנה־השם געווען; ער האָט זיך געלאָזען רופען אויך אינ׳ם בירגערליכען לעבען מיט׳ן העברעאישען נאָמען. דאָס איז דענסמאָל געווען אַ נייעס, אַ שטיקעל קידוש־השם. מען האָט געצויגען מיט די פלייצעס. אָט וואָס עס הייסט אַ פאַנאַטיקער פון זיין אידעע! — מען האָט אָבער באַלד דערצעהלט וועגען איהם נאָך אַ סך וואונדערליכע זאַכען: ווי ער רעדט אויף העברעאיש אויך אין גאַס, ווי ער גיט אַריין אין טראַמווייַ און וויל בשום אופן נישט וויסען דערפון, אַז דער גוי איז נישט מחויב איהם צו פערשטיהן, און ער הייסט זיך געבען אַ בילעט אויף העברעאיש. דאַן, וועגן ער האָט זיך געהאַט איבערגעפעקעלט קיין ירושלים, האָט מען פון איהם דערצעהלט, ווי ער און זיין וויב רעדען מיט דעם קינד ביי דער ברוסט אויף העברעאיש און ווי דאָס קינד האָט נישט קיין אַנדערע מוטער־שפראַך ווי העברעאיש און ווי אַלץ אינ׳ם הויז איז העברעאיש. דאַן האָט מען דערצעהלט, ווי ער זיצט און פאַבריצירט די ווערטער, וועלכע פעהלען אין דער העברעאישער שפראַך, פדי עס זאָל איהם נישט אויספעהלען קיין וואָרט אינ׳ם טעגליכען געברויך. און דאַן — ווי ער גיט אין קראָם אַריין עפעס קויפען, און רעדט העברעאיש. און דאַן — ווי ער גיט אין גאַס מיט׳ן טלית אַרומגעוויקעלט אַרום האַלז, וויל דאָס איז די יודישע נאַציאָנאַל־טראַכט...

איז דאָס אַ פאַנאַטיקער? איז דאָס אַנ׳אייניקעל פון זיינע גרויסע, גרויסע זיידעס, וועלכע האָבען געהאַט נאָך דעם כּוח פון עקשנות און האָבען נאָך געקאָנט זיך מוסר־נפש זיין פאַר אַ אידעע און האָבען נאָך געקאָנט לאָזען פון זיך שפּאָטען און לאַכען און טראָץ דעם טהון אַלע מאָל מיט אַ פערביסענקייט דאָס זייעריגע? — ווי קענען מיר זיך גליקליך שעצען, אַז מיר האָבען נאָך אין אונזערע צייטען, צווישען אונזערע שוואַכע, שוואַכע מענשעלעך, איינצעלנע אַזעלכע עקזעמפליאַרען! אין אַ מוזעאום האָט מען בעדאַרפט דעם לעצטען אַריינזעצען,

אייִדער דער דאָזיגער טיפּ שטאַרבט אויס. פּאַר מיר איז אַזאַ בן־יהודה אפשר וויכטיגער נאָך אין זיין פּסיכאָלאָגישער ענטוויקלונג, ווי אין זיין גאַנצער געזעלשאַפטלעכער און היסטאָרישער טעטיגקייט. ער איז פּאַר מיר, מעהר ווי אַלעס אַנדערע, אַ שטיקעל העלד פון אַ ראָמאַן. אוּן ווי? איך איהם מיר ערקלערען, מוז איך שוין אַרומגרעבלען אַביסעל אין זיין ביאָגראַפיע. דאָס ערשטע, וואָס פאַלט־אויף אין איהם, איז דער ריין־יודישער צוג: דער כּוח פון עקשנות. אינ׳ם בית־המדרש אוּן אין דער ישיבה איז ער אַנ׳עקשן, אַ פאַנאַטיקער אין דער אַלטער ריכטונג. שפעטער אַלס שילער פון רעצאַל־שולע אין דווינסק איבערהויפּט זיך בּיי איהם דערזעלביגער שטריך, נאַטירלעך, אין אַנ׳אַנדער פאָרם: דער געדאַנק פון׳ם אינטערנאַציאָנאַלען סאָציאַליזם פּאַקט איהם מיט אַ פינסטערער מאַכט. עס איז עפּעס ניהיליסטישעס אין זיין וועזען, עפּעס פינסטערעס אוּן שטאַרעס. ער איז גרייט יעדע מינוט צוּ געהן אויף קידוש־השם. אוּן דאַן ווידער, וועָן ער לייענט גראָד דאָס בוך „דניאל דערמאָנדאַ", ינענ ווואונדערליכע בוך, וואָס איז דעמאָלס ערשיינען, אוּן דער העלד פון׳ם בוך, מרדכי, מאַכט אויף איהם אַ טיפען, מעכטיגען אייִנדרוק, כאַפּט ער זיך באַלד אָן אין דער נייער אידעע פון דער אַלטער אויפלעבונג פון ציון אוּן פון דער אויפלעבונג פון דער העברעאישער שפּראַך; ער נעהמט דאָס דאָזיגע ווערטליך, אוּן באַלד וואַרפט ער זיך אויף דער אַרבייט, די דאָזיגע אידעע צוּ רעאַליזירען. ער וויס פון קיין חכמות נישט. געדאַנקען אוּן טהאַט איז בּיי איהם אייִנס. אויף האַלבען וועג וועט ער נישט שטעהן בּלייבען. אין הימעל אַריין ווי חנוך, אין דער ערד אַריין ווי קרח, נאָר נישט בּלייבען צווישען הימעל אוּן ערד ווי אבשלום. ער האָט די נאַיוויטעט, וועלכע עס דאַרף האָבען יעדער באַהנברעכער. דאָס לעכערליכע זעהט ער נישט. ער האָט די קראַפט צוּ לאָזען פון זיך לאַכען אוּן שפּאָטען אוּן צוּ לאָזען וויצען מאַכען איבער זיך; ער אָבער געהט זיך זיין וועג.

אוּן ער איז געגאַנגען זיין וועג — אוּן יעצט, אין דער היינטיגער וואָך, פייערט בן־יהודה אין ירושלים דעם יובילעאום פון זיין שריפטשטעלערישער אוּן געזעלשאַפטליכער טעטיגקייט. דריי יאָהרצעהנטען האָט דער מענש געאַרבייט. ער האָט זיך ערוואָרבען פיעל פרייַנד אוּן נאָך מעהר געגנער — אייגענטליך איז צווישען ביידע קיין אונ־

טערשיעד נישט — עס קומט אויף דאָסזעלביגע אַרויס. עס ווייזט, אַז דער מענש איז אַ קראַפט.

און אַלס קראַפט ברענגט איך איהם היינט מיין גלֵיקוואונש. מיר איז אַלץ איינס, וואָס פאַר אַ בעדייטונג ער האָט פאַר דעם ישוב פון ארץ־ישראל; ער אַליין איז פונ׳ם געדאַנק צוריקגעקומען, אזן צו דער צייט פונ׳ם אוגאַנדאַ־פּראָיעקט, האָט ער פאַר איהם פּראָפּאַגאַנדע געמאַכט. מיר איז אַלץ איינס, וואָס ער האָט געטהון פאַר דער אויפלעבונג פון העברעאיש אַלס שפּראַך צום רעדען. ער אַליין וועט אין שטילע אייניזאַמע שטונדען, וען די ליידענשאַפטען וועלען זיך לעגען, אפשר טונקעל עמפּינדען, וואָס דאָס הייסט, האָבען אַרויסגענומען אַ הייליגע רעליקווייע פונ׳ם מקדש אזן אַרויסגעפּיהרט אין מאַרק אַריין. די דאָזיגע רעליקווייע איז אפשר, אַזוי לאַנג ווי זי איז עס געווען אין איהר קדשי־קדשים, די אינציגע זאַך געווען, וועלכע האָט די נשמה פון אַ פאָלק דערהאַלטען, אזן קיים איז זי וואָכעדיג געווארען, ווער וויים, אויב זי וועט נישט מעהר שאָדען ווי נוצען. מיר איז גאַנץ גלייכגילטיג, וואָס פאַר אַ בעדייטונג ער האָט פאַר די שאַפונג פון נייע וועלטער אינ׳ם העברעאישען אזן וואָס פאַר אַ בעדייטונג זיין וועלטערבוך האָט: ער אַליין וועט, ווי קיין צווייטער, וויסען אזן פערשטעהן, וואָס עס הייסט, וועלטער „מאַכען״ אזן אַ שפּראַך „מאַכען״, דאָס אַלעס לאָזט זיך נישט מאַכען, אזן וען עס איז נאָר „געמאַכט״, מוז עס ווידער, פריהער אָדער שפּעטער, צעפאַלען אזן אונטערגעהן. ער אַליין וועט דאָס אויסגעצייכענט וויסען. ער וועט ווייסען, ווי נאָריש דאָס איז, וען אַ שפּראַך פון דער גאַס וועלט ליטעראַטור, אזן ווי שרעקלִיך דאָס איז, וען אַנ׳אַרבייט, צו וועלכער עס איז נויטיג אַ גאַנצע אַקאַדעמיע אזן אַ צייט פון אַ גאַנצען יאָהרהונדערט, וועלט גמאַכט פון אַנ׳איין אינציגען מענשען.

ניין, דאָס אַלעס איז מיר גלייכגילטיג. אזן וען איך פייער היינט בן־יהודהן צוזאַמען מיט אַלע, וועלכע פייערען איהם, פייער איך נאָר די קראַפט. ער האָט געשאַפען אַ ספּעס, וואָס איז פריהער נישט געווען.

עס איז פאַרהאַן יעצט מיט אַ „ספּעס״ מעהר אין דער וועלט. עטליכע טויזענד מענשען רעדען יעצט העברעאיש. ווי דאָס העברעאיש איז, וועלכען וועלט עס האָט אזן וואָס פאַר אַ צוועקמעסיגקייט,

דאָס איז אַלץ איינס. ער האָט געשאַפען — און פאַר יעדען שעפער מוז מען נייגען דעם קאָפּ. נאָך אַ „ענערגיע" איז צוגעקומען צו דער „ענערגיע" פון דער וועלט.

איך האַלט נישט פיעל פון יודישען טעאַטער — אָבער גאָלדפאַדען, וויי גרויס אָדער וויי קליין ער איז געווען, האָט געשאַפען אַ זאַך, וועלכע איז פריהער נישט געווען און יעצט איז זי דאָ, און שוין זענען פאַרהאַן אפשר טויזענד מאַן, וועלכע לעבען דערפון אוין צוהנטויזענדער מענשען, וועלכע אַמוזירען זיך דערביי. ער איז אַ שעפער אוין איך מוז איהם עהרען! איך האַלט נישט פיעל פון עספּעראַנטאָ — אָבער זאַמענהאָף האָט וועלט געגעבען אַ גאָב, אַן עפּעס! וואָס זי האָט פריהער נישט געהאַט אוין יעצט האָט זי עס, אוין שוין האָט ער אין בעווגונג געבראַכט הונדערט-טויזענדער מענשען, אוין ווער קען וויסען, וועלכע איינווירקונג דאָס קאָן האָבען אויף אַ קולטור. ער איז אַ שעפער אוין איך מוז מיך פאַר איהם בויגען! איך האַלט נישט פיעל פון יעצטיגען העברעאיש-רעדען — אָבער בן-יהודה האָט אייגענווירקט אויף אַ סך טויזענדער. ער איז אַ שעפער אוין איך מוז איהם אָבגעבען מיין כבוד.

וויי וועניג האָבען מיר איצט מענשען, וועלכע האָבען אַזאַ קראַפט וויי בן-יהודה אוין אַזוי פיעל ענערגיע אוין אַזוי פיעל נאַיוויטעט אוין אַזוי פיעל כּוח אויסצוהאַלטען שפּאָט אוין געלעכטער אוין אַזוי פיעל גלויבען, זיך צו אָפּפערן אויפן קידוש-השם פון זיין אידעע! — פון גאַנצען האַרצען ברענג איך היינט בן-יהודהן מיין גליקוואונש.

„רבי קרוב"

(אלחנן ליב לצחינסקי)

האַלב אין אַ געלעכטערעל און האַלב אין ערנסט האָט מיר אַמאָל לעווינסקי געזאָגט: „אייגענטלעך קען איך קיין אייגענטליכען יודען נישט אויף פּאָרט קען איך אַלעמען; אייגענטליך קען קיין אינציגער יוד מיך נישט אויף פּאָרט קענען מיך אַלע. דאָס איז די אייביגע קורבות, די נישט-געזעהענע, וועלכע בינדעט אונז אַלעמען. אָט דאָס אייגענטליך איז עס, וואָס איך האָב געוואָלט זאָגען מיט מיין פּסעוודאָנים ר' קרוב. אין אונזער געגענד איז דאָס דאָזיגע ווארט די פּאַרם פון דער אָנשפּראַך צווישען בעקאַנטע און אונבעקאַנטע; מען טרעפט אַ וויל-פרעמדען יודען און מען זאָגט איהם: „שלום עליכם ר' קרוב!".

ר' קרוב — דאָס איז דאָסזעלביגע, וואָס ביי אונז „פעטער". דוקא דעם נישט-בעקאַנטען זאָגט מען פעטער. אַמבעסטען האָט לעווינסקי אַליין דורכ'ן דאָזיגען פסעודאָנים זיך כאַראַקטעריזירט...

און יעצט איז אויך ער, אונזער אייביגער קרוב, נישט מעהר דאָ. אָהן אַזיי-געזונד, פלוצלינג, איז ער געשטאָרבען.

עפעס דערלאַנגט מען אַ ציה מיט דער פלייצע און עס וויל זיך סרויעריג לאַכען. לעווינסקי און שטאַרבען — קיין גרעסערע צוויי געגענזאַצען זענען גאָרנישט דענקבאַר. דער לעבעדיגסטער צווישען אַלע לעבעדיגע, און דאָס אייביגע אַבסאָלוטע שווייגען. דער אָפענהערציגסטער פון אַלע אָפענהערציגע מענשען, און דער פינסטערער גרויסער לעצטער סוד. דער לייכטער, פלייצעדיגער, אייביג-פלוישענדער פעליצטאָן, לייכט אוי הע אוי קלינגענדיק, ווי אַ זילבערן גלעקעל, אוי יענער שווערפעליגער, פינסטערער, גרימיגער סוף. ניין, נישט א י י ן

טאָג און נישט אײַן וואָך וועלען נאָך פאָראיבער, ביז איך וועל מיך צוּם שרעקליכען געדאַנק צוגעוועהנען.

דער לייכטער, פלייצעדיגער פעליעטאָן — אוּן שוין זענען פאַר־האַן אַזעלכע, וועלכע מאַכען עס בקיצור אין נעהמען לעווינסקין אוּן קלעבען איהם צו דעם עטיקעט מיט דער מאַרקע „דער בעסטער פעליעטאָניסט", אוּן זיי גלויבען, וויַיס גאָט, וואָס פאַר אַ געוואַלדי־גען קאָמפלימענט זיי האָבען איהם געמאַכט דורכ'ן דאָזיגען טיטעל. אַך, ווי וועניג וויַיס מען ביי אונז, אַ מענשען ריכטיג צוּ שאַצען! ניין, מיינע העררען, ער איז אַביסעלע מעהר געווען ווי דער בעסטער פעליעטאָניסט: ער איז געווען דער בעסטער לעבענס־מענש צווישען אונז. וואָס מאַכט אויס אַביסעל בעסער אָדער אַביסעל ערגער קענען שרייַ־בען אַ פעליעטאָן? ער האָט אַנ'אַנדערע, אַ פיצל וויכטיגערע „וויסענשאַפט" בעזעסען, אַזעלכע, פאַר וועלכע מיר האָבען נישט קיין שום פּראָפעסאָר אוּן קיין שום קאַטעדרע. ער איז אייניציג געווען צווישען אונזערע שרייבער, וועלכער האָט פערשטאַנען דעם סוד פון לעבען אוּן אַז לעבען איז אַ שאַץ פון פרייַדיגקייט אוּן לוסטיגקייט אוּן אַ זיסער אויסגעלאַסענקייט. די צרה מעג זיך זיין צרה — אָבער לעבען איז לעבען. ער האָט אין זיך געהאַט עפעס פון אַנ'אמת'ן חסיד: ער איז געווען אַ עובד מתוך שמחה — ער האָט געדיענט גאָט אוּן וועלט אוּן מענשען מיט זיין געלעכטערעל. בשעת אַלע אונזערע שרייבער קענען נישט קיין שום אַנדערע זאַך ווי נאָר וויינען, האָט ער געקאָנט לאַכען; אוּן געלאַכט האָט ער מיט'ן פולען מויל. בשעת אַלע אונזערע שרייבער וויסען נישט קיין שום אַנדערע זאַך ווי נאָר קרעכצען אוּן אויקען אוּן זיין אָנגעצוּנדען טאָג אוּן נאַכט אוּן געראַייצט אוּן זויער ווי אַ זויערטאָפּ אוּן האַלטען דעם קאָפּ אַראָפּ, האָט ער געוואוסט דאָס פּעקעל פונ'ם לעבען אָנצוכאַפען מיט דער לייכטער האַנד אוּן עס אַרויפצולענען אויף דער פלייצע אוּן צו לאַכען; נישט דעם ווינ האָט ער ליב געהאַט, נאָר דאָס לאַכען, יענץ ברייטע אוּן פולע לאַכען, פוּן וועלכען עס זהעהן זיך אַרויס די וויסע צייהן. דער דאָזיגער פעליעטאָניסט איז עפעס אַליין געווען אַ שטיק פעליעטאָן. אין יענער גרויסער געוואַלדיגער צייטונג, וועלכע מען רופט־אָן אויף מענשען־לשון „וועלט" האָט ער זיין פּלעצעל געהאַט אונטען, „אונטער'ן שטריך", אוּן נאָכדעם, וועַן דער מענש איז מיעד געוואָרען פוּן דעם

גאַנצען שוערען אוּן שווערפעליגען מאַטעריאַל אַרום אוּן אַרום, פּונקט לייט-אַרטיקעל אוּן פּוּן דער פּאָליטיק אוּן פּוּן דער כראָניק אוּן פּונקט נייעס, האָט ער זיך אַרײַנגעכאַפּט אונטען צום דאָזיגען לייכטיגען אוּן העלען פעליטאָן, צו לעווינסקי'ן, אוּן האָט ער זיך צוגעהערט צו זיין לאַכען, איז ער געוואָרען אַ נייער מענש. דען לעווינסקי האָט פערשטאַנען צו לאַכען, ווי קיין צווייטער נישט. פּוּן אַלע ווינקעלעך פּוּן זיין נשמה האָט אַרויסגעשאָסען די לוסטיגע געזונדע לעבענס-פריידיגקייט, פאַר וועלכער ער האָט זיך געפּונען דעם נאָמען „אַביסעל פילאָזאָפּיע".

אַנ'אָפּטימיסט — אַ מענש, וועלכער קוקט אויף די וועלט דורך אַ ראָזעווע רעהרעל. נאַטירלעך, אַנ'אָפּטימיסט איז ער געוועזן, מ'קען נישט אַנדערש זאָגען. אָבער פאָרט איז ער געווען אַזוי אַנדערש אוּן אַזוי פערשיעדען פּוּן אַנדערע אָפּטימיסטען! יענע, ווען זיי לאַכען, לאַכען זיי צינישׂ אָדער זיי לאַכען ווי אַ קליין אונשולדיג קינד. ביי לעווינסקי'ן איז עס עפּעס אַנדערש. די וועלט-צרה האָט ער פערשטאַנען אוּן מיטגעפיהלט אוּן מיטגעליטען מיט איהר, ווי זעלטען איינער; די מענשען האָט ער געקענט מיט אַלע זייערע שוועכען אוּן פעהלערען אוּן נאַרישקייטען, אוּן גאַנץ בעזונדערס מיט זייער „גוטסקייט" אוּן זייער „צדקות"; דאָס גרויסע ליידען פּוּן זיין פאָלק האָט ער טיף עמפּונדען אוּן זיין הארץ האָט זיך אין איהם צונויפגעשרומפּען פאַר גרויס מיטלייד; אונזער קליין וועלטעל האָט ער געקענט אוּן פערשטאַנען, אוּן די, וואָס שטעהען ביי אונז אָן דער שפּיץ, אוּן אונזערע בעלי-בתים אוּן אונזערע טובה-טהוערס אוּן אונזערע געלד-גענבערס, אוּן אויך דאָס שרייבער-פאָלק אונזערס האָט ער געקענט אוּן פערשטאַנען צוזאַמען מיט אונזערע מחלוקת'לעך אוּן אַרומרייסענישען — אוּן ער איז אַלץ געזעסען אוּן האָט געלאַכט. נישט צינישׂ אוּן נישט קינדיש-נאַאיוו, נאָר געלאַכט האָט ער. אָט דאָס איז לעווינסקי! עפּעס אַ וואונדערבאַר צוזאַמענמישענישׂ אין זיין נאַטור: אַ געמיש פּוּן וויכקייט אוּן אייעדעלקייט אוּן מיטלייד צוזאַמען מיט וועלט. אוּן מענשען-קענטניש, אוּן געווען איז ער נאָר אַ לייכטער פילאָזאָף, נישט פּונקט בּוך, נאָר אַ לעבענס-פילאָזאָף.

אייגענטליך איז ער גאָר קיין שרייבער נישט געווען. אַ מענש מיט אַזוי פיעל לעבענס-קראַפט, ווי ער, האָט גאָרנישט געקענט זיך

אַרײַנקווטשען אינ׳ם עגגען פֿאָטאָל פֿאַר׳ן שרײַב-טיש. די דאָזיגע לייכ-טע אַרבייט פון אַביסעל שרײַבען טהוט אַזאַ מענש אָב פֿלאַחר-יד; די דאָזיגע מלאכה איז נאָר עפעס צופֿעליגעס, דער עיקר איז דאָס לעבען. ער זיצט אינ׳ם וואַגאָן פון דער אייזענבאַהן און אויף אַ שטיק אָבגעריסען פּאַפּיער צייכענט ער אויף מיט אַ בלײַישטיפטל אין אייַנעניש און אין איין אָטעם אַ דריי־פּיערהונדערט שורות, אַזוי ווי זיי גיסען זיך איהם פונ׳ם האַרצען אַרויס — און אָט האָסטו לי־טעראַטור; ער זיצט זיך אין זיין קאַנטאָר פאַר די רעכען־ביכער, און צווישען רעכנונג און רעכנונג שיט ער אויס אויף אַ בויגעל פּא־פּיר אַ באַרג פון גלייכע און קרומע שורות, כמעט אָהן אָנהויב און אָהן סוף — און אָט איז דיר אַ פעלייטאָן פאַר עפעס אַ צייטונג; ער זיצט ביי אַ ברעג פון אַ טישעל אין אַ האָטעל אונטערוועגס, אוּן מיט אַנ׳אייליגער פעדער און פערטרוקענטען טינטערעל שרײַבט ער אַ בלעטעל נאָך אַ בלעטעל — אָט האָסטו „אַביסעל פילאָזאָפּיע". על־פּי־רוב וויס ער נישט, שרײַבענדיג די צרשטע שורה, וואָס די צווייטע וועט זיין, ומכל־שכן אַז ער וויס נישט, וואָס ער וועט אונז זאָגען אינ׳ם גאַנצען אַרטיקעל. ס׳איז מעגליך, אַז לעווינסקי איז נישט געווען דער גרעסטער מייסטער פונ׳ם וואָרט, עס איז מעגליך, אַז זיינע פּערי־אָדען זענען נישט געווען געטאָקט און צפּיילט, אַזוי אַז זיי זאָלען האָבען אין זיך דאָס גאַנצע פון אַ קונסטווערק, אָבער ביי לעווינסקין׳ן געפינט מען עפעס וויכטיגערס און גרעסערס פאַר דעם: מ׳געפינט ביי איהם דעם לעבעדיגען ריטמוס פונ׳ם שוימעדיגען לעבען און מיר געפינען ביי איהם די איינע און איינציגע טרייסט, וועלכע דאָס לעבען גיעט אונז אין אַלע אונזערע ליידען — דאָס לאַכען.

און נאָך עפעס געפינען מיר ביי איהם: דעם גרויסען גלויבען אין דער קראַפט פונ׳ם מענשען. וואָס? מיר לײַדען? נאַרישקייטען! מיר האָבען שוין ביז איצט מעהר געליטען, און אונזער קראַפט איז נישט געבראָכען. וואָס? דאָס גאַנצע יודענטום שטעהט פאַר אַ ענצליכע אויפלעזונג? עס הויבט זיך נישט אָן! אַ פאָלק, וועלכעס האָט אַזאַ פערגאַנגענהייט, מוז האָבען אַ צוקונפט. מיר האָבען קיין ליטע־ראַטור נישט? יונגלעך קאָמאַנדעווען מיט אונז? באַלד וועט אלץ איינעהמען אַ סוף? לאָז געמאַך! מיר האָבען שוין שלעכטערע צייטען

געהאַט, אוּן מיר מיט אוּנזער לימערַאַטור האָבען מיר זיך פּאָרט אַרויס־געדרעהט. אָ דאָס איז עס, וואָס האָט לעווינסקי'ן געמאַכט פּאַר אַ כּלל־טהוּער. איך קען כּמעט נישט קיין אייניגיג גרינדונג, וועלכע האָט זיך בעשעפטיגט מיט דער אויפלעבונגס־אַרבייט, אין וועלכער לעווינסקי זאָל זיך נישט האָבען בעטייליגט אָדער ביי וועלכער ער זאָל נישט זיין געשטאַנען אין דער שפּיץ. אוּן וועז אַ מענש מיט אַזאַ קראַפט אוּן מיט אַזאַ לעבענס־איבערמאָס האָט געאַרבייט, קענען מיר פּער־שטעהן, ווי גרויס די אַרבייט איז געווען. אוּן נישט נאָר גרויס איז זי געווען, נאָר אויך נוצליך; דער דאָזיגער מענש איז דאָך קלוג געווען אוּן לעבענס־ערפאַהרען, אוּם אַלעמאָל צו וויסען, וואוּ ער האַלט.

אוּן מוזען מיר איך דאָ דערמאָהנען דעם טאָג, וועז איך האָב לעווינסקי'ן צום ערשטען מאָל אַלס שריפטשטעלער קענען־גע־לערענט. געווען איז עס פּאַר 22 יאָהר. איך האָב דעמסמאָל געוויילט אַלס גאַסט ביי י. ל. קאַנטאָר אויף דאַטשע אין צאַרסקאָיע־סעלאָ. קאַנטאָר איז דעמסמאָל געווען רעדאַקטאָר פּוּנ'ם „המליץ". ער האָט געפּלעגט דעם גאַנצען טאָג צוּ זיצען אין פּעטערבוּרג, אוּן פּאַרנאַכט האָט ער געפּלעגט אַרויסצוקומען אויף דער דאַטשע אוּן מיטצוּבּרענגען מיט זיך דאָס פּע־קעל מאַנוסקריפּטען, וועלכע זענען אין פערלויף פּוּנ'ם טאָג אָנגעקומען אין דער רעדאַקציע. איינמאָל, קומענדיג, האָט ער צוּ מיר געזאָגט: „איך האָב אייך אַ שטיקעל מתנה מיטגעבראַכט: אַ מאַנוסקריפּט פּון אַן'אָנפאַנגער, עפּעס מאָדנע אוּן וואוּנדערליך געשריבען". אוּן איך האָב דעם דאָזיגען מאָדנעם אוּן וואוּנדערליכען מאַנוסקריפּט געלייענט. אייגער, מיט'ן נאָמען א. ל. לעווינסקי, האָט איהם געהאַט געשריבען. אין אָדעס האָבען זיי געהאַט געמאַכט עפּעס אַ „קערמעשעל" פּאַר אַ זשאַרגאָני־שען שריפּטשטעלער, אַ גאַסט, אוּן לעווינסקי האָט זיך אַ טראָפּען צע־לאַכט פּוּנ'ם קערמעשעל אוּן פּוּנ'ם שריפּטשטעלער צוזאַמען. די דעפּו־טאַציע פּון די שניידער, וועלכע האָבען דעם יובילאַר אַ מתנה געבראַכט אַ פּאָר הויזען מיט דער פּאַסענדער אויפשריפט איז געווען מייסטער־האַפט בעשריבען. דער אַרטיקעל, האָט נישט געקאָנט וועלען געדרוקט, וויל ער איז געווען אַביסעל צו פּריי, אָבער דאַכטען דאַכט מיר, אַז איך האָב קיינמאָל נישט אַזוי געלאַכט ווי דעמסמאָל...

אוּן מוזען מוז איך דאָ דערמאָהנען אויך, ווי איך האָב לעזוי־

סקי׳ן געזעהן צום לעצטען מאל. געווען איז עס פאר אַ וואָך אַכט אָדער צעהן. ער איז געזעסען בייַ מיר אין פון אונטער די גאַלדענע ברילען זיינע האָבען אַרויסגעלויכטען אַ פּאָר שעהנע, קלוגע אויגען אין אויף די פיינע ליפּען האָט אַרומשפּאַצירט זיין זיסער שמייכעל. און אויף זיין פּנים די רויהיגקייט, יענע וואונדערבאַרע רויהיגקייט, וועלכע איך האָב אויפ׳ן פּנים פון קיין שום אַנדערען שריפטשטעלער נישט געזעהן! איך האָב מיך געקאָכט און געעדט און געקלאָגט פּאַר איהם וועגען דער מהומה, וועלכע עס האָבען אַריינגעבראַכט אין אונזער ליטעראַטור יענע עמי-הארצים, וואָס ווילען דאָרט געווען־טיגען. איך בין זיי שוין מוחל אַלעס, וואָס זיי שרייבען, און אַלעס, וואָס זיי טהוען און דאָס, וואָס זיי ווילען געווען־טיגען — אָבער סטייטש, די עם-הארצות! די עם-הארצות! איין שטיקעל גוטע מדה, וואָס מיר האָבען אַמאָל געהאַט, בכבוד צו האַלטען אַ תלמיד-חכם, געהט פערלוי-רען פון טאָג צו טאָג מער! איך האָב מורא, אַז דאָס וואָרט תלמיד-חכם וועט באַלד וועלען אַ זידעל-וואָרט, און וועט עס וועט נאָך קענען עברי, וועט מען איהם טרייבען פונ׳ם קלייזל! — לעווינסקי האָט אַראָבגעלאָזט שעמעוודיג די אויגען. עס איז איהם שווער געווארען צו הערען אַזעלכעס. אַזוי לאַנג ווי ער לעבט האָט ער קיין שלעכט וואָרט נישט אַרויסגערעדט אויף אַ „קאַלעגע", און אַפילו אויפ׳ן ערגס-טען נישט. לאָזט זיי! — האָט ער געמאַכט — וער וויס, אפשר וועט אויך פון זיי אויס נאָך אַרויסקומען אַ שטיקעל טובה. איז עס שלעכט — מוזען מיר צונויפנעהמען די קרעפטען און בעסער מאַכען. אויך די דאָזיגע, וואָס איהר זאָגט, וועלען לערנען און איינזעהן...

דער גרויסער גלויבען אין דער קראַפט פונ׳ם מענשען, יענער גלויבען, וועלכען ער האָט געהאַט, איז וואונדערבאַר געווען. איך האָב איהם נישט מקנא געווען פּאַר קיין שום זאַך, נאָר פּאַר יענעם גלויבען. אָ, ווי ריין איז דער מענש געווען!

שמעון שמואל פרוג

וויסט איהר, ווי אַזוי ער האָט אָנגעהויבען? — אַ׳איינפאַך יו־דיש יונגעל איז ער געווען אינם חדר פון אַ יודישען מלמד אין אַ יודישער קאָלאָניע. מיט יודישע קינדער צוזאַמען האָט ער זיינע קין־דערשפיעלעכלעך געשפיעלט. די שפראַך, אויף וועלכער ער האָט גערעדט, זיין מוטערשפראַך, איז געווען יודיש. און דאָס דאָזיגע יודיש — אפשר איז דאָס געווען דאָס קלאַסישסטע, ריינסטע, בעסטע יודיש וואָס לעבט אין אַ יודישער נשמה! נישט פאַרהאַן דער זעלטענער אויסדרוק, נישט פאַרהאַן דאָס אויסטערלישע, פערוואָרפענע וואָרט, וואָס זאָל זיין געווע־זען פרעמד דעם דאָזיגען יודישען יונגעל. דען נישט בחנם האָט ער זיינע קינדעריאָהרען פערבראַכט צווישען יענע טיפישע יודען, יענע זלמנ׳ס און קלמנ׳ס און יענע איידעלע מאַדאַמען מיט׳ן נאָמען לאָקשענ־סאָפ און הויזענקנאָפ, וועלכע ער האָט אַזוי ליעב געהאַט צו שילדע־רען און אַזוי אָפט צו בעשרייבען אין זיינע שפעטערדיגע פעליעטאָנען און פראָזאַישע עסקיזען. חוץ דעם פלעגט זיין מוטער, בייַם אייני־שלעפערען איהם, זינגען איהם דאָס ליעד אויף יודיש. שמעון שמואל׳ק האָט דאָס יודישע פאָלקסליעד געקאָנט נישט פון עפעס אַ בוך אַרויס, נאָר פונ׳ם פאָלק אַליין. די ערשטע זאַך, וועלכע דאָס יונגעל פרוג האָט אָנגעשריבען, איז געווען אַ ליעד אויף יודיש — דאָס איז גע־ווען זיין אָנהויב...

און ווי אַזוי ער האָט געענדיגט, וויסט איהר? — טויט־מיעד און לייַדענד פון פורכטבאַרע שמערצען לייגט ער אויפ׳ן בעט, פון וועלכען ער איז נישט מעהר אַראָפּ קיין לעבעדיגער. די לעצטע חדשים קומען אַלץ נעהנטער און נעהנטער. נאָר נאָך עטליכע וואָכען לייגען צווישען איהם און צווישען דעם שרעקליכען טאָג און פלוצלינג — ווער

וויס די וואונדערלעכע שטעגען, אויף וועלכע עס וואַנדערט דעם מענ־
שענס גייסט? — פלוצלינג האָט איהם אַרומגעכאַפט אַ בענקעניש אַהיים,
אַ וואונדערלעכער היים־וועהטאָג, אַ מין אמת׳דיגע נאָסטאַלגיע צו זיין
געבורטס־לאַנד, און דאָס דאָזיגע געבורטס־לאַנד זיינס איז געווען —
זיין קינדהייט. אויפן קליינעם נאַכטטישעלע פאַר זיין בעט ליגט דאָס
קלייניע ביכעלע מיט׳ן נאָמען תנ״ך, און דער קראַנקער דיכטער בלע־
טערט אין איהם בייטאָג און ביינאַכט. ישעיה, יחזקאל און תהלים זע־
נען איהם געלויפיג געוואָרען אויף זיינע ליפען. און אַ מין נס איז
געשעהן אַרום יענער צייט: דער 56־יעהריגער הויבט פלוצלינג אָן
צו שרייבען ליעדער אויף אַ שפראַך, פון וועלכער ער האָט פריהער
געווואוסט בדוחק נאָר איינצעלנע ווערטער — ער שרייבט ליעדער
אויף העברעאיש, אַמאָל אין אַוועגד זיך איך ביי איהם פאַר זיין
בעט, און ער לייענט מיר פאָר זיין ערשט געדיכט אין לשון־קודש.
זיינע אויגען האָבען געברענט. און נאָר וועג ער האָט געענדיגט לייע־
נען, איז ער טרויעריג געבליבען און איז געוואָרען אונזיכער. ווי אָבער
איך האָב איהם געזאָגט, אַז דאָס געדיכט, שטייגט אַריבער, וואָס די
שפראַך בעטרעפט, אַלץ, וואָס איך האָב דערוואַרט פון איהם, האָט
ער מיר שטיל געדריקט די האַנד. די לעצטע זאַך אַלזאָ, וועלכע פרוג
האָט אָנגעשריבען, איז געווען אַ געדיכט אויף העברעאיש — אזוי איז
געווען זיין ענדע...

נאָר אינמיטען, צווישען יענעם אָנהויב און דעם דאָזיגען סוף
האָט זיך געטראָפען אַ קלייניגקייט: — אַ פויזע פון פערציג
יאָהר, אין וועלכער פרוג האָט געשריבען רוסיש. אמת, די פויזע איז
געווען אַ רעכט ביסעל לאַנג און האָט אַרומגענומען כמעט זיין גאַנצע
ליטעראַרישע טעטיגקייט — אָבער אויך אַזאַ ערשיינונג איז נישט פון
די אונמעגליכקייטען אין אַ מענשענס לעבען. אין יענער צייט האָט ער
געשריבען פאַר יודיש־רוסישע זשורנאַלען פונקט אַזוי ווי ער האָט גע־
שריבען פאַר רוסיש־רוסישע, ער האָט געשריבען פאַר׳ן „ראַזסוויעט״
און „וואָסכאָד״ פונקט אַזוי ווי ער האָט געשריבען פאַר׳ן „וויעסטניק יעוו־
ראָפי״ און „רוסקאַיא מיסל״. אויך פאַר די פערשידענסטע טאָג־צייטונ־
גען האָט ער דאַן געשריבען, און אַפילו דעם זונטאָג־פעלייעטאָן אין
פערזען פאַר דעם זונטאָג־נומער פון דעם בולוואַר־בלאַט „פעטערבורגסקי

לייסטאָק" האָס ער פינקטלעך צוגעשטעלט — אַזוי איז געווען די צייט פון דער פויזע...

אָט איז די גרויסע טראַגעדיע פון אַ דיכטער-לעבען, אַז אַ 40-יעהריגע פויזע אין איהר איז גאָר מעגליך! פערציג יאָהר לאַנג האָט אַ מענש געלעבט אַ שאָטען-לעבען, אַ לעבען ווי אין אַ חלום, אין האָט געדעדט אויף אַ שפראַך, מיט וועלכער ער איז נישט געווען פסי-כאָלאָגיש פערבונדען אוּן אין וועלכער ער האָט נאָר אויף אַ מעכאַני-שען וועג דערגרייכט אַ מין פאָלקאָמענהייט פון אַ מייסטער. וואָס דעם אינהאַלט בעטרעפט, רעדט ער טאַקי דאָס, וואָס פליסט פון זיין גאַנצער פסיכע, אין בעצוג אָבער אויף די פאָרם בענוצט ער זיך מיט אַ שפראַך, וואָס איז סוף-כל-סוף פאַר איהם נאָר אַ קינסטלעכע שפיעלעריי. אוּן דער וויידערשפרוך איז געוואָרען אַנ'אייביגער. אין דערזעלביגער מאָס ווי די פאָרם איז געוואָרען אַלץ שענער אוּן די שפראַך איז גע-וואָרען אַלץ פאַלקאָמענער אוּן פרעכטיגער, איז דער וויידערשפרוך אין איהם אַלץ מעהר געוואַקסען אוּן אַלץ מעהר פערגרעסערט דעם ריס אין זיין האַרץ, ביז דער דיכטער איז צום סוף געוואָרען מיעד אוּן גערייצט אוּן אונזיכער, אוּן פלוצלינג האָט ער זיך געפיהלט ווי אַ פרעמדער אויפן ארט, וואו ער איז געשטאַנען — אַ מין תינוק שנשבה בין העכו"ם. אָך, אָרימער פרוג! וואָס ווייס די איצטיגע גענעראַציע, די, וואָס זאָגט דיר אַמאָל נאָך אַ שבח אָדער וואָס מאַכט דיר אַמאָל אַ פאָרוואורף, וואָס דו האָסט געטראָגען אוּן געליטען? פרוג האָט נישט גהערט צו די דאָזיגע, וועלכע האָבען דעם פוח צו פערגעסען, אוּן אַפילו נאָר אויף אַ מינוט, זייער קינדהייט. ער איז אינערלעך געווען דער טיפישסטער יוד ביז אין טויט אַריין. ביז אין טויט אַריין איז ער געווען דער צאַרטער שמעון-שמואל-יק פון דער קאָלאָניע, אוּן פלוצלינג — נאַדיר גאָר אַ סעמיאָן גריגאָריעוויטש, נאַדיר גאָר אַ רוסי-שער שריפטשטעלער אין אַ רוסישער אומגעבונג מיט אַרום אוּן אַרום אַ כאַלאַסטרע פון פרעמדע קאָלעגען, נאַדיר גאָר אוּן האָב אויף זיך די פליכט צו שטעהן בסך-הכל א פערציג יאָהר אַזוי פאַר'ן ברעטעל אוּן צו מאַכען העויות פון אַ טאַראַס בולבאַ!

אוּן אָט געדענק איך איהם, ווי איך האָב איהם געזעהן צום ערשטען מאָל. פאַר דריי אוּן דרייסיג יאָהר בערך איז עס געווען.

באַלד אין ערשטען טאָג פון מיין אָנקומען אין דער הויפּטשטאָדט איז ער מיר פאָרגעשטעלט געוואָרען: אַ הויכוויקסיגער, אַ בלאָנדהאָריגער מיט אַ מערקווירדיג הויכען שטערען און מיט לאַכעדיגע, רעדעווודיגע אויגען, און אַ שטימע האָט ער גצהאַט — פשוט, מוזיק. וואָר עס האָט זיין שטימע געהערט, האָט איהם געמוזט ליעב האָבען. פרוג איז דענסמאָל געשטאַנען אויף דער העכסטער שטופּע פון זיין בעריהמטקייט. דער ערשטער באַנד פון זיינע לידער איז נאָר-וואָס געווען אַרויס פון דרוק, און דער אַרויסגעבער איז געווען נישט קיין גערינגערער ווי דער רעדאַקטאָר פון דער „נאָוואָיע וורעמיא". בוירענין, דער קריטיקער פון׳ם דאָזיגען אַנטיסעמיטען-בלאַט, האָט איהם בעהאַנדעלט מיט רחמים. סאָבּיטשעווסקי, דער ליטעראַטור-היסטאָריקער, האָט געשריבען וועגען איהם גוטס און האָט איהם געשטעלט אויף איין מדרגה מיט פאָפאַנאָוו און נאַדסאָן. פערשטעהט זיך אַז אין דער גצזעלשאַפט פון׳ם יודישען פּעטערבורג איז פרוג דענסמאָל געווען דער בעריהמטסטער מאַן, עס איז נישט געווען קיין יידישע קורסיסטקע, וואָס האָט נישט געפונגען פאַר איהר פליכט צו שרייבען איהם ליעבע-בריוולעך אויף גרין פאַפּיר אָדער צוצווואַרפען איהם אַ בלומעל אָדער אַ בוקעטל, וועו זי האָט איהם דערזעהן אויף דער גאַס.

אַרום יענער צייט האָב איך געבלעטערט אין זיין ליעדער-בענדעל, און האָב אַלץ ווידער געבלעטערט דערין, און בין געשטאַנען פאַר אַ רעטענישׂ. אויפ׳ן ערשטען בליק, דאַכט זיך, זענען דאָך די לידער געשריבען אויף רוסיש — אָבער מיר זענען זיי עפעס פאָרגעקומען אַזוי העברעאיש, אַזוי ביבליש, אַזוי לשון-קודש׳דיג, אַז איך האָב געמעגט שווערען, אַז געשריבען האָט זיי דער מחבר פון „אהבת ציון". אַזוי שרייבט נאָר מאַפּו אָדער להבדיל, ישעיה. די ווערטער, פערשטעהט זיך, זענען געווען רוסישע — אָבער נאָר די ווערטער. רבונו של עולם, ווי איז גאָר מעגליך, אַז מענשען, וועלכע זענען נישט קיין יודען, זאָלען קאָנען פערשטעהן אוּן געפּלעך אוּן ריכטיג בעגריי-פען, וואָס דאָ שטעהט געשריבען? — פלוצלינג איז מיר קלאָר געווא-רען, אַז וועו דער דיכטער וואָלט אָנשרייבען דאָס דאָזיגע נישט אויף רוסיש, נאָר אויף העברעאיש, וויי דער אינהאַלט פערלאַנגט עס, וואָלט ער זיין דער אויסגעצייכענטסטער ביבלישער סטיליסט. לעבט ער דאָך

נאָר אינגאַנצען אין דער ביבעל, און אַלץ, וואָס ער שרייבט, איז אַזוי ביבליש! איך האָב געוואַרט אויף אַ נס. אומקלאָר האָב איך געפיהלט, אַז אַזאַ נס מוז קומען...

אַך, די דאָזיגע טראַגעדיע אין לעבען פון אַ דיכטער, וועלכער חלומט אויף איין שפראַך און שרייבט אויף דער צווייטער — אין די טראַגעדיע וועלט אַלץ גרעסער, וועלן אין דער דאָזיגער צווייטער שפראַך וועלסט אַ מייסטער און שרייבסט אויף איהר אַזוי וואונדער-באַר שעהן. דער וויידערשפרוך וועלט דאַדורך אַלץ גרעסער און שמערצ-ליכער. דו דערלאַנגסט אַ קוש אָדער אַ ביס, און דו שפירסט פלוצלינג, אַז געקושט אוּן געביסען האָסטו — לופט. דו האָסט פאַר דיר קיין שום ממשות נישט. און אין דער דאָזיגער הינזיכט ביסטו נאָך גאַנץ אַנדערש ווי פאָפאַנאָוו. אַ מענש ווי פאָפאַנאָוו, וועלן ער קושט אוּן בייסט, האָט נישט געפיהלט דערין לופט; ער האָט פאַר זיך געהאַט זיין פלאַק, אַ פאָלק פון 180 מיליאָנען. דו ביסט אין דער דאָזיגער הינזיכט אַנדערש זאָגאַר ווי אַ ביאַליק, אַ ביאַליק, דאָס איז אמת, האָט נישט קיין 180 מיליאָנען, אָבער דאָס ביסעל, וואָס ער האָט, איז זיין, אוּן מיט יעדען שטריך פון זיין פעדער פיהלט ער אַ וואַרמען אָבקלאַנג אוּן עפעס אַנ׳עכאָ — אוּן מע דער אָבקלאַנג זיין ווי קליין אוּן מע דאָס עכאָ זיין ווי שוואַך, אָרימער פרוג, אָרימער דיכטער מיט אַ 40-יצה-ריגער פויזע אין זיין „איך״! וואָס האָט דיר דיין קאַלטער, ווינציגער רוהם געגעבען? — ביסלעכווייז איז דאָס אָרט אַרום דיר גצוואָרען אַזוי לעדיג אוּן אַזוי שטיל, אוּן דו האָסט דיך געפיהלט אַזוי אומגליק-ליך אוּן פערלאָזען. אוּן וועלן דו האָסט דיך געוואָלט אומקעהרען, איז די צייט געווען שוין פערשפעטיגט, אוּן דער טויט איז שוין געשטאַנען הינטער דיר אוּן האָט געלאָקערט אויף דיר...

האָט פרוג דאָס דאָזיגע געפיהלט שוין דאַן, אין יענע גוטע טעג, וועלן דער טומעל אַרום איהם איז נאָך געווען אַזוי שטאַרק? — מיר דאַכט זיך, אַז יאָ. אין יאָהר 1887 איז עס געווען. מיר האָבען ביידע געוואוינט דאַן צוזאַמען אויף איין קוואַרטיר, אויף אָפיצערסקאַיאַ אין פעטערבורג. אוּן אָט געדענק איך איינמאָל בייאַכט. עס האָט שוין גע-מוזט זיין אַדאי אַ זייגער דריי, דאָ איז ער אַראָפ אַ האַלב-נאַקעטער פון זיין געלעגער אוּן האָט זיך אַוועקגעזעצט שטיל ביי׳ם עק פון מיין

בעט אוּן האָט מיך געפרעגט אויב איך שלאָף, אוּן האָט מיר אָנגעהויבען קושען אוּן צו האַלזען. פלוצלינג האָט ער זיך צעווייגט. „וועמען האָב איך דאָ אוּן וואָס האָב איך דאָ?" — איך האָב די ווערטער קוים פערשטאַנען פאַר גרויס אויפרעגונג אין זיין שטימע — „איך שרייב אוּן שרייב אַלץ ווידער, אוּן בין אַזוי אַליין אוּן פערלאָזען!"

אין אַזאַ גייסט־צושטאַנד האָב איך איהם געזעהן נאָר דאָס אייגציג מאָל. צומאָרגענס איז ער שוין ווידער געווען דער אַלטער, דער בליהענדער יונגערמאַן מיט די לאַכעדיגע, ליכטיגע אוּן קלאָרע אויגען, אוּן דעם מאַנטל האָט ער גענומען אוּן איז אַוועקגעפאָהרען אויף אַ מיטאָג צו אַ בעריהמטען רוסישען רעדאַקטאָר, צו וועלכען ער איז געווען פערבעטען.

עטליכע טאָג אָבער פאַר זיין טויט האָט ער געשריבען אַ גאַנצן אויף העברעאיש, אוּן דאָרט ליענען מיר.

„פערראָסט איז מיין פעדער, מיין בלאַט איז געטאָפעלט —
וואָס שטעהט דאָרט געשריבען. וואָס ליענט מען אין איהם?
אַ לעדיג פאַפיר... אַ לעדיג פאַפיר...
אוּן אויס איז מיין שיינדעל, מיין טאָג פערגעהט".

יעקב דינעזאָהן

די לויה איז געגאַנגען. צוהנטויזענד, דרייסיג טויזענד, פופציג טויזענד מאַן. ווער ווייס ווי־פיעל? — די גאַסען זענען געווען פער־פלייצט. אוּן דעלעגאַציעס אוּן קאָרפּאָראַציעס אָהן אַ שיעור. כּמעט דאָס גאַנצע יודישע חברה׳טוּם פוּן וואַרשא. מאַנכע אויך פוּן דער פרעמד. אוּן לענ־טעס האָבען זיי געטראָגען, ווייס־שוואַרצע. שוואַרצע אוּן רויטע, מיט די פערשידענסטע אויפשרי־פטען. פוּנ׳ם טריבען הימעל האָט געקאַפּעט דער רעגען, פוּיל אוּן טרייסטלאָז, אוּן האַרט נעבען דעם טויטען־וואָגען בּין איך אַליין נאָכגעגאַנגען אין דער בלאָטע. אוּן מערקווירדיג: ווען איך האָב מיך אַביסעל פערטראַכט, האָב איך מינוּטענווייז גאָר אינ־גאַנצען פערגעסען נאָך וועמענס לויה מיר געהעען דאָס, אוּן איך האָב מיך אַרומגעקוּקט, אויב איך וועל דאָ נישט דערזעהן ערגעץ־וואו אויך דינעזאָהנען, דען איך האָב איהם געהאַט פוּנקט עפּעס וואָס צו זאָגען. אוּן דאַן ווידער אויך אַ צווייטס, אַ מערקווירדיגס. איך האָב מיך אין אַ גצווייסער מינוּט געכאַפּט ביים געדאַנק, — וואָס וואָלט זיין, ווען דינעזאָהן וואָלט דאָ פלוצלינג אָנגעקוּמען פוּן דער גאַס אוּן וואָלט אָנטרעפען אַזאַ גצוואַלדיגע לויה אוּן וואָלט זיך ערקוּנדיגען, וועמענס דאָס איז, אוּן וואָלט געוואָהר ווערען, אַז דאָס איז דאָס די לויה נאָך איהם? — ער וואָלט אונגלויביג ציהען מיט די פלייצעס אוּן וואָלט ווערען נבהל ונשתּומם. נייַן, איז דאָס אָבער אַ שפּאַס וואָס חברה קוּנדסים האָבען דאָ אָבגעאַרבייט! ער האָט נאָך עפּעס קיינמאָל גאָר־נישט געפיהלט זיך, אַז ער איז אַזאַ ערשטקלאַסיגער שריפטשטעלער. מיללא, געשריבען עטליכע ביכלעך, אוּן אפשר נישט קשה׳דיג אויך. אוּן אויך פוּן זיין געזעלשאַפטליכער טעטיגקייט איז ער גאָרנישט אַזוי נתפּעל געווען. גצטהוּן אפשר אַמאָל אַ מענשען דאָס וואָס אַ מענש, נישט פערדאָרבען אינ־

גאַנצען, מוז טהון. צום כּלל-טהוערי אינ׳ם בעוואוסטען סטיל האָט איהם געפעהלט דער קאָך אוּן דער בריטער זשעסט אוּן דאָס רעדען מיט׳ן בריסטען פּת״ח אוּן דאָס שטופּען זיך צו די אויבען-אָנ׳ס. ער האָט געדעט תּמיד שטיל פּונקט אַזוי ווי ער האָט תּמיד געשריבען שטיל. אוּן נישט אַ כּלל-טהוער איז ער געווען, נאָר — אַ פּרט-טהוער. דאָס איז אַ מין, וועלכער איז אַזוי זעלטען אוּן אַזוי — שטיל. אָ, אָרימער, שטילער מאַן! דו האָסט אין דיין שטילקייט נישט געוואוסט, אַז די גרויסע וועלט איז אַזאַ שרייערין אוּן אַ גערודערמאַכערין אוּן מאַכט אויך אַ טומל פּוּן אַ לויה פּוּן אַ שטילען מענשען. אוּן נאָך איינס האָסטו נישט געוואוסט, אוּן אָט-וואָס: אַז עס קומט אַמאָל אַ צייט, וואָס דער מענש רוקט זיך גאָרנישט צום מזרח, נאָר דער מזרח קומט צו איהם. בּיסלעכווייז קומט ער. עס ווערט דאָרט אויבען-אָן בּיסלעכווייז אַזוי שיטער אוּן לעדיג, אַז, ווילענדיג נישט-ווילענדיג, זעהסטו מיט אַמאָל אין אַ שעהנעם פּריהמאָרגען, ווי די וואַנד האָט זיך צוגערוקט אוּן איז אָנגעקומען בּיז צו דיר. פּלוצלינג שטעהסטו אין פּראָנט...

העכער דרייסיג יאָהר האָב איך איהם געקענט. אַמאָל איז זאָגאַר אַ צייט געווען, ווען איך האָב איהם נאָך מעהר ווי געקענט: — ער האָט מיט זיין גאַנצען לעבען געהאָנגען אָן מיר. דאָס איז שוין געווען אַזוי זיין נאַטור. אַל עמאָל האָט ער געמוזט האָבען איינעם, צו וועלכען זיין נאַטור עס האָט געהערט זיין גאַנץ זינען אוּן טראַכטען. ער האָט נישט געקומען, נאָר ער האָט זיך געגעבען. אַל עמאָל האָט ער געמוזט אייגענעם פּערזענטערען אוּן זיך מקריב זיין פּאַר איהם. ער האָט נישט פּערלאַנגט, גאָרנישט האָט ער פּערלאַנגט, נאָר ער האָט אָנגענאָמען זיך. ער האָט געהאַט אין זיך עטוואָס פּעמינאַלעס, עטוואָס פּרויענהאַפּטעס. אוּן נאָך מעהר: נישט נאָר פּרויענהאַפּטעס סתּם, נאָר גאַנץ ספּעציעל עפּעס מוטערלעכעס. ער האָט געמוזט ליעב האָבען אוּן פּערזאָרגען. דאָסזעלבּיגע ווייכע אוּן צאַרטע, וועלכעס איז געלעגען אויסגעאָסען אין זיין אָמאָליגען פּרויען-געזיכט אוּן אין די קלייניע, דורכזיכטיגע פּרויען-הענד, איז געלעגען אויך אין זיין גאַנץ וועזען שוין דעמסאָל פּאַר עטלעכע דרייסיג יאָהר. באַלד ביי זיינע ערשטע אָנפאַנגען, האָב איך דעם דאָזיגען צוג אין איהם בעמערקט. ער האָט געהאַט דאָס בעדערפּעניש זיך אָנצושליסען אָן אַ מענשען אוּן צו צערטלען איהם אוּן

זיך אינצושמייכלען ביי איהם און זיך אויפצולעזען גאַנץ אין איהם. פּונקט אַזוי ווי דאָס קליינע מיידעל, וואָס האָט בעדערפענים צו שפּיע לען זיך מיט ליאַלקעס און וויזט דאַדורך אַרויס די צוקונפטיגע מוטער...

פּאַרגעשטעלט צום ערשטען מאָל האָט מיר איהם גאָלדפּאַדען דענסמאָל איז גאָלדפּאַדען גראָד געווען דער דאָזיגער, דער שטאַרקער מאַנספּערשוין, אין וועלכען דער צאַרטער דינעזאָהן איז פערליעבט געווען. ער האָט איהם אָבגעשיט מיט זיינע צערטליכקייטען. ער האָט געזאָרגט פאַר איהם און פאַר זיין טרויפע ווי אַ מוטער און האָט איהם בעזאָרגט זיינע געשעפטען און האָט איהם געדונגען זיינע דירות און האָט איהם אייגעאָרדענט זיינע פאַרשטעלונגען. ביי דעם פאַרשטעלען האָט גאָלדפּאַדען שטאָלץ צוגעגעבען: דאָס איז דער פערפּאַסער פונ'ם „שווארצען יונגעמאַנטשיק". צו מיין שאַנדע מוז איך מודה זיין, אַז דאָס דאָזיגע בוך האָב איך נישט געהאַט גלייענט. אָבער דינעזאָהן האָט עס מיר נישט פאַראיבעל געמומען. עס איז איבערהויפּט נישט געווען זיין נאַטור, עמיצען עפּעס פאַראיבעל צו נעהמען. ער האָט עס מיר שוין נאָך אַ האַלבע שעה געבראַכט. איך האָב גלייענט און, פערשטעהט זיך, עס איז נישט געווען לויט מיין געשמאַק. איך האָב שוין דענסמאָל געשטעלט צו אַ שריפטשטעלער גאַנץ אַנדערע תביעות. אין אַ וועלט האָב איך דעם דיכטער געזוכט און דעם קינסטלער און דעם דענקער. און גייסט האָב איך געוואָלט האָבען. מאָראַליסט אַליין איז מיר נישט גענוג געווען, און אַ מאָראַליסט, וועלכער וויקט אויף די טרעהרען־זעקעלעך, ערשט רעכט נישט. אָבער דינעזאָהן, דער גוטער, זיסער דינעזאָהן, האָט מיר אויך דאָס נישט פאַראיבעל געמומען. עס איז איבערהויפּט נישט געווען זיין נאַטור, עמיצען עפּעס איבעל צו נעהמען. דערפאַר אָבער זענען זיינע צערטליכקייטען און מוטערליכע פערזאָרגונגען, וועלכע ער האָט אַזוי פערשוועדעריש אויסגעשיט אויף מיין פאָרגענגער, איבערגעגאַנגען טייל־ווייז אויף מיר. זיין צוגעלאָזענקייט איז געווען ווי פון אַ באַרעמהערציגע שוועסטער. ער האָט געמוזט וויסען, וואו איך האָב געעסען בייטאָג און וואו געשלאָפען ביינאַכט. און בין איך אויף אַ קורצע צייט אַוועקגעפאָהרען, זענען געקומען די בריעף, די אַכט זייטען לאַנגע, רעגעלמעסיג יעדען צווייטען טאָג. און וואָס האָט ער אַלץ נישט געוואָלט וויסען אין די דאָזיגע בריעף, און מיט

וואָס אין מיין פּריוואַט־לעבען האָט ער זיך אַלץ נישט אינטערעסירט! די ליטעראַטור איז בײַ אַזאַ נאַטור מיט אַזאַ גרויסען דראַנג צום ליעב־האָבען געווען נאָר עפּעס נעבענזעכלעכעס. נאָר אַזוי נעבענזעכלעך האָט ער מיר געלייענט, איינס נאָך דעם אַנדערן, אַלע זיינע ראָמאַנען. דעם „אבן נגף" און „הערשעלע" און „יאָסעלע", וועלכע ער האָט שוין דענסמאָל, געהאַט ליעגען פערטיג אין זיין טיש־קעסטעל. ער האָט זינט דענסמאָל, דאַכט זיך, מעהר קיין נייע זאַכען שוין גאָרנישט געשריבען, חוץ עטליכע קלייניגקייטען. אויף די דאָזיגע זאַכען, נאַטירלעך, איז ער שטאָלצער געווען ווי אויף זיין ערשטלינגס־ווערק. צי איז ער אָבער ווירקלעך געווען אַ פּאָלקס־שרייבער? איך גלויב נישט. די ווערטער „פּאָלקס־שרייבער", „פּאָלקסטימלעך", „פּאָלקסערציהער" זענען איבערהויפּט נאָך אין די ווערטער־בּיכער פון יענער צייט נישט פאַרהאַן געווען און אין דינעזאָהנס ווערטערבוך ערשט רעכט נישט. זיי זענען ערשט שפּעטער ענטשטאַנען. און מען האָט אָנגעהויבען אַרומוואַרפען מיט זיי דאָ, וואו עס האָבען געפעהלט בעגריפען...

די הויפּטזאַך איז און בלייבט אָבער די פּראַכט־נאַטור פון׳ם דאָזיגען מענשען: דאָס בעדערפענישׂ לעבּ צו האָבען און זיך אויפצו־לעזען אינ׳ם צווייטען. נאָך גאָלדפאַדענ׳ען בין איך געקומען אויף זיין אָרט, נאָך מיר — שלום־עליכם, נאָך שלום־עליכמ׳ען — מענדעלע, נאָך מענדעלען — פרץ. פרץ איז געווען אַ צוי־שטאַרקע, אַ צוי־אויסגע־שפּראָכענע הערשענדע נאַטור — און דינעזאָהן איז אין איהם בּטל גע־ווארען געוצלעך. ער האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירען פאַר זיך. דאָס גרויסע פייער האָט אויפגעלעקט דאָס טייכעל. דינעזאָהן האָט אויפגע־הערט גאָר אינגאַנצען עפּעס צו שרייבען. ער האָט זיך בענוגענט דערמיט, וואָס ער האָט ערצעהלט פּרצ׳ען מינדליך זיינע מעשׂיות, און פּרץ האָט זיי אָנגעשריבען — עס איז פּסיכאָלאָגיש אינ׳ם פון די אינטערעסאַנטסטע מאָמענטען בּיי די פעמינאַלע נאַטורען. און ווען פּרץ איז שוין נישט מעהר געווען, איז ער געגאַנגען און איז געוואָרען דער טאטע פון אמת׳ע קינדער. בעסער געזאָגט: ער איז געוואָרען די מאַמע פון זיי. ער האָט געגרינדעט שולען און האָט זיך געוצלעך איבערגע־געבען צו די קינדער — אויך דאָס, דאַכט זיך, איז פּסיכאָלאָגיש דער נאַטירליכסטער און נויטוועניגסטער רעזולטאַט.

עפּעס איז ער געווען אין אונזער ליטעראַטור ווי אַ מאַמע מיט דעם בינטעל שלעפּעלעך ביים פאַרטוך, וועלכע בעל־הבית׳עוועט אַרום אין אַלע ווינקעלעך. ער האָט בעזאָרגט די געשעפטליכע זייט פון פרצ׳עס ליטעראַרישער טעטיגקייט, ער איז געווען דער אַפּיטרופּוס פון שלום־עליכמ׳ען. ער האָט געטראָגען די געשעפטליכע דאָגות פון מענ־דעלע׳ס ביכער, ער איז געווען דער פערזאָרגער פון שלום אַש, פון וויסענבערג און פון הינדערט אַנדערע, און נישט מען האָט איהם גע־בעטען עס צו טהון, נאָר אַליין האָט ער זיך געכאַפּט דערצו. עס האָט געהערט צו זיין נאַטור. ער איז כּל־ימיו נישט געווען צופרידען מיט מיר, וואָס ער האָט נישט געקאָנט זיין דער בעפאָלמעכטיגטער צווישען מיר און מיינע פערלעגער. עס האָט איהם עפּעס געפעהלט צום רומעל.

האָט די גרויסע מאַסע, די צעהנדליגער טויזענדער, וועלכע זענען נאָכגעגאַנגען נאָך זיין וואָגען, געוואוסט, וואָס דער דאָזיגער זעלטענער מענשען־טיפ איז געווען? — דער רעגען, פויל און טרייסט־לאָז, האָט געקאַפּעט. דעלעגאַציעס און קאָרפּאָראַציעס זענען געקומען. און לענטעס האָבען זיי געטראָגען. און דער גרויסער עולם אַרום האָט געוואוסט, אַז זיין ערשטקלאַסיגער שריפטשטעלער וועלט דאָ געפיהרט צו זיין אייביגער רוה. אַך ניין, ער איז געווען פיעל מעהר ווי אַנ־ערשטקלאַסיגער שריפטשטעלער: ער איז געווען אַ מענש, וועלכער האָט געהאַט דאָס בעדערפענ׳ש, אויסצושיטען זיינע פרויענהאַפּטע צערטליכ־קייטען אויף אַנדערע, אַ רענדעל פּאַר אַ צערטליכקייט וואָלט ער גע־בען, אַז מען זאָל איהם נאָר לאָזען די דאָזיגע סחורה אויסבערגען.

זיינע לעצטע צערטליכקייטען האָט ער פערוועגדט אויף אָרימע קינדער אין די שולען.

שלום-עליכם

אין קיצוו איז עס געווען, פֿאַר דריי יאָהר. איך בין גראָד געשטאַנען אויף דער עסטראַדע, בעשעפטיגט מיט עפּעס אַ פּאָרטראַג אויף אַ ליטעראַרישען אָוונד, ווען אַ זעהר נאָהנטער קרוב פון שלום-עליכמ'ען האָט מיך פֿלוצלינג, אין אַ מינוט פון אַ פּויזע, צוגעוואונקען צו זיך הינטער די קולִיסען, און האָט מיר דערלאַנגט אַ טעלעגראַמע וואָס ער האָט נאָר וואָס געהאַט ערהאַלטען פון אַמעריקא: — שלום-עליכם איז געשטאָרבען. און מערקווירדיג: נישט קיין טרעהר און נישט קיין קרעכץ. דער ערשטער געדאַנק איז עפּעס געווען — איך געדענק עס אַזוי גענוי, ווי דאָס וואָלט זיין דאָ ערשט פֿאַר אַ האַלבע שעה — אַ פּנים איז אויך דער טויט נאָר אַ געלעכטערעל אַזעלכעס, ווען שלום-עליכם האָט זיך אַרײַנגעלאָזט מיט איהם. — אַ פּנים איז אויך דאָס שטאַרבען נאָר איינע פון יענע בעריהמטע „עסקים", אין וועלכע מנחם-מענדעל כאַפּט זיך אָן! — ווי זאָגט עפּעס דאָרט שלום-עליכם אין זיין צואה? — אין זיין יאָהר-צייט-טאָג, זאָגט ער, זאָל מען למען-השם גאָרנישט קיין טרעהר פֿערגיסען. צוגוויפקומען זאָל מען זיך, און לייענען עפּעס אַ זאַך פון איהם זאָל מען, און לאַכען...

איז ער באמת'דיג געווען אַזוי לוסטיג, אוגזער גרויסער לאַכער? — ווער ווייס, וואָס עס טהוט זיך אין דער נשמה פון אַ מענשען! אָפּט בין איך איהם חושד, אז ער האָט אוגז אַבּיסעל געגאָרט... דרייסיג יאָהר לאַנג בין איך איהם געשטאַנען נאָהנט, איך האָב איהם געקענט כמעט פונ'ם ערשטען טאָג פון זיין ליטעראַרישער טעטיגקייט, און איינמאָל האָב איך איהם געכאַפּט ביי דער האַנד, פֿריש דערבּיי, ווען ער האָט די עבירה געטהון. ער האָט זיך נישט געריכט אויף מיר, און איז געזעסען אין אַ האַלבּ-פינסטערקייט איינער אליין פֿאַר'ן פענס-

טער פּונ׳ם קאַבינעט און האָט — געווײַנט. אוי, ווי מען טאָר דער דאָזיגער „חברה" נישט גלויבען! זיי מעגען זיך הונדערט מאָל איבער־צלמ׳ען פּאַר׳ן לאַכען און נאָכ׳ן לאַכען און בשעת׳ן לאַכען. און מעגען אונז פערזיכערען, אַז זייער געלעכטער איז אַ כשר, עהרלעך געלעכטער, פּראָסט פון דער נשמה אַרויס — מען טאָר זיי נישט גלויבען! אַזעלכע מענשען האָבען צו טיף אַרײַנגעבליקט דעם לעבען אין די אויגען אַריין — און ווי זאָלען אַזעלכע נאָך קענען נאַיוו לאַכען? זיי שפּיעלען נאָר אַ קאָמעדיע מיט אונז, און אָפט שפּיעלען זיי אַ קאָמעדיע מיט זיך אַליין. דאָס לאַכען איז איינע פון די פער־שידענע פּאַרמען, וואָס אַ טרערהר נעהמט־אָן. — אָבער נישט דערפון ווייל איך היינט רעדען...

דרייסיג יאָהר לאַנג בין איך איהם נאָהנט געשטאַנען, און איך מוז עס זאָגען אָט באַלד ביי די ערשטע ווערטער: אַלעמאָל, אַזוי אָפט וי איך האָב געקלערט ווצגען איהם, האָט מיך נישט אַזוי זהר בע־שעפטיגט די ערשיינונג, וואָס מיר האָבען דאָ אַ יידישען מאַרק טוון. אָדער וואָס מיר האָבען דאָ עסקים מיט דעם מאַצפּעווקער און יעהו־פּעצער און פּתרילעווקער עהרען־בעל־הבית, וועלכער האָט אונז בעשא־פען דעם מנחם־מענדעל־טיפּוס, אָדער וואָס מיר האָבען דאָ אין איהם דעם פערפּאַסער פון די מערקווירדיגע קינדער־ערצעהלונגען, וועלכע צייכנען זיך אויס מיט אַזאַ מערקווירדיגער וויכקייט און צאַרטקייט, אָדער וואָס מיר זעהען דאָ פאַר אונז דעם אמתן יוד, וועלכער וויינט אין געלעכטערלעך און דריקט דאָס אויס אין אַ „טוביה דעם מילכיגען", — נאָר אַלעמאָל און שטענדיג האָט מיך בעשעפטיגט ביי איהם גאָר אַנ־אַנדערע ערשיינונג: — ענדליך, ענדליך זענען אויך מיר געקומען צו דער שטופע, צו האָבען אַ שריפטשטעלער, דעם ערשטען, וועלכער בעזיצט דעם בעזונדערען טאַלענט צו קענען שרייבען און שרייבען שרייבען! — איך וואָלט וועלען, מען זאָל מיך ריכטיג פערשטעהן. איך רעד נאָך נישט וועגען דעם, צי דאָס איז אַ גוטער אָדער אַ שלעכטער שריפטשטעלער, איך רעד דערווייל נאָר פון דער אייגענטלי־כער מלאכה פון קענען שרייבען: — איינער וואָס איז געבוירען צו זיין אַ שריפטשטעלער. דען, זעהט איהר, אויך אַנדערע האָבען מיר דאָך ביי אונז וואָס שרייבען, מיר האָבען עטליכע וואונדערבאַרע טאַ־

לענטען, מיר האָבען אַזעלכע, וואָס זענען אפשר גרעסער פאַר איהם בנוגע צו דער אינטענסיוויטעט פון טאַלענט, מיר האָבען גאָט-געבענשטע, וואָס דערלאַנגען אונז איינמאָל אָדער צוויימאָל עפעס אַ טייערע, זעלטענע פערעל — נאָר עפעס פיהלט זיך אין זייער שרייבען, אַז זיי האָבען זיך געקוועטשט, זיי האָבען זיך געשטופט אוּן געשטויסען, זיי האָבען געהאַלטען אין איין אויפבלאָזען דעם פונק, וועלכען גאָט האָט זיי געגעבען, ביז עס איז דערפון אַ פלאַם געוואָרען, אוּן ביז ענדליך, דורך פיעל אַרבייט אוּן מיט דער הילף פון מוח, איז אַרויסגעקומען עפעס גוטס. אָבער אַ שריפטשטעלער, ביי וועלכען עס שרייבט זיך פון זיך אַליין, אוּן אַפילוּ דענסמאָל, וועַן ער וויל עס גאָרנישט, אַ שריפטשטעלער, וואָס צווישען זיינע פינגער ווערט די פעדער עפעס אַ מין לעיעק, פון וועלכען עס גיסען זיך טייכען אוּן פלייצען, אַזאַ איינער, וועלכער איז פראָסט ווי אַ קוואַל אוּן עס זעצט פון איהם בייטאָג אוּן ביינאַכט, אין שבת אוּן אין דערוואָכענס, אין אַ פראָסט יאָהר אוּן אין איבער-יאָהר, 24 שעה אין מעת-לעת, אַ שריפטשטעלער, וועלכער מעקט נישט אוּן לעקט נישט, קריצט נישט אוּן שפּיצט נישט, נאָר שרייבט אוּן שרייבט אוּן שרייבט — אַזאַ איינעם האָבען מיר געהאַט נאָר איינעם, אוּן געווען איז דאָס שלום-עליכם. דאָס איז פאַר-זיך שוין אַ טאַלענט. מיט איהם האָבען מיר געמאַכט די ערשטע התחלה, אַז אויך מיר זאָלען קענען אַריינטרעטען אין דער אַלגעמיינער ליטע-ראַטור, דאַדורך וואָס מיר האָבען געהאַט אַ שריפטשטעלער, וועהרענד ביז צו איהם האָבען מיר געהאַט נאָר שרייבער.

דאָס וועזען פון זיין טאַלענט, פרעגט איהר? — מעגליך, אַז פאַר פיינשמעקער איז זיין קונסט נאָך נישט די קונסט, אויף וועלכע זיי האָבען אויסגעקוקט. אפשר זענען זיינע פאַרשוינען פאַר זיי נאָך צו פראָסטע, אוּן זענען נאָך נישט יענע קאָמפליצירטע אוּן פראָבלעמא-טישע, וועלכע זענען די גייסטיגע נאַהרונג פאַרן זוכענדען; אפשר איז זיין לירייזם נאָך נישט יענער פיינער, איידעלער, וואָס זיין איינדרוק הערט קיינמאָל נישט מעהר אויף. אָבער נישט וועגען דעם האַנדעלט עס זיך דאָ. די הויפטזאַך איז, אַז דאָס איז געווען אַ עכטער שריפט-שטעלער, וויייל ער האָט גאָרנישט געקאָנט זיין אַ נישט-שריפט-שטעלער. ער האָט פערמאָגט אַנ'עשירות, אַ שרייב-עשירות, וואָס

איהר גלייכן געפינט מען נאָר ביי אַ מיליאָנער; ער איז טאַקי געווען אַ ליטעראַטור־מיליאָנער. ער האָט פערמאָגט אַ לייכטיגקייט, אַ שרייב־לייכטיגקייט, וואָס איהר גלייכן געפינט מען נאָר ביי אַ פרוי, וועלכע וויים נישט, וואָס וועהען זענען, און שיט קינדער, איינס אָדער אַ צווילינג אָדער אַ דרילינג, אַזוי עפעס צווישען אַ קיי און שפיי. דו זיצסט מיט איהם און ערצעהלסט איהם פוּנ׳ם פּלאַן פון דיין גרויסען ראָמאַן, וועלכער בעשעפטיגט אַלע דיינע מוחות שוין סך־הכל אַ יאָהר צוואַנציג, און ער — אַ מאַך מיט דער האַנד, און אָט זאָגט ער דיר, אַז באותו רגע, טאַקי אין דער דאָזיגער מינוט גופא, איז איהם עפעס אַ קלייניגקייט איינגעפאַלען, אַ פּלאַן צו עפעס אַנ׳ערצעהלונג, — און אין אַ דריי וואָכען אַרום איז פערטיג אַ דריי־בענדיגער גרויסער ראָמאַן. דאָס איז געווען דער ג ע ב ו י ר ע נ ע ר שריפטשטעלער, איינער וואָס האָט גאָרנישט געקאָנט זיין אַ נישט־שריפטשטעלער. און אָט איז דער דאָזיגער רייכטום זיינער געווען צו דערקענען אויך דורך אַ גאַנץ אַנדערע ערשיינונג: וועהרענד אַנדערע, וועלן זיי האָבען געהאַט עפעס אַ שעהנעם איינפאַל, האָבען זיי זיך געהיטען מיט אַלע כּוחות, אַז זיי זאָלען נאָר חס־ושלום איהם נישט אויסנוצען אינ׳ם פּריוואַט־אומגאַנג מיט אַנדערע, און האָבען זיך איהם אָבגעשפּאָרט ממש פוּנ׳ם מויל, כּדי איהם צו פערנוצען געזונדערהייט אין עפעס אַנ׳אַרטיקעל אָדער אַ וועלט — האָט אַ שלום־עליכם פּראָסט געגאָסען פון זיך ווי אַ רעגען פון אַ געלעכערטען הימעל מיט געדאַנקען און איינפאַלען אוּן ווּיצען אויף רעכטס אוּן אויף לינקס אָהן אויפהער — אוּן דעריבער איז ער אויך געווארען אַזאַ וואונדערבאַרער שרייבער פון פּריוואַט־בריף. אָפט האָט ער געקאָנט צו אַ גוטען ברודער אָנשרייבען אַ בריוועלע פון אַ 20—30 זייטלעך, אַזאַ מין „שלום־לאהובי־בריוועל", וועהרענד אַנ׳אַנדערער וואָלט פוּנ׳ם דאָזיגען מאַטעריאַל מאַכען אַ גאַנצען בוך. אויך זיינע פּריוואַט־בריף זענען דאָך אַ גאַנצע ליטעראַטור!

וואָס האָט געשטערט דעם דאָזיגען געוואַלדיגען טאַלענט פון צו ווערען אונזער ערשטער אוּן גרעסטער?

אמת, שלום־עליכם איז געווען דער „יודישער מאַרק טווען" — אָבער אום צו ווערען אַ גרויסער, האָט איהם אפשר געפעהלט ביי זיך אין האַרצען נאָר נאָך יענער קאַטעגאָרישער אימפּעראַטיוו פון אַ מאָראַל,

וועלכע מאַכט פונ׳ם שריפטשטעלער אַ גרויסן, אַזוי אַז יעדעס וואָרט זיינס זאָל דאַן ווערן אַ מין אורים ותומים. יענעס מאָראַלישע קענען איז פאַר׳ן שריפטשטעלער אַ מין חוט־השדרה, וועלכע לאָזט זיין גע־שטאַלט זיך האַלטן גלייך אוף הויך. — אמת, שלום־עליכם איז דער, וועלכער האָט אונז בעשאַפען דעם אייביגען טיפ פון אַ מנחם־מענדעל אוף האָט אונז געגעבען טוביה דעם מילכיגען — אָבער אום צו ווע־רען דער שעפער, וואָס זאָל זיין אָנערקענט נישט נאָר פון דעם גרוי־סען רוב, נאָר אויך פון די עטליכע וועניגע מבינים, האָט איהם אפשר געפעהלט נאָר נאָך יענעס קענען פונ׳ם פסיכאָלאָג, וואָס ברעכט זיך אַ וועג אויך אין די בעהאַלטענע לעבענס־ווינקלעך פון נשמות, וועלכע זענען עטוואָס מעהר פערוויקעלט אוף עטוואָס מעהר וואונדערליך צונויפ־געזעצט. עס זענען פאַרהאַן אויגענבליקען, אין וועלכע דער לעזער קאָן זיך בשום אופן נישט פאָרשטעלען, אַז די פסיכיק פון שלום־עליכם איז געשטאַנען פיעל העכער פון דער פסיכיק פון מנחם־מענדלען. — אמת, שלום־עליכם איז געווען דער פערפאַסער פון די וואונדערשהנע קינדער־ערצעהלונגען — אָבער אום ער זאָל אונז ווערן דער שריפט־שטעלער, וואָס מיר זאָלען זיין וואָרט קיינמאָל נישט מעהר פערגעסען, האָט איהם אפשר געפעהלט נאָר נאָך יענעס ביסלע עסטעטישע קראַפט, וועלכע מאַכט פונ׳ם שריפטשטעלער אויך אַ קינסטלער. דער געוואַלדיג בעגאַבטער שריפטשטעלער האָט נישט געקענט דעם סוד פון איינהאַלטען די ריכ־טיגע מאָס.

עס איז קיין שום ספק נישט, אַז די דאָזיגע אַלע קרעפטען זע־נען געלעגען בעהאַלטען אין דער נשמה פון שלום־עליכמ׳ען, וועלכע נישט אין דער פולער מאָס, דאַן וועניגסטענס אין זייערע גרונד־שטריכען, אָבער דער הומאָריסט אין איהם האָט דאָס אַלעס איינגעשלונגען — אוף דאָ ליעגט אייגענטליך די געוואַלדיגע גרויס פון דעם דאָזיגען וואונדערבאַרען שריפטשטעלער. ער איז געווען אַ מין העלד, געקאָנט פועלן ביי זיך אַלע זיינע טאַלענטען אין זיך צו דערשטיקען אוף צו רעזיגנירען פון זיי אוף צו בעזיעגען זיי, אום צו קענען ווערען דער בעסטער הומאָריסט, וועלכען אונזער ליטעראַטור האָט אונז געגעבען, אוף אפשר גאָר דער בעסטער הומאָריסט, וועלכען די וועלט בכלל האָט פערמאָגט אין דער לעצטער צייט.

פריישמען — שריפטען IV, 6

דען, זעהט איהר, דריי שטופען קען איך ביי אַ שריפטשטעלער. איך קען איהם דאָ, וואו ער שטעהט נאָך אויף דער פרימיטיווסטער שטופע אוּן קוקט אויף זיך אוּן אויף דער וועלט מיט אַנ׳ערנסט, קנייטשט דעם שטערען 24 שעה אין טאָג אין משך פוּן זיבעציג יאָהר, נעהמט די לאַסט פוּנ׳ם גאַנצען לעבען אויף זיין פלייצע אוּן קרעכצט. די צווייטע שטופע איז דאָ, וואו ער לאַכט פוּן יעדער ערשיינונג פוּנ׳ם לעבען, מאַכט חוזק פוּן אַלעמען אוּן פוּן אַלדינג, אַחוץ איין איינציגען אויסנאַהם: — זיך. זיך אַליין נעהמט ער ערנסט, אָבער די העכסטע שטופע איז די דריטע: דאָ וואו ער איז שוין געקומען ביז צוּ דער הויך, צוּ קענען פוּעל׳ן ביי זיך אָבצולאַכען אוּן אָבצוחוזק׳ן פוּן זיך אַליין. שלום־עליכם, דאַכט מיר, איז דערשטיגען די דאָזיגע מדרגה. ער האָט געפוּנען די קראַפט אין זיך, זיך לוסטיג צוּ מאַכען איבער זיך אַליין. ער האָט בעשאַפען מנחם־מענדל׳ען — אוּן אייגענטליך האָט ער זיך אַליין אויסגעשטעלט אויף שפּאָט אוּן געלעכטער. ער האָט געהאַט דעם געוואַלדיגען טאַלענט צוּ ווערען אַ גרויסער שריפטשטעלער, ער האָט געהאַט אַלע קרעפטען פוּן אַ שעפער צוּ ווערען דער אויס־געצייכענטסטער ערצעהלער, ער האָט געהאַט אַלע אייגענשאַפטען פוּן אַ לירישען דיכטער, אוּנז צוּ בעשאַפען וואונדערליכע וועלטען, — אוּן אָט איז שלום־עליכם געקומען אוּן האָט זיך אָבגעזאָגט פוּן דעם אַלעם — צום נוצען פוּן זיין לאַכען. ער איז געקומען אוּן האָט אָבגעלאַכט פוּן אוּנז, פוּן זיך, פוּן דער גאַנצער וועלט...

ער איז געקומען אוּן האָט חוזק געמאַכט פוּן זיין לעבען, ער איז געקומען אוּן האָט חוזק געמאַכט פוּן זיין טויט. דען אַ צוָאה האָט ער אָנגעשריבען, וואָס דער הומאָריסט אין איהם לאַכט דאָרט אויך נאָכ׳ן קבר. אַזאַ מענשען האָבען מיר געהאַט נאָר איינעם.

מענדעלע מוכר־ספרים

א

איך געדענק: מיט דער אייזענבאהן, אין דער דריטער קלאַס, פאָהרט אַ יונגערמאַן אוּן האַלט אין דער האַנד אַ בוך. דער יונגערמאַן איז זעהר פערטיעפט אינ׳ם לייענען. דרויסען ליעגט אויסגעאָסען דער גליהענדיגער זומער אויף פעלד אוּן באַרג, אויף בוים אוּן שטיין אוּן אויף די טעלעגראַפען־שטאַנגען, וועלכע לויפען פאַרבייַ, אוּן די פינק־פוי־געל אוּן די לערך־פויגעל טשוויטשערען, אַז עס נעהמט אַזש אָן בייַ דער נשמה — דער יונגערמאַן אָבער זעהט נישט אוּן הערט נישט. זיין גאַנצער זין איז געפאַנגען געוואָרען פוּנ׳ם בוך. עפעס האָט ער דאָרט פאַר זיך איינעם, אַ ליב מלמד, וועלכער געהט זוכען פרנסה, דען ער איז גוט־אָהר געוואָרען, אַז עס זענען, ברוך־השם, פאַרהאַן פרנסות אויף דער וועלט אויך חוץ מלמדות. אַ וואונדערליכער בריה איז דער דאָזיגער מלמד. פוּן זיין זייט איז קיין מניעה נישטאָ, ער זאָל זיך נעהמען צוּ וואָס פאַר אַ מלאכה עס איז, צוּ אַ שניט־קראָם אָדער צוּ אַ פאַבריק, צוּ ווערען באַנק־דירעקטאָר אָדער צוּ האַנדלען מיט אתרוגים. וואָס איז דאָ די נפקא־מינה? אַ יוד איז, ברוך־השם, פעהיג צוּ אַלדינג; השם־יתברך מוז נאָר געבען, ער זאָל האָבען אַ שטיקעלע מזל אוּן אַזוי ווייטער. ליב מלמד שטעלט זיך אָבּ בייַ אַ תּבואָה־שפייכלער, נעהמט אַ האַנדפול ווייצען אוּן זיפט זי דורך די פינגער, ווי איינער, וועלכער קוקט־דורך אַ פראָבע, כּדי צוּ ווייסען, וואָס זי איז ווערט. אַ צווייטער יוד שפרינגט־אונטער אוּן פרעגט, אויב ער וויל קויפען, אוּן ר׳ ליב דערלאַנגט אַ שאָקעל מיט׳ן קאָפּ אוּן אַ ציה מיט דער נאָז, יענעם ציה. פוּן וועלכען עס הערט זיך אָ „ניין״

אָהן וועכטער. וועכ מיר ווייצען, וואָס מיר ווייצען — אלא וואָס דען האָט ער געזיפט? אַ קשיא אוויף אַ מעשה! אַ יוד דאַרף זיך קענען אויף אַלסדינג, טאָמער מאַכט זיך אַ מעשה, ער וועט אַמאָל דאַרפען וועכען אַ תּבואָה־סוחר, זאָל ער קענען זאָגען: אין ווייצען האָב איך, ברוך השם, אַ שטאַרקע ידיעה; געגוג ווייצען איז מיר אין מיין לע־בען דורך די האַנד געגאַנגען, אוּן אַזוי וו. אוּן אַזוי וו. ר׳ ליב ליעגט אין דער אַכסניא אויפ׳ן בעטעל מיט׳ן פּנים אַרויף, פערזונקען אין שלאָף, אוּן בלאָזט אוּן טראָמפייטערט מיט דער לאַנגער אוּן קרומער נאָז ווי אַ שופר, אוּן זיין קאָלעגע שטעהט איבער איהם מיט אַ ליכט אין דער האַנד אוּן בעטראַכט איהם אוּן מעסט איהם מיט די אויגען אַלע זיינע אברים. דער גוף, מ׳שטיינס־געזאָגט, עפעס אַ שטיק שאַרבען, טרו־קען ווי אַ טרוקענער בוים, דאַר אוּן אָהן אַ פּזית פּלייש. די הענד, ווי די דינע, אויסגעדאַרטע שפּענדלען, אוּן די בלויע אָדערען זענען אָנגעשוואָלען אוּן טרעטען שטאַרק אַרויס. דאָס פּנים איז אַ מין אַלטע חורבה: אייגעפאַלענע באַקען, אייגעזונקענע אויגען, אַ לאַנגע נאָז מיט אַ גאַרב, וועלכע הויבט זיך אויף אוּן שטאַרט אַרויס פּוּן דער מיט, ווי אַ קוימען פּוּן אַ הויז נאָך אַ שרפה, אין וועלכען דער דאַך איז פערברענט געוואָרען, אוּן נישט ווייט פּוּן דאָרט אַנ׳אָרימער, דאַרער בעזעם — דאָס קורצע, גרוי געוואָרענע בערדל. דער חבר מיט׳ן ליכט אין דער האַנד קוקט, אוּן פּלוצלינג פערשטעהט ער, אוּן ער בעטראַכט איהם מיט אַ געפיהל פּוּל פּראַכטונג אוּן טראַכט זיך: „ווי שעהן איז דער דאָזיגער בריה, ווי גרויס איז די בריה׳שקייט פּונ׳ם דאָזיגען „אַרבייי־טער״ וואָס האָט עס געטויגט אַזעלכען צו געהן אין דער וועלט אַריין אוּן צו זוכען אַ ניי לעבען?״. באַלד אָבער זאָגט דער דאָזיגער בע־טראַכטער צו זיך אַליין: „אוּן דו אַליין, צו וואָס האָט דיר גע־זאָלט דאָס דאָזיגע נאַרישקייט?״ אוּן אַזוי וו. אוּן אַזוי וו. אוּן אַזוי וו.

דער יונגערמאַן האָט צופעליג אויפגעהויבען די אויגען פּונ׳ם בוך אוּן האָט זיך פּער׳חלומ׳טערהייט אַרומגעקוקט. עפעס אַ יוד, אויסגע־וייקט אוּן אויסגעדאַרט, זיצט אינ׳ם וואַגאָן אויף איינער פּוּן די בענק אוּן רעדט מיט זיינעם אַ חבר אוּן איז איהם מסביר אַנ׳עסק וועגען אַ שטעל פּוּן אַ דירעקטאָר פּונ׳ם עלעקטריש־שען טראַמווייַ. צו וועלכער ער בעדאַרף נאָר די האַנד אויסצושטרעקען, האָט ער זי שוין. אַ צוויי־

טער יוד זיצט אויף אַ צווייטער באַנק מיט זיינעם אַ בעקאַנטען אוּן בשעת רעדען טאַפּט ער איהם בייַ דער פּאָלע פּון זיין קאַפּאָטע אוּן זאָגט איהם מבינות אויפ'ן טוּך אוּן וויפּיעל עס איז וועלט אוּן דרך־אגב וויַ לאַנג עס וועט אויסהאַלטען. אויף דער דריטער באַנק שלאָפּט אַ יוד מיט פּנים אַרויף אוּן שנאַרכט אוּן בלאָזט, אוּן זיין גוף איז עפּעס אַ שטיק צעבראָכענער שאַרבּען, דאַר אוּן אָהן אַ כּזית פּלייש.

דער יונגערמאַן האָט געדאַנקענלאָז ווידער אַראָבּגעלאָזט די אויגען אין בּוך אַריין אוּן האָט וויַטער געלייענט.

וואוּנדערבּאַר! ער האָט גאָרנישט געפּיהלט, אַז ער האָט געהאַט אויף אַ מינוט מפּסיק געווען. אַלעס, וואָס ער האָט דאָ געזעהן אינ'ם וואַגאָן אַרוּם אוּן אַרוּם, איז איהם פּאַרגעקומען, ווי עס וואָלט געווען אויך נאָר אַ שורה פּונ'ם בּוך אַרויס אוּן דערזעלבּיגער מחבר האָט אויך זי געשריבּען. ער האָט זיך נישט געפּיהלט ער זאָל האָבּען געהאַט איבּערגעריסען.

אוּן דער יונגערמאַן פּערטיעפט זיך ווידער אין זיין בּוך אוּן לייענט וויַטער: „... די היץ פּלאַקערט, אַ הונד ציהט זיך אויס אויפ'ן בּויך אוּן אטעמט שווער פּאַר גרויס וואַרעמקייט. צייטענווייז הויבּט ער אויף דעם קאָפּ, שטעקט אַרויס די צונג אוּן דערלאַנגט פּלוצלינג אַ כאַפּ — אוּן האָט אַ פּליעג אינ'ם מויל. אַ הוהן מיט אויסגעשפּרייטע פּליגעל קויערט אין אַ ווינקעל, אוּן פּוּן אוּנטער איהר הערט זיך דאָס פּיפּטשען פּוּן די יונגע היהנדעלעך. די דאָזיגע משפּחה האָט יעצט איהר אָברוה־צייט נאָכ'ן אַרומלויפען אוּן אַרומנאָרען אינ'ם מיסט. עס זההט זיך קיין לעבעדיג נפש, אַלעס איז שטיל אוּן ווי פערגלווערט. קיה פּאַשען זיך אין פּעלד, די קינדער זענען אינגעשלאָסען אין די חדרים אוּן די גרויסע געניצען אוּן שטרעקען זיך, ווער אין דער היים אוּן ווער אין קראָם, אוּן געהען אויס פּאַר אַ טרונק קאַלט וואַסער. אויף אַ וואַנד קלעטערט אַ קאַץ, אוּן פּלוצלינג אין דער מיט וואַנד שטעלט זי זיך אָב, דרעהט אויס דעם פּנים אוּן קוקט אוּן טראַכט, צי זי זאָל חייטער קלעטערען אָדער צוריק אַראָב. פּוּן וויַטען ציהט זיך אַ גרינער פּאַס פּוּן בוימער דאָרט, וואוּ דער הימל לאָזט זיך אַראָב...“

דער אייזענבאַהן־צוג האָט זיך אין דער דאָזיגער מינוט אָבּגעשטעלט אויף עפּעס אַ סטאַציע אויפ'ן פּעלד. דער יונגערמאַן לענט אָחעק דאָס בּוך אויף אַ ווייַלע, אוּן קוקט אַרויס דורכ'ן פענסטערעל.

עפּעס אַ הונד לויפט אין דער זון מיט אַנ׳אַרויסגעהאָנגענער צונג אוּן כאַפּט אַ פליעג. אַ הוהן קויערט אויף איהרע היהנדעלעך. אין פּעלד פּאַשעט זיך אַ קוה אוּן שטעקט אַרויס די צונג אוּן זוכט קאַלט וואַסער. אַ קאַץ קלעטערט אויף אַ וואַנד, פּוּן ווייטען לייכט זיך אַ גרינער פּאַס פּוּן בוימער דאָרט, וואוּ דער הימעל לאָזט זיך אַראָפּ...

אוּן וואוּנדערלעך! ווען דער יונגערמאַן האָט ווידער אָנגעהויבען לייענען אינ׳ם בוך, האָט ער גאָרנישט געפּיהלט, אַז ער האָט געהאַט מפּסיק געווען. די גאַנצע סצענקע, וועלכע ער האָט דאָ געזעהן דורכ׳ן פענסטער, איז איהם פאָרגעקומען נאָר ווי אַ שטיק פּוני׳ם בוך אַרויס. דערזעלביגער מחבר האָט אַודאי געמוזט אויך זיי שרייבען...

אוּן דער יונגערמאַן פערטיפט זיך ווידער אינ׳ם בוך אוּן לייענט ווייטער: — די גאַנצע ביטערקייט פּוני׳ם יודישען לעבען, דאָס גאַנצע פערשאָלטענע גלות־לעבען פּוּן מיליאָנען יודען אין רוסלאַנד ווייבעלט אוּן שוויבעלט איהם דאָ אַנטקעגען פּוני׳ם דאָזיגען בוך אַרויס. אוּן דאָס אומגליק איז אָהן אַ ברעג, אוּן אַליין זענען זיי זיך שולדיג. אוּן עס איז קיין אויסוועג אוּן קיין רעטונג נישט פאַרהאַן. זאָלען זיי דאָרט אונטערגעהן אין זייער שמוץ! — די שרעקליכע אָרימקייט האָט זיי געמאַכט פאַר מנוולים, אַז עס נעהמט אָן אַנ׳עקעל. די גרויסע, אַלטע טאָרבע — דאָס איז דער הויפּט־עיקר פּוּן אַלע זייערע חלומות אוּן געשעפטען אוּן פרנסות אוּן בעגריפען אוּן דער אינהאַלט פּוּן זייער גאַנצען לעבען. אוּן זייער לעבען — דאָס איז גאָר קיין לעבען נישט. אַ מפּיל־קינד בייַ די אומות־העולם האָט אין זיין קלענסט פינגערעל מעהר לעבען, ווי מיר געפינען אין אַלע רמ״ח גליעדער אוּן שס״ה אָדערען פּוּן דער גאַנצער כנסת־ישראל. בייַ דער כנסת־ישראל אין דער ענגער גאַס איז קינדהייט אַ זעלטענהייט. די קינדער פּוּן דער יו־דענגאַס „זענען אַלטע יודען אין יעדער הינזיכט: אין זייער קליידונג, זייער טרויעריגקייט, זייער זאָרגען אוּן מורא־האָבען אוּן פאָרזיכטיג־זיין, וועלכע ליגען זיי אויף די פנימ׳ער אויסגעאָסען, נאָר מיט׳ן אונטער־שייד, אַז זיי זענען נאָך קליין אוּן אָהן בערד אוּן קינדלעך נישט; אוּן די קליינע יודישע מיידעלעך זענען אַלטע יודענעס הן אין זייער שפּראַך, הן אין זייער אויפפּיהרונג אוּן אונטערטעניג־זיין אוּן אייגע־האַלטענקייט אוּן ליידען־קענען אוּן אַפּילו אין זייער קלוגהייט, נאָר

מיט׳ן אונטערשייד, אַז זיי זענען קליין אוּן נאָך נישט חתונה געהאַט. קינדער אָהן אַ קינדהייט איז אַ טרויעריגע אוּן שרעקליכע ערשיינונג, וועלכע ברעכט דאָס האַרץ אוּן מאַכט אומעטיג די נשמה, ערוועקט עקעלהאַפטיגקייט אוּן רחמנות צוגלייך!״ — אוּן פלוצלינג, צוזאַמען מיט דעם דאָזיגען בייסעדיגען אוּן ביטערען שפּאָט, וועלכער פרעסט זיך איין ביז אין דער נשמה אוּן גראַבעלט זיך אַריין ביז אין דעם אָבגרונד אוּן רייסט מיט אייזערנע צוואַנגען שטיקער פלייש פוּן דער גאַנצער אומה — פלוצלינג פלייצט אויס אויך אַ גאַנצער ים פוּן רחמנות אוּן פוּן מיטלייד אוּן עס הערט זיך דער קרעכץ, וועלכער ערשיטערט, אוּן עס בעווענט דאָס האַרץ ביז צום וויינען...

דער יונגערמאַן לאָזט דאָס בוך אַרויספאַלען פוּן דער האַנד אוּן פערמאַכט די אויגען אוּן הויבט אָן צו חלום׳ען: יענער גרויסער עקעל צום דאָזיגען לעבען, צום הינטישען, אָהן אַ ברעג אוּן אָהן אַ סוף אוּן אָהן אַ תכלית, נעהמט אויך איהם אַרום. דער בייסעדיגער שפּאָט הויבט אָן צו קאָכען אין איהם אוּן פלאַצט אַרויס. פלוצלינג אָבער צעגיסט זיך איבער׳ן גאַנצען וועזען אַ שטראָם פוּן אַ ווייכען, אונענדליכען מיטלייד מיט דעם דאָזיגען צעווועהטאָגטען אוּן געקווועהלטען פאָלק, וואָס ליידט אַזוי אונענדליך אוּן פאַר וועלכען עס איז קיין אויסוועג אוּן קיין רעטונג נישט פאַרהאַן — אוּן זיין האַרץ וויל איהם פלאַצען פאַר גרויס וועהטאָג...

אוּן ווידער איז דאָס וואונדער! דער יונגערמאַן האָט גאָרנישט געפיהלט, אַז ער האָט געהאַט מפסיק געווען. אויך זיין שפּאָט אוּן אויך זיין מיטלייד זענען נאָר געווען אַ מין „פּאָרטזעצונג״ פוּנ׳ם אינ־האַלט פוּן בוך. ער האָט נישט מעהר געשפּירט קיין שום אונטערשייד צווישען זיך אוּן צווישען דעם מחבר פוּנ׳ם בוך, אוּן צווישען דעם בוך אוּן צווישען דער וועלט, וועלכע איז אַרום אוּן אַרום איהם — אַלעס האָט זיך דורכגעמישט אוּן צונויפגעגאָסען אוּן איז געוואָרען איינס...

דער מחבר פוּן יענעם בוך האָט געהייסען מענדעלע מוכר־ספרים, אוּן דער יונגערמאַן וועלכער האָט געלייענט, דאָס בין איך געווען.

איך האָב דענסמאָל פלוצלינג אָנגעהויבען צו פערשטעהן, אַז אַ קינסטלער, אַזאַ איינער ווי מיר האָבען זיין גלייכען נישט, רעדט צו

אונז פון יענעם בוך אוֹן פּוֹן אַלע אַנדערע ביכער, וועלכע ער האָט אונז געשריבּען. וועָן בּיים לייענען אַ בוך פּיהלט דער לעזער נישט דעם אונטערשייד צווישען דער שילדערונג פּוֹן טיפּען אוֹן אויסערוועלט אוֹן אינער־לעבּען אוֹן צווישען דער ממשותדיגער וועלט מיט איהרע בעשעפענישען אוֹן איהרע חיות אוֹן עופות אוֹן איהר זונען־ליכט אוֹן נאַכט־פינסטערניש אוֹן אַלעס, וואָס אַ מאָדערנער מענש טראַכט אוֹן פּיהלט — איז עס אַ בעווייז, ווי קיין גרעסערער קען שוין נישט זיין, אַז מיר האָבּען דאָ פאַר זיך אַ גרויסען קינסטלער. אַזאַ קינסטלער איז אין אונזער מאָדערנער ליטעראַטור אָרנישט געווען.

זינט דענסמאָל זענען די ביכער פּוֹן מענדעלע מוכר־ספרים נישט מעהר אַראָבּ פּוֹן מין טיש, אוֹן איך לייען זיי אוֹן לייען זיי אַלעמאָל אויפס־נייִ. אָבּער וואונדערליך: וואָס מעהר איך לייען אין די דאָזיגע ביכער, ענטדעק איך אַלץ מעהר אין זיי נייעס...

ב

1

דאָס ערשטע, וואָס פאַלט אונז בעזונדערס אין די אויגען אַריין בּיי מענדעלע מוכר־ספרים, בּאַלד ווי מיר עפענען איינס פּוֹן זיינע ביכער אוֹן לייענען אין איהם עטליכע שורות, איז, אַז זיין קונסט איז אָנ׳אָריגינעלע קונסט, ווי מיר האָבּען איהר גלייכען נישט בּיי קיין שום אומה ולשון. בּנוגע צוּ מענדעלע׳ן זענען מיר געווענהנט צוּ הערען די מיינונג, אַז ער היט נישט די אָנגענומענע געזעצען פּוֹן די ערצעהלונג־שרייבער אוֹן איז אייגענטליך גאָר קיין „ערצעהלער" נישט, דאָס הייסט, ער איז נישט קיין ערצעהלער אין דעם זין, ווי מיר זענען עס געווענהנט בּיים לייענען ערצעהלונגען אין אַנדערע שפּראַכען. אָבּער אָט דאָס איז די הויפּט־זאַך, פּוֹן וועלכער עס רעדט זיך דאָ. ער האָט נישט קיין שום יניקה פּוֹן אַנדערע, ער האָט נישט פאַר זיך קיין שום מוסטער פּוֹן אַנדערע, ער אַרבּייט נישט לויט קיין שום פּאָרם פּוֹן אַ קינסטלער, וועלכער איז פאַר איהם געווען, נאָר אַלץ, וואָס ער טהוט, טהוט ער פּוֹן זיך אַליין. ער האָט זיין אייגענע אַרט פּוֹן בעטראַכטען, זיין אייגענע אַרט פּוֹן בעגרייפען אוֹן אויספאַסען, זיין אייגענע אַרט

פון טעכניק, פון מאָלעריי, פון בויען, פון צייכענען, פון ערצעהלען אוּן פון פערשטעהן־געבען, אוּן אַפילוּ זיין אייגענע צַרט, ווי זיך צו בע־דיענען מיט דער שפּראַך — אַזוי אַז ער קומט אוּנז פאָר כמעט ווי אַ נאַטור־קינסטלער. וועַן מיר זאָלען נעהמען עפּעס אַנ׳ערצעהלונג פון אייניעם פון די בעסטע שרייבער, וועלכע מיר האָבען, אוּן זאָלען זי איבערזעצען אין אַנ׳אַנדערע שפּראַך, בין איך זיכער, אַז צווישען צעהן לעזער, וועלכע וועלען זאָגען „גוט", וועט אַלעמאָל זיין אייניער, אַ קריי־טיקער, וועלכער וועט טענהן: שעהן — אָבער סוף־כל־סוף איז דאָך דאָס גאַנצע נאָר אַ נאָכהאַמונג פון אונזערע זאַכען, נאָכדעם ווי דער פערפאַסער האָט זיך גוט צוגעקוקט צו אונזערע פאַרמען אוּן האָט זיך זיי אויסגעלערנט; העכסטענס, וועט ער זאָגען, איז דער שטאָף אַ נייער. אָבער וועַן מען וועט איהם איבערזעצען מענדעלע׳ן וועט ער אַ מינוט נישט וויסען, אויף וועלכער וועלט ער איז. אַלעס וועט איהם פאָרקו־מען אַזוי ניי אוּן אַזוי פרעמד, אוּן נישט נאָר דער שטאָף, נאָר אויך דער פאָרטראָג אוּן די גאַנצע פאָרם אוּן די גאַנצע אַרט פון דערצעהלען — אוּן פאָרט וועט ער פיהלען, אַז ער האָט דאָ פאַר זיך אַ גרויסע קונסט. מעגליך, אַז צום סוף וועט ער קומען צו דעם שלוס: אפשר איז דאָס יודישע קונסט — אין דעמזעלבּיגען זין, ווי מען רעדט פון אַ יאַפאַנישער אָדער איסלאַמישער קונסט וכדומה. אוּן נישט נאָר צווישען פרעמדע, נאָר אויך צווישען אונז אַליין, וועַן עס וועט זיין איינער, וועלכער האָט זיין געשמאַק אויסגעביליידעט אין דער פרעמדער שולע, וועט ער קומען צום זעלבּיגען שלוס: אַלץ וועט איהם פאָר־קומען אַזוי פרעמד אוּן אַזוי ניי אוּן אַזוי וואונדערליך, נאָר נישט ווי ער איז געווהנט, — אוּן פאָרט וועט ער פיהלען אין יעדען וואָרט, אַז ער האָט דאָ פאַר זיך אַנ׳אוצר פון קונסט, ווי מיר האָבען זיין גלייכען קיינמאָל פריהער נישט געהאַט אין אונזער ליטעראַטור. מענדע־לע איז אָריגינעל אינגאַנצען. ענדליך זענען מיר געקומען צו דער קונסט פון יודישסטען יוד. העכסטענס, וועַן מיר וועלען שטאַרק זוכען, וועלען מיר ביי מענדעלע געפינען אַ קליינע השפּעה פון צעראונאַטעס, אוּן די דאָזיגע השפּעה איז נישט נאָר אין דער עהנליכקייט צווישען איהם אוּן דעם גרויסען שפּאַניער אין בעטרעף פון דער סאַטירע אוּן פונ׳ם לירישען גייסט, נאָר אויך אין אַ געוויסער

הינזיכט אין דעם אופן פון פּאַרטאָג. העכסטענס וועט דער, וואָס גריבעלט זיך, קענען געפינען ביי איהם אויך אַ געוויסע אייגווירקונג פון גאָגאָל; אַזוי וועניג ווי יענער האָט זיך אין זיינע פּאַרמען געלאָזט בינדען פון אַלגעמיינע געזעצען, אַזוי וועניג לאָזט זיך אויך מענדעלע בינדען. אפשר אויך אַ קליין ביסעל איינפלוס פון טאָלסטאָי וועט מען ביי איהם קענען דערגריבלען; אַזוי ווי יענער, אַזוי לאָזט אויך ער זיך נישט צַריין אין אַבסטראַקטע פּסיכאָאָגישע חקירות און גריבלענישען, נאָר ער צייכענט איינפאַך דאָס אויסעוועניגע פונם מענשען, לאָזט איהם רעדען עטליכע ווערטער, לאָזט איהם שווייגען, לאָזט איהם אַ זיפץ געבען אָדער אַ לאַך, און מיר ווייסען אויגענבליקליך, וואָס עס טהוט זיך אָב ביי איהם אין דער נשמה. אינ׳ם גאַנצען און גרויסען אָבער איז מענדעלע דורך און דורך אָריגינעל. און הויפּטזעכליך איז ער מאָלער. אַזוי ווי ער מאָלט, מאָלט מען נישט אין אייראָפּאַ פּאַ און מאָלט מען נישט אין אַזיען; העכסטענס מאָלט אַזוי דער קינסטלער אין דער יודען־גאַס, וועלכע איז אַ סינטעזע פון אייראָפּאַ און אַזיען צוזאַמען; אַזוי מאָלט מענדעלע, דער יודישער יוד, וועלכער איז צופעליג אַ קינסטלער.

די הויפּט־מאָמענטען, אין וועלכע מענדעלע׳ס קונסט און קענען וויזט זיך בעזונדערס צַרויס, זענען אייגענטליך די דאָזיגע: ער קען מאָלען דאָס לעבען אין דער יודישער גאַס אין אַלע זיינע ערשיינונגען און מיט אַלע זיינע אייגנצאָהייטען און מיט אַלע זיינע טיפען, אַזוי אַז עס איז כּמעט נישט פאַרהאַן קיין טיפּ, וועלכען ער האָט אונז נישט פאָרגעשטעלט; ער איז אַ ליריש געמיט און ער קען מאָלען נאַטור־בילדער, זומער־ און ווינטער־לאַנדשאַפטען, פעלד און וואַלד, חיות און עופות און אַזוי ווייטער אין אַ מאָס, ווי מיר האָבען עס נאָך נישט געהאַט ביי קיין שום יודישען דיכטער ביז איהם. ער קען לאַכען דאָס ביטערע גאַליגע געלעכטער פונ׳ם סאַטיריקער, וואָס שניידט ביז אין האַרץ צַריין, אָבער — באַלד דערויף קען ער דערלאַנגען יענעם גרויסען, געוואַלדיגען קרעכץ, וואָס איז אָנגעזאַפּט מיט אַנ׳אונענדליכען מיטלייד און וועלכער מאַכט אונז ווייגען. איך קען נישט קיין אייניציגען דיכטער ביי אונז, ביי וועלכען עס זאָל, אַזוי ווי ביי איהם, פון יעדען וואָרט אַרויסשרייען יענעס אונבאַרעמהערציגע בעוואוסטזיין,

אַז ס׳איז נישט פאַרהאַן קיין שום האָפנונג און קיין שום אויסוועג און רעטונג. ווען עס טרעפט אונז עפעס אַ שרעקליכער פּאָגראָם, צום ביישפּיעל וויִ דער קישיניעווער, איז אפשר מעגליך, אַז מיר ווייסען דאַן נאָך נישט, וויִ זהר אומגליקליך מיר זענען און וויִ זהר מיר זענען אָהן אַ שום שטיקעל האָפנונג, אָבער וועו מיר ענדיגען ליינען אַנ׳ערצעהלונג פון מענדעלע׳ן, צום ביישפּיעל דאָס „ווינשפינגערעל", דאַן זענען פאַרהאַן מינוטען, וואָס אונזער גאַנץ אונמענשליך אומגליק קומט אונז פלוצלינג צום בע־ וואוסטזיין, אַזוי קלאָר און דייטליך, אַז כאָטש גאַנץ און ווער משוגע פאַר גרויס צרות, און עס ווילט זיך אָפט אַרויספלאַצען מיט אַ יאָמער־ ליך געווייַן, ווי אַנ׳אומבאַהאָלפען קינד — און גראָד די דאָזיגע ערצעהלונג האָט אונז דאָך אַזוי אָפט לאַכען געמאַכט מיט איהר הומאָר און סאַטירע!

און ווי פערשטעהט מענדעלע דאָס מאָלען פון׳ם לעבען אין דער יודישער גאַס! ער האָט אַרומגענומען דאָס גאַנצע יודישע לעבען אינ׳ם געסעל פון׳ם קליינעם שטעדטעל אין רוסלאַנד אין דער ערשטער העלפט פון׳ם פאָריגען יאָהרהונדערט, און אַ טייל אויך פון דער צווייי־ טער העלפט פון יענעם יאָהרהונדערט, און האָט אונז דערפון געגעבען אַ געוואַלדיג בילד מיט אַלע אייגנצעלהייטען און מיט אַלע קלייניגקייטען און מיט אַלע ברעקלעך, אַז וועו אַפילו מיר זאָלען שוין זיין ווייט דערפון, צווינגט ער אונז, דאָס דאָזיגע שרעקליכע לעבען צום צווייי־ טען מאָל פון אָנהויב ביז׳ן סוף מיט דער פאַנטאַזיע ווידער דורכצולע־ בען. וועו מיר זאָלען צום ביישפּיעל אָננעהמען, אַז עפעס אַ מבול איז גע־ קומען און האָט אַוועקגעווישט פון דער ערד די גאַנצע יודען־גאַס און דאָס גאַנצע לעבען דאָרט און האָט נישט איבערגעלאָזט דערפון קיין שריד ופליט און קיין שום סימן, און נאָר דורך אַ צופאַל זענען אונז געבליבען די פיער גרעסערע ערצעהלונגען פון מענדעלע מוכר־ספרים: „פישקע דער קרומער", „מסעות בנימין השלישי", „דאָס ווינשפינגערעל", און „שלמה ר׳ חיימ׳ס", און נאָך אַ צוויי־דריי פון די קלענערע ערצעה־ לונגען, — דאַן איז ביי מיר קיין שום ספק נישט, אַז לויט די דאָזי־ גע איבערבליבענישען וואָלט דער קומענדיגער פּאָרשער גאַנץ גוט גע־ קענט ווידער צונויפזעצען זיך די גאַנצע קאַרטע פון׳ם יודישען לעבען אינ׳ם געסעל פון׳ם קליינעם שטעדטעל אין רוסלאַנד אין דער ערשטער

העלפט פונ׳ם 19־טען יאָהרהונדערט, אַזוי אַז ס׳וואָלט איהם נישט פעהלען דערצו קיין קוצו של יוד.

ווילסט אפשר וויסען, ווי דאָס געזיכט און ווי די גאַנצע געשטאַלט פונ׳ם יוד האָט אויסגעזעהן? ביי מענדעלע׳ן קענסט דו עס געפינען! מענדעלע מאָלט אונז דעם יוד מיט זיין געזיכט, זיין נאָז, זיינע אויגען, זיין געקנייטשטען און נישט־געקנייטשטען שטערען, זיינע הענד און פיס; ער מאָלט אונז, ווי אַזוי ער דרעהט מיט דער נאָז און וואָס יעדער דרעה בעדייט, ווי אַזוי ער קוקט מיט די אויגען, איין אויג אַהער און איין אויג אַהין, און וואָס יעדער קוק איז דער טייטש, ווי אַזוי ער מאַכט מיט די הענד און מיט די פיס און וואָס יעדער מאַך לאָזט אונז הערען, ווי אַזוי ער געהט און ווי אַזוי ער שטעהט און ווי אַזוי ער זיצט, ווי אַזוי שטעהט דאָס קינד און ווי אַזוי עס געהט און עס זיצט, ווי אַזוי שטעהט די יודענע און ווי אַזוי געהט זי און זיצט זי, ווי אַזוי שטעהט דער גביר און ווי דער אָרימאַן, ווי אַזוי זיצט דער ראש־הקהל און ווי אַזוי רעדט דער כאַפער און ווי אַזוי שווייגט דער פראָצענטניק, און אַפילו אויך ווי אַזוי שלאָפט דער יוד; איך קען נישט קיין איינציגע קערפערליכע בעווענונג פונ׳ם יודען, וועלכע דער דאָזיגער מאָלער זאָל אונז נישט האָבען געמאָלט מיט זיין דינעם פענזל.

ווילסט אפשר וויסען, ווי דעם יודענס בגדים און מלבושים האָבען אויסגעזעהען? גאָר צו מענדעלע׳ן און גיב אַ קוק! איך קען נישט קיין אייגציגען שריפטשטעלער, וועלכער האָט אונז אַזוי אויספיהרליך בעשריבען די יודישע קלידונגסשטיק, ווי ער דו געפינסט ביי איהם די קאַפאָטע און דעם סורטוק, דעם קאַרטוז און דעם שטריימעל, די צאָפּל נעהט און די פּאָרם פונ׳ם שפּאַלט ביים גאַרטעל, די פּאָרם פון די ביינערנע און האָרענע קנעפּ, די זיידענע שבת־קאַפאָטע, דעם פעלץ, דעם אויסגעקאָכטענעם פוטער מיט׳ן געלען אונטערשלאָג, וואָס קוקט אַרויס פון די לעכער, און מיט׳ן אויסגעקאָכטענעם קראָגען און מיט די סטראָקעס אין די עקען אַרום און אַרום; דו געפינסט ביי איהם די פּאָרם פון דעם יודישען דאָמען־הוט מיט די ווינפערלעך און מיט׳ן פויגעל און מיט די פעדערען, די פּאָרם פון דעם האָר־באַנד פאַר פרומע יודענעס מיט די בענדער, וואָס זענען מיט אַ שפּילקע צוגעשטאָכען אָדער מיט אַ שלייף פערקניפט אונטער דער גאָמבע, און די

בענדער פלאַטערען אויף אַלע זייטען; דו האָסט ביי איהם די פאַרוקע, וואָס גרייכט דער יודענע ביז טיעף אין די אויגען אַריין און ביז צו די אויערען און דעם האַלז מיט די אוירינגלעך און פערעל און בראָשקעס און עכטע אָדער נאָכגעמאַכטע בריליאַנטען צוזאַמען מיט דער זיידענער פעלערינע און מיט די קרויזען איינע איבער דער אַנדערער, און מיט׳ן גלאַטיגען אויסגעפלעטען שאַל-טוך און מיט׳ן טערקישען טוך — דאָס עפעל-טוך — וואָם די מחותנים פון חתנ׳ס צד שיקען דער כלה אַ מתנה; דו זעהסט ביי איהם די יודען מיט די באָרוועסע פיס אָפען אַרויס מיט די קניען און מיט די אָרעמעס און מיט׳ן האַרץ, אַזוי אַז ס׳איז גענוג פאַר זיי נאָר אַ סימן פון קלייד ער — עפעס אַ שטיקעל זאָק, אַ שטיקעל הויזען און אַ שטיקעל צעפליקטע קאַפאָטע, ווייל אין דער יודישער גאַס מעג זיך דער יוד געהן אַפילו אין אַ הויזען טלית-קטן, אַרויס מיט דער ברוסט און אין צעריסענע זאָקען מיט הויזען אָפען פון פאָרענט, און דער גאַנצער בגד מעג זיין אויסגעשמירט מיט פעטס פון קוגעל און טשאָלענט און פלעקען פון אייער-געלעכלעך צוזאַמען מיט דעם, וואָס עס רינט איהם פון מויל און נאָז, און אַ קראַנץ פון בלאָטע הענגט איהם אונטען אַרום און אַרום, ביז עס ווערט אויסגעטרוקענט און פאַלט אַראָפ פון זיך אַליין. בכלל האָט דער יוד אויף זיך נישט קיין בגדים, נאָר שמאַטעס, געפליקטע, געלאַטעטע שמאַטעס, אַזוי אַז עס האָט זיך אויסגעביל דעט אין דער יודען-גאַס אַ טיפ פון פליק-שניידערס, גרויסע בריה׳ס, וואָס בעווייזען קונצען אויסשליסליך אין דער פליק-אַרבייט פון אַלטע הויזען, קאַפאָטעס, היטלען, מענער-קליידער און דאַמען-קליידער, יאַרמאָלקעס, הילען, מענטלעך און טיילמאָלס אויך פאַנטאָפל און שוך-וואַרג.

ווילסט אפשר וויסען, ווי די הויז-כלים און ווי דאָס גאַנצע ביסעל אָרימקייט פון אַ יודישער שטוב האָט אויסגעזעהן? פרעג-אָן ביי מענדעל׳ן. מענדעלע צייכענט אונז די יודישע שקאַפע, דעם וואַנד-זיגער, דאָס בעטעל מיט זיין אייביגען כריקען; ער צייכענט די סאָפקע, די קרומע און לאָמע, וואָס קוים זי האַלט זיך נאָך, ביי וועלכער דער צערַאַטענער איבערצוג איז צעריסען און פון די לעכער קריכען אַרויס, ווי די קישקעלעך, שטיקער פאַקוליעס און באַוועלנע קאָלטענעס און עפעס אַ דראַט פון אַ צעברָאָכענער ספרענזשינע, און

זי האָט אַ בייכעל מיט גאַנצע בערג און מיט איינגעזונקענע טהאָלן; ווען דער יוד פרובט אַרויפקריכען אויף דעם דאָזיגען גצלעגער, הויבט זיך אָן די מוזיק פון אַ מאָדנער סקריפצריי, און ער מוז אַ מינוט לאַנג זיך אָפשטעלן און ער וואַגט זיך נישט אַ קאהר צו געבן, כדי די דאָזיגע בייזע נישט מעהר נאָך צו דערבייזערן און דאַדורך איבערצוועקען אַלע, וואָס שלאָפען שוין. און אַזוי צייכענט אונז מענדעלע אויך אַלע מיני טישען און בענקלעך און בעזעמס און שויפלען און לאָפעטעס און מולטערס און שטויסלען און די אנדערע כלי־מכשירים, וואָס די יודישע בעל־הבית'טע האָט אין איהר קיך. ער פערגעסט אויך נישט די פיער פאָר קופערנע לייכטערס, דעם הענגעל־לייכטער מיט די זעקס רעהרען, די צוויי קופערנע טעפ און די פינף קופערנע פאַנען, די צינערנע טעלער, וואָס זענען אויסגע׳סדר׳ט אויפן געזימסעל, דעם טוץ טעמביקענע לעפעל, די צוויי קידוש־בעכער, דעם הדס, דאָס חנוכה־לעמפעל און נאָך און נאָך.

און ווילסטו ווייסען דאָס אויסזעהן פון דער יודישער גאַס אַליין — זיי מוחל, קוק זיך איין ביי מענדעלע׳ן: די הייזער אַליין האָבען עפעס אַ מאָדנעם פאַסאָן. לויט זייער פאַסאָן און זייער שטעהן איז צו דער־קענען, אַז זיי האָבען, אַ פנים, נישט קיין שלום צווישען זיך: שטעהסט דו דיר אַרויס אַביסעל פון דער רייהע — שטעה איך מיר דערפאַר, אויף צו להכעיס, אַריין אינעוועניג אַביסעל פון דער רייהע; שטעהסט דו דיר אַזוי און אַזוי — שטעה איך מיר, אַדרבא, אַזוי און אַזוי; האָסט דו דיר אַ טרעפעל אינעוועניג אַריין — האָב איך מיר, אויף צופענקעניש, אַ לייטערעל פון אויסעווענ׳ג, נישקשה, ווער עס בעדאַרף, איז נישט חולה אַרויפצוקלעטערען; און הויבסט דו דיין צעבראָכענעם אוץ משונה׳דיגען דאַך אין הימעל אַריין — לעג איך מיינעם דוקא אין דער ערד אַריין, און ווענען עס געפעלט נישט, האָט אַ ברירה נישט צו קו־קען! — דאָס איז אָבער נישט אַלעס. פאַר די דאָזיגע הייזער אַליין האָבען מיר די רינשטאָקעס מיט די משונה׳דיגע ריחות פון אַלעם אומריינעם, וואָס מען גיסט יעדען אָווענד אין זיי אויס. סאָמע פאַר דער נאָז, ביי די טהירען פון די הייזער, ליגען גאַנצע בערג און בערגלעך מיסט און ביינער און פערציפוש׳טע איבערבלייבענישען פון עסענוואַרג. די חזירים, יענע פיינע בריות, וועלכע געפינען, ברוך־השם,

זייער פרנטה ברוח אומעטום, נאָרען אַרום אין די דאָזיגע בערגלעך אוּן מעלה־גרה׳נען מיט אַ מאָדנעם כראַקען פאַר לויטער תענוג. נעבען זיי שטעהען אַלערליי הינד, אָרימע אוּן הונגעריגע, בלינדע אוּן לאָמע אוּן פערקאָלטענעוואַטע, אוּן שנאַפּען אַרום אין יעדען ווינקעלע, אוּן פלוצלינג ווערט אַ גרויס געוואַלד, עפּעס אַ הונד האָט זיך צעוועלטעלט מיט אַ חזיר אוּן האָט איהם געביסען, אוּן פּוּן נאָהנט אוּן ווייט קומען אָנגעלויפען די קליינע הינטלעך אוּן עס ווערט אַ געבילערי אויף אַ האַלבע שעה אַרויס. נאָך מעהר: לויט דעם אומריינעם, וועלכער טאָג ס׳איז אין דער ווָאָך. איז דער קאָלירּ פּוּן דער קאַלוזשע גלעבלינג־גרוי אוּן עס שווימען דאָרט אַרום שוּפּען פּוּן פיש, קישקעלעך אוּן שפּיקפיסלעך פּוּן היהנער אוּן העהנער, אַביסל האָר אוּן אָבגעזונגטע קאָפּיטעס— זייט וויסען, רבותים, אַז ס׳איז פרייטאָג; נעהמט, זייט מוחל, אייער שעפּצל אוּן אייערע ריטער אוּן גזהט אין מרחץ אַריין! שווימען אַרום אין דער קאַלוזשע שאָלען פּוּן אייער, פּוּן ציבעלעס אוּן פּוּן רעטער, אָדערען פּוּן לעבער, פלייספּעדערען פּוּן הערינג אוּן אויסגעסמאָטשקעטע ביינער — גוט שבת אייך, יודען, זאָל אייך דער קוגעל גוט בעקומען! אוּן זעהט איהר דאָרט אַרומשווימען טשאָלענט־רעשטלעך, פערדאַרטע שטיקלעך טייג, אַ פערפוילטע שמאַטע אוּן אנ׳אויסגעקראָכענעם בעזעם — האָט איהר אַ סימן, אַז ס׳איז זונטאָג אוּן אַזוי ווייטער אוּן אַזוי ווייטער. דאָס יודישע עסענוואַרג פּוּן דער גאַנצער וואָך שפּיגעלט זיך אָב אין דעם קאָליר אוּן אינ׳ם ריח פּוּן דער קאַלוזשע; עס שפּיגעלט זיך דאָרט אָב דאָס יודישע לעבען.

אוּן אַזוי ווי מענדעלע לאָזט אונז איבער לזכר עולם דאָס בילד פּוּנ׳ם אויסערען לעבען פּוּנ׳ם יודען אינ׳ם רוסישען שטעדטעל אין דער ערשטער העלפט פּוּנ׳ם 19־טען יאָהרהונדערט, אַזוי לאָזט ער אונז אי־בער, אין אַ פּיעל גרעסערער מאָס, דאָס אַלגעמיין־בילד פּוּן די יודען אַליין אין דער דאָזיגער צייט; ער מאָלט אונז אַלע זייערע געשעפטען אוּן פרנסות אוּן התנהגות אוּן מעשים אינ׳ם לויף פּוּן די 24 שעה פּוּנ׳ם מעת־לעת דורך דאָס גאַנצע יאָהר, פּוּן ראש־השנה ביז ראש־השנה —: אַלע יענע סוחרים אוּן קבצנים אוּן מעקלערס אוּן קרעמערס אוּן בעלי־טובות אוּן תקיפים אוּן ראשי־קהל אוּן בעלי־טקסא אוּן שתדלנים אוּן

כאַפערס אוּן חזנים אוּן בעלי־תּפילות אוּן ישיבה־בחורים אוּן משכילים אוּן פּראָצענטניקעס אוּן קלייניע סוחרים אוּן הענדלערס אוּן הענדלער־קעס מיט מענשען־פלייש אוּן בעלי־בתּים אוּן לומדים אוּן שוסטערס אוּן שניידערס — עס איז כּמעט נישט פאַרהאַן ביי יודען קיין אייניציגער טיפּ, וועלכען מענדעלע זאָל נישט האָבען געמאַלט. דאַכט זיך, זייער צאָהל גענהט אין די הונדערטער. אוּן נישט נאָר טיפּען, נישט נאָר מענ־שען פּונ׳ם אַלטעגליכען לעבּען — אָפּט מאָלט ער אוּנז אויך אויסנאַהמס־פיגורען, „אָריגינאַלען״ הייסט עס, מענשען, וועלכע מען זעהט זיי נאָר זעלטען. מאַכען מיר די בעקאַנטשאַפט פּוּן אַזאַ מענשען, וועלען מיר איהם קיינמאָל נישט מעהר פערגעסען.

וועו מיר קוקען זיך צוּ צוּ דער רייכער געשטאַלטונג־קראַפט פּונ׳ם דאָזיגען שריפטשטעלער, ווי מערקווירדיג לייכט ער טאָקט פיגורען אוּן פיהרט זיי אוּנז פאָר, ווי אָפּט עס איז געוּנג פאַר איהם, וועו ער לאָזט עפּעס אַ פּאַרשוין אַ מאַך געבּען מיט דער נאָז אָדער אַ דרעה מיט׳ן גראָבּען פינגער אָדער אַ ציה מיט׳ן שטערען אוּן אַ לעבּעדיגער מענש שטעהט פאַר אוּנז שוין פערטיג — קומט אוּנז דאַן אַ מאָדנער געדאַנק אין קאָפּ אַריין: וועו ווייס, אויב דער דאָזיגער מענדעלע איז נישט גע־בוירען געוועזן, אוּם צוּ ווערען איינער פּוּן די גרעסטע שוישפּיעלער פּוּן דער וועלט. זעהען מיר אָבער זיין קראַפט אינ׳ם מאָלען, הויבען מיר אָן צוּ גלויבען, אַז אפשר מעהר נאָך ווי אַ שריפטשטעלער שטעקט אין איהם דער מאָלער: אַ פּאָרטרעטיסט אוּן אַ לאַנדשאַפט־מאָלער. ער האָט דעם מערקווירדיגסטען זין פאר ליניען אוּן פאַר פאַרבּען.

אין סך־הכל זעהען מיר אָבער ביי מענדעלע נאָך אַנ׳אַנדערע וואוּנדערליכע ערשיינונג: זיין ענטוויקלוּנגס־צייט האָט וואוּנדערליך לאַנג געדויערט — ווי ביי קיין שוּם אַנדערען שריפטשטעלער. מענדעלע איז נישט מיטאַמאָל געוואָרען דאָס, וואָס ער איז. וועו מיר דערמאָהנען זיך, למשל, אַז דער דאָזיגער שריפטשטעלער האָט אָנגעהויבען מיט אַנ־ערצעהלונג „למדו היטב״ אָדער „האָבות והבנים״, וויל זיך כּמעט נישט גלויבען, אַז פּוּן אַ שריפטשטעלער, וועלכער האָט אַמאָל געשריבּען די דאָזיגע זאַכען, האָט זיך געקאָנט אַמאָל אַרויסווייקלען דער דאָזיגער, וועלכער האָט אוּנז צוּם סוף געשריבּען „שלמה ר׳ חיים׳ס״. מיר גלוי־בּען נישט זאָגאָר, אַז דער, וועלכער האָט געשריבּען „דאָס קלייניע

מענשעלע", אוּן אפילוּ „די קליאַטשע", וואוּ ער איז נאָך געגוג פּובלי־
ציסט אוּן מוסר־זאָגער, זאָל קענען זיין געוואָרען צוליעצט יענער גרוי־
סער קינסטלער, וועלכער האָט אונז געקאָנט אָנשרייבען „פישקע דעם
קרומען" אוּן „דאָס ווינשפינגערעל". וועלען מיר נישט אַ מינוט לאַנג
זיך האַלטען בייַ דער מיינונג, אַז, אום צוּ ווערען דאָס, וואָס ער איז
געוואָרען, האָט ער געמוזט צוערשט אַלט ווערען? „אַזוי ווי עס איז
פאַרהאַן געבוירענע יונגע־לייט, — זאָגט טאָמאַס מאַן אין אַנ׳אָרט —
וועלכע ווערען גיך פערטיג אוּן וואַקסען נישט אוּן מכּל־שכּן אַז זיי
ווערען נישט אַלט, סיידען אין דעם זין וואָס זיי האָבען זיך אַליין אינגאַנ־
צען איבערגעלעבט, אַזוי זענען פאַרהאַן, ווי עס ווייזט אויס, נאַטורען,
פאַר וועלכע די אַלטערס־צייט איז די איינציג ריכטיגע אוּן פאַסענדע.
אַ מין „קלאַסישע זקנים", וואָס זייער בערוף איז צוּ ווייזען דער וועלט
אויף דאָס פאַלקאָמענסטע פוּן אַלע אידעאַלע מעלות פוּן יענע עלטערע
יאָהרען, דעם טיעפען בליק, דאָס פערשטענדניש פאַר אַלסדינג, דאָס
שטרעבען געראַכט צוּ זיין אין אַלסדינג, דעם ריינעם הומאָר אוּן די
העכערע חכמה". צוּ די דאָזיגע זקנים, ווי עס ווייזט אויס, געהערט
מענדעלע. ער האָט געמוזט לאַנג לעבען, ביז זיין נאַטור איז אינגאַנצען
פערטיג געוואָרען. עס איז כאַראַקטעריסטיש: זיין ל ע צ ט ווערק, וועלי־
כעס ער האָט געשריבען שוין כּמעט אַלס אַ זיבעציגער, איז גלייכצייי־
טיג אויך זיין ב ע ס ט ווערק.

איבריגענס איז די דאָזיגע שווערע אוּן לאַנגע ענטוויקלונג אוּן
דער פּראָדוקט פוּן דער צייט אוּן פוּן דער אומגעבונג. שטעלט אייך
נאָר פאָר: אין אַ העק, אַ גאַט־פערלאָזטען שטעדטעל אין דער ליסא,
ווערט בייַ יודען געבוירען מיט אַזוי פיעל צעהנדליגער יאָהרען צוריק
אַ גאַט־בעגענעדיגטער, גרויסער קינסטלער, אַנ׳אומת׳ער דיכטער. קיינער
וויים דאָס נישט, קיינער פערשטעהט דאָס נישט. ער אַליין, דורך אַ
סך, אַ סך יאָהרען, פערשטעהט עס פּונקט אַזוי וועניג ווי די אַנדערע.
ער וויים נאָר, אַז די וועלט איז אַזוי ענג. אוּן אָפט גאָר וויים ער,
אַז זי איז אַזוי ווייט. וויפיעל אַזעלכע דיכטער־נאַטורען, מאָלער, מוזי־
קער אוּן קינסטלער זענען אין גרויסע יסורים דערשטיקט געוואָרען אין
דער יוּדען־גאַס, אוּן קיינער וויים אַפילוּ נישט, אַז זיי זענען געווען?
עס העגגט אָב פוּן טויזענד צופאַלען. דאָס קלייגע יונגעלע האָט גע־

חלומ׳ט אוּן פאַנטאַזירט אוּן גענאַכט אוּן געווײַנט — אוּן דאָס לעבען האָט אים געבראַכט צו נאָר וואָס אַנדערס. ער איז געוואָרען אַ יודי־שער בחור, אַ יודישער יונגערמאַן, ווי טויזענד אַנדערע, אוּן נאָר דאָס האַרץ האָט אָפט גענאָגט אוּן מאָדנע געפֿיקט. אוּן געקומען איז אַ צייט, וואָס אַליין האָט ער געגלויבט, אַז דאָס דאָזיגע, וואָס לעבט בײַ איהם פערבאָרגען אין האַרצען, שטערט איהם אין לעבען, אוּן ער האָט אַליין געפרוּבט עס צו דערשטיקען יאָהרעלאַנג וועט ער נאָך געוואָר־פען, ווי אין אַ כּף־הקלע, איינמאָל אַהין אוּן איינמאָל אַהער, אוּן צום סוף ווערט ער אַ שרײַבער, ווי צעהנדליגער אַנדערע אין זײַן צייט, אוּן ער וויס נישט, אַז ער האָט אין זײַן מינדעסט נעגעלע מעהר טאַ־לענט ווי יענע אַלע צוזאַמען. זײַן העכסט שטרעבען איז דענסמאָל, ער זאָל האָבען די זכיה אוּן זאָל ווערען אַזוי גרויס ווי אײנער פוּן יענע „גרויסע", ווי למשל גאָטלאָבער אַליין — אוּן ער שרײַבט מאמרים אינ׳ם „המגיד" אוּן ער רצדט ווענען דעם, וואָס אַלע אַנדערע רעדען. ווענען דעם „חינוך", אוּן ער טענה׳ט ווענען דעם, וואָס אַלע אַנדערע טענה׳ן, ווענען די „בילדונג", אוּן ער גיעט דעם עולם ווייסענשאַפטען, ער גיעט זיי די „תולדות הטבע", אוּן ער זאָגט מוסר טאָג ווי נאַכט אוּן ער איז אויפֿן בעסטען ווען צו ווערען אַ שטיקעל לייט: אַ יודי־שער שרײַבער, ווי איינער פוּן די דעמאָסדיגע יודישע שרײַבער. עס מאַכט זיך נאָר אַמאָל נאָך אַ שטיקעל סיבה, אַז דער דיכטער אין איהם ווערט צייטענווייז ווײַך אוּן מאַכט איהם אַ שטיקעל שטריך אין דעם רעכענונג. עס קומט אין מיטען דערין אַנ׳עכט מייסטער־שטיק פוּן אַ קינסטלער־נאַטור. נישקשה; ער זוכט עס צו דערשטיקען. ער ווערט אַ מין ערצעהלער־פּובליציסט, אַ מין דראַמאַטיקער־פּובליציסט, אַ מין משורר־פּובליציסט. ער קריעגט זיך מיט די בעלי־טובות אוּן מיט דער טאַקסע אוּן שרײַבט אַלעגאָריעס אוּן שרײַבט זאָגאַר אַ „יודעלע" אוּן אַ „פּרק שירה". איינמאָל אָבער, אין אַ שעהנעם פריהמאָרגען, פאַלען אַראָפּ די דאָזיגע שלאַקען אוּן עס קריכט אַרויס דער קינסטלער פוּן גאָטס גנאָד, דער גרוי־סער אוּן גאַנצער, אוּן מיר זעהען איהם פּוּל אוּן גאַנץ. אַ הויכגעוואַקסענע קינסטלער־געשטאַלט, ווי מיר האָבען בײַ יעצט איהר גלייכען נישט געהאַט.

עס איז אַ מערקווירדיגע לעבענס־ענטוויקלונג. די איינצעלהייטען זענען בעלעהרענד.

II

קאַפוליע. ווייסט איהר וואָס קאַפוליע איז? עפעס אַ גאָט-פערלאָ-זען נעסט איז עס אין סלוצקער אויעזד, אין מינסקער גובערניע. דאָס איינציגע, וואָס אַבראַמאָוויטש ווייס דערפון צו דערצאהלען, איז, אַז „די נאַטור-ערהאַבענהייט איז איהר געגעבען געווען, וועלדער-פראַכט און טהאָלען און שעהנע פעלדער האָבען זי אַרומגערינגעלט". דאָרט איז ער געבוירען. וועו? — דאָס איז ווידער אַביסעל יודישלין. דעם טאָג חייס מען נישט געווי, עס האָט איהם קיינער נישט פער-שריבען, דען „אויף אַזעלכע קליניגקייטען האָט מען דעמסמאָל ביי יודען, אוו בפרט אין די קליינע שטעדטלעך, נישט געקוקט". עס איז נאָר „אַ קבלה אַזעלכע אין זיין פאַמיליע", אַז ער איז געבוירען אינ'ם יאָהר 1836 דעם 20-טען דעקאַבר. דער טאַטע, ר' חיים משה, איז אַ יוד אַ למדן, אוו דערבייי קען ער אויך גוט לשון-קודש. דאָס קינד האָט אַ לעבהאַפטע פאַנטאַזיע אוו חלום'ט אַסך אוו קלערט אַסך. נאַ-טירלין ווערט עס אַוועקגעריסען פון די חלומות אוו אָבגעגעבען אין אַ חדר, וואו עס לערענט 12 שעה אַ מעת-לעת. די 8-שטונדען-אַרבייט איז אין יודישע חדרים נאָך נישט געווען אייגעפיהרט. אַלט זייענדיג ניין יאָהר, קען דער קליינער שלום-יעקב דעם גאַנצען תנ"ך אויסעוועניג. די ביבעל בעשעפטיגט טאָג אוו נאַכט זיין פאַנטאַזיע. פלוצלינג אָבער ווערט ער פוו איהר אַוועקגעפיהרט צו דעם „עוֹג מלך הבשן" פוו אַלע ליטעראַטורען — צו דעם תלמוד. „דאָרט אָנקומענדיג, בין איך מיד פאָרגעקומען ווי אייגער, וועלכער קומט צום ערשטען מאָל אין זיין לעבען אויף אַ יריד: ער ווערט דערשראָקען, זעהענדיג די טוי-זענדער פערשידענע סחורות אוו כלים אוו געגענשטאַנדען, אוו ער ווערט פערטויבט פוו דעם גרויסען געטומעל אוו גערודער. קונים לוי-פען, סוחרים רעש'ן, מעקלערס שרייען אוו אַלעס לויפט אוו פילדערט... מיט מיין איינגעבוירענער נייגונג אַלסדינג צו פערקערפערען, האָב איך געפלעגט מיר לעבעדיג פאָרצושטעלען יעדען פאַרשוין, וועלכער קומט פאָר אין דער גמרא. דער תנא-קמא אוו דער האי-מאן-דאָמר האָבען איך מיר פאַרגעשטעלט ווי אַ פאַר שטאָלצע, בייזע יודען מיט פלאַמענ-

דיגע פּנימ׳ער; די רישא, די סיפּא און די מציעתא — ווי דריי יודע־נעס, וועלכע בייסען זיך און רייסען אַרום דעם גאַנצען טאָג; און ערשט די בוגרת און די אילונית און די נערה שנתפּתתה און דער חרש, שוטה וקטן און דער זב מיט דער זבה, און אויך די צוויי, וועלכע האַלטען פּעסט דעם טלית, און דער אָקס, וועלכער האָט גע־שטויסען די קוה, און דער שור המועד מיט׳ן שור תם — אַלע אַלע זענען מיר געשטאַנען לעבעדיג פאַר די אויגען, יעדער מיט זיין בע־שטימטער, פּעסטער געשטאַלט". — די ה ל כ ה האָט אויך דעם יונגען קינד אָנגעוואָרפען אַ טויט־שרעק, דען „איך האָב מיך געשראָקען פאַר די טורעמס, וועלכע פליהען אַרום אין די לופטען, און פאַר די בערג, וועלכע העכגען אויף אַ האָר, און פאַר די איבעריגע איבערנאַטירליכע וואונדער אויפ׳ן פעלד פון׳ם האַרבען פלפול". אָבער „די א ג ד ה איז פאַר מיינעטוועגען געווען אַ וואונדערליכער שפּאַציער־גאָרטען, וועלכען איך האָב ליעב געהאַט. נישט אַ פּאַרק איז געווען דער דאָזיגער גאָר־טען, וועלכער איז פיין אָבגעמאָקט און וועדט פיין אָבגעהיטען, אַ פּאַרק מיט אַ פּאַרקאַן אַרום און מיט פערשלאָסענע טהירען און טויערען און מיט פיין אָבגעהיטענע פלאַנצען, יעדעס פלענצעל אויף זיין אָרט, וואו די נאַטור איז געבונדען אין קייטען דורך מענשליכע הענד, נאָר אַ ווילדער וואַלד איז דאָס געווען, אַ ווייטער, ווייטער וואַלד, אָהן אַ צוים און אָהן אַנ׳אָרדנונג, אַלע פלאַנצען און געוויקסען ווילד צונויפ־געמישט. דאָרט זענען פאַרהאַן בלומען אָהן אַ צאָהל, ווילדע געוויקסען און צניעות׳דיגע פעלד־בלימעלעך, אַלעס אויסגעמישט — די ליליע פון שרון און די רויז פון די טהאָלען זענען אַרומגערינגעלט פון שטאַכעל־גראָז, און טויזענד־פּאַרביגע גרעזער און צעהנטויזענד־קאָליריגע בלומען־טעפּיכער גיסען זיך אויס פאַר׳ן אויג. די פאַנטאַזיע שפּאַציערט זיך אין דעם דאָזיגען גאָרטען אַרום פריי און ווילד און בעווייזט וואונדער. צייטענווייז בייגט זיך איין דער הימעל און שלעפּט אַראָפּ אויף דער ערד דעם גענטליכען שטאַט מיט זיינע צעהנטויזענד מלאָכים, און צי־טענווייז הויבט זי אַרויף אין דעם הימעל אַריין דעם גאַנצען ערד־קוגעל און לאָזט מענש און מלאָכים זיך קושען".

די אגדה, די מדרשים און די וואונדער־מעשה׳לעך און פערשי־דענע ספרים האָבען די פאַנטאַזיע פון׳ם יונגצל געהאַלטען אין איין

אויפרעגען; אָבער אויך דאָס אַבסטראַקטע לערנען, די סברא און די שאַרפע לאָגיק פון דער הלכה האָבען געוועקט זיין שכל: „... פון איין זייט האָט זי (די גמרא) געשאַרפט מיין שכל דורך דאָס קלע־רען און דורך די גראַדע סברא און האָט מיך געמאַכט צום דענקער, וועלכער אונטערזוכט יעדע זאַך און ברענגט זי אַרויס אויפ'ן שכל הישר, און פון דער אַנדערער זייט האָט זי אין מיין פאַנטאַזיע אויפ־געוועקט וואונדערליכע בילדער און האָט מיך פעהיג געמאַכט פאַר דעם הייליגען גייסט פון דער מליצה". נישט דער ערך מעהר האָט דאָס דאָזיגע לערנען געווירקט אויף זיין פאַנטאַזיע. זיין פאָטער האָט איהם געפלעגט וועקען פאַרטאָגס, איידער דער מאָרגענשטערען איז אויפגעגאַנ־גען, און זיי זענען ביידע מיט אַ זיסען חשק געגאַנגען אין בית־מדרש אַריין, דאָס פריה־אויפשטעהן, און בפרט אין דער ווינטער־צייט, איז אַביסעל שווער אָנגעקומען דעם יונגען קינד, דערפאַר אָבער איז דאָס פערגעניגען אַ פאַר מינוט שפעטער געווען אונגעוועהנלעך. אַבראַמאָוויטש דערצעהלט אונז דעם איינדרוק, וועלכען דאָס דאָזיגע פריה־אויפשטעהן האָט אויף איהם געמאַכט. „אַ געטלעכע שטילקייט אין אַלע גאַסען. די גאַנצע שטאָדט איז פערזונקען אין שלאָף. די לבנה און די שטערען אויף זייער וואַך אין הימעל סודען זיך — און איך האָרך און האָרך. דענסמאָל האָב איך געזעהן גאַנץ דייטליך דעם מלאָך גבריאל, אויסרו־פענדיג און אָנזאָגענדיג אינ'ם טויער פון הימעל די שטונדען פון דער נאַכט. די מלאכי־צבאות שוועבען און שוועבען, און הויבען־אָן זיס צו זינגען. באַלד דערויף ווערען די טויערען פון גן־עדן מיט אַ גרויסען רעש געעפענט, און דער גאָט פון כבוד קומט אָן. די בני־אלים דער־בליקען דעם מלך פון דער הייליגקייט, בליבען זיי פערציטערט שטיל, יעדער ביי זיין מחנה, יעדער ביי זיין פאָהן, עס ריהרט זיך נישט קיין פליעגעל, עס בעווענגט זיך נישט קיין ליפ. פלוצלינג דערלאַנגט גאָט אַ שטורם מיט כוח, דער אויבערשטער לאָזט הערען זיין שטים אין אַ געווין. ער ווינט ביינאַכט אויף זיין בית־מקדש, וועלכער איז חרוב, אויף ירושלים זיין פראַכט־שטאָדט, וועלכע איז פערוויסט, אויף זיין מאָלק, די טייערע ציון'ס קינדער, וועלכע בלאָנדזשען אַרום, און אויף די אָרימע ש כ י נ ה, וועלכע געהט מיט זיי צוזאַמען אין גלות אוז ליידט מיט זיי צוזאַמען. יעדעס אויג לאָזט אַרויס אַ טרעהר —

אוּן דאָס איז דער טוי אויף דער ערד אוּן די נאַכט־ראָסע אויף מיינע לאָקען... אוּן וועָן עס דערהערט זיך דאָס דאָזיגע געוויין פוּן גאָס, ציטערען די צדיקי־עולם אוּן זיי ווייגען ביטער צוזאַמען מיט די מלאכי־השלום. איך אַליין אָבער בין פּוּל מיט גרויס הייליקייט אוּן איך נעהם זיך צום לערנען מיט׳ן גאַנצען חשק. מיט אַ זיס קול׳כעל הויב איך אָן מיין גמרא אוּן זינג מיר מיין שיעור. איך האָב ליעב גאָט׳ס תורה אוּן וויל וויסען אַלע סודות פוּן דער גמרא, די אָדערען אויף מיין שטערענדעל ווערען מיר אָנגעשוואָלען אוּן איך קלער טיעף אַריין אינ׳ם לערנען". — דער דאָזיגער אייגדרוק מוז זיין געווען אַ זעהר מעכטיגער, דען נאָך אין אייגער פוּן זיינע לעצטע ערצעהלונגען, אין „שלמה ר׳ חיימ׳ס", קעהרט ער זיך צו איהם צוריק אוּן שילדערט איהם נאָך בריייטער אוּן שטאַרקער.

מיר אָבער קענען אוּן פערשטעהען די דאָזיגע וואונדערליכע סימנים: די נשמה פוּנ׳ם דיכטער הויבט־אָן צו דערוואַכען.

אוּן דאַן ווידער... „מיין ליעבסטע האָב איך אינ׳ם געדיכטען וואַלד געזוכט, אין דעם שטילען שאָטען, אויף דער גראָז־לאָנקע אוּן בייִם רוהיגען וואַסערל, אוּן זי האָט מיר דאָרט איהר גאַנצען אוצר געוויזען אוּן האָט זיך געשפּיעלט מיט מיר אומעטום. איך בין איהר נאָכגעשפּרונגען אויף די בערג, נאָכגעקלעטערט אויף די בוימער, אוּן בין געזעסען מיט איהר בייִ דער שאָף־פאַשע אוּן מיר האָבען זיך אייגעהערט צו דעם ליעבליכען בלעקענען פוּן די סטאַדעס. די נאַכ־טיגאַל האָט מיר איהרע ליעדער געזונגען אוּן די טורטעלטויב האָט מיר, צוזאַמען מיט טויזענד אַנדערע פויגעל, די מוזיק געמאַכט; זיי האָבען מיר דאָס ליעבעס־ליעד געזונגען פאַר מיין שענסטע, די טאַכ־טער פוּן גאָט, וועלכער בעשאַפט דאָס אַלעס. אוּן די ליעבע, וועלכע האָט מיר אין האַרץ געבּרענט ווי אַ פייער, איז געווען אַ ליעבע פוּן לויטער גייסט, אינגאַנצען אָהן אַ פלייש, עפעס הייליגעס, אינגאַנצען אָהן אַ קערפער, אַ פערבאָרגענע ליעבע צו אַלדאָס גוטס, צו אַלדאָס שהנע אוּן ערהאַבענע, וועלכע דערפרעהט דעם מענשען אוּן מאַכט איהם קליין אוּן מאַכט איהם גרויס אוּן לאָזט איהם ווערען גוט אוּן אידעל אוּן לאָזט איהם ליעב האָבען אַלע מענשען"...

אוי, אוי, קענען מיר אוּן פערשטעהען מיר די דאָזיגע סימנים!

דאָס שטעדטעל אָבער, וואו דאָס קינד האָט געלעבט מיט זיינע עלטערן, איז געווען עפעס אַ פערוואָרפענער העק... „אַנ׳איינזאַם נעסט אין אַ גאָט-פערלאָזענעם ווינקעל, און איך האָב אין מיין תמימות גע-גלויבט, ווי אַ היהנדעל אין דער אייערשאָל, אַז באַלד הינטער קאַפּוליע, פון ביידע זייטען, הויבט זיך אָן דער מדבר מיט די „הרי-חושך״ און מיט דעם „סמבטיון״ און מיט די שלאַנגען און עקדישען און די איבערגיג משונה׳דיגע חיות. די קלייניע הייזער אין מיין שטעדטעל זענען מיר פאָרגעקומען ווי פאַלאַצען, און די שוהל און דער קלויז ביי אונז — ווי זיי וואָלטען נישט האָבען זייער גלייכען. די „פני״ אין שטאָדט, האָב איך געמיינט, זענען די אידעלסטע בעשעפענישען און די קלוגסטע אויף דער גאַנצער וועלט, און ווער שמועסט, ווען זיי האָבען געהאַט לאַנגע בערד און אַ שהנעם שטעל, דען דענסמאָל האָב איך געגלויבט, אַז וואו זקנה, דאָ תורה און חכמה, און ווער עס האָט אַ קוה אָדער אַ ציגע, דער איז רייך ווי קורח. דער שופר און די קאַטערינקע, וועלכע האָט צופעליג פערבלאָנדזשעט צו אונז ווי עפעס אַ וואונדערליכע זאַך, און די איינפאַכע כלי-זמר, מיט וועלכע מען האָט געפלעגט שפּיעלען ביי אונז אויף חתונות, האָבען זיך מיר אויסגעוויזען ווי דאָס שענסטע און העכסטע, און איך האָב געמיינט, אַז עפעס בעסערס איז שוין גאָר-נישט פאַרהאַן. אוי, ווי ערהאַבען מוז זיין דער בעל-תּוקע, וועלכער קען די קונץ פון בלאָזען, און נעהמט ביי יעדערען אַרויס די נשמה מיט זיינע וואונדערליכע קשר״ק׳ען !...״

דער פאָטער שטאַרבט איהם, וועו ער איז אַ יונגעל פון אַ יאָהר 14—15, און די צייט פון עלענד און נויט הויבט זיך אָן. ביי דער מאַמען, דער אָרימער אַלמנה, קען ער נישט לענגער בלייבען, און די נאָהנטסטע קרובים שיקען איהם אין די ישיבה אַריין, „כדי עס זאָל נישט ווערען פון איהם קיין פּוסט-און-פאַסטניק״. אין דער ישיבה אין סלוצק לערענט ער ביי דעם בעוואוסטען ר׳ אברהם-ברוך, דאָן ווערט ער דער תלמיד פון׳ם ראש-ישיבה, דעם חריף ר׳ מיכל מ״ס. שפעטער לערענט ער אין ר׳ יונה׳ס בית-מדרש ביי ר׳ אַברהמ׳ל׳ע. ער מאַכט-דורך דעם גאַנצען בעקאַנטען קורס: שלאָפּט אויף דער באַנק אינ׳ם בית-מדרש, עסט ברויט מיט זאַלץ און קריגט אַמאָל אַ „טאָג״ אויך. דאָן קומט ער קיין ווילנא און לערענט ביי דעם בעריהמטען ר׳

סענדערעל אין ר׳ מעלה׳ס ישיבה אוּן דאַן אויך אין גאונ׳ס בית־מדרש. דערווייל האָט די מוטער צום צווייטען מאָל חתונה געהאַט; איהר מאַן האָט געהאַלטען אין אַרענדע די מיהל אין אַ דאָרף נישט וויים פּוּן קאַפּוליע — אוּן שלום־יעקב האָט זיך אומגעקערט צו דער מוטער אין דאָרף אַריין אוּן האָט דאָרט געלערנט מיט דעם שטיפּ־פאָטערס יונגלעך, אום נישט בחנם ברויט צו עסען. אוּן ווידער הויבט זיך אָן די אַלטע מעשה —: „דאָרט, וואו מיין שטיפּ־פאָטער האָט געוואוינט, זענען געווען וועלדער אַרום אוּן אַרום, גרויסע, אַלטע וועלדער מיט אַלערליי חיות. ביינאַכט האָבען די הונגעריגע וועלף געשריגען אוּן אויך דער בער האָט זיך אָפט בעוויזען. פויגעל האָבען שטענדיג געזונגען, אוּן די וואַסער־עופות האָבען פּוּן געמויזעכץ ליעבליך אונטערגעהאַלטען. דורכ׳ן וואַלד האָט זיך געשלענגלט אַ גרויסער טייך אוּן איז דערגאַנגען ביז צו דער מיהל. דאָרט האָט ער זיך צעגאָסען אין אַ מעכטיגען וואַסער־שטאָרק אוּן האָט מיט אַ געוואַלדיגען רוישען געדרעהט די רעדער, אַז פונ׳ם גערויש פּוּן דער מיהל אוּן דעם געברויז פונ׳ם וואַסער האָבען די אויערען געקלונגען".

אוּן דאַן ווידער: — „אין דעם דאָזיגען איינזאַמען, פערלאָזטעם ווינקעל איז מיר מיין מוזע ערשיענען... מיט כשוף האָט זי מיך געצויגען, איך זאָל איהר נאָכגעהן אין וואַלד אַריין ביז אונטער דעם גרינעם בוים, וואו עס איז שטיל אוּן הייליג. מיט די וואַלד־בוימער האָט זי מיר אַ בונד געשלאָסען אוּן מיט די פויגעל פּוּן הימעל אוּן מיט די חיות אויף דער ערד אוּן האָט מיך געלערנט זייער שפראַך". — דענסמאָל האָט דאָס יונגעל געמאַכט זיינע ערשטע ליטעראַרישע פראָבעס: אַ לירייש געדיכט איבער די שענקייט פּוּן דער נאַטור, ווי „דער טייך פלאַפּעלט צו איהם אוּן דער וויידער־קול פּוּן וואַלד ענטפערט". אָבער אויך דער שפּאָט האָט איהם שוין יענע טעג געזומען אוּן ער האָט אָנגעשריבען אַ מין ד ר א מ א אין גראַמען אין דער פּאָרם פּוּן לויצאַטאָס „לישרים תּהלה", אָבוואָהל „איך האָב דענסמאָל גאָרנישט געוואוסט, וואָס אַ דראַמאַ איז, אוּן איך האָב קיינמאָל נאָך אַזעלכע ספרים נישט געהאַט געלייענט". זעלבסטפערשטענדליך האָבען די אַלע פראָבען קיין שום ליטעראַרישען ווערט נישט געהאַט, אָבער אויך אין זיי איז שוין געווען צו דערקענען די צווייי גרונדשטריכען פּוּן זיין אייגענטלי־

כען טאלענט: זיין נייגונג צום לירישן און זיין נייגונג צו דער סאַ־
טירע.

באַלד אָבער האָט עס איהם אָנגעהויבען ציהען און ער האָט
אַליין נישט געוואוסט וואו אַהין, און ער האָט נישט געקענט מעהר
איינזיצען אויף איין אָרט. ער האָט זיך אומגעקעהרט קיין קאַפוליע.
אין קאַפוליע האָט ער אָנגעטראָפען איינעם אַ בעטלער, מיט'ן נאָמען
אברהם׳ל כראָמאָי (אַ זכר אויף „פישקע דער קרומער"). דער
דאָזיגער בעטלער איז אויסגעווען אַ האַלבע וועלט, און מיט זיינע
מעשיות וועגען וויייטע שטעדט און וואונדערליכע מדינות — למשל,
וועגען וואָהלין — האָט ער אויפגעקאָכט די פאַנטאַזיע פונ׳ם
יונגען קינד. זיין נשמה האָט איהם געצויגען צו עפעס אַ פאַנ־
טאַסטיש־ראָמאַנטיש לעבען אין וויסטע וועלדער און אין פעלדער, מיט
אַ חברה בעטלערס, וויייט־וויייט צווישען פרעמדע בעשעפענישען, און
ער האָט בעשלאָסען זיך צו לאָזען מיט'ן דאָזיגען ר׳ אברהמ׳ל
אין די וועלט אַריין (אַנ׳אָנגעהערעניש צו „מסעות בנימין השלישי").
שטעדט און שטעדטלעך האָבען זיי צוזאַמען דורכגעוואַנדערט, דורך
ליטא און דורך דעם גאַנצען דרום־מערב־קאַנט פון רוסלאַנד, איבער
וואָהלין, אוקראַינע און פאָדאָליע, און געגעכטיגט האָט מען אין אַ
„הקדש" אָדער אין אַ בית־מדרש (אַביסעל „פישקע דער קרומער" און
אַביסעל „קליין מענשעלע") און געגאַנגען איז מען איבער די הייזער.
אויף דער דאָזיגער נסיעה, אינ׳ם צעבראָכענעם וועגעלע מיט דער אָב־
געשונדענער שקאַפע, איז געלעגט געוואָרען דער גרונדשטיין צו מענ־
דעלע מוכר־ספרימ׳ס ביידעל מיט דער קליאַטשע, מיט וועלכער ער
פאָהרט־דורך איבער'ן גאַנצען יודישען תחום אין דער לענג און אין
דער ברייט. דער יונגעל איז געוואָרען אין די הענד פונ׳ם קרומען
שנאָרער נישט קיין שלעכטער עסק צו קלייבען נדבות און, כדי דאָס
געשעפט נאָך צו פערגרעסערען, האָט ער איהם געוואָלט פערקויפען אויך
פאַר אַ חתן (מאַטעריאַל פאַר פערשידענע עפיזאָדען אין „וויינשפיגנערעל").
„שפעט ביינאַכט האָט אַברהמ׳ל פערשלעפט זיין פאַרשוין אין אַ פוסטע
קרעטשמע, וואָס האָט זיך געפונען וויייט פון דער שטאָדט, אין אַ העק,
וואו קיין לעבעדיגען מענשען האָט מען נישט געזעהן. די קרעטשמע
איז געווען אָהן פענסטער, אָהן טהירען, נאָר עפעס אַנאַלטע חורבה,

וואו קיין מענשען האָבען שוין הונדערט יאָהר נישט געוואוינט... פּלוצ־לינג האָט אָנגעהויבען שטאַרק דונערען אוּן בליצען, דער הימעל האָט זיך געעפענט אוּן עס האָט געכליאַפּעט דער רעגען ווי פּוּן אַ צעבער. די גאַנצע קרעטשמע האָט געשוואומען אין וואסער אָט־אָט, האָט אויס־געווישען, ווערען אַלע דערטרונקען, אוּן אָט פּוּן איין ווינטעל פאַלט גאָר איין די גאַנצע קרעטשמע, וועלכע שטעהט אַזוי אויך אויף היהנ־ערשע פּיסלעך" — אין אַזאַ מינוט האָט דער בעטלער געסטראַשעט דעם יונגעל, אַז וועלן ער וועט זיך עקשנ׳ען אוּן וועט נישט ווערען אַ חתן פאַר דעם מחותן, וועלכען ער האָט פאַר זיינעטוועגען אויסגע־זוכט אין דער שטאָדט, וועט ער איהם לאָזען דאָ אַליין אויפ׳ן פעלד. אין עטלעכע טעג אַרוּם איז דער קליינער שלום־יעקב געבליבען איינער אַליין, פערלאָזט אויפ׳ן פעלד, נישט וויסענדיג, וואו איין וואו אויס. מיט גרויס מיה האָט ער זיך געשלעפּט, ביז ער איז געקומען קיין קאַמעניץ־פּאָדאָלסק. דאָרט האָט ער געפרובט ווערען אַ משורר ביי אַ חזן (עפּיזאָד פּוּן „קליין מענשעלע"). דאַן איז ער אין דער דאָזיגער שטאָדט געזעסען אין בית־מדרש אוּן האָט געלערענט תּורה, אוּן אַלע לומדים אַרוּם אוּן אַרוּם האָבען געקוקט אויף איהם מיט גרויס דרך־ארץ. דאָרט איז ער בעקאַנט געוואָרען מיט אַנ׳אַלטען מאַן, אַ זהר אָנגעזעהענעם אין דער גאַנצער שטאָדט צולויבּ זיין יראת־שמים אוּן זיינע מעלות אוּן מדות (דער אָריגינאַל פּוּן ר׳ אַברהם אין „ווינשפּיג־גערעל"). דער דאָזיגער אַלטער האָט דעם יתום ליעב בעקומען, אוּן האָט איהם געזעצה׳ט, ער זאָל, ווייל ער קען גוט לשון־קודש, אַרייג־געהן אַמאָל בסוד צוּ איינעם אַ געלעהרטען משכּיל, וועלכער וואוינט הינטער דער שטאָדט (עפּיזאָד פּוּן „קליין מענשעלע"). דער קליינער אַבראַמאָוויטש האָט איהם געפאָלגט אוּן איז דאָרט אַהין געגאַנגען. דער דאָזיגער משכּיל איז געווען דער העברעאישער דיכטער אברהם־בער גאָטלאָבער.

קיין גליקליכערער צופאַל האָט שוין נישט געקאָנט זיין אין דעם יונגען אַבראַמאָוויטש׳עס לעבען, ווי דאָס דאָזיגע אַרייגעהן אין דעם דאָזיגען הויז — אָבער גלייכצייטיג האָט פאַר איהם אויך קיין אומגליקלי־כערער צופאַל נישט געקאָנט זיין, פּוּן אי״ן זייט איז ער דאַדורך געקומען דירעקט אוּן אָהן אַסך אומוועג צוּ דער ליטעראַטור, פּוּן

דער אַנדערער זייט אָבער איז ער דאַדורך פערשלעפט געוואָרען אין אַ ריכטונג, פון וועלכער ער האָט זיך גאַנצע צעהנדליגער יאָהרען נישט געקאָנט בעפרייען. ווער וויס: וועט דער צופאַל וואָלט אברא־מאָוויטש'ן דענסמאָל גראָד האָבען געבראַכט אין אַ קרייז אַריין, וואו מען וואָלט איהם האָבען אויפגעמאַכט די אויגען אויף זיין אייגענטלי־כען וועלט אוּן אויף דעם אמת'ען געטליכען פונק, וועלכער לעבט אין איהם, ווער וויס, זאָג איך, אויב דער דאָזיגער אַבראַמאָוויטש וואָלט נישט האָבען אונז געגעבען זיינע מייסטער־ווערק שוין אין ערשטען פּעריאָד פון זיין שריפטשטעלעריי. אַזוי אָבער האָט ער ערשט געמוזט דורכמאַכען דעם גאַנצען גלגול־מחילות פון דעם יודישען מחבר־ליטעראַט פון דער דעמאָלסדיגער צייט!

מיט'ן אַריינקומען אין גאָטלאָבער'ס הויז הויבט זיך אָן אַ ניי קאַפּיטעל פון אַבראַמאָוויטשעס לעבען. אין דעם דאָזיגען הויז האָט ער געפונען אַנ'אוצר פון ספרים, וועלכע ער האָט געשלונגען ווי אַ הייס־הונגעריגער. גאָטלאָבער'ס טאָכטער האָט איהם דעם ערשטען אונ־טערריכט געגעבען אין רוסיש אוּן אין דייטש, אוּן ביי איהר האָט ער געלערנט אויך די אָנפאַנגען פון אַריטמעטיקאָ. אין יאָהר 1856 האָט ער געמאַכט זיין עקזאַמען אַלס לעהרער אוּן איז אָנגעשטעלט געוואָרען אַלס קאַזיאָנע לעהרער אין דער שטאָדטישער שולע. אַרום יענער צייט האָט ער געדרוקט אינ'ם „המגיד" זיין ערשטע אַרבייט: אַנ'אַרטיקעל וועגען חינוך אוּן אַז יודען דאַרפען לערנען רוסיש אוּן דאַרפען קענען וויסען־שאַפט. דאַן איז ער אַריבערגעפאָהרען קיין בערדיטשעוו, אוּן דאָרט האָט ער אָנגעהויבען זיין ליטעראַרישע קאַריערע. ער האָט געשריבען זיינע קריטישע בראָשורען „משפט שלום" אוּן „עין משפט". אינ'ם גייסט פון יענער צייט האָט ער פערפאַסט, פריי לויט לענץ, אַ העברעאישע זאָאָלאָגיע אין דריי חלקים מיט'ן נאָמען „תולדות הטבע". אין יאָהר 1867 האָט ער אָנגעשריבען זיין ערשט ערצעהלונגעל מיט'ן נאָמען „למדו היטב". אוּן אַ יאָהר שפּעטער האָט ער עס פערגרעסערט אוּן האָט עס גדרוקט מיט'ן נאָמען „האָבות והבנים" (1868) — די ערשטע בעלעטריסטישע פּראָבען.

אַביסעל שפּעטער געהט אַבראַמאָוויטש אַריבער צו אַ מין נייער טעטיגקייט. ער הויבט־אָן, אוּנטער דעם פסעוודאָנים „מענדעלע מוכר־

ספרים", צו שרייבען אויף יידיש פאַר די גרעסערע מאַסע, „אום נוצען צו ברענגען": אום זיי אויסצובעסערען אין אום זיי צו בעלעהרען. ער שרייבט „דאָס קליינע מענשעלע" — אַנ'ערצעהלונג, וועלכע וווייזט אין אָנהויב (די מעשה מיט דעם קליינעם מענשעלע, וועלכער זיצט אינ'ם מענשענס אויג) די שענסטע פאָעטישע קוואַליפיקאַציעס, וועלכע וועט אָבער דאַן אַ שטרייטשריפט געגען די ראשי־הקהל, די קליינע מענשעלעך, אין די קליינע רוסישע שטעדט. דאַן שרייבט ער די ערשטע פּראָבע פון „פישקע דעם קרומען", און דאַן „די טאַקסע" — די שאַרפסטע קריטיק געגען אונזערע תקיפים, די שטאָדט־בעלי־טובות. צוליעב דעם דאָזיגען בוך מוז ער עוקר זיין פון בערדיטשעוו, וואו ער האָט דאַן געוואוינט, וויייל די דאָרטיגע ראשי־קהל האָבען זיך געפונען בעליידיגט, און ער בעזעצט זיך אין זשיטאָמיר, וואו ער האַלט עקזאַמען און וועט לעהרער אין דער דאָרטיגער ראַבינער־שולע. אַרום יענער צייט שרייבט ער „די קליאַטשע" — דאָס מערקווירדיגע בוך, אין וועלכען ער האָט, ווי נאָך קיין שום צווייטער שריפטשטעלער בייַ אונז געפירט דעם קאַמף געגען אַלע אונזערע בעדריקער אין דרינען און אין דרויסטן. עס איז די גיפטיגסטע סאַטירע אויף דעם לעבען פון דער כנסת־ישראל. אוּן דערבייַ וועט דאָס בוך געטראָגען פון אַ דיכטער־פאַנטאַזיע, ווי זי איז בייַ אונז אייגיג. דעם קינסטלער אָבער אינ'ם מאָדערנעם זין דערקענט מען נאָר אין דער וואונדערבאַרער קראַפט פון נאַטור־שילדערונגען און פייזאַזשען. דאַן האָט ער געפרוּבט שרייבען אויך עטליכע לייכטע זאַכען אין גראַמען („יודעל", „זמירות ישראל" און „פרק שירה"). באַלד דערויף האָט ער געשריבען די ערשטע פּראָבע פון זיין שאַרפער סאַטירע „מסעות בנימין השלישי" — די געשיכטע פון אַ יודישען מין דאָן קישאָט, און דאַן ווידער אַ דראַמאַ מיט'ן נאָמען „דער פריזיוו". אין יאָהר 1881 איז ער אַרויסגעפאָהרען קיין אָדעס, וואו ער איז אָנגעשטעלט געוואָרען אַלס פיהרער פון דער דאָרטיגער תלמוד־תורה.

און ווידער איז אַבראַמאָוויטש אַריבערגעגאַנגען צו עפעס אַ נייעס. ער האָט אָנגעהויבען אין זיין לייטעראַרישער טעטיגקייט זיך צו וווייזען פון אַ נייער זייט: פון אַ ריין קינסטלערישער. ער האָט אַוועק־געלאָזט דאָס פאַלעמישע און דאָס פּובליציסטישע און דאָס קריטישע

און איז געקומען צו זיין העכסטער פּאָרם, צום ריין קינסטלעריש־ען. אַרום יענער צייט האט ער געשריבען, צום גרעסטען טייל אויף העב־ראישׂ, די מייסטערהאַפּטע קלייניע ערצעהלונגען, דעמאָלס האָט ער אויסגעאַרבייט, גלייכצייטיג אויף יידיש און אויף העברעאיש, יענע פיער גרויסע ערצעהלונגען, וואָס ווערען בלייבען אויף אייביג אַ שׂאַץ אין אונזער ליטעראַטור: „פישקע דער קרומער", „מסעות בנימין השלישי", „דאָס ווינשפינגערל" און „שלמה ר' חיימ־ס"! צום ערשטען מאָל האָ־בען יידישע לעזער געזעהען אַזעלכעס, וואָס זיי האָבען נאָך קיינמאָל נישט געזעהען: אַ קינסטלער, ווי זיי האָבען נאָך קיינמאָל אַזעלכען נישט געהאַט. און דער קינסטלער מאָלט זיי דאָס לעבען פון דעם עלענדען פּאָלק אין קאַבצאַנסק און אין גליפסק און אין טונעיאַדאַווקע — כּל ישׂראל איז א י י ן קבצן. די צרה איז אַ צרה, פון וועלכער עס איז קיין אַנטרינען נישטאָ. עס איז אַ פערשאָלטען גלות־לעבען, אַ הינטיש לעבען...

קוקט מען צוריק אויף די שריפטשטעלערישע טעטיגקייט פון אַבראַמאָוויטשען, זעהען מיר זי פאַר זיך איינגעטיילט שטרענג אין דרײַ פערי׳אָדען.

אין ערשטען פעריאָד: עס נוצט איהם נישט זיין גאַנצער טאַ־לענט און זיין גאַנצע פּאָעזיע; די דעמאָלסדיגע צייט מאַכט איהם פאַר אַ שרייבער, ווי הונדערט אַנדערע זענען געווען, מיט דיזעלביגע צוי־לען און דיזעלביגע וואונשען. ער שרייבט זיינע מליצות, ער האָלט מלחמה מיט די „מורדי אור" און מיט חסידים און חסידות, ער שרייט געוואַלד, אַז מען מוז לערנען וויסנשאַפטען, און וועלכע צרה עס זאָל נישט זיין געקומען אויף יודען אין זיין לאַנד, ווייס ער, אַז עס איז נאָר דערפאַר, ווייל זיי האָבען זיך נישט געבילדעט. זאָלען זיי זיך נאָר בילדען — וועלען זיי באַלד און גיך געהאָלפען ווערען. אַרום יענער צייט שרייבט אַבראַמאָוויטש זיין „משפט שלום", „האָבות והבנים" און קאָמפּילירט אַ נאַטורוויסענשאַפטליך ווערק „תולדות הטבע".

אין צווייטען פעריאָד ווערט אַבראַמאָוויטש בעל־מלחמה און מא־ראַליסט. די איינגעבוירענע פּאָעזיע און דער מערקווירדיגער זין פאַר נאַטור־שעהנהייטען שטערען אַפילו אַביסעל; אָבער נישקשה, ער שטרענגט זיך אַן, זיי אַנטשוויגען צו מאַכען, ווי ווייט ער קען נאָר. „די קליי־

טשע" — וועָן מען זאָל בעזייטיגען פּוּן איהר די פּיעל שהנע, לידישע שטעלען, וועלכע זענען טיילמאָל אמת'ע פּערעל פּוּן פּאָעזיע, אוּן די וואונדערבאַרע בעשרייבונגען פּוּן נאַטור־שהנהייטען, וועלכע זענען אָפּט־מאָל גאַנצע אוצרות פּוּן קונסט, בלייבט אונז איבער אַנ'אַפּאָלאָגעטיש־פּובליציסטישע שריפט מיט מערקווירדיגע טענדענצען. „מיט וואָס פּאַר אַ יושר קען מען — פּרעגט ער פּשוט — יענעם נישט לאָזען עסען, אָטעמען פריי, סיידען ביז ער וועט זיך אויסלערנען עפּעס קונצען? איט־ליכעס בעשעפּענישׂ, וואָס וועלט גענוירדיגע, איז קודם־כל אַ לעבעדיגע זאַך, פּערזאָרגט פּוּן דער נאַטור מיט אַלע חושים, מיט אַלע אברים, טאַקי נאָר פּוּן זיינעטוועגען, בכדי דורך זיי צו בעקומען אַלסדינג, וואָס עס בעדאַרף נויטיג האָבען צום לעבען"... „איך בין דיר מוחל דיין רחמנות! — רופט ער אויס אין אַנ'אַנדער אָרט — איך וויל נישט, אַז דו זאָלסט אויסארבייטען, מען זאָל מיך נישט אַזוי פּלאָגען, מען זאָל מיר געבען מיין בעדערפּענישׂ צו דערהאַלטען די נשמה, טאַקי נאָר גלאַט פּאַר רחמנות, וויל עס איז פּשוט אַ צער־בעלי־חיים. איך וויל אַפּילו נישט, דו זאָלסט אויסבעטען פּאַר מיר אַלע נויטיגע זאַכען צום לעבען אי מהאי־טעמא, וואָס מען האָט אוּן מען קען האָבען פּוּן מיר נוצען. דאָס זענען אַלטע מעשיות, אַלטע לידעלעך, וואָס איך האָב זיי שוין געהערט אין דער וועלט זינגען אין פּערשי־דענע צייטען". דער שטאָלצער טאָן אוּן די גאַנצע האַלטונג דערמאָהנען אונז אַביסעל גבריאל ריעסער, לודוויג בערנע אוּן זייער גלייכען. אַביסעל ווייטער הערען מיר דאָס דאָזיגע אין נאָך אַ שאַרפערער פּאָרם: „איך וויל גאָר־נישט הערען קיין רחמנות, קיין קונצען, איך בין ווי אַלע אַנדערע, אַ לעבעדיג בעשעפּענישׂ אוּן האָב ווי זיי אַ פּראַווע, דאָס רעכט צו לע־בען. האָט יענער אויף מיר רחמנות, הייסט עס אַזוי פּיעל, ווי איך לעב נאָר אין זיין זכות, ער האָט יאָ דאָס רעכט צו לעבען אוּן א"ך נישט; אינגאַנצען וואָס איך האַלט מיך, וואָס איך זשיפּע, האָב איך עס צו פּערדאַנקען איהם, נאָר איהם, אין דער צייט, אַז מיר בייידע זענען גאַנץ גלייכע בעשעפּענישׂ מיט אייגערליי בעדערפּענישׂ. לאָזט מיך יענער לעבען, וויל איך ברענג איהם נוצען, הייסט עס אַזוי פּיעל, ער איז דער תכלית, דער עיקר, דען איך לעב נאָר, מחמת דערמיט טויג איך איהם. פּאַר מיר אַליין וואָלט איך נישט בעדאַרפט נאָר בע־

שאַפּן וועלן. איך וויל אָבער לעבן גלייך ווי אַנדערע, גלאַט וויל איך בין אויך אַ בעשעפּעניש פּאַר מיר"... „אין דער וועלט הערשט אי ין גזעזץ פּאַר אַלע בעשעפּעניש, פּאַר אַלע מענשן גלייך, אַזאַ גזעזץ, וואָס קיינער, יהיה מי שיהיה, איז נישט אימשטאַנד עס איבערצוּמאַכן, וואָס אַקעגען איהם העלפט נישט קיין שרייַן, קיין רעדן, קיין דרשות אוּן קיין שום מיטל; אַזאַ גזעזץ, וואָס איז שטאַרקער פּון אַלע שטאַרקע, מעהר עקשן פּון אַלע עקשנים, וואָס אַז מען שטעלט זיך איהם אַקעגען, זוכט עס זיך אויס טויזענדער אַנדערע וועגן. טויזענדער המצאות אוּן הסברות, כדי זיך צו דערהאַלטן — איך מיין דעם דאָזיגען בעקאַנטען גזעזץ, וואָס אַלע וויל ען עסען, וואָס איטליכער וויל דערהאַלטען זיין לעבן, עס מעג זיך זיין אויף וועלכען אופן, מיט וועלכע מיטל עס וויל זיך". — אין דעם דאָזיגען פּעריאָד רעדט אַבראַמאָוויטש נאָך אַלץ אין אַלעגאָריעס אוּן משלים; זיין ליעבסט ווערטעל איז דענסמאָל: „נישט דאָס בין איך אויסען". ער האַלט וכוחים, ער זאָגט מוסר, ער שטראָפט, ער קריעגט זיך מיט דאָס זיניגע אוּן מיט פּרעמדע, ער זוכט די סיבות פּון יעדער זאַך אוּן יעדער ערשיינונג — אוּן שטערט איהם אַמאָל זיין פּאָעטישער גייסט אין זיינע חקירות, דערשטיקט ער איהם. אין דעם דאָזיגען פּערי־יאָד איז ער אוּנזער בעסטער פּובליציסט. ער איז אַ שטרייטער אוּן אַ מאָראַליסט.

אוּן אַזוי קומט מענדעלע צום דריטען אוּן לעצטען פּעריאָד פּון זיין שריפּטשטעלעריי. דאָס קינסטלערישע אין איהם נעהמט סוף־כל־סוף די אויבערהאַנד, אוּן עס בעווייזט זיך דער ריינער קינסטלער, אַזעל־כער, ווי בייַ יודען איז זיין גלייכען נישט געווען. ער זאָגט נישט מעהר קיין מוסר, ער קריעגט זיך נישט מעהר מיט אוּנזערע שוּנאים פּון דרויסען אוּן מיט אוּנזערע תקיפים פּון דרינען, ער שרייבט נישט מעהר קיין אַלעגאָריעס, נאָר ער מאָלט דאָס לעבען אין דער יודישער גאַס. אַזוי ווי זיינע אויגען זעהען עס, אוּן עס איז נישט פּאַרהאַן קיין זאַך, וועלכע ער זעהט נישט, אוּן עס בלייבט נישט קיין פּונקט, וועלכער איז פּאַר איהם פּערבאָרגען, אוּן עס איז נישט דאָ קיין בעווּעגונג, וועלכע איז איהם אוּנבעקאַנט; אַלץ זעהט ער אוּן ווייס ער, אוּן אַלץ מאָלט ער, אוּן דער פּאָן פּון דעם דאָזיגען געוואַלדיגען גע־

מאָלעכץ איז דער שרעקליכער, מוראָדיגער דלות, אין וועלכען אַ גאַנצע אומה, אַ צעברעקעלטע און צעוועהטאָגטע, טרינקט זיך, און עס קומט אַרויס יענע געוואַלדיגע, שרעקליכע טראַגעדיע, וואָס נעהמט־אָן בײַם האַרץ אין פערסמ׳ט די נשמה. עס איז געווען גענוג פאַר אונזערטוט־גען די נעמען פון זײַנע שטעדט, אום צו וויסען, וואָ דאָס אומגליק הויבט זיך אָן: קאַבאַנסק, גלוּפסק און טונעיאַדאָווקע. די נעמען זע־נען סימבאָלען. כּל־ישראל איז א ײ ן קבצן. די גרויסע יודישע אַלטע טאָרבע — דאָס איז אונזער אומגליק. דער יוד מוז זיך לערנען מוותר זיין אויף דעם בײַסל עולם־הזה און ברעכען די „תאוה" פון עסען. „דער יצר־הרע פון עסען איז אַ געמיינע „תאוה". ער טאָר נישט ווי־סען פון דער פרייד פון קינדער־אָהערען אין פון דער שעהנהייט פון דער נאַטור, און ער מוז לעבען אין דער וועלט פון פאַנטאַזיעס. די דאָן־קישאָטען מעהרען זיך בײַ איהם, יענע „בנימין השלישי׳ס", ווע־כע פאָהרען אין די וועלט אַריין, אין דאָס לעבען אין דער „קבלה"־און אין דער „זוהר"־וועלט ווערט פאַר איהם עפעס נאַטירלעכעס. די סאַטירע פונ׳ם גרויסען דיכטער ווערט וואָסאַמאָל שטאַרקער, וואָסאַ־מאָל גאַליגער, און עס צעשפיעלט זיך דער גרויסער שפאָט און ער ווערט אַזוי ביטער.

די פיגור פון אַבראַמאָוויטשען אין זיין אַלגעמיינעם כאַראַקטער שטעלט זיך אונז אַלזאָ פאָר אַזוי: אַ יוד ווערט געבוירען אין עפעס אַ פערוואָרפען שטעדטעל, ווי טויזענד אַנדערע פון זיינע בריידער, קיי־נער וויס נישט וואָס עס לעבט אין איהם, אוּן ער וויס עס אַ־וועניגסטען — און דערביי איז זיין נשמה אַ נשמה פון אַ גרויסען פאָעט. וועלן ער קומט אין די וועלט אַריין און הויבט־אָן זיך זיין וועג צו זוכען, ווערט ער אַזוי ווי די פיעל אַנדערע צווי־שען זיינע בריידער, וועלכע עס איז אויסגעקומען צו ווערן שריפטשטעלער. ער ווערט אַ מוסר־זאָגער, אַ קעמפער פאַר אויפ־קלערונג, אַ מליץ־יושר, ער ווערט אַביסעל ריב״ל, אַביסעל צוויי־פעל און אַביסעל גאָטלאָבער. אין אַ געוויסער בעציהונג שטעהט איהם זיין פאָעטישער זין ווי אַ שטערענישׂ אויפ׳ן וועג, ער אָבער בע־זיעגט זי און דערשטיקט זי. שטעלט אייך אָבער פאָר, וי גרויס האָט געמוזט זיין דער דאָזיגער פאָעטישער זין און די דאָזיגע נייגונג צו

קונסט, אַז ער האָט זיי פֿאַרט נישט געקאָנט בעגראָבענען, אַזוי אַז סוף־כּל־סוף האָבען זיי זיך דורכגעבראָכען. ער איז שוין העכער פערציג יאָהר אַלט געווען, ווען ער האָט אָנגעהויבען אַלס ריינער קינסטלער, אַזוי אַז ער האָט נישט מעהר בעוויזען צו געהן אין פרעמדע פיס־טריט אוּן ער איז געווען געצוואונגען, צו ערפינדען פֿאַר זיך אַ נייע טעכניק אוּן אַ נייע פֿאָרם אוּן אַ נייעם פֿאַרטראָג. אוּן דאָס גרעסטע וואונדער איז, אַז דאָס בעסטע, וואָס ער האָט געשריבען, האָט ער גע־שריבען שוין אַלס זעכציגער, זיבעציגער! „פישקע דער קרומער", „מסעות בנימין השלישי", „דאָס ווינשפינגערעל" אוּן „שלמה ר' חיים־ס" זענען אוּן בלייבען די גרעסטע מייסטער־ווערק פוּן אונזער ליטעראַטור.

III

„פישקע דער קרומער". אַלס ספור־המעשה פאַר זיך איז „פישקע" שוין אַביסעל צו איינפאַך. בכלל צייכענט זיך דאָך נישט מענדעלע אויס אַלס מעשה־שרייבער מיט פערוויקעלטע אוּן פערציקעלטע געשעהע־נישען; על־פי־רוב האָבען מיר אין זיינע מעשות קיין שום „האַנדלונג" נישט, אוּן זיי זענען אַזוי איינפאַך, אַז ווען עס זאָל קומען אַנ'אַנדע־רער, וואָס בעזיצט נישט דעם טאַלענט פוּן מענדעלע, וועט ער גאָר־נישט ווייסען, וואָס מיט דעם דאָזיגען שטאָף אָנצוהויבען. אייגענטליך געפינסט דוּ דאָרט גאָרנישט דאָס, וואָס מען רופט „קאָמפאָזיציע", אוּן געפינסט נאָר אַ צונויפשטעלונג פוּן בעזונדערע מעשהלעך, שטיקלעך, עפיזאָדען, בעטראַכטונגען, נאַטור־שילדערונגען אוּן וואונדערשהנע שטע־לען. די אייגענטליכע מעשה פוּן פישקע דעם קרומען איז אַ גאָר איין־פאַכע: איינער אַ קרומער, וואָס הייסט פישקע, דיענט אינ'ם מרחץ אין דער קהלה גלופֿסק, אוּן חברה מאַכט איהם חתונה מיט דער „בלינדער יתומה", וואָס בעט נדבות ביי דער „טויטער שוהל". דערנאָך לאָזען זיך ביידע, מיט אַ גאַנצער כאַליאַסטרע אָרימעלייט, געהן איבער די הייזער אוּן וואַנדרעווען פוּן שטאָדט צו שטאָדט אוּן פוּן הקדש צו הקדש. דאָ קומען פאָר קאַרטינעס אוּן סצענעס פוּן יודישע אָרימעלייט. אוּן דערנאָך: פישקע דער קרומער האָט עפעס נישט אַזאַ שטאַרקען שלום־בית מיט זיין ווייב, וועלכע חבר'ט זיך אַביסעל מיט אַנ'אנדערען

אָרימאַן, מיט דעם „רויטען ממזר", און ער אַליין, פישקע, דערטאַפּט צווישען חברה אַ האָרבאַטע מיידעלע, און ביידע פערליבען זיך מיט אַ מין פערליבענישׂ, וואָס איז פֿשוט גאָרנישט צו דערטראָגען, און יעדעס מאָל, וען פישקע נעהמט זיך דערצו, אָבצו׳גט׳ען זיין וויב, קומט אַלעמאָל אַריין עפּעס אַ שטן אין דער מיטען, ביז טאַקי די האָרבאַטע איז נצלם גצוואָרען פון איהם, דורך דעם רויטען ממזר׳ס אַ שפּיצעל, און אונזער פישקע פאָהרט דאָס איצט זי זוכען... און אַזוי ווי ער זיצט אויף דער בוידע, פאָהרענדיג קיין גלופּסק, זי זוכען, ענדיגט זיך פלוצלינג דאָס בוך.

דאָס איז די מעשה גאָר אינגאַנצען. דאַכט זיך, עפּעס נישט אַזוי שטאַרק פערוויקעלט, און, מי יודע, ווי וואונדערליך אויסגעטראַכט. און אויך די פערליבענישׂ איז עפּעס נישט אַזאַ נאַטירליכע זאַך און אַזוי ספּעציעל יודישליך ביי יודישע אָרימעלייט אין הקדש, אַזוי אַז מען קאָן מיינען, דאָס דאָזיגע איז נאָר אַ צוטשעפּענישׂ, בכדי לקיים מצות־עשה פון שרייבען אַ ליעבענישׂ אויך. נאָר מען מוז זיין אַ מיסטער ווי מענדעלע מוכר־ספרים, אַז דאָס אַלעס זאָל ווערען רעכט. מען מוז קענען שרייבען ווי ער און דערצעהלען ווי ער, אַז דאָס אַלעס זאָל זיך אַזוי לעגען גלייך אויפ׳ן מוח און זאָל קריכען גלייך אינ׳ם האַרץ, ביז מען זאָל אָנהויבען צו מיינען און צו פיהלען, אַז אַלץ איז אַזוי נאַטירליך און דאָס אַלעס מוז אַזוי זיין.

נאָר אַפילו דאָס דאָזיגע קליינע מעשה׳לע מיט פישקע דעם קרומען, דאַכט זיך, איז ביי מענדעלע מוכר־ספרים גאָרנישט דער עיקר; דער עיקר איז די גאַנצע סביבה: דאָס לעבען פון יודישע אָרימעלייט, וואָס געהען איבער די הייזער שנאָרען — אַ בילד, וועלכעס נעהמט אָן ביי דער נשמה. די שנאָרערייַ הערט פלוצלינג אויף צו זיין אַ שנאָרערייַ, און ווערט אַ מלאכה, אַ מין פּראָפעסיע, אַ געשעפט ווי טויזענד אַנדערע געשעפטען, ווי למשל האַנדלען מיט תבואה אָדער מיט אתרוגים אָדער מיט מאַסקווער ציץ, און די מענשען וואָס בעשעפטיגען זיך דערמיט, זענען מענשען ווי טויזענד אַנדערע, ווי למשל די מענשען, וועלכע זענען וואַלד־סוחרים אָדער פערזיכערונגס־אַגענטען אָדער מלמדים אָדער ווינקעל־אַדוואָקאַטען, און צווישען זיי זענען פאַרהאַן גוטע און שלעכטע, און שטעלען גאָרנישט פאָר קיין שום בעזונדערען טיפ. און

אויך זייער עזות און זייער כיטראָסט און זייער גנב׳יש לשון זענען זאַכען, וועלכע מיר געפינען בײַ יעדען סוחר. מענשען מיט ווייכע ווי־ בערישע נשמות, ווי פישקע און ווי זיין האָרבאַטע מיידעל, זענען, דאַכט זיך, כּלל וכלל נישט פאַרהאַן אין אַזאַ כאַליאַסטרע, אוּן מען קען זיך גאָרנישט ערקלערען, בנוהג שבעולם, ווי זיי קומען דאָרט אַריין אוּן ווי אַזוי עס קענען אַזעלכע ריינע נפשות דאָרט אויסוואַקסען אוּן זיך דערהאַלטען אין זייער ריינקייט. אוּן די אַלע איבעריגע אָרימעלייט — אוי, ווי עסט זיך אונז צו, צוקוקענדיג זיך צו זייער לעבען! מיר זע־ נען קלאָמפערשט פון דער היים אויס נאָך געוועהנט אַביסעל, רחמנות צו האָבען אויף עלענדע, אָרימע מענשען, אוּן דאָ זהען מיר עלענדע, אָרימע מענשען. וואָס מיר טאָרען אויף זיי אַפילו רחמנות אויך נישט האָבען. עס זענען לויטער עזות־פנים׳ער, גנבים, הולטייעס, געמיינע יונגען, וואָס מיר זהען דאָ פאַר אונז, אוּן די גאַנצע קדושה, וועלכע האָט אַמאָל געוויהט אויף אָרימקייט אוּן אויף עלענד, וועלט פערשוואונ־ דען פאַר אונז אוּן פליהט אַוועק ווי אַ לייכטער רויך... אונזערע חלו־ מות אוּן אונזער פאָעזיע אוּן אַ „סאָציאַלע פראַגע״ שטאַרבען אויס, אוּן קברים עפענען זיך פאַר אונזערע אויגען — לויטער קברים, לויטער קברים.

זעלבסטפערשטענדליך: מיר ווילען גאָרנישט זוכען בײַ מענדעלע׳ן אַ „מעשה״ מיט אַלע פליטערלעך, מיט פערווילקונגען אוּן מיט עכטע לעבעס אוּן מיט געטאָקטע טיפען, אוּן מיר ווילען גאָרנישט פרעגען קיין לאַנגע קשיות וועגען קאָמפאָזיציעס, דען דערפאַר האָבען מיר דאָך עפעס אַנ׳עסק מיט מענדעלע׳ן מיט אַ יוד מיט אַ שפיציג געל בערדעל, וואָס הויבט שוין אָן בײַסלעכווייז גרוי צו ווערען. אוּן אַזאַ יוד וועט מיך הערען ווי די גרויע קאַץ, וועט איך וועלט אָנהויבען מיט איהם צו שמועסען וועגען דינים אוּן חוקים. „נישט דאָס בין איך אויסען״ — וועט מיר מענדעלע אַ מאַך טהון. פישקע דער קרומער איז אייגענטלײך גאָרנישט דער העלד פון דער ערצעהלונג „פישקע דער קרומער״, אוּן איהם מיט זיין האָרבאַטע מיידעל אוּן מיט זיין כאַליאַס־ טרע פטר׳ט מען אָב אין עטלעכע בלעטלעך. איהם נעהמט מען אַרויף אויף אַ בוי ד, וועלכע פאָהרט קיין גלופסק, אוּן מען זעצט איהם אַוועק צווישען צוויי יודען, צווישען מענדעלע מוכר־ספרים אוּן צווישען אַל־ טער מוכר־ספרים, אוּן מען לאָזט איהם ערצעהלען זיין מעשה׳לע, אוּן אַ

סוף, אַנ׳עק, — דער עיקר איז דאָס שטיק לעבען אינ׳ם בוך, די פערשידענע בילדער, די וואונדערליכע קאַרטינעס, די שהנע שטיקלעך, דאָס פיהלען פון דעם יודישען האַרצען און דאָס דענקען פונ׳ם יודישען מוח, וואָס דאָס דאָזיגע בוך איז פול מיט זיי פונ׳ם אָנפאַנג ביז׳ן סוף. נישט די ק י י ט איז דאָ דער עיקר, נאָר די איינצעלנע רינגען. באַלד דאָס ערשטע בלעטל ווייזט אויס, אַז דער, וואָס ערצעהלט, איז אַ מייסטער.

אַ בוד גהט זיך אויף דעם טראַקט קיין גלופסק. דאָס פערדעל איז גאַנץ יודישל׳ך, דאָס הייסט הונגעריג און קראַנק, מיט קאָלטענעס און מיט אָבגערי־בענע קניען; דאָס יודעל, וואָס זיצט אין דער בוד, איז אָבער גאָרנישט פערדיש — עס איז מענדעלע מוכר־ספרים, מיט אַ בייטש אין דער האַנד און אָנגעטהון אין טלית און תפילין, און אַ קאָפּ האָט דאָס דאָזיגע יודעל, פשוט אויף רעדער. פערשטעהט מען דאָך, אַז אין מיטען דאַוונען דרעמעלט מען אַביסל איין. די בוד קריכט דערווייל אַריין אין אַ קאַלוזשע, און פערטשעפעט זיך בינתים אין דער אַקס פון אַ צווייטער בוד, וועלכע איז אויך גראָד אָנגע־קומען. דאָרט אויף דער צווייטער בוד זיצט אויך אַ יוד אין טלית און תפילין מיט אַ בייטש. ביידע וועלען אין כעס און כאַפען זיך אי־נער צום אַנדערען שלאָגען — אַך, מען דאַרף אָנקוקען די דאָזיגע גבורים, גבורי ישראל, מיט זייער כעס און זייער וועלען שלאָגען! פערשטעהט מען דאָך, אַז מענדעלע דערקענט באַלד דעם צווייטען, אַז דאָס איז גאָר ר׳ אַלטער יקנה״ז, אויך אַ מוכר־ספרים ווי ער, און ר׳ אַלטער דערקענט ר׳ מענדעלע׳ן, און איך פערשטעה, ביידע וואָלטען מסתמא אַרויפפאַלען, איינער אויפ׳ן צווייטען, קושען זיך, וועו די של־ראש׳ן וואָלטען נישט שטערען. און דאָ הויבט זיך אָן די מעשה מיט די בוידען; ווי שלעפט מען זיי אַרויס פון דער קאַלוזשע? מיכּא, פערשטעהט מען דאָך, אַז אַ יודענס כּוח איז נישט צו אַזאַ אַרבייט. דאָ קומען גראָד אונטערגעפאָהרען גוים, פראָסטע פויערים, די ידים ידי־עשׂו מאַכען שוין אַלעס רעכט, זיי שלעפען אַרויס די בוידען, און לאַ־כען אַפילו אָב אַביסל פון די „פראָקליאַטיע זשידי״ מיט זייערע תפילין, נאָר „מ׳שטיינס־געזאָגט, פאַר וועמען מען האָט זיך דאָ צו שעהמען״ — און די בוידען פאָהרען זיך זייער וועג.

און נאָך דער דאָזיגער הערליכער קאַרטינע קומט אַ צווייטע: צוויי יודען, מענדעלע און אַלטער, וואָס רעדען מיט זייער לשון, זייער דרך, זייער עהרליכקייט, זייער גנבה, און איינער גיט אַ „טאַפּ אין וואָגען" ביים צווייטען, צו דערגרעהן ווי דער מסחר זעהט אויס ביי איהם — אָ, וי כאַראַקטעריסטיש איז יעדעס וואָרט און ווי נאַטירליך יעדע בעוועגונג! מיר דאַכט זיך אין האָב ערשט נעכטען געזעהן דעם דאָזיגען מענדעלע דורכפאָהרען אויף דער פראַנציסקאַנער-גאַס, און קאָן שוועהרען, אַז היינט נאָכמיטאָג וועל איך זעהן אויך אַלטער'ן, דאָרט אונטען אויף דער גזשיבאָווסקא-גאַס, בשעת ער וועט נעהן קויפען סמאָלע צו שמירען די רעדער, און וועט זיך איילען כדי נישט עובר מנחה צו זיין, און וועט אַ רייב טהון די הענד אָן דער וואַנד און וועט זיך אַוועקשטעלען נעבען וואָגען דאַוונען...

און דאַן אַנדערע סצענעס: ר' אַלטער ליעגט אויפ'ן וואָגען רא-קום, „רויט ווי אַ צוויק" און שוויצט. „שוויצען איז אַ יודישע זאַך". די זון ברענט, און דאָ פאָהרט מען דורך פעלדער מיט תבואות, און עס שמעקט אוּן מען הערט שפיעל-פויגעלעך זינגען. ר' מענדעלע, אין בלויזען טלית-קטן, ליעגט פערטראַכט — און דאָ הויבען זיך אָן נא-טור-שילדערונגען, פעלד-פאָעזיע און וואַלד-פאָעזיע, ווי נאָר אַ געוואַלדי-גער פאָעט קען זיי שרייבען. עס שמעקט אוּן עס זינגט אַרויס פון יעדער שורה און עס „קיצעלט ביי דער נשמה" און מיר ווייסען נישט, וואו דער כשוף שטעקט. ר' מענדעלע זיצט אין דער בוידע, און כדי ער זאָל מסיח דעת זיין פון זיין הונגער, קוקט ער זיך צו צו גאָט'ס שעהן וועלטל... „דער הימעל איז בלוי, לויטער, אָהן אַ פיצעל וואָלקען. די זון ברענט, סמאַלעט, עס ווייהעט נישט קיין ווינטעלע, מען פיהלט נישט קיין לופטעלע. די תבואָה אויף די פעלדער, די בוימער און די וועלדער שטעהען שטיל, ווי צוגעקאָוועט, קיין שאָקעל אַפילו זיך נישט צו טהון. קיה אויף דער פאַשע ליגען מיעד, אויסגעשטרעקט די העלזער, שאָקלען צוי-וויילען די אויערן, קייען און מעלה-גרה'ן, אַנדערע גראָבען אונטער זיך די ערד מיט זייערע הערנער, שאַרען מיט די קאָפּיטעס און רעוועז, שרייען פאַר גרויס היץ. דער בוהיי פעררייסט דעם עק, לויפט גאַלאָפּ, וואַרפענדיג דעם קאָפּ אין אַלע זייטען, שטעלט זיך פלוצלינג אַנידער, אָנגעבויגען דעם שטערען האַרט צו דער ערד, שמעקט.

פאַכט מיט די נאָזלעכער, לאָזט אַרויס אַ ברום, סאָפעט אוּן דריגעט מיט די פיס. נעבעז אַנ׳אַלטער, אויסגעקרומטער אוּן האַלב־פערדאַרטער ווערבע, איבער־געשפאַלטען פוּן דער העלפט אַמאָל פוּן אַ דונער, שטעהען פערד, איינער אויפ׳ן אַנדערען פערלעגט די קעפ, צו מאַכען כאָטש עפעס אַ שאָטען, אוּן שמייסען מיט די ווידלעז, פטור צו וועי־רען, ווי ס׳איז, פוּן די בייזע פליעגען. — אויף אַ צווייגעל אין דער הויך וויעגט זיך אַ סראָקע, אויסזעהענדיג פוּן דערווייטענס ווי אָנגעטהוּן אַ וויס טלית׳ל, מיט פאַסען תכלת פאַרענט, אוּן דאַוונט שאָקלענדיג זיך, זי בוקט זיך, פאַלט תחנון מיט׳ן קעפעל, שפרינגט אַביסעל אוּי־טער, גיט אַ פאָר מאָל אַ קליין קראַקעלע, בלייבט דערנאָך ווייטער שטעהן אָהן לשון, שטרעקט אויס דאָס העלזל אוּן קוקט, גלאַט אַזוי, אין דער וועלט אַרײַן, מיט פערשלאָפענע אויגעלעך. אויף דעם גאַנצען וועג איז שאַ־שטיל, מען זאָל דאָס הערען ערגעץ אַ שאָרך, אַ פיפס, מען זאָל דאָס זעהן פליהען צרגעץ אַ פויגעל, נאָר קאָמאַרען, מיקען, טראָגען זיך ווי די רוחות, אין דער לופט אַרום, פליהען טאַנצענדיג פאַרביי־די אויערען, טהוען אַ גרילק, אַ זשוזשע, איינרוימענדיג עפעס אַ סוד, אוּן באַלד טאַקי מאַרש ווייטער; נאָר צווישען הייי, צווישען תבואות דאָרט שמוצערען די גרילען, זומזען צימבעלען, אוּן געהען מיט די טאַצען... ס׳איז הייס, ס׳איז שטיל, וואונדערליך שעהן. שאַ! גאָטס בע־שעפעניש רוהען״... פיעל אַזעלכע קאַפיטלען קען איך נישט אין דער וועלט־ליטעראַטור, אוּן די דאָזיגע עפישע בריייטקייט, וועלכע פערגעסט נישט קיין שום פרט אוּן קיין שום קליניגקייט, אפשר וועלען מיר איהר גלייכען געפינען נאָר ביי די אַלטע דיכטער.

אוּן דאַן מנחה־צייט. „אַ געשמאַק ווינטעלע הויבט־אָן צו בלאָ־זען אוּן אויפ׳ן הימעל ווייזען זיך שטיקלעך וואָלקען, אויף וועלכע מען האָט, ווי אויף טייערע געסט, שוין אַ לאַנגע צייט אַרויסגעקוקט. די בוימער הויבען פאַמעליך אָן זיך צו שאָקלען, איינער צום אַנדערען איינגבויגען דעם קאָפ, אוּן פיהרען צווישען זיך אַ שמועס אויף זייער לשון, נאָכדעם אַז זיי האָבען אַזוי לאַנג געשווייגען שטיל. דאָס ווינטע־לע האָט אויפגעוועקט די שלאָפעדיגע תבואה, אַלע זאַנגען כאַפען זיך, ווי יונגע קינדער, אויף מיט אַ קול אוּן צעקושען זיך גאָר פרייִנדליך. גאַטס בעשעפעניש ריהרט זיך אומעטום: אויפ׳ן פעלד, אין וואַלד אוּן

אין דער לופט. איינס נאָך דאָס אַנדערע טרעטען שפּיעלפויגעלעך אַרויס, אויף צווייגלעך, בוימלעך, נידריג און גאַנץ הויך, פּיצען זיך די פּעדער־לעך, אַ וויש מיט דעם שנאָבעלע, אַ טרעסט, אַ שאָקעל, און הויבען־אָן די זיסע זמירות, צו זינגען, צו שווישטשען. באַבעטשקעס, רייך געקליי־דעט אין אַטלעס, סאַמעט, מאָרע־אַנטיק מיט טייערע ציהרונג, כאַפּען אַ טענצעלע, שוועבענדיג אין דער לופט, הויבען זיך, דרעהען זיך אוו מאַ־כען חן, צווייי בושלעס, גויאַרדייצעס, מיט לאַנגע, רויטע פּיס, שטעהען אויפֿן גראָז, פּערריייסענדיג די קצפּ אין דער הויך אוו קוקען מיט גדלות. עפּעס אַ קונדס, אַ פויגעלע, שטיפּט, פּליהט פּון איין בוים צום אַנדערן, מאַכט „קוקו, קוקו!", ווי ער שפּיעלט זיך אין בעהעלטעניש. איהם ענטפּערט אָבּ פּון צווישען וויין אוו קאָרן אַנ׳אַנדער מין פּוי־געל עפּעס. „פּיק־בער־וויק, פּיק־בער־וויק!", ווי גערעדט: אייביג וועסט דו מיך דאָ נישט כאַפּען, כאָטש שיט מיר אָן זאַלץ אויפֿן עק, פּאַקט זיך, ר׳ קרוב, ווייטער אוו אַוועק, אַוועק!... נישט ווייט אין אַ וועלד־לע קנאַקט דער סאָלאָוויי, צולאָזט זיך אויף זיין העלזעלע, מאַכט זיסע שטייגער אוו שפּיעלט גאָר מחיה. איטלעכער, וואָס קען נאָר עפּענען אַ מויל, האַלט דעם וועלט־בעריהמטען חזן אונטער. זשאַבעס אַפּילו פּון די טייכלעך ערגעץ טערעלייקען, אַפּילו פּליעגען, ביענען האָבען נישט געשוויגען, אוו דער זשוק, דער שיגעץ, דער אָנכאַפּער, האָט פּליהענ־דיג אויך געזשוזשעט. דאָס איז געווען אַזאַ קאָנצערט, וועלכען מען האָט געמעגט אויף בילעטען גענהן הערען,.. די גאַנצע וועלט איז עפּעס ווי לעבעדיג געוואָרען אוו בעקומען אַ פּרעהלעך פּנים. אַ פּרייד, אַ פּער־גניגען צו הערען, צו זהען, צו שמעקען די זיסע ריחות פּון אַלע זיי־טען. — ר׳ אַלטער, ס׳איז גוט! ר׳ אַלטער, ס׳איז שהן! עס ציהט עפּעס ביי דער נשמה, עפּעס רעדט עס צום האַרצען: גאָט׳ס וועלטעל איז שהן, גאָט׳ס וועלטעל לעבט! עס ציהט אוו גלוסט זיך אַריינוואַרפּען זיך עפּעס אַהין, אַהין, מיט הענד אוו מיט פּיס...״

אוו דאַן די וואונדערלעכע סצענעס אין וואַלד אוו אין דער קרע־טשמע. דאָס לייכטע שכרות מענדעלע׳ס, ממש אויף אַזוי פּיצל ווי אַ יוד קאָן זיין שפּור. זיין אַריינקומען צום וואַלד־שרייבער. די אַכסניא אוו די לבנה פּאָעזיע, דער מלמד אוו די בעל־הבית׳טע. דער בעל־הבית, וואָס איז אַ שטיקעל שמענדריק, אוו דאָס פּערהערען דעם יונגעל —

נס זענען לויטער סצענעס פון אַ מייסטער געשריבען. און אזוי פער־
ציהען זיך די סצענעס ביז'ן סוף בוך, ביז מען נעהמט אַרויף אויף
די ביידלעך אויך פישקע דעם קרומען, וועלכען מען טרעפט אין וואַלד,
און מען זעצט איהם אַוועק, איינמאָל אויף אַלטער'ס בויד און איינ־
מאָל אויף מענדעלע'ס בויד, און מען לאָזט איהם זיין מעשה'לע דער־
צעהלען. און אַזוי געהט עס ווייטער, ביז מען קומט קיין גלופסק, און
אַזוי ענדיגט זיך דאָס בוך.

אין דעם דאָזיגען בוך האָבען מיר אַלזאָ נישט צו זוכען איין
מעשה, נאָר אַסך מעשה'לעך, אַסך עפיזאָדען, שטיקלעך סצענעס און
קאַרטינעס. מענדעלע מוכר־ספרים איז נישט קיין מעשה־דערצעהלער —
ער איז אָבער אַ אונפערגלייכליכער מייסטער, וועלכער צייכענט אונז
אַלץ, וואָס אַ מענשען־אויג קאָן זעהן, און אַלץ, וואָס אַ מענשען־
אויער קאָן הערען. אָבער דאָס, וואָס ער צייכענט אונז, דאָס איז
קולטור־היסטאָריע פון אַ גאַנץ פאָלק אין אַ געוויסען אָרט און אין אַ
געוויסער צייט, צוזאַמען מיט טיפען־צייכנונגען אין אַלע זייערע איינ־
צעלהייטען. אָבער אויך די אַרט פון זיין פאָרטראָג איז אייגציג; ער
פערשטעהט שעהן און אַנגענעהם און מיט דער גאַנצער ביטערקייט פון
אַ ייִדענדער נשמה צו שרייבען. און אויס דעם גאַנצען שרייבען, עס
מעג זיין וויי סאַטיריש און וויציג, קלאָגט אָבער אַרויס דער טרויעריגער
ניגון, וועלכער זינגט זיך איהם אין האַרצען, איבער דעם עלענד און
מוראדיגע טראַגעדיע פון זיין פאָלק. מענדעלע זאָגט פון זיך אין דער
הקדמה צו דער דאָזיגער ערצעהלונג: „מיר חלומ'ט זיך נאָר בעטלערס
וכו'. וואוהין איך זאָל מיך נישט קעהרען און וועגדען, זעה איך פאַר
מיר די טאָרבע וכו'. אוי, אַלץ די טאָרבע, די יודישע טאָרבע!"...

אין דער דאָזיגער ערצעהלונג, אין דער לעצטער בעאַרבייטונג,
האָט אונז מענדעלע מוכר־ספרים צום ערשטען מאָל געוויזען, וויי וויט
זיין קראַפט גרייכט אַס מאָלער און צייכנער און דיכטער, בשעת ער
קומט אונז דערצעהלען דאָס אומגליק פון זיין פאָלק, דער שרעקליכער
דלות פון אַ גאַצער אומה פייפט אונז אַקעגען פון יעדען ווינקעלע —
אַנאומה, וועלכע טרינקט זיך און זינקט אין אַ ים פון צרות, די צרות
פון קבצנות, און דער דיכטער רייסט פון איהר פאסען פלייש לעבע־
דיגערהייט דורך זיין ביטערסטען שפאָט, און דערביי צייכענט ער אונז,

אלס צולאג, נאטור־שהנהייטען מיט אַ קונסט, וואס האָט נישט איהר גלייכען. אָבער אין דער דאָזיגער ערצעהלונג האָבען מיר נאָך אַסך אַלגאָריעס אוּן אָנשפּילונגען; דאָס וועלט „נישט דאָס בין איך אויסטען" שפּיעלט נאָך אַ גרויסע ראָלע; די טיפען פּוּן די מענשען זענען נאָך אַביסעל שוועבענדיג אוּן פּליהענדיג אין די לופטען אוּן זענען נישט גענוג פעסט אוּן בולט; מצהר פעסטע אוּן מצהר בולט'ע טיפען האָט ער זיך געלאָזען פּאַר שפּעטער.

שוין אין „מסעות בנימין השלישי" זענען די געשטאלטען מעהר פּונ׳ם רעאַלען לעבען, אויבוואָהל דער אינהאַלט אַליין איז מעהר פּאַנטאַסטיש. די מדת־הדין איז אָבער אין דער דאָזיגער ערצעהלונג פיעל גרעסער פּוּן דער מדת־הרחמים; דער סאַטירישער שפּאָט איז דאָרט אוּנדערבאַרעמליך אוּן אָהן אַ גרענץ. דאָס ווייכע אוּן דאָס האַרציגע איז כּמעט אינגאַנצען פערשוואוּנדען, אוּן די בייטש שלאָגט אויף רעכטס אוּן אויף לינקס...

דאָס שטעדטעל איז טונעיאַדאָווקע — ווידער אַ גאָט־פערלאָזען נעסט, וואָס קומט מיט דער וועלט אין דרויסען כּמעט נישט אין בעריהרונג. קומט אַמאָל אַ פרעמדער דאָרט אַהין, קוקט מען אויף איהם פּוּן אַלע פענסטער אַרויס, ווי אויף אַ חידוש. דער גרעסטער טייל פּוּן איהרע איינוואוינער זענען גרויסע אביונים, שרעקליכע קבצנים, רחמנא־לצלן; דאָס גאַנצע גליק איז, וואָס זיי זענען משוּנה־דיגע בעלי־בטחון. פרעגסט דוּ אַ טונעיאַדאָווקער: רבּ יוּד, מיט וואָס אייגענטליך דערנעהרט איהר זיך אוּן וואָס איז אייער פרנסה? — וועט ער שטעהן אַ פערדרעהטער אוּן וועט דיר נישט וויסען, וואָס צוּ ענטפערען. אוּן נאָר נאָכדעם ווי ער וועט זיך אַביסעל בערוהיגען, וועט ער דיר שטאַמעל־דיג ענטפערען כּהאי לישנא: — דערנעהרען? מיט וואָס איך דערנעהר מיך למשל? הבל־הבלים! עס איז דאָ אַ גאָט, זאָג איך אייך, למשל, וועלכער זיצט אוּן שפּייזט אַלע זיינע בעשעפענישׂ, אוּן אין זיין גרויס גוטסקייט האָט אוּנז עסען נישט געפּעהלט אוּן וועט אוּנז קיינמאָל נישט פעהלען, זאָג איך אייך, למשל. „פאָרט אָבער, וואָס איז אייער געשעפט? וועלכע אומנוּת אַזער וועלכע פרנסה האָט איהר?" — געלויבט אוּן געבענשט זאָל זיין זיין הייליגער נאָמען. אַזוי ווי איהר זעהט מיך אַ לעבעדיגען פּאַר אייך. למשל, האַט מיר השם־יתברך געגעבען אַ טייערע

מתנה: איך האָב אַ שעהנעם קול־נגינה און קען זאַונען פאַר'ן עמוד, דאַוונען איך מוספים אין די ימים נוראים אין אַ שטעדטעל אין דער דאָזיגער סביבה. איך בין אַ קונציגער מוהל, און אַ מצה־רעדלער איינס אין דער וועלט, און טיילמאָלס שדכ'ן איך שידוכים, שדכ'ן איך. איך האָב אויך אויף עולמות — ווי איהר זעהט מיך, למשל, פאַר אייך אַ לעבעדיגען — אַ שטאָדט אין שוהל. אַגב האָב איך ביי מיר אין דער היים — בלייבען זאָל עס צווישען אונז בסוד — אַביסעל משקה, למשל, אַ טאָפּ בראַנפען צו פערקויפען, פון וועלכען איך האָב אַביסעל שפּע, און אויך א ציגע האָב איך אַ מעלקעדיגע, עס זאָל איהר קיין בייז אויג נישט שאָדען. איך האָב אויך אַ שטיקעל קרוב, אַ נגיד, וועלכער העלפט מיר אַמאָל, וועז עס איז ענג, מיט גוטען אָדער מיט בייזען. חוץ דעם זאָג איך אייך, למשל, דער בורא יתברך שמו איז אַ אָב הרחמים און ישראל זענען רחמנים בני־רחמנים, זאָג איך אייך. למשל, און וואָס זאָל זיך אַ לעבעדיגער מענש בעקלאָגען?...

דער יוד, וועז ער עסט דאָרט, עסט ער העכסטענס אַ שטיקעל שוואַרץ־ברויט און אַ קרופניק; דאָס איז שוין דער פיינסטער מאכל. ווער שמועסט, וועז איינער האָט די זכיה און האָט נאָך אַ שטיקעל ווייסע חלה מיט אַ ראָסעלפלייש אין פרייטאָג; דאָס איז אַודאי און אַודאי שוין אַ מאכל־מלכים, וואָס ס'איז נישט דאָ קיין בעסערס. און וועז דו דערצעהלסט זיי, למשל, וועגען לאַקאָמסטוועס און עסענוואַרג, וואָס עס גיבט אויף דער וועלט אַ חוץ פיש און יויך און טאָפּגעבראָטענס און צי־מעס, קומט עס אויס ביי זיי אַזוי משונה־ווילד, אַז מען הויבט אַזש אָן אָבצולאַכען און חוזק צו מאַכען פון דיר, ווייל דו גלויבסט אַזוי לייכט אין אַלע שטוּתים און ווייל פאַר דיר איז אַפילו רעכט, אַז אַ קוה זאָל זיין געפלויגען איבער'ן דאַך און זאָל האָבען געלעגט אנ'איי!... און אַמאָל האָט זיך געמאַכט, אַז עפעס אַ יוד האָט געברענגט אין שטעד־טעל אַריין אַ טייטעל, איז דאָס גאַנצע שטעדטעל געלאָפען אויף חידו־שים, צו זעהן דעם דאָזיגען וואונדער. מען האָט ענומען אַ חומש און מען האָט מיט'ן פינגער אָנגעוויזען, אַז דער טייטעל, דער דאָזיגער טייטעל, שטעהט דערמאָהנט בפירוש אין דער תורה! א קלייניגקייט — די דאָזיגע פרי, דער טייטעל, איז פון ארץ־ישראל!... מען האָט איהם אָנגעהויבען צו בעקוקען — און ארץ־ישראל איז אַרויפגעשוואומען

פּראָסט פּאַר זייערע אויגען: אָט געהען זיי אַריבער איבערן ירדן! אָט איז די מערת המכפּלה! אָט איז דער מוטער רחל׳ס קבר! אָט איז דער פּוטל מערבי! אָט קאָכען זיי זיך אָפּ אייער אין די הייסע חמי־טבריא! און אָט בעשטיגען זיי דעם הר הזיתים, עסען באָקסער און טייטלען אַהן אַ שיעור, און שיטען זיך אָן פּוילע זעקלעך ארץ־ישראל־ערד! אוי, אוי, האָבען זיי אָנגעהויבען קרעכצען און אין די אויגען האָבען זיך געשטעלט ביי זיי טרעהרען...

אין יענער צייט האָט דאָס גאַנצע שטעדטעל אַרומגעכאַפּט אַ מין ווילדע, משונה׳דיגע תאוה קיין ארץ־ישראל, און זיי האָבען טאָג און נאַכט געוואַרעט נאָר פּון משיח׳ס קומען און האָבען טאָג און נאַכט געזעהען סימנים, אַז די גאולה געהט — און גאַנץ בעזונדערס האָט די דאָזיגע תאוה אַרומגענומען בנימינ׳ען, אַ יונגענמאַן פּון טונעיאַדאָווקע, וועלכער האָט געהאַט זיין פּאַנטאַזיע צוהיצט מיט דעם אָנלייענען זיך ספרים, ווי דער „צל עולם", „אלדד הדני", „מסעות בנימין מטולידה", „שבחי ירושלים" און נאָך אַזעלכע. און דער דאָזיגער יונגערמאַן האָט זיך בעשלאָסען צו מאַכען אַ רייזע אַרום די וועלט, אַזש ביז׳ן סמבטיון און די רויטע יודעלעך און ארץ־ישראל און די בני־משה און די עשרת השבטים און אַלכסנדר מוקדון... תרגום־לשון קען ער דאָך — און וואָס בעדאַרף ער מעהר. אַי, עסען? וועט ער געהן איבער די הייזער...

נאַטירלעך, גלויבט דער יוד פּון טונעיאַדאָווקע, אַז טונעיאַדאָווקע איז די גאַנצע וועלט, און אַז אונטער דער שטאָדט, דאָרט איז שוין עק וועלט. דאָרט הויבען זיך שוין אָן די מדבריות און די סמבטיונ׳ס מיט די שלאַנגען און עקדישען און פּיפערנאָטערס מיט די אויפגערי־סענע משונה׳דיגע פּיסקער און מיט אַלע חידושים און נפלאות, וואָס שטעהען בעשריבען אין יענע הייליגע ספרים. אונזער בנימין השלישי האָט זיך מיטגענומען דעם גאַנצען פּאַראַט, וועלכען מען האָט נויטיג צו אַזאַ נסיעה, נישט פּלי־זין און נישט מאַשינדלעך מיט אינסטרומענ־טען, נאָר טלית און תפילין מיט׳ן רייזע־זעקעל, מיט׳ן סידור „דרך החיים" און אַ „חק׳עלי" און אַ „תהלים׳עלי", און האָט אָנגערעדט אַ צווייטען יונגענמאַן, זיין חבר סענדערעל, וועלכען מען האָט גערופען „סענדערעל די יודינע", צו מאַכען מיט איהם צוזאַמען די נסיעה, און אַזוי האָבען זיך ביידע אַרויסגע׳גנב׳עט שטילערהייט פּון דער שטאָדט און זענען

אַרויס אין די וועלט אַריין... אמת, פון נאַטור איז אונזער בנימין. דער וועלט־רייזענדער, געווען אַ משונה׳דיגער בעל־פּחדן. ער האָט מורא געהאַט אַרויסצוגעהן איינער אַליין ביינאַכט אין גאַס אַריין. און שלאָפען איינער אַליין ביינאַכט אין אַ צימער וואָלט ער נישט פאַר קיין שום הון דעלמא. אַרויסגעהן אַ טריט אונטער די שטאָדט איז פאַר איהם שוין געווען בחזקת סכנה; ווער ווייס, וואָס דאָרט קען זיך טרעפען חס־ושלום. פאַר אַ הינטל, מעג עס זיין ווי קליין, האָט ער מורא געהאַט אימת־מות — אָבער זעלבסטפערשטענדליך איז אַזאַ משונה׳דיגע בריה גראָד דער ריכטיגער, אום צו מאַכען אַ רייזע אַרום דעם ערד־קוגעל...

נאַטירליך: דערגעהענדיג ביז צום ערשטען דאָרף, האָבען זיי געמיינט, אַז זיי זענען שוין פון יענער זייט וועלט; דערזעהענדיג דאָס ערשטע פרעמדע שטעדטעל, האָבען זיי גערעכענט, אַז דאָס איז שוין דאָס בעריהמטע סטאַמבול; אָנקוקענדיג גנילעפיאַטקע אין גלוסק, איז ביי זיי געווען פעסט, אַז דאָס איז דער סמבטיון אָדער דער אוֹקיָנוס מיט אַלע זיינע משונה׳דיגע וואונדער; די לאָדקע, וועלכע שווימט אַרום אויפ׳ן וואַסער, איז געווען ביי זיי אַ מין קאַפיטאַן, וועלכען זיי האָבען אויסגעפרעגט אויף האַלב תרגום־לשון וועגען אַלע חיות און עופות און וואונדערליכע בעשעפענישען, וואָס זענען פאַרהאַן אינ׳ם דאָזיגען שרעק־ליכען ים. און אַזוי זענען אונזערע לייט אַרומגעפאָהרען און געמאַכט זייער נסיעה אַרום די וועלט, גלויבענדיג, אַז משיח׳ס־צייטען זענען שוין געקומען...

די סאַטירע איז שטאַרק און בייסענדיג, אָפט אפשר שוין גאָר צו בייסענדיג. די גאַנצע פּוסטקייט פון׳ם יודישען לעבען אינ׳ם קליי־נעם שטעדטעל קומט אונז אונדערבאַרעמדיג צום בעוואוסטזיין: דאָס גרויסע עלענד, וואָס ציהט דעם מענשען אַוועק דאָס לעצטע ביסעל רעאַלען באָדען פון אונטער די פיס און לאָזט איהם נישט מעהר אי־בער ווי נאָר דאָס פּוסטע פאַנטאַזיע־לעבען, נאָר הוריות און חלומות. און נישט נאָר אייגער — ניין, אַ גאַנץ פאָלק איז פער׳משפט צו לע־בען אַזאַ לעבען פון לויטער פאַנטאַזיעס און הוריות און חלומות. עס נעהט אַ שוידער אַריבער איבער די ביינער. און דערביי איז דאָס בוך

פּוּל מיט די הערלעכסטע נאַטור־שילדערונגען אוּן מיט די מייסטערהאַפּטסטע בעשרייבונג פּון יודישע טיפּען אוּן יודיש לעבּן, פּונ׳ם ערשטען בלעטל ביז צום לעצטען.

מיר פּערלאָזען אָבער דאָס דאָזיגע בּוך אוּן קומען צו דער גרעסטער קאַנווע, וועלכע מענדעלע מוכר־ספּרים האָט אונז אויסגעשטיקט: צום „ווינשפּינגערעל". די דאָזיגע ערצעהלונג איז די איינציגע אין אונזער ליטעראַטור, וועלכע האָט געפּרוּבט אונז געבּען אַ פּולשטענדיג אוּן אומפּאַסענד בילד פּון אונזער גאַנצען גלות־לעבּן מיט אַלע אונזערע מענשען, גרויסע אוּן קלייניע, יונגע אוּן אַלטע, מענער אוּן פרויען אוּן סוחרים אוּן קרעמער אוּן לומדים אוּן דאָס גאַנצע כּלי־קודש אוּן אַלץ, וואָס מיר פּערמאָגען אין אונזער יודישער גאַס. אין דער דאָזיגער ערצעהלונג האָבּען מיר שוין רעאַלע טיפּען, ממש פּון טעגלעכען לעבּן, אוּן עס איז דאָרט קיין אייניציגער טיפּ נישט פאַרהאַן, פּון וועלכען מיר זאָלען זיין גלייכען נישט האָבּען געזעהען אין אונזער געסעל נעכטען אָדער אייערנעכטען. אויב אין „פּישקע דער קרומער" האָט מענדעלע מוכר־ספּרים נאָר געמאַכט דעם אָנהויב: געמאָלט דעם יוד פּון דער טאָרבע, וועלכער האָט אין זיין לעבּען קיין אַנדער אידעאַל נישט, ווי נאָר דאָס שטיקעל ברויט, האָט ער אונז אין „ווינשפּינגערעל" שוין געוויזען דעם יוד אויך אויף דער העכסטער מדרגה: דעם יוד מיט זיין גאַנצען רוחניות אוּן מיט זיין גאנצען נשמה־לעבּען. די דאָזיגע ערצעהלונג איז דער גאַנצער פּולל, וועלכען מענדעלע מוכר־ספּרים האָט אונז געגעבּען. אָט די דאָזיגע ערצעהלונג האָב איך געהאַט אין זינען, וועז איך האָב אויבּען געזאָגט, אַז וועז אַ מבוּל זאָל אונז נאָר דאָס דאָזיגע אייניציג בּוך, וועלען מיר גאַנץ גוט לויט איהם זיך קענען צוריק אויפשטעלען דאָם גאַנצע אַלגעמיין־בילד פּונ׳ם יודען אוּן פּון יודישקייט אין רוסלאַנד אין קלייניעם שטעדטעל אין דער ערשטער העלפט פונ׳ם פאָריגען יאָהרהונדערט. די פּאָרם, וועלכע אַבראַמאָוויטש האָט זיך אויסגעוועהלט אין דער דאָזיגער ערצעהלונג, איז די איינפּאַכסטע: די פּאָרם פּון אַ ביאָגראַפּיע פּון אַ יוד, פּון הערשעלע, זייט זיין געבּורט — אוּן אין אַ געוויסער הינזיכט, נאָך איידער ער איז געבּוירען געוואָרען — ביז ער ווערט אַ פּטיגער מענש. אַנ׳אַרט „דוד

קאָפּערפּילד". אוּן ביים מאָלען דאָס לעבּען פּונ׳ם דאָזיגען יודישען קינד, מאָלט ער אויגן דרך־אַגב אויך די גאַנצע אומגעבּונג אוּן די שטאָדט אוּן די מענשען אוּן זייערע געשעפטען אוּן זייער פּיהלען אוּן טראַכטען, אוּן אויך אַלע כּלל־געשעהענישען, וואָס פּלעגען פּאָרקומען בּיי יודען אין דער דאָזיגער צייט; נישט פּאַרהאַן קיין איינציגע זאַך, וואָלכע איז דאָרט נישט געמאָלט. אוּן וואָס דעם אופן פּוּן שרייבּען בּעטרעפט — האָט די דיכטערישע קראַפט דאָ איהרע וואונדער געוויזען נאָך מעהר ווי אין די פּריהערע ווערק.

דער אָרט פּוּן דער מעשה איז קאַבּאַנסק. וואָס מען וויל, מעג מען אויף קאַבּאַנסקער יודען זאָגען: זיי זענען עפּעס נישט אַזעלכע גרויסע בּריות, טהוּען אין דער וועלט נישט־אויף עפּעס אַזעלכע גרויסע חכמות, מ׳שטיינס־געזאָגט, זייער לעבּען, שטערכען־אָבּ די וועלט עט, אַזוי, מיט גאָרנישט, אוּן קוּמען אָבּ מיט שהי־פהי — דאָס אוּן נאָך אַזעלכעס מעג מען זאָגען. נאָר אין דעם ענין פּוּן פּרוכפּערען אוּן מעהרען זיך, קען מען צוּ זיי חלילה גאָרנישט האָבּען. זיי זענען דערין געוואָרענט, נישט ערגער פּוּן אַלע אַנדערע יודען. שונאים אַפּילוּ קענען נישט לייקענען, אַז איטליכער קאַבּאַנסקער יוד איז אַ מטופּל, אָהן עין־הרע, מיט אַסך קינדערלעך. וועגן דאָס קינד וועלט געבּוירען, פּאַלט זיינע עלטערען נישט איין צוּ טראַכטען אַפּילוּ אַ ווייליע, צוּ וואָס האָבּען אַזעלכע קבּצנים ווי זיי אַראָבּגעבּראַכט אויף דער וועלט אַ לעבּעדיג בּעשעפּעניש, אויף צרות נאָר פּאַר זיך אוּן אויך פּאַר איהם. די מאַמע האָט געטהוּן איהר זאַך, איהם געטראָגען אוּן געהאַט, פּשוט, אָהן חכמות. אויף דערויף איז זי דאָך אַ יודענע, זי זאָל קינדלען. אַפּילוּ אַ הוּהן, להבדיל, טהוּט דאָך, וואָס גאָט האָט געבּאָטען: לעגט זיך, קוואָקעט, נישט פּרעגענדיג קיין קשיות. דעם טאַטען ווידער האָט עס אויך נישט אַזוי שטאַרק אויסגעמאַכט. מילא, איז דאָ נאָך אַ נפש. אַי וואָס, ער איז אַ קבּצן, אוּן נאָך אַ צוגעקומען מויל בּעדאַרף דאָך פּי־קען? נישמעהר, גאָרנישט, לאָז קהל זאָרגען. וואַרטען אויף דרך־ארץ, בּיז מען וועט פּאַר אַ יודישער נשמה אָנגרייטען דאָ פּריהער אַלסדינג, וואָס איז נויטיג צוּם לעבּען, אוּן דערנאָך ערשט זי אָבּאַכטען אַהער צוּם גרייטען — דאָס קען אַ יוד נישט. אַ יוד, אַז ער וועט זיך נישט שטופּען מיט געוואַלד, וועט ער מענען אייביג טאַקי דאָרט וואַרטען.

עפעס נישט אַזאַ מציאה, די וועלט זאָל אָהן איהם, חלילה, זיך נישט קענען בעגעהן. האָט ער זיך אָבער שוין דורגעשטופט אוּן איז שוין דאָ מיט ביידע פיס, שטופט פֿר זיך, מיט גאָטס כּח ווייטער, ווייטער. ער שטופט זיך, קוועטשט זיך מיט אַלע קרעפטען, פּאָרענט־אַרוּם, הינטען־אַרוּם, אַלץ־איינס, דורך טהיר אָדער דורך פענסטער, שטופט אַזוי אָבּ דאָס גאַנצע לעבּען אוּן גאָרנישט. בקיצור: — איז צוגעקומען אַ ניי בעשעפֿעניש, וועט די וועלט פּאַר איהם שוין זאָרגען. אמת, די קאָבּ־צאַנסקער בעלי־בתּים זענען גרויסע אביונים, האָבּען נישט, איהר זאָלט זאָגען, אַ צעברָאכענעם גראָשען בּיי דער נשמה. אין קאָבּצאַנסק אַליין איז פּאַר זיי נישטאָ קיין שוּם פרנסה, סיידען איינער צוּם אַנדערען מיט אַ טאָרבּע אין די הייזער אַרומצוגעהן. זאָל פֿרובּען איינער מאַכען עפעס אַ געשעפֿטעל, בּאַלד טהוּט איהם טאַקי דער איבּעריגער עוֹלם נאָך, איינער בּיים אַנדערען דעם בּיסען פוּנ׳ם מויל אַרויסנעהמען — מיר נישט, דיר נישט. די גאַנצע יניקה זייערע איז פוּן דער פרעמד. קאָבּצאַנסק שיקט קיין גלוּפסק געוועהנליך אַרויס אַלערליי סאָרטען סחוֹרות: מלמדים, בעהעלפערס, מעקלערס, בטלנים, צוגעלאָפענע, אויך פּריש־צאַפּעל־דיגע אייבּעמלעך אַזעלכע, ערשט אַראָבּ פוּן קעסט, יודען אַזוינע אוּן אַזוינע, וועלכע דאָס האַרץ נאָר גלוּסט: מיט כּתבים, מיט מיחוש׳ן, זיידענע, גילדענאָדערדיגע, בעלי־תּפלות, שופר־בלאָזערס; יודענעס כּל המינים: זאָגערינס, ווייניערינס, שפּרעכערינס, אויסגעקינדעלטע, ווייבּער מיט אייער, מיט פּסח׳דיג געזונט־שמאַלץ, פעדערען־פליקערינס, נאָך אין רעכטען קינדלען. היינט אַ מיש־מאַש בחורים, דיענסטמיידלעך, מיידען מיט צוּגעדעקטע קעפּ, ווייבּלעך אַזוינע אוּן אַמען אַזוינע אָהן אַ שיעור. די דאָזיגע לעבּעדיגע סחורה גילט אין גלוּפסק משוּנה שטאַרק, האָט דאָרט אַ גרויסען אָבּגאַנג, אוּן קאָבּצאַנסק פוּן איהר זייט, וואָס אַרבּייט געשמאַק לטובת הכּלל, פאַבּריצירט אַזאַ סחורה צוּ בעגליקען די וועלט, איז זיך דערמיט זעהר מיחס. דערבּיער הייסען אַלע קאָבּצאַנסקער יודען מיוחסים. אַז מען בעגעגענט — אַ יודען, עפעס אַ ווילדען בעל־גאוה, האָט מען דעם בעסטען סימן, אַז ער מוז זיין אַ קאָבּצאַנסקער...

אָט אין אַזאַ מין שטעדטעל איז הערשעלע געבּוירען געוואָרען, בּיי זיין טאַטען דעם מלמד לייזער־יענקעל אוּן זיין מאַמען מלכה־טויבּע. זייענדיג אַ קינד, האָט ער געמיינט, ווי אַ וואָרעם זיצענדיג אין כריין,

אַז קיין בעסערס פון קאַבצאַנסק איז גאָר נישטאָ. קאַבצאַנסק אַליין טאַקי איז א י י ן שטאָדט אויף דער גאַנצער וועלט, דער פופעק איה־רער, פונקט אין רעכטען מיטען. וויייטער, אין דער זייט, איז שוין מדבר, פערלאָזטע ערטער מיט ווילדע חיות. מענשען, וואָס מענשען הייסען, אַזהה־בחרתנו־קעס, סאַמע צימעס, זענען נאָר דאָ. פאַר זיי אַליין שיינט די ליכטיגע זון בייטאָג, די לבנה און שטערען ביינאַכט און גאָט האָט מעהר נישט צו טהון, נאָר גיט זיך אָב מיט זיינע קאַבצאַנס־קער יודען. ער גיט רעגען — יודישע ציעגען זאָלען האָבען פאַשע; קאַלוזשעס וואַסער — בכדי זיי זאָלען פערשפּאָרען אָבפּרעסען דאָס שטרוי פון יודישע דעכער; ער גיט טרוקענע שעהנע פאָגאָדע — כדי די ווייבער זאָל גוט זיין צו געהן פרייטאָג אין יאַטקע, אין מאַרק אַריין, איינצוקויפען אויף שבת; ער מאַכט אַ גרויס געראַטעניש אין קאַרטאָפ־לעס, ציבעלעס און קנאָבעל — כדי יודעלעך, נעבען, זאָלען האָבען, וואָס צו עסען. הכלל, ער דרעמעלט נישט און שלאָפט נישט, דער היטער פון ישראל, ער אַרבייט מעשים, קעהרט אַ וועלט, נאָר צוליעב זיי, צוליעב זיי. דערפאַר בלאָזען איהם יודען שופר, זינגען איהם אַ מלך עליון, שפרינגען קדושה, מאַכען פון זיין כבוד וועגען אַ לאָקשען־קוגעל אויף שבת, קניידלעך און כרעמזלעך פסח און געהען אַ טענצעל צו די הקפות שמחת־תורה... נאָר איין שטאָדט, אמת איז אמת, איז איהם געווען בעקאַנט, וועלכע האָט געשוועבט פאַר איהם עפעס ווי אין דער לופטען, געשווייבעלט און געגרייבעלט מיט גאַנצע מחנות מלאכים, פליגעל־אַדיוטאַנטען און קוריערען פון גאָט ברוך־הוא צו די קינדער ישראל — דאָס איז די הייליגע שטאָדט י ר ו ש ל י ם, וואו יודען האָבען אַ פייג, אייבערטען, טייטלען, מילגרוימען, און ציעגען עסען דאָרט באָקסהאָרן. נאָר, אוי־וועה! ירושלים איז אַצינד וויסט און חרוב און אויס שטאָדט, און יודישע קינדער זענען אין גלות. וען ער האָט געוואָגט דאָס וואָרט גלות, האָט ער געמיינט דערמיט גאַווריל־אַ דעם שבת־גוי, וואָס שנייצט־אָב שבת די ליכט, נעהמט אַראָב פוי־ם טיש די מעשענע לייכטער און הייצט ביי יודען די הרובעס; אָדער טעקלע וואָס וואַשט גרעס, שוועגקט־איבער געל־גרינע וויגדעלעך פאַר יודישע קינדער און מעלקט די קיה; אָדער קאָנדראַט דער שפור, וואָס זאַר אַ גלעזעל בראָנפען פערקויפט מען איהם דעם גאַנצען קאַבצאַנס־

קער חמץ; אָדער דעם פריץ, וואָס יודען האַלטען ביי איהם אַרענדעס, דערנעהרען זיך דערפון מיט וויב און קינדער, און מוזען נעבעך פון יוצא וועגען איהם צאָהלען אַמאָל רַאַטע; אָדער, ערגער נאָך פון אַלע, מיטקאָ, דעם קליינעם שייגעצל, און זשוקעל, זיין קליין הינטעל, פאַר וועלכען נישט נאָר קליינע יונגלעך האָבען געציטערט, נאָר אויך יודען מיט בערד, בעווייבטע, גרויסע תקיפים, פלעגען פאַר איהם האָבען דאָס ניין יעהריגע און פאַר איהם פאַר אַ מייל אַנטלויפען. נאָר וען זיי פלעגען איהם וואַרפען אַ ביינדעל און זשוקעל פלעגט סלוזשען, שטעהן אויף די לאַפקעס און דרעהען מיט דעם וויידעל, פלעגען די דאָזיגע יודען וועלען אַביסעל דרייסטער, און בשעת זשוק פלעגט קנאַקען דאָס ביינדעל מיט די שאַרפע הינטישע ציהן, פלעגען זיי זיך מאַכען קוראַזש, אָנרירען איהם פון דערווייטענס מיט אַ שפּיץ פינגער, אַ גלעט צו טהון איהם ביים קעפעל, און, אַז מען איז יאָ שוין אַ שטיקעל חשוב, פלעגען זיי פרובען דערווייל טאַקי אָנצוורייצען איהם אויף אַנדערע: אַטו-נאַ, קוסי! — ווי דער שטייגער איז פון יודען תקיפים...

און עס הויבט זיך אָן אַ רייהע פון סצענקעס, איינע שענער פאַר דער צווייטער: לייזער-יענקעל'ס בעציהונג צו הערשעלען; דאָס שטרענגע געזיכט, דער שטרענגער טאָן — און די גרויסע ליעבע אין האַרץ. דאָס פאַמיליענלעבען אין די דאָזיגע קרייזען; אין האַרצען איז לייזער-יענקעל גוט צו זיין וויב, גוט ווי די וועלט, נאָר אַרויס-ווייזען עס בעשיינפערלעך האָט ער עס זיך געהאַלטען פאַר אַ אום-כבוד, „עפעס פריקרע, נישט שעהן פאַר אַ יודען. ער — איז דאָך ער, אַ מאַנספערשון, אַ יוד, און זי איז זי, פאָרט נישט מעהר, נאָך אַלע זאַכען, ווי אַ נקבה, אַ יודענע". לייזער-יענקעל און זיין וויב מלכה-טויבע אַלס מלך און מלכה אין די סדרים-נעכט — דאָס אַלעס זענען אמת'ע פערעל. די קינדער-יאָהרען הערשעלע'ס זענען וואונדערליכע קינ-דער-יאָהרען — כמעט ווי די קינדער-יאָהרען פון מענדעלע'ן אַליין, אַ קינדהייט מיט אַ לאַנגער שורה פון אַ גרויסער פאָעזיע און פון גרויסע חלומות און פון אַ גרויסער שעהנער אויסגלאַסענקייט. בכלל זענען אַ זעל-כע סצענעס פונ'ם קינדער-לעבען עפעס נייעס אין אונזער ליטעראַטור, און זיי בערושען מיט זייער שעהנקייט. אַ מייסטער-שטיק איז דאָס קאַפי-טעל, ווי הערשעלע טרעט אַריבער די שוועל פון די קינדער-יאָהרען אין

ער ווערט אַ „קליין יודעל". אַ וועלט פון פאַנטאַזיעס און חלומות וואַקסט־אויס פאַר זיינע אויגען. גאַנץ בעזונדער די וואונדער־מעשיות וועגן דעם אַלטן ר׳ שמעלקע מיט זיין ווינשפינגערעלע, אין וועלכן ס׳איז געווען אינגעקריצט דער שם המפורש — אַ שלח־מנות פון אליהו הנביא צו ר׳ שמעלקען — אַזוי אַז וואָס ר׳ שמעלקע האָט זיך געוואונשען, איז זאָפארט מקוים געוואָרען. גאַנץ קאַבצאַנסק זיצט און הונגערט, קיין פרנסה איז נישטאָ, כאָטש צעריס זיך, און עס בלייבט נישט איבער ווי נאָר אין מיטעל: צו האָפען, אַז השם־יתברך וועט זיי צושיקען אַ חינשפינגערעל — און זיי פערבערנגען אַ לעבען, צוהיצט און צופלאַקערט די גאַנצע פאַנטאַזיע, און זיי וואַרטען אויף אַ ווינשפינגערעל. און דאַן די מייסטערהאַפטע סצענע, ווי די קאַבצאַנסקער זיצען אין בית־מדרש און דערצעהלען מעשיות: וועגען גוג־ומגוג, וועגען אַרמילוס הרשע, וועגען משיח בן־יוסף און דעם שבט אפרים, וועגען דער מלחמה פון משיח בן־יוסף מיט דעם רשע אַרמילוס, וועגען די ערשטע תקיעה, וועו די טויטע שטעהען אויף תחית־המתים — דער דלות אין קאַבצאַנסק שווישטשעט — אַ שרעק, און די יודישע קינדער זיצען מיט פערלעצטע הענד און חלומ׳ען און קרעכצען און זוכען וואונדער פון הימעל; זיי וואַרטען אויף אַ מופת. און דאַן דאָס וואונדערליכע פערהעלטניש פון הערשעלען צו אַ קליין מיידעלע, אַ שכנ׳טע, בייליע — אַ מין שטילע ליעבע, וואָס נאָר זיי ביידע האָבען זי געפיהלט און קיין מענש האָט פון איהר נישט געוואוסט. ווילי מען אָבער וויסען, וי וויט די קראַפט פון אַ מייסטער גרייכט, אַ סצענע אויסצומאָלען, אַ אידילי, וועלכע מען וועט זי קיינמאָל נישט מעהר פערגעסען, וועו מען האָט זי אַ מאָל גע לייענט, מוז מען זיך בעקאַנט מאַכען מיט דער פאָלגענדער סצענע:

„אין די הייזער ברענט נישט קיין ליכט. טהיר און טויער זענען אָפען. מען עסט וועטשערע פאַר דער לבנה. נאָך דער וועטשערע שיטען זיך, ווי די מורעשקעס, ארויס פון די הייזער מאַנסביליען אָהן קאַפאָטעס, אין די איינע טלית־קטנ׳ס, וויבער צעשפיליעט, נאָר אין די אונטערשטע קליידלעך, קינדער אויסגעטהון האַלב־נאַקעט. שכנים, אַ גאַנצע קופע, לעגען זיך אויס אין דרויסען, יונג און אַלט, קינד און קייט, אַלע אינאיינעם. גילדענע פאַסען פון דער לבנה שלאָגען זיך דורך ערגעץ צווישען דעכלעך, ציהען זיך איבער קעפ, איבער פיס אין דער

קופּע מענשן, קריכן ווייטער, ווייטער, טאַנצענדיג אויף וועגד, אויף פּלויטן, אוּן וויזן־אַן דאָ אַ קאַץ, וואָס דראַפּעט זיך, נישטערט אויף אַ דאַך, דאָרט קיה אויסגעשטרעקט אויף דער גאַס, מעלה־גרה׳ן, אונטער־שמייסענדיג זיך פּאַמעליך מיט די ווייַדלעך, אוּן קייכן, זיפּצען מיט אַ כריפּ, עפּעס ווי פּוג׳ם בויך, די ערשטע עטלעכע מינוט איז איטלעכער בעשעפּטיגט מיט זיך, מען געהנעצט, שלוקערצט, מען טרייבט פּלייה אוּן מען קראַצט זיך. ווייבער הויבען דערווייל אָן דעם שמועס ויפגען דער היינטיגער וועטשערע, איטלעכע מיט איהרס: בייַ דער זעלבן די שטשיפּ־קעס בעׂטעמ׳ט געווען אַזוי, אַז דער מלכות האָט עס געמעגט עסען, בייַ יענער איז דער אַרבעס צעקאָכט געוואָרען אַזוי ווייך, ווי מאַרך, אַז מען האָט געלעקט די פינגער. איינע דערצעלט דאָס גרויסע גליק, וואָס זי האָט געטראָפּען: פּאַר אַ גראָשען האָט זי געהאַנדעלט אין מאַרק אַ מציאָה — אַ רעטיך, גרויס ווי דער קאָפּ, פּוּן וועלכען מען האָט גענוג געגעסען אין דער פריה, אויך אַצינד אויף דער נאַכט, אוּן ס׳איז נאָך איבערגעבליבען אַ היבשער שטיק אויף מאָרגען, מען זאָל לעבען אוּן געזונד זיין! אַלע רעדען הויך אויף אַלערלייַ דינג, קוויטשעדיגע קולות, די מאַנען ברומען לעת־עתה אונטער, מישען זיך אַריין נאָר ווי פּוּן יוצא וועגען, גלאַט אַזוי מיט אַ וואָרט. זיי לעגען זיך דערנאָך מיט דעם בויך אַרויף, אוּן, פערקוקענדיג זיך אויף דעם אויסגעשטערענטען בלויען הימעל, נעהמט מען זיך געשמאַק שמועסען, וואָס טהוט זיך אַזוינס דאָרט אויבען. די לבנה ווייזט זיך אויפּן אָרט, וואו דער עולם ליעגט; מען קוקט אין איהר אָן די ליכטיגע צורה פּוּן יהושע אוּן איטלעכער מאַכט: אוי, אַ נאָז מיט אויגען!... איציק אוּן בערעל, וואָס האַלטען זיך פּאַר שטיקלעך שטערענזעהער, חקרנים, טייטלען מיט פינגער אויף דעם „אַלף־בית״ פּוּן די שטערען אוּן האַמפּערען זיך וועגען דעם „תיו״ אוּן „חית״. דער איבעריגער עולם טהוט צולעב זיי ביידע. איטלעכען פּוּן די צוויי חקרנים, וואָס טייטלט איהם מיט אַ פינגער, גיט מען געריכט, שווערענדיג זיך: יאָ, אמת טאַקע, איך זעה, זעה, ווי איך בין אַ יוד! — אַי, אַי! — צושרייט זיך שטאַרק פערוואונדערט אַ יוד — עפּעס אַזוי פיעל שטערען דאָרט, דאָרט אין די גענעלעקטע, וויסלעכע פּאַסען, אָנגעזעצט ווי מאָהן! אַזוי פיעל רעגדלעך ווינש איך מיר צו האָבען... — געהט שוין, געהט! — מאַכט דער אַנדערער —

איך לאָז פאַר וועלוועלער, פאַר איטליכעס שטערענדעל אַ קאָפיקע. —
עס געפינען זיך בעלנים אויף נאָך וועלוועלער, צוויי, פינף, צעהן פאַר
אַ גראָשען. אוּן בשעת יודען טאָרגעווען זיך דאָ אַזוי, רעכענען, צעהלען,
לאָזען אַראָב די מקחים אוּן וואַרפען דעם קורס פוּן די שטערען, זיצט
דאָרט אין דער זייט איינער עפּעס אַ לץ, דרש׳ענט אוּן זאָגט גלייכע
ווערטלעך. די ווייבער אַרוּם איהם שרייען קלאָמפּערשט: „פּע, גענוג!״
פּערשטעקענדיג זיך די אויערען, הערען זיך אָבער זעהר גוט צו אוּן
קייכען פאַר געלעכטער... קינדער זיצען אויך נישט לעדיג, קיצלען
זיך, דערלאַנגען איינער דעם אַנדערען אַ קלאַפּ, אַ שנעל אין דער נאָז
הינטען אַרוּם. דער פוּן דער נאָז טהוט אַ קוויטש, יענער פוּנים שנעל
מאַכט זיך צוּם תּם, נעבעך גאָר אַ צדיק אין פּעלץ, אוּן בייזערט זיך
קלאָמפּערשט: שאַ, שאַ! — מאַמעס שלטען די קינדער: בענומען זאָ־
לען זיי, הלואי, ווערען, אוּן זענען זיי אגב טאַקי מכבד מיט אַ קניפּ.
די טאַטעס וואַרפען אַוועק די טאָרגעס אוּן פאַלען פלוּיצים פוּנים הימעל
אַראָב אויף דער ערד. דעם האָט אַ זשוּק זיך אַריינגעפלאָנטערט אין
בּאָרד, יענעם — אין די פּאות, דעם דריטען קריכט עפּעס אוּנטער׳ן
העמד דאָרט אויפ׳ן רוקען. אַ רויטע קוה, אַ פּרעסערין, פוּן וועלכער עס
האָט זיך אָבגעטהוּן דער שלאָף, פערקריכט, ביי שטשיפּען גראָז, אין
דער זייט גאַס ביז צוּ דער גאַנצער עדה יודען, דרעהט זיך צוּ זיי
אויס מיט דעם הינטען, מחילה, אוּן פיהרט זיך עפּעס אויף, פּע, נישט
מיט דרך־ארץ. אַלע זידלען זי מיאוס אָב, טרייבען זי אוּן שרייען:
היידאַ! אין איין קול. זי דרעהט זיך געשווינד אויס פוּן יודישע הענד
אוּן לויפט אַהין אין איהר רוה אַריין. דערפוּן שפּינט זיך עפּעס אַ
לאַנגער שמועס: וועמענס קוה איז דאָס? וויפּיעל מילך גיט די קוה?
וויפּיעל איז די קוה ווערט? „שאַ, וויפּיעל, מיינט איהר, יודען״, טהוט
פלוּיצים איינער אַ פּרעג, „זאָל ווערט זיין די גאַנצע קאַבצאַנסקער טשע־
רעדע, שוין מיט די ציעגען אינאיינעם?״. איינער שאַצט עס אַזוי פיעל,
דער אַנדערער — אַזוי פיעל, דער דריטער וויגשט זיך דאָס צוּ האָבען,
וויפּיעל עס איז ווערט מעהר. איטליכען בעזונדער כאַפּט־אָן אַ וויגש־
ניש, אוּן מען וויגשט, וויגשט, ביז די צונג ווערט מיעד רעדענדיג אוּן מען
הערט פוּן דערווייטענס, ווי איינער כראָפּעט שוין אָהן עין־הרע געשמאַק. די
מאַנען טרייבען די ווייבער: קוּמט שלאָפען! די ווייבער מיט זייער חן קוועט־

קלעזן זיך קלאַמפּערשט: עס גלוסט זיך זיי גאָרנישט געהן אין בעט אַריין אוּן זיי וואָלטען די גאַנצע נאַכט גערן דאָ אין דרויסען געשלאָ־פען. אַ יונג פּאָר־פּאָלק געהט אַוועק באַלד טאַקי, די איבעריגע מאַכען שהיות, דינגען זיך, ביז פּוּן ערגעץ אַ ווינקעלע שפּרינגט אַרויס פּלוצים אַ צייגע, וועלכע אַ פּאָר וויסע־חברה׳ניקעס האָבען איבערגעשראָקען, אוּנטער׳גנב׳ענענדיג זיך שטילערהייט צוּ איהר אויף דער פּריזבע דאָרט; זיי נאָך איהר, אוּן זי אין גרויס איילענישׂ, יאָגענישׂ, פּוּן אַריין צוּוי־שען די קופּע יודען. עס ווערט אַ מהומה, אַ קאַכענישׂ, מען גיט זיך אַ הויב אויף גיך, אוּן בטלנ׳דיג חלומות, צעלויפט מען זיך געשווינד, איינער נאָך דעם אַנדערען, נישט זאָגענדיג אפילוּ „אַ גוטע נאַכט!" —״

דאָס איז איינע פּוּן די מייסטערהאַפטסטע סצענעס, וועלכע אַברא־מאָוויטש האָט אוּנז געמאַלט.

אין דער דאָזיגער ערצעהלונג פּאַסט־אָן אוּן מאָלט אוּנז אַברא־מאָוויטש אויך די יודישע נ ש מ ה, דעם שווער־פּוּנקט פּוּן דעם יודענס גייסטיגען לעבען. וועהרענד ער האָט אין די בּיז־איצטיגע ערצעהלונגען געזעהן נאָר דעם דלות אוּן ווי וויים דער דאָזיגער דלות האָט פּערקרימט דעם יודענס גוף, האָט ער דאָ אַריינגעבליקט אין די טיעפע־נישען פּוּנ׳ם יודענס נשמה אוּן האָט דערבליקט די ליכטיגקייט פּוּן איהר. דער יוד מיט זיין תּוֹרה, דער יוד מיט זיין תּפלה, דער יוד מיט זיינע בענקענישען, דער יוד מיט זיין זינגען, וועהרענד ער זינגט זיך אוּן דערקלערט זיך אַליין דעם פּירוש־המלות פּוּן „הבן יקיר לי אפרים. אַ טייער זוהנדעל איז מיר אפרים לעב, אם ילד שעשועים, אַ קינד אַ טרייסט, כי מדי דברי בו, וועגן איך רעד פּוּן איהם, זכור אזכרנו עוד, קומט ער מיר אויפ׳ן זינען אַלץ מעהר, על כן המו מעי לו, דאָס האַרץ גיעהט מיר אויס נאָך איהם, רחם ארחמנו נאום ה׳, אַ גאָט׳ס רחמנות, נעבעך, אויף איהם״, דער יוד אין סליחות־צייט אוּן דער יוד אין די ימים־נוֹראים — דאָס אַלץ האָט אַרויסגעריסען ביים קינסטלער פּוּן האַרצען טענער, וואָס לאָזען אוּנז דערציטערט ווערען, הערענדיג זיי.

אוּן בילדער יאָגען בילדער, אוּן איינס שענער פּאַר׳ן אַנדערען.

הערשעלע פּאָהרט מיט׳ן פּאָטער, וועלכער דאַוונט אין גלוּפּסק מוספים די ימים־נוֹראים, אַהין קיין גלוּפּסק. הערשעלע בלייבט דאָרט

לערנען אין בית־מדרש, און דער פאָטער פאָהרט צוריק אַהיים קיין קאַבאַנסק. הערשעלע ווערט אַ יתום, און ער לערנט און לערנט אין די גאַנצע שטאָדט האָט איהם לייב. „רבונו של עולם! וואָס לייגט אַזוינס אין דיין האַרטער באַנק אין בית־מדרש, אַז דער, וואָס נעכטיגט אויף איהר איבער אַ נאַכט מיט דעם קולאַק צו־קאָפענס, שטעהט דעם אַנדערען טאָג אויף עפעס גאָר אַנ'אַנדער מענש, ווי ניי געבוירען? שוין יעקב אָבינו, אַז ער האָט אין וועג דענסמאָל, ביי זיין אוועקלאָזען זען זיך פון דער היים, אונטערגענעכטיגט אין „יענעם אָרט" אויף אַ האַרט געלעגער, צושפּאַנענדיג דעם קאָפּ אויף אַ שטיין — האָט באַלד ביים אויפשטעהן אין דער פריה געשפירט: אין זה, נישט אַנדערש, כּי־אם בית־אלהים, דאָס איז אַ בית־מדרש, וזה שער השמים, און דאָ איז אַ טויער צום הימעל! לייגענדיג אויפ'ן האַרטען געלעגער גאָר אין דעם ערשטען בית־מדרש, נאָך אָהן וועגד, אָהן אַ דאַך און אָהן אַ'אונטער־אויוון, האָט ער שוין דערזעהן — פייערדיגע מלאכים, וואָס האָבען איהם אין די אויגען זיך געדרעהט אַרויף און אַראָפּ, עפעס אויף אַ הויך לייטערעל פון דער ערד ביז העט־העט אין הימעל אַריין"... אַזוי זאָגט אַבראַמאָוויטש שירה לפּבוד דעם אַלטען בית־מדרש...

און דאַן: „עס ציהט זיך גאָט'ס גרויסע וועלט אין דער לענג, אין דער ברייט, אָהן אַ סוף און אָהן אַנ'ענק. אין דער מיט וועלט, אויף דער קיילעכדיגער ערד, איז דאָ אַ קליין פּלעקעלע, ווי אַ פּליעג האָט איבערגעלאָזט — דאָס איז גלוּפּסק. אין דעם דאָזיגען פּלעקעלע איז דאָ אַ פינטעלע — אַ קלייזעל. אין דעם פינטעלע איז דאָ נאָך אַ ברעקעל פינטעלע — אַ באַנק. און אין דעם ברעקעל פינטעלע לייגט נאָך אַ פּיצענקעלע פינטעלע — אַ מין בעשעפּעניש אַזוינס, וואָס הייסט הערשעלע" — און פון הערשעלעס נשמה געהען אַרויס פּעדימלעך, און ציהען זיך, ציהען זיך, העט־העט, אַזש קיין קאַבאַנסק, און די נשמה קלעטערט, קאַראַבקעט זיך אַהין, אַהין — אַהיים, עס סוד'עט זיך אַ האַרץ מיט אַ האַרץ, שושקעט זיך אַ נשמה מיט אַ נשמה, גיסען זיך אין־נער פאַר דער אַנדערער אויס און שמועסען זיך איבער שטיל אָהן וועדטער...

און נאָך אַ סצענע: ביי אַנ'אָרימאַן, אַ טאַנדעטניק, אין דער היים. די מאַמע מיט די טעכטערלעך זענען ביי דער הויז־אַרבייט, וועו דער מאַן איז אינדערהיים נישטאָ, און די מיידלעך העלפען

דער אָרימער מאַמע אין דער אָרימער ווירטשאַפט אוּן מאַכען דעם שרעקלי־כען דלות אַביסעל וועניגער שרעקלעך. אַ גרויסער העלפער ליכט־שיין ברעכט זיך אַריין אין דעם דאָזיגען אָרימען הויז. אַהערליכע אידיליע, ווי די דאָזיגע, לייענט מען זעלטען.

הערשעלע אָבער ענטוויקעלט זיך דערווייל מעהר אוּן מעהר אוּן ווערט אַ הערשעל. אַ הערליכער מענש וואַקסט אויס. ער פאָהרט קיין אויס־לאַנד אוּן ווערט אַ געלערנטער. קוּמענדיג צוריק אַהיים, פאָהרט ער אויך אין זיין געבוּרט־שטאָדט. נאַטירליך קוּמט ער דאָרט אָן נאָך אַ פּאָגראָם — אַ פּאָגראָם אין קאַבצאַנסק, ווייל די קאַבצאַנסקער עקספלו־אַטירען דאָס לאַנד!...

אין דער דאָזיגער ערצעהלונג האָט אַבראַמאָוויטש אַרומגענומען נישט נאָר דאָס גאַנצע יודישע לעבען פוּן עק ביז עק מיט אַלעם, וואָס טהוט זיך אָב דערין אין לויף פוּן 24 שעה, בייטאָג אוּן ביינאַכט, אין דערוואָכען אוּן שבת אוּן יום־טוֹב, נאָר ער איז אויך געוואָרען דער מאָלער פוּן טיפּען, — אַ גאַנצע מחנה פוּן אָריגינעלע, מערקווירדיגע מענשען. פיגורען ווי רייזע די בעל־אַכסניא׳טע, טריינע־סאָסיע די קע־כין, דער אַלטער ר׳ אַברהם מיט׳ן „זוֹהר״ אוּן מיט דער לירישער נשמה, דער יונגעל משה׳לע, שמואל׳יק דער טאַנדעטניק — הויפּטזעכלעך ווי ער ברענגט־צו דעם שבת־קוֹדש אינדערהיים בקדושה ובטהרה — שניאור־וואָלף דער כאַפּער, ר׳ רפאל לובלינסקי דער משכיל׳דיגער סוֹחר — אַ מין למד־ו״ו׳ניק פוּן די בעהאַלטענע משפּילים — ר׳ אשר דער מעקלער מיט זיין מין רעדען אוּן זיין גאַנג אוּן זיין פרנסה, לייבצי דער רויטער, וועלכער באָרגט געלד אויף פּראָצענט, ער אוּן זיין ווייב אוּן זיין איידעם אוּן זיין שהנע טאָכטער, וועלכע ווערט אַ געלערנטע, האָדעל די מעקלערין פוּן די לעבעדיגע סחוֹרה, מענדי, וועלכער איז אַ מין „אַלפאָנס״, לוי־בחור מיט׳ן גוטען הייזעל, זיין ווייב שיינצע די „מוהמע״, „די טערקין״ אוּן די „פירשטין״ אוּן מאַל־וינקע אוּן די איבעריגע מיידלעך אין איהר הויז, רחלין דער אַקציזניק אוּן ריבקין דער סטודענט אוּן מיכאל סאַפּיר דער פּאָדריאַדטשיק — דאָס זענען אַלץ טיפּען, אַ גאַנצע מחנה פוּן אָריגינעלע, מערקווירדיגע מענשען.

נאָך מעכטיגער אָבער ווייזט זיך אַבראַמאָוויטש אין זיין לעצטער ער־

צעהלונג, אין „שלמה ר׳ חיים׳ס״—„אַ בילד פון יודישען לעבען אין דער ליטע״ אַלעס, וואָס מיר געפינען אין די פריהערדיגע דריי ערצעהלונגען בעזונדער, געפינען מיר אין דער דאָזיגער איינער ערצעהלונג צוזאַמען: די שארפע, בייסענדע סאַטירע געגען די שרעקליכע הויהלקייט אינ׳ם לע־בען פון אַנ׳עדה פון אומגליקליכע; דאָס גרויסע, הייסע רחמנות אויף דעם אונעמדליכען אומגליק פון אַ גאַנץ פאָלק; דער ריינער לירישער טאָן, וועלכער צוגיסט זיך ווי אַ פיעדעל און לאָזט דערציטערען אַלע פעדעם פונ׳ם האַרץ, און יענע וווייכקייט אוּן זיסקייט, וועלכע בערושען דורך זייער עכט־קייט; די נאַטור־שילדערונגען אין זייער אונענדליכער פראַכט; די פערשי־דענסטע טיפען, אַלטגליכע אוּן אוסנאַהמליכע, מיט זייער חיצוניות אוּן זייער פנימיות — נאָר איז דאָס בילד פונ׳ם „דלות״, ווי מיר קענען עס פון „פישקע דעם קרומען״, געווארען דאָ אַ סך בולט׳ער, אוּן דער שפאָס, וועלכער שניידט אומ׳ברחמנות אויף רעכטס אוּן אויף לינקס אין „מסעות בנימין השלישי״, איז דאָ געווארען אַ סך שארפער, אוּן דאָס גרויסע מיטליד מיט דער יודישער נשמה אוּן מיט דעם עלענד אוּן אומגליק פון אַ גאַנץ פאָלק האָט דאָ געפונען זיין אויסדרוק טויזענד מאָל שארפער ווי אין „ווינשפינגערעל״. דאָס איז דאָס בוך איבער אַלע ביכער, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט אונז געשריבען.

די ערצעהלונג האָט פאָרם פון אַנ׳אויטאָביאָגראַפיע. די מענשן, וועלכע קומען דאָרט פאָר, דערקענט מען זאָפארט, אַז זיי זענען לויט לעבעדיגע מוסטערען: ר׳ חיים דער טאַטע פונ׳ם קליינעם שלמה אוּן שרה זיין מאַמע אוּן ליפא דער מלמד. אַ פאַרטרעפליך געצייכענטע פיגור איז די פיגור פון יאַכנע־סאָסיע אָדער „לייבציכע״, אַ יודענע אַ מיס־טערין אויף וואונדערליכע מעשיות צו דערצעהלען, אוּן אַזוי אויך פראַ־דעל דאָס קליינע מיידעלע (זעהר עהנליך צו דער הערליכער בייל׳ע אין „ווינשפינגערעל״). אָדער די פיגור פון אייזיק חקרן, אוּן זיין אייי־ביגע מחלוקה מיט דעם צווייטען חקרן, מיט לייזקע, אוּן ר׳ נחום רוי־זעווער מיט זיין נסיעה קיין ארץ־ישראל, אוּן הערצעל קיילע׳ס דער סטאָליאַר, אין וועלכען עס לעבט אַ קינסטלער־נשמה, וואָס רייסט זיך תמיד אַרויס צום ליכט, אוּן נאָך אוּן נאָך — לויטער מערקווירדיגע פיגורען. דער גאַנצער שאַץ פון מענשען, וועלכע די יודען־גאַס האָט אַרויסגערופען, איז דאָ אויפגעצעהלט.

און בילדער — איך מוז איינס פון זיי דאָ ברענגען. דער איינ־דרוק פונ׳ם דערלעבטען מוז זיין געווען זעהר שטאַרק אין דער נשמה פונ׳ם קליינעם אַבראַמאָוויטש אַלס קינד, אַז נאָך אין די שפעטסטע יאָהרען און נאָכדעם ווי ער האָט שוין דאָסזעלבע אין אַנ׳אַנדער אָרט אַמאָל געזייכענט, האָט ער זיך געפיהלט געצוואונגען, עס נאָך אַ מאָל צו דערצעהלען:

„נאָך דעם ערשטען משמר אַרום האַלבע נאַכט, אַזוי שטעהט געשריבען, ווייעהעט אַ צפון־ווינטעלע און די וואַכען פון די מלאָכים בייטען זיך דאָרט אין הימעל. עס גיס, אָט דאָס ווינטעלע, דעם מלאך גבריאל אַ ריהר, און ער שרייט אויבען זעקס קולות אויס, לייענט דערנאָך פון אַ בוך אַרויס די מענשענס אלע מעשים, וואָס ווערען אָפגעטהון בייטאָג. פון איהם דאָרט גיט עס אַ טאָרע אונטער די פליעגעל דעם האָהן דא — ער כאַפט זיך אויף און קרעהט הויך אויף אַ קול. אי אויבען אי אונטען ווערט אַ געטומל: דער האָהן קרעהט אויף דער ערד און גבריאל אויפ׳ן הימעל. דענסמאָל לאָזט זיך גאָט פון דרייהונדערט נייניציג הימלען אַראָב אין גן־עדן אַריין. כיתות מלאכים לויפען פאָראויס און זאָגען שירה: „עפענט, טויערען, בריייט זיך אויף — עפענט הויך זיך ביז אַרויף — אָ, איהר אייביג פעסטע טהירען — קומען לאָז דאָ גאָט שפאַצירען!“ — עס זינגען אויך די בוימער אין גן־עדן, גיבען פון זיך אַרויס זיסע, שמעקעדיגע ריחות פון בשמים. אָט איז ער שוין אַריין, גאָט דער מלך, מיט זיין כבוד אַליין — שאַ! מלאכים אויף זייערע צרטער שטעהען מיט גרויס דרך־ארץ און שווייגען. פול מיט רחמנות קוקט ער אויף די הייליגע נשמות פון די צדיקים און קדושים דאָרט, קוקט און שאָקעלט מיט דעם קאָפ פלוצים לאָזט ער אַרויס אַ געשריי, אַ ברומען, ווי אַ לייב; דאָס ווייענט ער, קלאָגט אויפ׳ן חורבן בית־המקדש, אויף ירושלים, די וויסטע שטאָדט, אויף ציון, די ביטערע אלמנה, אויף די קינדער ישראל זיינע, וואָס אין גלות — און צוויי הייסע טראָפענס טרעהרען פאַלען איהם אויס די אויגען גלייך אין דעם גרויסען ים אַריין... אַזוי וויינט גאָט דריי מאָל אַלע נאַכט אין זיינע הימלען. גוטע־פרומע יודישע קינדער לאָזט עס נישט אייניליעגען; זיי שטעהען־אויף ביינאַכט פון די געלעגערס, ריכטען־אָב חצות, וויינען זיך אויס פאַר דעם זיסען באַרמהערצדיגען פאָטער אין

הימעל — אוך וואָס יודישע האַרץ פיהלט עפעס דענסמאָל אַ מין בעזונ־
דערען טעם, זיס־ביטער אוך זויער אינאיינעם... שלמה׳לע געהט פאַרטאָג
איבער דער גאַס, דאָס שטעדטעל שלאָפט. לבנה אוך שטערען שטעהען
אין הימעל אויף דער וואַך. עס דוכט זיך איהם, דאָרט, אויבען, טהוט
זיך עס אַצינד עפעס גאָר אַ שרעק. טהוט פוך ערגעץ אַ בלאָז, דאַכט
זיך איהם, יענס צפון־ווינטעלע, דאָס גוטע ווינטעלע, וואָס וועיהעט אוב־
טער די פליעגעל פון מלאכים, וואָס האָט אַמאָל אויך געבלאָזען אויף
דוד המלך׳ס פידעלע, איהם צו־קאָפענס ביינאַכט אויפ׳ן געלעגער, אוך
עס האָט זיך געשפיעלט זיסע, געטליכע ליעדער. זשוזשען ערגעץ בוי־
מער אין אַ גאָרטען — דאָס זשוזשען דאָרט די בוימער אין גן־עדן.
קרעהט ערגעץ אַ האָהן — דאָס זאָגט ער שירה. אוך זענען איהם
די האָר, דאָס פנים, פייכט פון טוי־טראָפען — דאָס זענען גאָט׳ס
טרעהרען, דאָס ווייניט ער, יאָמערט אויף זיינע פערוואָגעלטע קינ־
דער. עס שלאָפט נישט, עס דרעמעלט נישט דער היטער פון
ישראל!... עס צושפיעלט זיך שלמה׳לען די געבליטען, זיין כח־
הדמיון איז פלאַם־פייער, דאָס האַרץ צוגעהט איהם שיער פאַר
גרויסע געפיהלען — אוך ער נעהמט זיך לערנען מיט חשק, געשמאַק
אויף אַ ניגון"...

עס איז דער גרויסער טרוימער אין דער יודען־גאַס, דאָס יודישע
קינד, וואָס איז געבוירען צו זיין אַ דיכטער אוך ווייס עס אַליין נישט.

אוך געהט מען דאַן אַוועק פון דעם דאָזיגען מייסטערהאַפטען
ווערק צו די קלענערע ערצעהלונגען אַבראַמאָוויטש׳עס, וועלען מיר זיך
נישט וואוגדערען, וואָס די טיפען אוך די סצענקעס דאָרט זענען אַרום
אוך ארום דיזעלביגע, וועלכע מיר האָבען שוין טיילווייז געהאַט אין
דער גרויסער ערצעהלונג. די קלענערע זענען פאַר אוגז נאָר אַ מין
„תיקון ליל שבועות" — אוך מיר וואוגדערען זיך נאָר אויף די געשיכט־
ליכקייט פונ׳ם דאָזיגען מייסטער, ווי ער האָט געקענט אַזוי פיעל גע־
שטאַלטען אוך בילדער צונויפדרענגען אין אַזאַ ווינציגער פאָרם.

אוך הויפטזעכליך מוז מען בעוואוגדערען די איינפאַכקייט פון דער
מעשה אוך פון דער טעמע בייי מענדעלע׳ן. מענדעלע אַליין פרובט
אוגז צו געבען די ערקלערונג דערפון: — „באמת טאַקי, וואָס האָט
מען צו דערצעהלען פון אוגזער לעבען אין מיינע צייטען? איבער־

רַאשט די וועלט מיט גרויסע וואונדערלעכע זאַכען האָבען מיר נישט; קיין גראַפען, פריצים אוּן גענעראַלען אוּן גרויסע שיסערס זענען מיר נישט געווען; קיין ראָמאַנען מיט „יפהפיות" האָבען מיר נישט געשפּעלט. שלאָגען זיך אויף דוּעלען וויי די בעק, אָדער זיין ווי עדות, צוּקוקען, ווי צוויי פערגיסען זיך דאָס בלוט, האָבען מיר נישט געפרוּבט, אוּן טאַנצען קאַדריליען מיט נקבות אויף בעלער האָבען מיר נישט געקענט, אוּן אויף געיעג אין פעלדער אוּן וועלדער, צוּ כאַפען בערען, זענען מיר נישט געגאַנגען. גערייזט אויף אייגענע שיפען איבער ים׳ען, אויפצוּדעקען נייע אינזלען, האָבען מיר נישט. מיט טענצערינס אוּן אַקטריסעס האָבען מיר קיין געשעפטען נישט געהאַט, אוּן איבער פּרימאַדאָנעס אוּן אָנטהוּן זיך די גרויסע פערגעניגענס האָבען מיר זיך נישט אויסגעבראַכט. בקיצור, אָט די אַלע צימעלעך צום ספּור־המעשה, ער זאָל זיין געשמאַק אוּן נעהמען דעם עולם — אָט דאָס אַלסדינג איז נישטאָ בייַ אונז. אוּן אָנשטאָט דעם האָבען מיר אַ מלמד מיט אַ חדר, מיט אַ בעהעלפער, שדכנים, חתנים, כּלות מיט ווייבער, קיינוואַרג, חלוצות אוּן עגונות, אַלמנות אוּן יתומים, נשרפים, געפאַלענע אוּן אָבּגעקוּמענע, אַלע סאָרטען אָרימע לייט, אַרומגעהענדיגע איבער די הייזער ערב־שבת, ערב־יום־טוב, ראש־חודש אוּן גלאַט אַזוי זיך מאָנטאָג אוּן דאָנערשטאָג, בטלנים, גבאים, מקבלים אוּן צדקה־פּושקע, אַלע מיני פּורענויות, דלות, קבצנות אוּן אַלערלייַ מיני משונה׳דיגע פרנסות — אָט דאָס איז אונזער לעבען, אַז אָך אוּן וועה איז צו אונז! אַ לעבען, מ׳שטיינס־געזאָגט, אָהן נחת, אָהן אַ רוהיג געמיט... אַ פינסטערס, אָהן אַ שיין, אָהן אַ שטראַהל־לייכט, אַ לעבען, וואָס האָט אַ טעם וויי אַ געקאָכטס אָהן פּעפער אוּן אָהן זאַלץ — — — אָבער דערפאַר האָט עס אין זיך אַ מין יוּדישען טעם, וואָס ס׳איז נישטאָ זיין גלייכען. ס׳איז דאָ אַ מין קעז, וואָס ער איז מיט וועראַם, אוּן די מבינים, וואָס פערשטעהען זיך אויף דער אכילה, צאָהלען דערפאַר אין טאָג אַריין אוּן עסען דאָס מיט אַ מאָדנעם אַפּעטיט. אָט די ביטערקייט, וואָס איז אין אונזער לעבען, אָט דאָס איז טאַקי די גאַנצע חשיבות זיינע —". אָ, די דאָזיגע ביטערקייט, וואָס איז אין אונזער לעבען!

אוּן ווידער זאָגט אונז מענדעלע: „עס איז נישטאָ קיין אייניציגער פון אונזערע לייט, וועלכער זאָל נישט האָבען אַ שטיקעל שייכות, מעהר

אָדער וועניגער, צו גלוּפסק, אוּן עס זאָל נישט שטעקן וועניגסטענס אַ הונדערטסטעל אָדער אַ טויזנדסטעל פּוּן איהרע אייגענאַפּטן אין איהם".

* * *

פּאַר פינף אוּן צוואַנציג יאָהר בערך, וועט מען האָט אָנגעהויבּען צו איבערזעצען מענדעלע מוכר־ספרים׳ס ווערק אין אַנדערע שפּראַכען אוּן איינער פּוּן די פּוילישע שריפּטשטעלער האָט עקסטרַא זיך אויסגעלערנט יודיש, כּדי ער זאָל קענען איבערזעצען אויף פּויליש דעם „מסעות בנימין השלישי" אוּן „די קליאַטשע", האָבען די פּוילישע שריפּטשטעלער געהאַט איינגעלאַדען אַבראַמאָוויטשען, ער זאָל קוּמען צו זיי, כּדי איהם אָבצוגעבען כּבוֹד, אוּן וועט ער איז געקוּמען, האָבען זיי איהם געמאַכט אַ באַנקעט אוּן האָבען רעדען געהאַלטען, גרויסע, פּייערדיגע רעדען, אוּן האָבען איהם אינ׳ם הימל געהויבּען, אוּן די פּוילישע צייטונגען האָבען אַרטיקלען וועגען איהם געשריבּען, גרויסע, פּייערדיגע אַרטיקלען, אוּן האָבען איהם זיין כּבוֹד אָבגעגעבּען — פּוּן יודען אָבער איז דענסמאָל נישט געווען קיין אינציגער מענש, וואָס זאָל האָבען פערשטאַנען, ווי גרויס דער דאָזיגער שריפּטשטעלער איז, אוּן עס האָט זיך קיינער נישט געמישט אין די דאָזיגע שמחה. זינט דענסמאָל זענען צוואָנציג פינף אוּן צוואַנציג יאָהר אוּן אַבראַמאָוויטש איז ווידער געקוּמען צו פאָהרען אין דיזעלבּיגע מקוֹמוֹת — אוּן ווי זענען די צייטען אַנדערש געוואָרען! דאָס פאָלק האָט פלוצלינג אָנגעהויבּען צו פערשטיהען, ווער אוּן וואָס מענדעלע איז איהם.

זיין רייזע איז געווען, אין גאַנצען זין פּוּנ׳ם דאָזיגען וואָרט, אַ טריאומף־רייזע פּוּן אַ העלד, וועלכער קוּמט צוריק פּוּן דער מלחמה. דאָס טריאומף־טויער האָט געגרייכט פּוּן ווילנאָ ביז ביאַליסטאָק, פּוּן ביאַליסטאָק ביז וואַרשא אוּן פּוּן וואַרשא ביז לאָדז. צו אַזאַ נסיעה האָט נישט זוכה געווען נאָך קיין שוּם שרייבער, אוּן נישט נאָר אַ יודישער. ס׳איז געווען די רייזע פּוּן אַ פּירשט. טויזענדער מענשען האָבען געוואָרט ביי יעדער סטאַציע, טויזענדער מענשען האָבען זיך געדרענגט אוּן געשטופּט נעהנטער צו איהם אוּן זענען גליקליך געווען, וועז

ס׳איז זיי געלונגען אַ מינוט איהם די האַנד צו דריקען אָדער אויך נאָר אַ קוק צו געבען איהם אין פנים אַריין.

און איך געדענק: אין לאָדז זענען געשטאַנען צוהנטויזענדער מענשען פערזאַמעלט אויף דער גאַס און האָבען געוואַרט פאַר׳ן האָטעל, וואו אַבראַמאָוויטש האָט געוואוינט. דאַמען זענען געשטאַנען אין זייערע העלע קלייַדער מיט בלומען אין די הענד. פון מינוט צו מינוט האָט זיך געהערט דאָס שרייַען: „עס לעבע מענדעלע! עס לעבע דער זיידע!" און וועג דער שריפטשטעלער האָט זיך געוויזען אויף אַ מינוט בייַם פענסטער אָדער אויפֿן באַלקאָן, איז דאָס שרייַען געווען כּמעט אָהן אַ סוף. שטונדען-לאַנג האָט נישט מענדעלע און נישט זיינע מענשען, וועלכע זענען מיט-געווען מיט איהם אינ׳ם האָטעל, געקענט אַרויס אויף דער גאַס. ס׳איז פראָסט געווען לעבענס-געפערלעך. מיר האָבען פערשידענע מיטלעען געזוכט און מיר האָבען זיך, ווי עס איז, דורכגעשלאָגען און מיר זענען אַריין אין אַ וואָגען. פלוצלינג אָבער האָבען זיי איהם דערקענט — און וואָס איך האָב דענסמאָל געזעהן, וועל איך נישט מעהר אַזוי גיך זעהן. צוזאַמען מיט איהם בין איך געזעסען אינ׳ם וואָגען, און טויזענדער מענשען זענען געווען אַרום אונז, און זיי האָבען געפרובט, דעם וואָגען, צוזאַמען מיט׳ן אַלטען, אויפצוהויבען. ענדלעך האָבען זיי איהם געהויבען — און אַ שרייַען: „עס לעבע מענדעלע! עס לעבע דער זיידע!" האָט זיך אַרויסגעריסען פלוצלינג פון טויזענדער קעהלען. און ווי זיי האָבען איהם געהויבען — האָב איך געפיהלט, אַז איך בין מיט איהם מיטגעהויבען געוואָרען.

ד״ר י. ל. מאַצענעלסאָן

פון פעטערבורג קומט מיר אָן די נאַכריכט, אַז די פריינד פון יודישער ליטעראַטור און יודישער וויסנשאַפט האָבען דאָרט מיט עטלעכע טעג צוריק געפייערט דעם יובילצאום פון ד״ר יהודה ליב קאַצענעלסאָנ׳ס 35-יעהריגער ליטעראַרישער טעטיגקייט. אין אַ גאַנצער רייה פון שהנע רעדנער האָבען זיי איהם געפייערט. זיי האָבען געזעדט ווער פון זיין שהנער ליטעראַטור, ווער פון זיין וויסנשאַפטלעכער אַרבייט, ווער פון זיין געזעלשאַפטלעכען טהון. איך מוז זאָגען דעם אמת: איך פון מיין זייט וואָלט וועלען רעדנען מעהר פון אַלעם וועגען דעם מענש אין איהם. קום איך אָבער איצט, כדי מיין פליכט צו טהון און מיינע עטלעכע ווערטער צו זאָגען, קומט עס מיר פלוצלינג אָן עפעס אַזוי מערקווירדיג שווער. מיר איז ווי איך וואָלט פלוצלינג געוואָגן געזוואונגען צו רעדנען ווענען זיך זעלבסט און אַרויסצוטראָגען אויפ׳ן גרויסען מאַרק דאָס אינטימסטע און פערבאָרגענסטע אין מיר. קאַצענעלסאָן שטעהט מיר צו נאָהנט. מיט איהם צוזאַמען האָב איך אַמאָל געחלומ׳ט און געפאָרמט דעם מאָדערנעם העברעאישען פעליעטאָן און דעם געליעבטען „היום״, מיט איהם צוזאַמען האָב איך אַמאָל געגרינדעט און אַרויס-געגעבען דעם פעטערבורגער „הזמן״, מיט איהם צוזאַמען האָב איך אַמאָל אויף ווייטע שפאַצירגענג אָדער אין שטילען אַרבייט-צימער פאַנטאַזירט און געפלאַנט דעם אויסבוי פון אַ יודישער ליטעראַטור, די שהנע ליטעראַטור און די וויסנשאַפטליכע.

און אָט געדענק איך איהם, ווי איך האָב איהם צום ערשטען מאָל געזעהן, פאַר אַ גאַנצען ים מיט יאָהרען, אויבען אין דער רעדאַקציע פון „היום״, נאָך איידער דער ערשטער נומער איז אַרויס, באַלד אין מיין ערשטען אָוועזד אין פעטערבורג. אַרום אוז

ארום איז געזעסען אַ גרעסערע געזעלשאפט, פֿלוידערענדיג און דע-
באטירענדיג, און ער מיט זיי גאַנץ לעבעדיג, אַרויסזאָגענדיג זיין
מיינונג, אָבער איך מוז זאָגען דעם אמת: נישט אַ וואָרט האָב איך
געהערט פון דעם, וואָס ער האָט געזאָגט, און נאָר געקוקט און געקוקט
האָב איך אויף זיין פנים און אויף זייַנע אויגען. אַ יוד פון אפשר
שוין אַ יאָהר פערציג, און אַזעלכע נאַיוועס, פרומע קינדער-אויגען. אַ
גוטסקייט, וואָס האָט איהר גלייכען נישט, האָט געשטראָמט און געפלייצט
און געגאָסען זיך פון די דאָזיגע אויגען. אַ גאַנצער ים פון ווייכקייט
און מיטלידיגקייט און ליבלייכקייט און ליעבשאַפט האָט זיך געשפיגעלט
אין זיי. וועג מען וואָלט נעהמען אַלע מאַמעס פון דער וועלט אין
דער מינוט, וועג זיי קוקען מיט ליעבשאַפט אויף זייער זויגעדיג קינד,
און מען וואָלט פערגלייכען דעם אויסדרוק פון ליעבע, וועלכער איז
געלעגען אויסגעגאָסען אויפֿן פנים פון דאָזיגען מענשען, גלויב איך
נישט, אַז ער וואָלט דערביי שלעכט אַוועקקומען. אַזוי פיעל ליעבשאַפט
אינ'ם געזיכט פון אַ מענשען האָב איך כמעט קיינמאָל נישט געהאַט
בעגעגנט.

און די דאָזיגע גרויסע ליעבשאַפט איז עס, וועלכע איך האָב
געשפירט אַלעמאָל, אויך דאַן וועג איך האָב עפעס געלייענט פון איהם.
יענע אויגען האָבען מיך אַלעמאָל בעגלייט און האָבען אַרויסגעקוקט
צו מיר פון יעדען פעליעטאָן און פון יעדען בלעטל און פון יעדען
בריוועל, וואָס ער האָט געשריבען. דער אויסדרוק פון יענעם
בליק איז פאַר מיר שטענדיג געווען דער שליסל צו עפענען מיט
איהם אַלעס בעהאַלטענע און אַלעס פערבאָרגענע אינ'ם דאָזיגען אויס-
דערוועהלטען מענשען. אייגענטליך אָבער איז דאָס נאָר אַ וועריאַציע
אַזעלכעס. אייגענטליך איז אינ'ם דאָזיגען מענשען גאָר קיין בעהאַל-
טענעס און קיין פערבאָרגענעס נישט געווען. אַלעס אין איהם איז
געלעגען אָפען וויי אויף דער פלאַכער האַנד: גצמיט און ווייכקייט
און גוטסקייט. דאָס קלייניע רעטעניש איז נאָר געווען די וואונדער-
באַרע צוגויפזעצונג ביי איהם: פון איין זייט דאָס לירישע און ווייכע
קינדער-געמיט און פון דער אַנדערער זייט דער געלעהרטער און דענ-
קער, פון איין זייט דאָס גרויסע קינד מיט דער וואונדערבאַרער נא-
איוויטעט אפילו ביז אינ'ם זיבעציגסטען יאָהר אַריין און פון דער

אַנדערער זייט דער שאַרפער און געוויצער דענקער מיט דעם פּינקט-ליכען און טרעפענדיגען אורטיל, פון איין זייט דאָס גאָלדענע האַרץ מיט דעם גרויסען קינדער-גלויבען און פון דער אַנדערער זייט דער חריפישער מוח — מיט איין וואָרט: פון איין זייט אַ „שירת הזמיר" און פון דער אַנדערער זייט אַ „רמ״ח אברים"...

אייגענטליך אָבער איז אויך דער דאָזיגער „רמ״ח אברים" און די אַנדערע געלערטע און וויסענשאַפטליכע זאַכען פון קאַצענעלסאָן אויך נאָר אַ שטיק „שירת הזמיר" — און נאָר אין אַנאַנדערער פּאָרם. זיי זענען מעהר אויספלוס פון אַנאויגענבליקליכער אינטואיציע אַזוי ווי מען געפינט זי על-פי-רוב ביי פּאָעטישע נאַטורען, ווי פון אַ פערזענטען, שווערפעלדיגען, יאָהר-לאַנגען גריבלען זיך. אין דעם פּרט איז זעהר אינטערעסאַנט די ענטשטעהונגס-געשיכטע פון דאָזיגען „רמ״ח אברים". איך געדענק זי ווי היינט. פון ד״ר שערעשעווסקי איז ערשינען די בראָשורע וועגען „חכמת הנתוח". איינמאָל קומט קאַצענעלסאָן אין דער רעדאַקציע פון „היום" און בעט, מען זאָל אים בערלאָזען אָרט אויף עטליכע שורות, דען ער האָט צו מאַכען עפּעס אַ „זאַמיעטקע". נאַטירליך איז פון דער „זאַמיעטקע" געוואָרען אַ גרויסער פּעליאָטאָן. אָבער ביים איבערגעבען דעם פּעליאָטאָן האָט ער אונז שמעוודיג געזאָגט, אַז עס איז איהם נישט געלונגען אַלעס אַרויסצוזאָגען אין דעם אָז צן איינעם פּעליאָטאָן, און ער וועט מוזען שרייבען נאָך עטליכע אָזעלכע. פון די עטליכע איז געוואָרען צעהן און צוואַנציג און פופציג און מעהר. אַזוי איז אייגציגוויי ענטשטאַנען דער „רמ״ח אברים", אַ גאַנץ היבשער ספר — אַ וויסענשאַפטליכע אַרבייט, וועלכע האָט סוף-כל-סוף אויף זיך געצויגען די אויפמערקזאַמקייט פון אַ מענש ווי ווירכאָוו. יעדענפאַלס ווייזט דאָס די אַרט, ווי עס אַרבייט אַ קאַצענעלסאָן. דער ספר ענטשטעהט אינטואיטיוו, כמעט ווי אַ דיכטונג. זעלבסטפערשטענדליך, ביי דעם אופגעהויערען ווייסען פונ׳ם מחבר און ביי זיין געוויסענהאַפטיגקייט און ביי זיין געניאליגקייט, איז עס נישט קיין וואונדער, וועז דער ספר ווערט דאַז אַנ׳עכט וויסענשאַפטליכער, אפילו געגען דער אַבזיכט פונ׳ם פערפאַסער.

אינטערעסאַנט איז אויך אַנאַנדערע אַרבייט, מיט וועלכער קאַצענעלסאָן טראָגט זיך אַרום אין די געדאַנקען זיבעט יאָהרען און וועלכע

ער האָט ביז איצטער נאָך אַלץ נישט געקאָנט אויספיהרען. דאָס איז אַ „מבוא למסכת חולין", געמאַכט עקסטרא פאַר רבנים. אפילו אַ גאון-עולם מוז, לויט קאַצענעלסאָנ'ס אַנזיכט, האָבען אַמאָל נישט אַ גאַנץ קלאָרע פאָרשטעלונג פון מאַנכע ערטער אין חולין, אַזוי לאַנג ווי אַ מעדיצינער וועט איהם נישט געבען אַ גאַנץ געווים אייגלייטונג אין דער אַנאַטאָמיע, אַזוי ווייט ווי ער בעדאַרף זי נויטוועדיג צום פערשטענדניש פון יענע ערטער. ביי דער דאָזיגער אַרבייט איז פאַר קאַצענעלסאָן נישט אַזוי דער עיקר זיין וויסענשאַפטלעכע בעשטרעבונג, ווי שוין ווידער זיין ליעבשאַפט און זיין מיטלייד צו מענשען, וועלכע קאָנען זיך נישט העלפען. אנ'עכט שטיק קאַצענעלסאָן!

און אויך די לייכטיגקייט, איך וואָלט כמעט זאָגען די נאַאיווע לייכטיגקייט, מיט וועלכער קאַצענעלסאָן טרעט צו צו יעדער ארט אַרבייט, וואָס קומט איהם אין דער האַנד אַריין, ווייזט אויך דעם עלאַסטישען גייסט, וואָס קאָן זיך גיפינען נאָר ביי דעם עכטען געמיטס-מענש. איך בין זיכער, אַז ווען עס זאָל אימיצער קומען איצטער צו קאַצענעלסאָן מיט דעם פלאַן פון אַנ'אַרבייט, ווי למשל, איבערזעצען אויף רוסיש דעם תלמוד בבלי מיט ירושלמי צוזאַמען, לאַנג בעטען זיך ביי איהם וואָלט ער נישט בעדאַרפט. עס איז דער גייסט פון דער אייביגער יוגענד!

דאָס לעצטע מאָל האָב איך איהם געזעהן פאַר עטלעכע חדשים אין בערלין. דיזעלבע נאַאיווע, פרומע קינדער-אויגען, און די גוטסקייט האָט געשטראָמט און געפלייצט און געגאָסען זיך פון די דאָזיגע אויגען. ער האָט מיך עטלעכע יאָהר נישט געהאַט געזעהן און האָט פאַר גרויס שמחה נישט געוואוסט, וואָס מיט מיר צו מאַכען. פלוצלינג איז ער אַרויפגעפאַלען אויף מיר און האָט מיר געזאָגט „דו" — צום ערשטען מאָל אין מיין לעבען. איך האָב דאָס גאַנץ גוט פערשטאַנען. נאָך די אלע אויסצייכנונגען, וועלכע ער האָט מיר שוין ביז איצטער געגעבען, נאָך די אַלע געאַרגי-קרייצלעך פון זיין ליעבע, האָט ער מיר איצט געוואָלט געבען אויך די גרעסטע אויסצייכנונג, אַ מין אַנא-אַרדען אויף אַ לענטע.

אַזוי איז קאַצענעלסאָן — דער מענש.

באַרטאָלדי

היינט רופט מען עס אַסימילאַציע אוּן מען רופט עס נאַציאָנאַליזם, היינט האָבען מיר אַ וואָרט אַנטיסעמיטיזם אוּן אַ וואָרט „ליטוואַקעס" — אַז וואויל אוּנז אוּן וואויל אוּנזער נשמה, וואָס מיר קענען זיך, גאָט זיי דאַנק, אַזוי לייטיש אויסדריקען אוּן מיר האָבען וועניגסטענס ווערטער פאַר אַלע די דאָזיגע בעגריפען אוּן פאַרן גאַנצען רייכען בעדאַרף פוּן אונזער טעגלעך לעבען. אַמאָל אָבער איז געווען אַ צייט, וואָס די דאָזיגע אַלע ווערטער זענען נאָך גאָרנישט געווען בנמצא; בעצם אָבער זענען די דאָזיגע בעגריפען שוין דענסמאָל אַלע פאַרהאַן געווען נישט וועניגער ווי איצט. מען האָט זיך שוין דענסמאָל גע׳שמד׳ט אָדער מען האָט זיך האַלב-גע׳שמד׳ט נישט ווינציגער ווי היינט; עס האָבען שוין דענסמאָל יודישע מענשען לייב געהאַט דעם פלי ישראל פונקט אַזוי ווי איצט. אַנטיסעמיטען זענען נישט געווען, דאָס איז ריכטיג — דער-פאַר אָבער זענען געווען צוררי-ישראל; ליטוואָציזם איז נישט געווען, אויך דאָס איז ריכטיג — דערפאַר אָבער, ווען אַ פיינער מענש מיט פיינע זיטען האָט געוואָלט אַרויסווייזען זיין פיינקייט דאַדורך, וואָס ער האָט נישט דירעקט געזאָגט, אַז ער האָט פיינט אַ יוד, האָט ער שוין געפונען אויך דענסמאָל עפעס אַ וואָרט, צו זידלען די טאָכטער אוּן צו מיינען די שנור. בקיצור, קוקט מען אַביסעל צוריק אין דער פערגאַנגענהייט, פיהלט מען זיך דאָרט גאַנץ היימיש; מיר זעהען דאָרט לייטער סצענעס פונ׳ם היינטיגען לעבען. בלעטערט מען אין עפעס אַנ׳-אַלטער פרעמדער כראַניק פוּן פאַר הונדערט יאָהר, קען מען מ׳ענען, אַז עס רעדט זיך דאָרט וועגען אַ וואַרשעווער היינט-צייטיגען יוד, וואָס פוּן איין זייט ווילט זיך איהם מיט אַלע כּחות זיין דער פרנס

פון דער יודישער קהלה און פון דער אַנדערער זייט שמד׳ט פר אָב גאַנץ געשמאַק זיין זוהן און זיין טאָכטער.

איך האָב אין איינעם פון די לעצטע טעג געגראַבעלט אין אַלטע פאַפּערען און האָב געפונען אַ „דאָקומענט", וועלכער איז שוין אַלט קנאַפּע הונדערט יאָהר. איך קען נישט אין דער גאַנצער לייטעראַטור קיין שום זאַך, וועלכע זאָל אַזוי פיין אילוסטרירען דעם גאַנצען עצם פון דעם בעגריף אַסימילאַציע, ווי דאָס דאָזיגע שריפט־שטיק. עס איז אַ קאָפּיע פון אַ בריף, וואָס געפינט זיך אינ׳ם רשות פון איינעם פון די מענדעלזאָהנס אין דייטשלאַנד. דעם דאָזיגען בריף האָט געשריבען אברהם מענדעלזאָהן, דער זוהן פון דעם פילוסוף ר׳ משה מדעסוי און פאָטער פון בעריהמטען מוזיקער פעליקס מענדעלזאָהן־בארטאָלדי. דער בריף האָט אַזוי פיעל קאָמיזם — אַז עס ווערט אַזש זעהר טרויעריג אין הצרצען. עס איז די טראַגי־קאָמעדיע פונ׳ם יו. ישען פאָלק.

אברהם מענדעלזאָהן איז געווען אַנ׳איינפאַכער סוחר און אַ קליין מענשעלע. זאָגט וואָס איהר ווילט: האָבען פון איין זייט אַ טאַטען אַ גרויסען, ווי משה מענדעלזאָהן, און פון דער אַנדערער זייט אַ זוהן אַ געוואַלדיגען גענים, ווי פעליקס, און אַליין זיין אַ גאָרנישט — דאָס איז אַביסעל אַנ׳אונאַנגענעהמער צושטאַנד אין לעבען. פון ביידע זייטען צו־גרויסע ציפערעס, און אין מיטען אַ נול. אַמבעטטען כאַראַק־טעריזירט האָט ער זיך אַליין דורך דעם וואָרט, וואָס ער האָט אַמאָל געזאָגט פון זיך: „אָט ווער איך אַמאָל אָנגערופען דער זוהן פונ׳ם גרויסען מענדעלזאָהן און אָט ווידער אַמאָל דער טאַטע פונ׳ם גרויסען מענדעלזאָהן". אַזאַ מענש איז אָסור דאָ וואָס מקנא צו זיין. צוויישען די צוויי גרויסע איז ע ר געשטאַנען, דער קליינער. און דער דאָזיגער קליינער האָט קיינמאָל נישט פערשטאַנען דעם גרויסען טאַטען, און דער דאָזיגער קליינער האָט קיינמאָל נישט פערשטאַנען דעם גרויסען זוהן.

די גרעסטע טהאַט פון זיין לעבען איז געווען דאָס, וואָס ער איז אַמאָל אין אַ שעהנעם פריהמאָרגען אויפגעשטאַנען און האָט צו זיין פאַמיליען־נאָמען, וועלכער האָט געקלונגען אַביסעל יודיש, צוגעגע־בען דעם נאָמען „בארטאָלדי" — נאַטירליך, נאָכדעם ווי ער האָט זיך און אַלע זיינע קינדער אָבגע׳שמד׳ט. דאָס איז די טראַגעדיע. דאָס קאָ־

מישע הויבט זיך אָן דערמיט, וואָס דעם זוהן פעליקס האָט עס אַלע־
מאָל צוריקגעצויגען צו די יודישע טראַדיציעס און צו דעם ריינעם
נאָמען פון זיין זיידען, ער האָט אַלעמאָל געוואָלט זיין אַ „מענדעלזאָהן"
אַליין און האָט זעהר אָפט פערגעסען צו הייסען „בּאַרטאָלדי", אַזוי
אַז דער אומגליקליכער טאָטע ... רהם האָט אַלעמאָל געמוזט שטעהן
איבער איהם מיט דער נאַגאַיקע און איהם דערמאָהנען, ווי ער הייסט.

אין פריהלינג פון יאָהר 1829 איז פעליקס מענדעלזאָהן צום
ערשטען מאָל געפאָהרען קיין לאָנדאָן. אין ענגלאַנד איז ער געוואָרען
אויפגענומען מיט כבוד, ווי קיין שום מוזיקער אין דער וועלט האָט
אַזעלכען נישט געהאַט, דען פעליקס האָט זיי געהאַט אויפגעפיהרט די
אובערטורע פון זיין זומערנאַכט־טרוים און האָט זיי צום ערשטען מאָל
געשפיעלט בעטהאָווענס עס־דור־קאָנצערט. דעם גרעסטען רוהם, וואָס אַ
מענש קען דערגרייכען, האָט ער געהאַט דערגרייכט. די שמחה איז
איהם אָבער נישט אינגאַנצען בעקומען. ער האָט ערהאַלטען אַ בריעף
פון זיין טאַטען אברהם, געשריבען אין 8־טען יולי 1829, אין וועלכען
דער פאָטער שרייבט איהם:

„איך שיק דיר היינט דעם דאָזיגען בריעף, ווייל איך מוז מיך
דורכשמועסען מיט דיר וועגען אַ זעהר וויכטיגען ענין.

„איך בין מיך משער, אַז דיין פאַמיליען־נאָמען בּאַרטאָלדי, וועל־
כען איך האָב דיר אויסגעקליבען, האָסט דו אינגאַנצען אָבגעטהון פון
דיר. אַזוי אין די קאָנצערט־אַפישקעס ווי אויך אין די צייטונגען, וועל־
כע דו האָסט מיר צוגעשיקט, האָב איך געפונען, אַז דו רופסט דיך
נאָר מענדעלזאָהן אַליין, וואָס איך קען מיר גאָרנישט ערקלערען. דאָס
פערדריסט מיך זעהר. אַזוי לאַנג ווי דו שטעהסט אין דיין טאַטענס
רשות, האָסט דו די פליכט, זיך אַזוי אָנצורופען ווי דיין טאַטע, און
צווייטענס האָסט דו די פליכט צו פערשטעהן, אַז אַלץ, וואָס דיין
טאַטע טהוט, טהוט ער מיט שכל און ערשט נאָך אַ לאַנגען ישוב־
הדעת.

„אויף דער רייזע קיין פּאַריז, אַ טאָג נאָך יענער שרעקליכער
נאַכט, האָסט דו געפרעגט בייַ מיר דעם טעם, ווי אַזוי בין איך געקו־
מען צום בעשלוס, צו ענדערען מיין נאָמען, און איך האָב דיר אַלע
מיינע טעמים אײַן אַלע מיינע סברות געגוי ערקלערט. האָסט דו זיי

פערגעסטן, פֿאַרוואָס האָסט דו נישט געפרעגט ביי מיר אַ צווייטן מאָל? אוּן זענען זיי נישט געגוג שטאַרק געווען פֿאַר דיינעטוועגן, פֿאַרוואָס האָסט דו נישט דיינע געגען־טענות אויפגעשטעלט? איך גלויב גיכער, דו האָסט מיינע רייד פערגעסטן, דערייבער ווילּ איך דיר דאָ מיינע טעמים אוּן מיינע אַנזיכטען נאָך אַמאָל איבערחזר'ן".

אוּן ער, דער מענש, „וועלכער טהוט אַלץ מיט שכל", ערקלערט דעם זוהן, אַז ערשטענס האָט משה מענדעלזאָהן אַליין זיין נאָמען געענדערט: ער האָט אָנפאַנגס וצהייסען משה דעסויער אוּן דערנאָך האָט ער זיך אַ נאָמען געגעבען מענדעלזאָהן. ער פערגעסט נאָר דעם זוהן צו זאָגען די קלייניגקייט, אַז צו יענער צייט זענען ביי יודען אין דייטשלאַנד איבערהויפט נאָך קיין פאַמיליען־נעמען נישט געווען, אוּן אַז יענער משה פוּן דער שטאָדט דעסוי האָט זיך ערשט אַ נאָמען געמוזט אויסקלויבען. דאַן ערקלערט ער דעם זוהן, אַז אַלס קריסט פאַסט נישט, מען זאָל הייסען מענדעלזאָהן. אַ קריסטליכער מענדעלזאָהן וועט זיך אַלעמאָל פיהלען פרעמד אין דער סביבה. דער פאָטער זעלבסט וואָלט אַ סך קלוגער געטהוּן, ווען ער וואָלט קלייבען אַנ'אַנדערען נאָמען. אין דער „איבערגאַנגס־עפאָכע", אין וועלכער דער טאַטע האָט געלעבט, האָט דאָס אפשר נישט אַזוי פיעל אויסגעמאַכט, יעצט אָבער, ווען מען האָט איינגעזעהן, אַז מען מוז זיך וואָס מעהר דערנעהנטערען „צוּ דער נייער פאָרם", ווייל זי איז די איינציג ריכטיגע, איז דאָס ערשטע, אַז מען מוז אָבשאַפען אַ נאָמען, וועלכער קלינגט יודיש. ווען מען לייענט דאָס אַלעס, דוכט זיך, אַז מען לעבט אין דער צייט, ווען צווישען וואַרשעווער יודען האָט געהערשט יענע שרעקליכע מגפה, אַז יעדער, וואָס זיין נאָמען האָט זיך געענדיגט אויף „— זאָהן" אָדער „— מאַן" אָדער „— בערג" וכדומה, איז געלאָפען אוּן האָט פלוצלינג געענדערט דעם נאָמען אויף „— סקי", אַזוי אַז צר איז איבער נאַכט געוואָרען אַנ'אמת'ער פּאָליאַק. אַזוי זענען ביי אונז אַרויסגעקומען די הויזענקנאָפּסקי'ס אוּן די וואַסערצוגסקי'ס אוּן די גאָלדמאַנסקי'ס וכדומה.

אוּן אברהם מענדעלזאָהן דערצעהלט דעם זוהן, אז דער גרעסטער פעהלער פוּן זיין לעבען איז געווען דאָס, וואָס ביים שמד'ן האָט ער נישט דעם יודישען נאָמען מענדעלזאָהן אינגאַנצען אַוועקגעשאַפט

פון זיך. האָט ער אויסגעקליבען פאַר זיך אין פאַר זיינע קינדער „די בעסטע און ריינסטע רעליגיע", וויל „די גאַנצע ציוויליזירטע וועלט האָט זי אָנגענומען", און האָט ער אַוועקגעוואָרפען פון זיך די יודישע רעליגיע, „וויל זי איז די פערדאַרבענע", האָט ער שוין געדאַרפט טהון די זאַך בשלימות און אויסקלויבען פאַר זיך אינגאַנצען אַ גוי־אישען פאַמיליען־נאָמען. ער קען זיך דעם דאָזיגען פעהלער נישט מוחל זיין. „איך האָב בעדאַרפט דעם נאָמען מענדעלזאָהן אינגאַנצען אָבשאַפען און מיך מיט מיינע קינדער אָנגרופען נאָר מיט'ן נייעם נאָמען אַליין". אומגליקליכער מענדעלזאָהן!

„וויי מיר זענען אין פאַריז געווען און איך האָב פאַר דיר געלאָזט מאַכען וויזיטען־קאַרטען, האָב איך מיט אַבזיכט געלאָזט אויף די קאַרטען דרוקען „פעליקס מ. בארטאָלדי", וויל דיין צייט איז דענסמאָל געווען געקומען אַרייננצוטרעטען אין די גרויסע וועלט און צו האָבען צו טהון מיט מענשען — דו אָבער האָסט מיינע אידעען נישט געוואָלט פערשטעהן און האָסט דיך אייגנע־עקשנ־ט און האָסט אַליין ווייטער געהייסען דיין אַלטען נאָמען, און איך בין געווען שוואַך גענוג און האָב דיר דאָס נישט פערוועהרט. דערביבער איז דאָס מיין וויללען און מיין האָפענונג, אַז וועניגסטענס יעצט זאָלסט דו נישט וואַגען צו ווידערשפענסטיגען מיר. עס איז אונמעגליך און עס איז אויסגעשלאָסטען. אַז דו זאָלסט הייסען פעליקס מענדעלזאָהן, און אויך פעליקס מענדעלזאָהן־בארטאָלדי איז נישט ריכטיג פאַר דיר, דען דער נאָמען איז צוגלאַנג. עס בלייבט דיר נאָר איבעריג צו הייסען בקיצור פעליקס בארטאָלדי וכו' וכו'. אַזוי וויי ס'איז נישט מעגליך, אַז אַ יוד זאָל למשל הייסען דעם כינעזישען נאָמען קאָנפוציוס, אַזוי איז נישט מעגליך, אַז אַ קריסט זאָל הייסען מענדעלזאָהן. הייסט דו מענדעלזאָהן, ביסט דו שוין לכתחלה אַ יוד, און דאָס פאַסט זעהר נישט פאַר דיר".

אָט דאָס איז די טראַגעדיע פון אַ מענשען, וועלכער איז געווען דער זוהן פון אַ גרויסען מאַן און דער פאָטער פון אַ גרויסען מאַן און אַליין איז ער געווען אַ גאָרנישט. חיי־שעה האָט זיך איהם געוואָלט און אויסערליכער גלאַנץ און לעבענס־פערגניגענס, און דערפאַר האָט ער פערקויפט אַלצדינג. די פערגאַנגענהייט האָט איהם געפייניגט און די געגענווארט האָט איהם נישט געגעבען קיין נחת. דער שאטען

פון זיין אייגענער נאָז, וועלכע איז געווען אַביסל קרומלעך, האָט איהם פערביטערט זיין לעבען, און אַזוי ווי ער האָט קיינמאָל נישט פערשטאַנען „די מאָרגענשטונדען", וועלכע זיין גרויסער טאַטע האָט מיט איהם טעגלעך געלערנט, אַזוי האָט ער אויך נישט בעגריפען „די לעידער אָהנע ווערטער", וועלכע זיין גרויסער זוהן האָט איהם טעגלעך פאָרגעשפיעלט. ער איז אַליין געווען אַ נול...

וואָס פעליקס האָט געענטפערט אויף דעם דאָזיגען מערקווירדיגען בריעף, ווייסען מיר נישט. מיר ווייסען נאָר איינס: באַלד דערויף האָט פעליקס געגעבען אין לאָנדאָן אַ קאָנצערט פאַר די פערפלייצטע אין שלעזיען, און אויף די אַפישען און אין די מודעות אין די צייטונגען איז געשטאַנען פעליקס מענדעלזאָהן. דער טאַטע אברהם האָט נאָבעך געליטען פון זיין נישט־געראָטענעם זוהן ביז אין טויט אַריין.

מיינען מיר נישט, אַז דאָס אַלעס לעבען מיר איצט נאָכאַמאָל איבער?...

ראָטשילד

דאָס וואָרט האָט אויפגעהערט צו זיין אַ נאָמען אוּן איז געוואָ־רען אַ בעגריף. נישט ראָטשילד, נאָר אַ ראָטשילד. מען האָט דערבייַ נישט מעהר די פאָרשטעלונג פון אַ בעשטימטער פּערזאָן, נאָר פון אָנ־געזאַמעלטע מיליאָנען. פון אַלע גרויסע מיליאַרדערען אין דער וועלט איז ראָטשילד דער פאָולערסטער אוּן בעקאַנטסטער אין דער יודישער גאַס. אין אַ רעכטען יודישען מקום ווייס שוין פון איהם דאָס פּינ־יעהריגע יונגעלע. באַלד נאָכ׳ן אויסלערנען מודה־אני זאָגען, לערענט ער אויס דעם דאָזיגען נאָמען אויסרעדען, אוּן באַלד נאָכ׳ן קריאת־שמע־לייע־נען, פלאַטערט־אַרום דער דאָזיגער מלאך אין זיינע חלומות. אוּן מערק־ווירדיג: רעדען רעדט מען פון איהם אַממייסטען דוקא דאָרט, וואוּ דאָס עלענד איז אַמגרעסטען אוּן וואוּ דאָס ברויט איז אַמווינציגסטען. גאַנצע שאַפּעס ביכער זענען שוין אָנגעשריבען געוואָרען וועגען די ראָטשילד׳ס, וועגען זייער ענטשטעהן אוּן וועגען זייער ענטוויקלען זיך אוּן וועגען זייער דינאַסטיע. גאַנצע פעק מיט אַנעקדאָטען דרעהען זיך אַרוּם וועגען זיי אין אַלע לייטעראַטורען. די מעשה מיט׳ן קעסטעל, אָנגעשטופט מיט מיליאָנען, וועלכע דער קורפירשט ווילהעלם I פון הע־סען האָט איבערגעלאָזען ביים פאָטער פון די ראָטשילד׳ס, אַנטלויפענ־דיג פאַר נאַפּאָלעאָן, אוּן וועלכעס ער האָט דאַן צוריקבעקומען בשלימות אוּן מיט צינזען פון די יורשים נאָך אַ סך, אַ סך יאָהרען, — וואָס האָט געלעגט דעם גרונדשטיין צו דעם גרויסען טרויענישׂ, וואָס די גאַנצע וועלט האָט זיי דאַן געטרויט. אוּן דאַן די מעשה מיט דער מלחמה ביי וואַטערלאָא, וואוּ ראָטשילד איז געריטען אוּן געפאָהרען אין אייי־לעניש פינף טעג אוּן פינף נעכט, איבער בערג אוּן איבער טהאָלען, איבער מדבריות אוּן איבער ים׳ען, נאָר אָנצוקומען רעכטצייטיג צו דער

בירושע אין לאָנדאָן, אוּן דאַדורך, וואָס ער אַליין נאָר האָט געוואוסט דעם רעזולטאַט פון דער מלחמה, האָט ער אין איין טאָג דורך אויפ־קויפן פערשידענע וועלט־פאַפּיערען פערדיענט צוואַנציג מיליאָנען. אוּן דאַן די מעשה מיט דער אָפּעראַציע, וועלן ראָטשילד האָט זיך גע־לאָזט אָפּרירען אין אַ שווערער קראַנקהייט אוּן האָט דאַן דעם כירורג נישט געוואָלט בעצאָלען אוּן האָט איהם נאָר געשענקט זיין שלאָפּמיץ, אוּן די איבערראַשונג פונ׳ם דאָקטאָר, וועלן ער האָט דאַן געפונען אין דער שלאָפּמיץ די קליניגקייט פון צעהן טויזענד רובעל. אַזעלכע מעשיות זענען פאַרהאַן וועגען די ראָטשילד׳ס אין די טויזענדער. אוּן יעצט, וועלן אין ליצטען דאָנערשטאָג זענען געווארען גראָד 100 יאָהר, זינט דער ערשטער ראָטשילד, דער בעגרינדער פון דער דאָזיגער געלד־דינאַסטיע, איז געשטאָרבען, וועט אַודאי געשריבען וועלן וועגען זיי פון דאָס ניי גאַנצע ליטעראַטורען. אוּן פאָרט שטעהען מיר פאַר אַ רעטעניש, אוּן די אַלע מעשיות ערקלערען אונז נישט דאָס געהיימניש פון זייער וועלן.

אָבנוצהמען אויף צוּ בעהאַלטען קעסטלעך מיט מיליאָנען פון דייט־שע קורפירשטען וואָלט יעדער פון אונז געקענט, אוּן זאפער וואָלטען זיך געפינען צווישען אונז אויך אַזעלכע, וועלכע וואָלטען די קונץ פון צוריקגעבען אויך געקענט; מען מוז אָבער שוין זיין אויף אַ רעכטער מדרגה. אום אַזעלכע קורפירשטען צוּ האָבען פאַר קליענטען. רייטען אוּן שווימען אוּן פליהען פינף מאָל־לעת כסדר, דער־פון וואָלט זיך אַפילוּ דער לעצטער פון מיינע לעזער נישט אָבגעזאָגט, וועלן ער וואָלט נאָר געוואוסט, אַז דאַדורך קען ער פערדיענען אין איין טאָג די קליניגקייט פון 20 מיליאָנען. וועלען בעצאָהלען אַ דאָק־טאָר נאָר אין אַ שלאָפּמיץ איז אפשר נישט לויט מיין געשמאַק, דער־פאַר אָבער, וועלן איך וואָלט נאָר האָבען די מיליאָנען, וואָלט איך שוין געפונען אַנ׳אַנדער משוגעת, ווי עס פאַסט פאַר אַ מיליאָנער. דאָס אַליין אָבער ערקלערט נישט דעם סוד, ווי אַזוי די ראָטשילד׳ס זענען געווארען די ראָטשילד׳ס. זיי אַליין, די ראָטשילד׳ס, האָבען אַמאָל אַרויסגעגעבען אַ ביכעלע מיט׳ן נאָמען: „ווי אַזוי ווערט מען רייך?". האָט מען דאָס ביכעלע דורכגעלייענט, איז מען אַזוי קלוג ווי פריהער. עס איז פונקט אַזוי ווי מיט דעם שווארץ־קינסטלער אויף דער סצענע,

וועלכער געהט ערקלערען זעם שטוינענדען פובליקום, ווי אַזוי מען מאַכט די קונצען, אוּן ער ווייזט גענוי די פערבלענדענישען, אַזוי אוּן אַזוי אוּן דאַן ווידער אַזוי אוּן צום סוף פראָסט אוּן פשוט אַזוי אוּן אַזוי: מען נעהמט אַ רויט טיכעל אוּן מען לעגט אַריין אַ בלעכעל אוּן מען פערדעקט עס, אָט אַזוי, אוּן ווען מען מאַכט עס אויף, ליע־גען דערין הונדערט בליצענדיגע גאָלד־שטיקלעך — אוּן מיר האַלטען אויפגעריסען די אויגען, אוּן מיר ווייסען צום סוף פונקט אַזוי פיעל, ווי מיר האָבען געוואוסט, אייִדער ער האָט אונז „ערקלערט".

איין זאַך ווייסען מיר קלאָר: מאיר־אַנשיל, דער בעגרינדער פונ׳ם באַנק־הויז ראָטשילד, האָט געזאָלט ווערען אַ רב. אוּן וואָלט ער עס געוואָרען, דאַן בין איך זיכער, אַז ער וואָלט זיין אַ גאון־עולם. דעם שניט אוּן דעם גאַנצען וועזען פוּן אַ גאון האָט ער בעוויזען אויף אַ׳נ־אַנדער געביעט. דאָס איז יעדענפאַלס דער הויפט־סוד. נישט בלויז די עהרליכקייט, נישט בלויז די אוּנערמיעדליכקייט ביי דער אַרבייט, נישט בלויז דאָס קלאַפען דאָס אייזען אַזוי לאַנג ווי עס איז הייס — דאָס אַלעס זענען נאָר די מיטלען, די אויסערליכע ערשיינונגען. די הויפט־זאַך איז אוּן בלייבט דער גאון. אויב דער גאון איז אַ גאון אויפ׳ן געביעט פוּן לערנען, אַ אוּרים־ותומים אָדער אַ פני־יהושע, אָדער ער איז אַ גאון אויפ׳ן געביעט פוּן דער פאָעזיע, אַ שעקספיר אָדער אַ גענוס, אָדער ער איז אַ גאון אויפ׳ן געביעט פוּן דער דיפלאָמאַטיע, אַ מעטערנ־ך אָדער אַ ביסמאַרק, — אין דעם איז שוין קיין נפקא־מינה נישט. ראָטשילד איז געווען אַ פינאַנץ־גאון, אפשר דער געניאַלסטער אויפ׳ן דאָזיגען געביעט. אַ מין ר׳ יונתן פרעגער אין פינאַנצען. אוּן נישט נאָר ער, נאָר אויך זיינע פינף בעריהמטע זיהן זענען געווען פינף בעריהמטע גאונים. אוּן מערקווירדיג איז אויך ווי די גאוניות פוּן יעדען פוּן זיי איז געווען ביי איטלעכען בעזונדער אויף אַ בעזונדערען שטייגער: איינער איז געווען אַ פינאַנץ־חריף, איינער אַ פינאַנץ־מפולפל, איינער אַ פינאַנץ־מתמיד, איינער אַ פינאַנץ־בקי אוּן איינער אַ פינאַנץ־פשטן. דער געניאַלסטער פוּן זיי איז געווען דער לאָנדאָנער, נתן ראָטשילד. עס איז קיין וואונדער נישט, וואָס אַזעלכע לייט האָבען אויפגעשטעלט דאָס גרעסטע פינאַנץ־בית־מדרש אין אייראָ־פּאַ אוּן האָבען מרביץ געווען זייער „תורה" ברבים. קומען זיי דאַן

צו געהן אוּן ווילען אונז אויסזאָגען דעם סוד, „ווי אַזוי ווערט מען רייד", דאַן, זאָלען זיי מיר מוחל זיין, איז עס נאָר אַ שטיקעל גנבת־דעת. אַזעלכע זאַכען קען מען דעם צווייטען נישט אויסלערנען. געניאַליטעט קען נישט וואַרען איבערגעגעבען מאיש לאיש. דער גר, וועלכער איז געקומען צו הלל, ער זאָל איהם אויסלערנען זיין גאַנצע תורה, איז סוף־כל־סוף נאָר געבליבען אַ גר סתם, וואָס קיינער וויס נישט זיין נאָמען ביז אויף היינטיגען טאָג, בעת הלל איז געבליבען הלל. קיין שום גר קען נישט אויסנאַרען די תורה כּוּלה פּוּן אַ הלל.

דערצו, נאַטירליך, קומען צו אַ סך אויסערליכע אומשטענדען. למשל, די תּקנה פּוּן בית־דאָטשילד, אַז דאָס געשעפט זאָל קיינמאָל נישט געטיילט ווערען אוּן אַלעס זאָלען אַרבייטען אין אייביגען שותפות. דאָס איז אפשר דאָס געניאַלסטע אָרט אינ׳ם אַלטענס צוואָה. אַ פּערמעגען, דאָס וויסען מיר פּוּן ערפאַהרונג, קען זיך דערהאַלטען העכסטענס נאָר ביז צום פּיערטען דוֹר. ביסלעכווייז ווערט עס צעפּיצעלט, ביז צום סוף ווערט עס נישט. די דאָזיגע הויפּט־סכנה איז דורך די קלוגע פאָרזיכט פּונ׳ם ערשטען ראָטשילד בעזייטיגט געוואָרען. דאַן זענען די ראָטשילד׳ס געגאַנגען אַ שריט ווייטער אויך נאָך: זיי האָבען חתונה כּמעט נאָר צווישען זיך אַליין...

אַזוי איז געוואָרען דאָס הויז ראָטשילד די גרעסטע פּינאַנץ־די־נאַסטיע פּוּן דער וועלט. זייער געשיכטע איז די שטאַטס־פּינאַנציעלע געשיכטע פּוּן אייראָפּאַ. עס איז נישט פאַרהאַן קיין אייניציגע בעדייטענדע שטאַטס־הלוואה, אין וועלכער דאָס הויז ראָטשילד זאָל נישט זיין בעטיליגט. אין די קאָנטאָ־ביכער פּוּן די ראָטשילד׳ס פיגוּירען אַלע לענדער. זיי זענען די באַנקירען פּוּן די קעניגען פּוּנקט אַזוי ווי זיי זענען די קעניגען פּוּן די באַנקירען. אָנגעהויבען האָט מאיר־אַנשיל אַס אָרימער גאלד־אַגענט, אוּן ווי ער איז געשטאָרבען אין יאָהר 1812, האָט מען שוין זייער מיליאָנען נישט געוואוסט צו צעהלען. נאָך פּופּציג יאָהר, ווי דאָס הויז ראָטשילד האָט עקזיסטירט, האָט מען זיין פערמעגען געשאַצט אין אַ האַלבען מיליאַרד, אוּן היינט שאַצט מען עס העכער ווי אין צעהן מיליאַרדען. אוּן דאָס דאָזיגע פערמעגען וואַקסט גאַנץ נאַטירליך פּוּן טאָג צו טאָג אַלץ מעהר. אַפילוּ נאָר ביי אַ פערצענטיגע פּוּן 4 פּראָצענט מוז עס ברענגען בערך אַ מיל־

יאָן טעגליך. זעלבסטפערשטענדליך בייַ זייערע געוואַלדיגע אונטערנעה־
מונגען טראַגט עס אַ רעכט ביסעל מעהר.

„דאָס הויז ראָטשילד", האָט אַמאָל געזאָגט דער בארַאָן אַלבערט
ראָטשילד, איז אַזוי רייך, אַז עס קען שוין גאָרנישט מאַכען קיין שלעכ־
טע געשעפטען.

קאָלעגע ראָטשילד

זעלבסטפערשטענדלעך, אַז נישט א ייִד בין איבער נאַכט אַ מילּיאָנער געוואָרען, נאָר אומגעקעהרט, ער איז געוואָרען, אַ שריפטשטעלער. ער האָט זיך געמוסען צוּ מיין ברַאנזשע און שרייבט. איך בין אָבער זיכער, אַז ווען איך וואָלט געקומען צוּ איהם אַלס פרישגעבאַקענער מילּיאָנער, וואָלט ער זיך מיט מיר אַודאי מעהר פרעהנען, ווי איך פרעה זיך מיט איהם, ווען ער קומט צוּ מיר אַלס שריפטשטעלער. שלעכטע שריפטשטעלער האָבען מיר קיין עין־הרע געגונג שוין אויך אָהן איהם. ער איז אָבער יעדענפאַלס אַ זעהר לייטישער קאָלעגע. וועגיסטענס איז דאָס איינער, וועלכער געהט אַמאָל אין אַ גאַנצען שטיוועל און אין אַ קלאָרען קראַגען און עסט צוּ דער זאַט. לויטער זעלטענע שריפטשטעלערישע אייגענשאַפטען. וועניגסטענס איז דאָס אַ שריפטשטעלער, וואָס אַ וועלט קוקט אויף איהם יאָ שוין מיט אַ דרך־ארץ און כאַפט אויף יעדעס וואָרט פון איהם און גענפינט אַלעמאָל, אַז עס איז זעהר זעהר שכל־דיג. לויטער איינפאַכע מילּיאָנערישע אייגענשאַפטען. פאָרט אַמאָל אַ קאָלעגע, אַ שריפטשטעלער, וואָס זיין דיכטער־וואָרט ענדערט די קורסען אויף די בירזשעס און וואָס זיין לייט־אַרטיקעל, צי עס וועט זיין מלחמה צי נייַן, קען מען גלויבען מיט דער גרעסטער בעשטימטהייט. איך האָב נאָר מורא איין זאַך: אוגזער שלום־עליכם האָט אַמאָל אָנגעשריבען אַ סצענע „ווען איך וואָלט זיין ראָטשילד" און מיר אַלע האָבען געלאַכט. קען נישט קומען אַזאַ שריפטשטעלערישען ראָטשילד אין קאָפ אַריין, אָנצושרייבען אַ סצענע „ווען איך וואָלט זיין שלום־עליכם" און מיר וועלען זיך אַלע מוזען צעווייַנען ?...

רעדען רעד איך דאָ פוּנ׳ם פאַריזער באַראָן אַנרי ראָטשילד. דער

דאָזיגער ראָטשילד, וועלכער איז אָפגעפטרט אין זיין קאַנטאָר מיט זיינע מילְיאָנען־געשעפטען אוּן האָט גראָד נאָך אַביסל פרייע צייט, האָט ער אַ דרייַ־פאַכע בעשעפטיגונג: ער איז אַ דיכטער, ער אַרבייט אַלס מעדיצינער אוּן פראָבירט זיך אַלס פילאַנטראָפ. זעלבסט־פערשטענדליך, אַז אויף דעם געביעט פוּן דער מעדיצין אוּן דער פי־לאַנטראָפּיע זינדיגט ער אַ סך וועניגער ווי אויף דעם געביעט פוּן דער דיכט־קונסט. אַלס דיכטער אַרבייט קאָלעגע ראָטשילד אויף דעם זעלבּיגען פעלד ווי קאָלעגע שעקספיר: ער שרייבט דראַמען. נאָר זיי־נע דראַמען זענען עפּעס שוואַכער ווי די דאָזיגע פוּן שעקספיר. אַ מענש קאָן דאָך נישט אַלץ קענען. דערפאַר איז זיין אַרבייט אויף דער בירזשע אַ סך שטאַרקער. נישט א י י ן דראַמאַטיקער וואָלט זיך וועלען טוישען מיט איהם. אַ צייט לאַנג האָט ער אַזוי געשריבּען דראַמען — אוּן די וועלט האָט אַלץ וויייטער געהאַלטען פוּן שעקספי־רען. דאָ אָבער, אין איינער פוּן די לעצטע וואָכען, האָט ער אָנגעשרי־בּען אַ דראַמע, וועלכע האָט געמאַכט אַ געוואַלדיגען אויפזעהן. זי האָט געמאַכט אויפזעהן נאָך אייַדער זי איז געשפּיעלט געוואָרען: דער נאָמען אַליין האָט געניגט. „דער קרעזוס" (דער מילְיאָנער) האָט ער זי גערופּען, אוּן די וועלט איז געווען איבערצייגט, אַז אַ מילְיאָ־נער, וועלכער שרייבט אַ דראַמע „דער מילְיאָנער", וועט ער אויסזא־גען דעם סוד, ווי אַזוי מען מאַכט די מילְיאָנען — אוּן מען האָט געוואַרט מיט אַ פיעבערהאַפטער אונגעדולדיגקייט אויף דעם דאָזיגען קוּנסטווערק. אוּן אָט האָט מען די דאָזיגע דראַמע געשפּיעלט אין לאָנ־דאָן, אוּן די וועלט איז זהר ענטוישט געבליבּען. ווי אַזוי מען קומט צו מילְיאָנען איז מען דערמוּן נישט געוואָהר געוואָרען, אוּן נאָר דאָס איינע האָט מען זיך דערכוּן דערוואוסט, אַז מאַכען מילְיאָנען איז פאַר אַ ראָטשילד לייכטער ווי מאַכען אַ גוטע דראַמע. פאַר שעקספירען וואָלט אַודאי זיין שווערער צו מאַכען אַ שלעכטע דראַמע ווי מאַכען אַ מילְיאָן. דער הערר באַראָן בעהאַנדעלט אין זיין דראַמע דאָס איי־נפאַכע טעמע: אַז געלד מאַכט נישט גליקליך. דאָס טעמע איז נישט גאַנץ נייַ. קהֶלת האָט עס אויך שוין אַמאָל בעהאַנדעלט אוּן יעדע־פאַלס עטוואָס בעסער. איבריגענס וועלען מען זאָל וועלען אויסרעכענען אַלעס, וואָס מאַכט נישט גליקליך, וואָלט אויך איינער פוּן אונזער

חברה, אַ שריפטשטעלער, געקענט אָנשרייבען אַ דראַמע „דער שריפט־שטעלער" און בעווייזען אַלע מיליאָנערען, אַז זאָגאַר שריפטשטעלעריי מאַכט נישט גליקליך. מאַלע וואָס אַלץ אין דער וועלט מאַכט אַ מענ־שען נישט גליקליך...

דער פּאָרהאַנג הויבט זיך אויף. גרצאַף סאָרביע, ראָטשילד'ס „קרעזוס", איז אַ מענש מיט אונצעהליגע מיליאַרדען, וואָס שאָקעלט מיט גאַנץ איראָפּאַ און וואָס אַ גאַנצע וועלט ליעגט פאַר איהם אויף די קניען. עס איז נישט שווער צו דערקענען דעם זעלבסט־פּאָרטרעט פון פערפאַסער אַליין. דער דאָזיגער גראַף פיהלט זיך אָבער נישט גליקליך. ער איז ווי די רייכע בת־יחידה, וואָס וויל, אַז דער חתן זאָל זיך פערליעבען אין איהר, נישט וויל זי האָט אַ נדן כּון אַ מיליאָן, נאָר וויל זי איז זי און ער מיינט איהר נפש אַליין. גראַף סאָרביע וויל, אַז נישט זיינע מיליאָנען זאָלען שפּיעלען אַ ראָליע, נאָר זיין נפש אַליין. ער זוכט די ליעבע כּון אַ פרוי, וועלכע זאָל זיין פער־ליעבט אין איהם אליין און נישט אין זיין געלד. ער געפינט עפעס אַנ'אָרימע אַלמנה, וואָס האָט ליידער נאָך 40,000 פראַנק הכנסות אַ יאָהר, און זי „פערליעבט" זיך אין איהם. פון איהר זייט איז עס אודאי קיין עולה נישט. זעלבסטפערשטענדליך קומט עפעס אַ יונגערמאַן, נישט קיין מיליאָנער, דערפאַר אָבער פערשטעהט ער די קונסט, ווי אַזוי צו געפעלען אַ יונגע שעהנע אַלמנה, און די יונגע שעהנע אַלמנה ווערפט אַווק דעם מיליאָנער און לויפט אַהער מיט דעם יונגעמאַן. דער גראַף שטעהט ביים טעלעפאָן און דערוואוסט זיך כּון דער מעשה און פאַלט מיט אַ גרויס געוויין אין חלשות...

אינ'ם צווייטען אַקט זענען מיר אין קאַבינעט פון'ם מיליאָנער. ווי אַזוי ער מאַכט די מיליאָנען דערוואוסט מען זיך אויך דאָרט נישט, און דאָס פובליקום הויבט־אָן צו ווערען אונגעדולדיג. אַ שלעכטע דראַ־מע אַליין פון אַ מיליאָנער, וועלכער וויל נישט אויסזאָגען ווי אַזוי ער האָט די מיליאָנען געמאַכט, איז נישט ווערט די עטליכע שילינג, וואָס דער בילעט האָט געקאָסט. מען זעהט נאָר ווי דער אָריגינער מיליאָנער געהט־צו צו אַ געהיימען שופלאָד פון זיין שרייב־טיש און נעהמט פון דאָרט אַרויס עפעס אַנ'אַלטען ראָק און אַ פּאָר אַלטע הוי־זען און אַנ'אָבגענוצטען הוט... און דאָס פובליקום הויבט ווידער אָן צו

ווערען זעהר נייגיעריג. מען ווייס נישט, ווָאס דאָס הָאט צוּ בעדייטען. מען הויבט ווידער אָן צוּ הָאפען: אפשר לייגט אין די דאָזיגע אַלטע זאַכען דער סוֹד פּוּן די מיליאָנען אוּן אפשר הָאט זיך דער רייכער שרייפטשטעלער פּאָרט ענטשלאָסען אויסצוזאָגען דער וועלט, ווי אַזוי מען קומט צוּ די מיליאָנען.

אין דריטען אַקט, דעם לעצטען, קומט דער סוֹד אַרויס. נישט דער סוֹד, ווי אַזוי מען מאַכט מיליאָנען, נאָר צוּ ווָאס דער גראַף סאָרביע הָאלט די האַלטע זאַכען אין דעם געהיימען שופלאָד. ער טהוט זיך אָן אַלטע הויזען מיט אַלטען רָאק אוּן מיט אַלטען הוט אוּן געהט אין די וועלט אַריין, ווי פערציייטענס דער סולטאַן הארון-אל-רַאשיד, אַ פערשטעלטער. אוּן וויל, אַז די וועלט זאָל איהם נישט דערקענען אַלס דעם רייכען גראַף סאָרביע, נאָר אַלס אַ פּראָסטען אָריגינעל מען מענש. ער וויל זוכען די לִיעבע בייַם פּראָסטען פּאָלק. ער מאַכט די בעקאַנטשאַפט פּוּן עפעס אַנ׳אָרימער מאָדיסטקע אוּן רעדט איהר איין, אַז ער איז אַ בעאַמטער, וועלכער פערדיענט אַ חודש נישט מעהר ווי 300 פראַנק אוּן ער הייסט פּיאָש. ער עסט מיט איהר אין אַ פּראָסטער שענק אוּן טהוט זיך אָן דעם נחת צוּ געהן מיט איהר — צוּם ערשטען מאָל אין זיין לעבען — אין אַזאַ לוקסוס-אָרט ווי... אַ קינג-מאַטאָגראַף. ער איז ענדליך איבערצייגט, אַז דאָס מיידעל לִיעבט איהם, נישט צוליעב זיין רייכטוּם, נאָר צוליעב איהם אַליין. זעלבסטפערשטענד-לִיך קומט עפעס אַנ׳אַלטער הערר, וועלכער ווִיל דעם מיידעל איינריי-טען אַנ׳עלעגאַנטע וואָהנונג אוּן ווִיל איהר געבען אַ קלייניגקייט פּוּן 2000 פראַנק אַ חודש, אוּן דאָס מיידעל לָאזט איהם זיצען. פּוּן איהר זייט איז עס אַודאי קיין עוֹלה נישט. 2000 פראַנק אַ חודש איז אַ שהנע מטבע אוּן אַ רייכער אַלטער הערר איז פּאָרט גאָר עפעס אַנ-דערש ווי אַנ׳אָרימער בעאַמטער מיט 300 פראַנק אַ חודש פענסיע. דער אָרימער סאָרביע-פּיאָש פרובט נאָך אַוועקצולעגען אויפּן טיש אַ טשעק אויף אַנ׳אַנשטענדיגע סומע. אפשר וועט ער דאַדורך די מאָדיסט-קע אָבהענדיג מאַכען פּוּן דעם אַלטען הערר, אָבער עס נוצט נישט. דאָס מיידעל וואָרפט איהם אַוועק. דאָס קינד כּוּנ׳ם פּאָלק איז נישט בעסער פּוּן די אַנדערע. דער אַלטער רָאק מיט די הויזען אוּן דעם הוט האָבען נישט געהאָלפען. די דראַמע קען זיך ענדיגען.

וואָס זאָלען מיר אַלע חכמות? קאָלעגע ראָטשילד מאַכט מיליאָ־
נען פּאָרט בעסער ווי דראַמעס, כאַפּט זיך ראָטשילד צו מיין ברא־
זשע, וואָלט איך מיך וועלען כאַפּען צו זיין בראַנזשע מיט די מיל־
יאָנען. איך וואָלט שרייבען אַ דראַמע „דער שריפטשטעלער" אוּן וואָלט
בעוויזען, אַז מיין שריפטשטעלעריי מאַכט מיך נישט גליקליך אוּן אַז
אויך איך, כ׳לעבען, וואָלט וועלען, אַז די וועלט זאָל מיך שעצען,
נישט צוליעב מיין שריפטשטעלעריי. איך וואָלט וועלען, דוקא אומגע־
קערט, מיר האַלטען אין אַ געהיימען פּאָרט עפּעס אַנ׳אייגענעם אויטאָ־
מאָביל אוּן אַ רייכע טוּאַלעטע אוּן אַ טייסטער מיט עטליכע הונדערט
טויזענדער אוּן וואָלט וועלען אין די וועלט אַריין אוּן מיך ווייזען דוקא
אַלס מיליאָנער. עס מוז פּאָרט זיין אַנ׳אַנגענעהם געפיהל, וועלען אַ וועלט
שעצט אַמאָל אַ מענשען אַלס מיליאָנער אוּן קוקט נישט אַלעמאָל אויף
איהם ווי אויף אַ שריפטשטעלער. דער געשמאַק איז פערש׳דען. קאָ־
לעגע ראָטשילד מאַכט עס אומגעקערט. קאָלעגע ראָטשילד וויל, מען
זאָל איהם בעדויערען צוליעב זיין אומגליק, נעבעך, וואָס ער האָט
מיליאָנען!

דוד גינצבורג

זיין לעבען איז אפשר געווען אַ טראַגעדיע. אויפֿן פנים, נאַטירלעך, איז עס איהם נישט געשטאַנען אָנגעשריבען — נאָר דער, וואָס האָט איהם נעהנטער געקענט, האָט עס אַרויסגעפיהלט. אפשר וועגן ער וואָלט נישט זיין דער „בארָאָן גינצבורג", נאָר סתם „גינצבורג", אייניעער דאָרט אויף אַ בוידעם־שטיבעל, ביי אַ נאַפט־לאָמפּ, איינגעבויגען איבער ספרים און איבער אַלטע פּתבי־יד, אפשר, זאָג איך, וואָלט דאַן זיין גאַנץ לעבען געווארָען אַ גאַנץ אַנדערס. ער וואָלט דאַן זיין דער גרויסער, גרויסער געלעהרטער, דער וועלט־בעריהמטער, איינער פון די צוויי־דריי געצעהלטע, וועלכע מיר פערמאָגען אין דער היינטיגער צייט. אַלע בעדינגונגען דערצו האָט ער געהאַט: די גרויסע ליעבע צום ספר, דאָס מערקווירדיגע פערשטענדניש דערפאַר און דאָס אונגעהויערע וויסען. אַזוי אָבער האָט דער „בארָאָן" אַביסעל געשטערט. דער „בא־ָאָן" לעגט אַרויף פליכטען אויף אַ מענש. די תורה און די גדולה אין איין אָרט ביי אַ מענשען, וועלכער האָט מעהר זין פאַר תורה ווי פאַר גדולה, קענען דאָס לעבען אָפט מאַכען צו אַ טראַגעדיע.

איך האָב דאָס דאָזיגע שוין דעמסאָל געפיהלט, פאַר 24 יאָהר בערך, וען איך האָב איהם געזעהן צום ערשטען מאָל. ער האָט דעמסאָל געשריבען אַנ׳אַרטיקעל פאַר „בן־עמי", אַ העברעאישע צייטשריפט, ביי וועלכער איך בין געווען בעשעפטיגט. דער אַרטיקעל איז געווען „אלכנסה, אַנ׳אַראַבישע פאָעטעסע פון 12־טען יאָהרהונדערט". מען האָט איהם דעמסאָל נאָר בעדאַרפט זעהן ביים מאַכען די קאָרעקטע, ביים שרייבען די צעטעלעך אַהין און אַהער און ביי די פערשידענע גרויסע און קליינע דאגות בשעת די עטליכע טעג כּונ׳ם דרוקען. עס האָט גצמאַכט דעם איינדרוק, וי זיין גאַנץ לעבען וואָלט זיין

אבהענגיג פונ׳ם דאזיגען ארטיקעל. די אויגען האבען מערקווירדיג גט־
לויכטען. עפעס שעהנעס, עפעס הייליגעס איז פון איהם אויסגעגאנגען.
איך מוז זאגען דעם אמת: די פאעזיע פון יענער אלכנסה, וועלכע
האט געלעבט מיט אכטהונדערט יאהר צוריק, איז מיך וועניג אנגע־
גאנגען; מיין גייסט האט בעשעפטיגט מעהר די פאעזיע פונ׳ם שריי־
בענדען באראן אלין. אזא מין שרייבען און אזא מין איינלעבען זיך
אין פארצייטיגע יאהרהונדערטער איז אלין שוין פאעזיע.

און געפיהלט האב איך דאסזעלבע אויך, וועו איך האב איהם
געזעהן צום לעצטען מאל. ביי איהם אין סאלאן איז עס געווען. צוי
בעשטימטע טעג האט מען געפלעגט ביי איהם זיך צונויפקומען, און מען
האט געפלעגט לייענען אדער האלטען פארטראגען. דאס בעסטע און
דאס שענסטע, וואס דאס יודיש־גייסטיגע פעטערבורג פערמאגט, האט
מען געפלעגט דארט אנצוטרעפען. און פארט איז עס נישט געווען אז
מין „סוארעע פיקס", ווי מיר האבען זיי אין אנדערע שטעדט און ווי
מיר האבען זיי געהאט, למשל, אין ווארשא. פעטערבורג האט אנ׳אנ־
דערען כאראקטער, און אויך די יודען דארט, וועו זיי קומען זיך צוי־
נויך צו אזעלכע צוועקען, מאכען אז גאנץ אנדערע שטימונג. עפעס
איז עס געווען, ווי וועו „אנוסים" קומען זיך צונויך אין אן בעהאלט־
נע שוהל. אין דרויסען איז די געפאהר — און דאס אין דרינען איז
דער פערבארגענער גאטעס־דינסט. מען פיהלט זיך מיט איינמאל אזוי
ברידערליך און אזוי נאהנט: עפעס איין צרה און איין נחמה.
איך בין געשטאנען, אין יענעם לעצטען מאל, אויפ׳ן צעטעל און איך
האב געהאט פארצוזעזען עפעס אן נייע ערצעהלונג. פאר מיר האט
געלייענט ד״ר קאצענעלסאן און נאך איהם האב איך געזאלט לייענען,
פלוצלינג אבער קוקט מען זיך ארום: „דער באראן" איז נישטא. מען
האט איהם אנגעהויבען זוכען. געפונען האט מען איהם אין איינעם
פון זיינע ביבליאטעק־צימערען, שטעהענדיג מיט עפעס אנ׳אלטען כתב־
יד אנגעלעהנט אן דער וואנד און מאכענדיג מיט אן בלייפעדער
נאטיצען... עס איז נישט דער „באראן" געווען, נאר דער „געלעהר־
טער".

דער „באראן" אבער האט געשטערט. דער שטאנד, די אבשטא־
מונג, די אלטע פאמיליען־טראדיציעס האבען פערלאנגט גאר עפעס אנ־

דערש. דוד גינצבורג איז געווָארען דאָס, וואָס זיין פאָטער און זיין זיידע איז געווען: דער פונקט, צו וועלכען יעדער לייענדער יוד אין רוסלאַנד האָט אַהין געקוקט. וועג מען רעדט יעצט פון געשטאָרבענעם, רעדט מען נישט פונ׳ם געלעהרטען, נאָר פונ׳ם „באַראָן". אַלע יודען פון רוסלאַנד איז אָבגעשטאָרבען דער „באַראָן". עפעס איז דער יוד געוועהנט געווען פון קינדווייז אויף, אַזוי ווי זיין טאַטע און זיין זיידע זענען שוין געווועהנט געווען, צו כאַפען זיין בערגעל צרות אין עס אַרויפצולעגען אויפ׳ן באַראָנ׳ס פלייצעס. קוים האָט ער זיך אויסגעווויינט, האָט ער די דאגה שוין איבערגעלאָזען פאַר׳ן באַראָן. ער אין פעטערבורג וועט שוין מאַכען. גאָט צו פאָר אין דערנאָך דער באַראָן. על כל צרה שלא תבוא איז געווען דער באַראָן. איי׳ן רפואה פאַר אַלע מכות. האָט דער אוריאַדניק פערמאַכט זונטאָג ביי איינעם אַ קרעמעל, האָט מען געסטראַשעט, אַז מען וועט אויסזאָנען פאַר׳ן באַראָן. אָט וועט מען קלאַפען באַלד אַ דעפעשע צו איהם קיין פעטערבורג.

אין דוד גינצבורג האָט זיך אַריינגעפונען אין זיין ראָליע. עס איז קיין וואונדער נישט: די נאַטור-פעהיגקייטען דערצו האָט ער מיטגעבראַכט מיט זיך פון דער היים. ער האָט אַלע בעדינגונגען דערצו געהאַט: די גרויסע ליעבע צום מענש, די אונענדליכע גוטסקייט, דאָס גרויסע מיטלייד און דעם ווילען און די קראַפט. די אָוועגדען און די נאַכט האָט ער אַוועקגעשאָנקען דעם בוך, און דעם טאָג — דעם מענש. מען זאָגט אויף איהם יעצט, אַז ער איז געווען אַ כלל-טהויער. איך האָב מורא, אַז דאָס איז אַ טעות. ניין, ער איז מעהר געווען אַ י ח י ד-טהויער. טויזענדער און אָבער טויזענד יחידים האָט ער געהאָלפען, שטילינקערהייט און יעדען בעזונדער האָט ער געהאָלפען. מען בעדאַרף נאָר האָבען געווען אין פעטערבורג אָדער אויך אין אַ צעהן, צוואַנציג קליינע פערוואָרפענע שטעדטלעך אין רוסלאַנד, כדי דאָס דאָזיגע צו וויסען. איך אַליין קען אין מיין קליינער אומגעבונג אפשר צעהן, צוואַנציג יחידים, וועלכע האָבען איהם זייער גאַנצע עקזיסטענץ צו פערדאַנקען. נאַטירליך האָט איהם די דאָזיגע יחידים-אַרבייט נישט אָבגעהאַלטען אויך פון דער גרויסער אַרבייט פאַר׳ן כלל. דאָס כאַראַקטעריסטישע אָבער פאַר איהם איז, אַז זיין אַרבייטען איז געווען פון

יענעם סאָרט, ווי מען האָט געפֿעגט געפינען בײַ אונזערע גרויסע עהר־ווירדיגע אוּן מערקווירדיגע רבנים פּונ׳ם עלטערען דור: געקומען אַ פֿאָגראָם, האָט מען געכאַפּט דעם טויפֿ אוּן מען איז געלאָפּען ראַטע־וועז, מען איז געלאָפּען צום פֿאָליצמייסטער אָדער צום גובערנאַטאָר; געקומען אַ יודענע, וואָס מען האָט בײַ איהר אויפֿ׳ן בוידעם די וועש געגנב׳עט, האָט מען געכאַפּט דעם טויפֿ אוּן מען איז געלאָפּען ראַטע־וועז. אַלעס מיט דערזעלביגער התלהבות. בײַ דוד גינצבורג האָט מען די דאָזיגע ערשיינונג געקאָנט אָפּט זעהן. דאָס גרויסע אָדער דאָס קלייניע — דער ברען איז געווען דער גלייכער.

מען זאָגט יעצט אויף איהם: „דאָס גאַנצע פֿאָלק טרויערט נאָך איהם". ווייל מען הערט די דאָזיגע וועלטער אַזוי אָפּט כּמעט בײַ יעדען גרויסען געשטאָרבענעם, מאַכען זיי קיין אײַנדרוק נישט מעהר אוּן מען געהט איבער זיי אַריבער אוּן מען מאַכט זיך קיין פֿאַרשטע־לונג נישט פּוּן דער בעדייטונג פּוּן די וועלטער. זיי זענען געוואָרען אַ שטעהענדיגע פּראַזע. איך וואָלט אָבער וועלען, אַז מען זאָל די דאָזיגע וועלטער נעהמען גאַנץ וועלטלִיך: דאָס גאַנצע פּאָלק טרויערט. דער לעצטער יוד אינ׳ם לעצטען פּערוואָרפּענסטען שטעד־טעל איז געוואָרען אַ יתוֹם. איך קען נישט קיין צווייטען מענ־שען, וואָס זיין טויט וואָלט גענקענט אַזוי בעריהרען דאָס אינערליכע פּאָלק.

דער באַראָן דוד גינצבורג איז געשטאָרבען — מיינען מיין איך אָבער, אַז אָבגעשטאָרבען איז אייגענטלִיך דאָס גאַנצע יודישע פּעטער־בורג. מיט דעם דאָזיגען טויט איז פּאַר׳ן יודען טויט געוואָרען זיין צענטער, צו וועלכען זיינע אויגען זענען אַלע מאָל געווענדט געווען. וועז אַ אוריאַדניק וועט הייסען אַ געוועלבעל פּערמאַכען, וועט מען נישט מעהר קוקען אַהין קיין פּעטערבורג. מען האָט נישט מעהר דעם, אויף וועלכען מען האָט זיך געקאָנט פֿאַלאַקאָוו איז טויט, ראָזענטהאַל איז טויט, וואַרשאָווסקי איז טויט, האָראַץ גינצבורג איז טויט, אוּן יעצט איז אויך דוד גינצבורג געשטאָרבען — דער לעצטער פּוּן די מאָהיקאַנער. פּעטערבורג איז פּאַר דעם יודען וואָרעדיג געוואָרען. אַ שטאָדט ווי אַלע שטעדט. אַ נייער דור אוּן נייע יודען — וואָכעדיגע יודען, אוּן דאָס האַרץ וועט אַזוי שווער אוּן אין די אויגען אַזוי טונקעל.

איך האָב פערשטאַנען דעם יוד און וואָס ס׳איז פאָרגעקומען אין זיין האַרץ, בשעת ער האָט געלייענט די טרויעריגע נאַכריכט, אַז דוד גינצבורג איז געשטאָרבען, און ער האָט אויסגעשריגען: „רבונו של עולם! וואָס יעצט?“

מנשה מרגלית

פינף און זיבעציג יאָהר איז ער אַלט געוואָרען, און נאָך אינ׳ם לעצטען טאָג כּוּן זיין לעבען זענען אַלע זיינע אידעאַלען, פאַר וועלכע ער האָט געקעמפט, געוואָגן בייַ איהם אַזוי פריש ווי פאַר עטלעכע און פופציג יאָהר. איך קען אין דעם דאָזיגען פרט כּמעט נישט נאָך אַ צוויי־טען, אַזוי ווי ער, צווישען אַלע אונזערע גרויסע און אַלע אונזערע גייסטעס־פאָרשטעהער. יעדער פון זיי האָט דעם האַרטען לעבען, אינ׳ם לאַנגען לויף פון די צייטען, זיין אָבצאָהל געגעבען. יעדער האָט איינ־ציגווייז דאָ און דאָרט אַ רעכט ביסעל מוותר געוואָגן און אָבגעטרעטען פון דעם זיניגען, און האָט עס אַליין נישט געוואוסט. דער בעריהמ־טער „צאָהן פון דער צייט" האָט געטהון דאָס זיניגע. צום סוף, ביי אַ שטיקעל חשבון־הנפש, האָט זיך פלוצלינג אַרויסגעוויזען, אַז אייגענטליך איז מען אַרום און אַרום גענוואָרען אַ גאָר אַנדערער. אַזוי איז שוין דאָס לעבען. אונבעמערקט און אומגעזעהן צעבלעטערט עס די אַלטע בלומען פון דער אַלטער וועלט יוגענד. ווערען נישט אונזערע חלומות פון פאַרצייטענס אינגאַנצען פערוועלקט, אַנ׳אַנדער פנים קריגען זיי פאָרט. ווערען נישט אונזערע אַלטע אידעאַלען אינגאַנצען פערוועהט, וועניג־סטענס אַביסעל אָבגעבלאַקעווט ווערען זיי סוף־כּל־סוף. מנשה מרגלית איז איינער אפשר פון די גאָר זעלטענע, וועלכער האָט נע׳חלומ׳ט און גענוידבט אין זיין פינפאונזיבעציגסטען יאָהר דאָס, פון וועלכען ער האָט נע׳חלומ׳ט און אין וואָס ער האָט גענוידבט אין זיין פריהעסטער יוגענד און פאַר וועלכען ער האָט געקעמפט מעהר ווי פופציג יאָהר. איך לייגן זיינעם אַ בריעף צו מיר אויס דער לעצטער צייט — מערק־ווירדיג, אין טאָן און אינהאַלט איז ער אייגענטליך אינגאַנצען דאָס־עלבי־גע, וואָס ער האָט אַמאָל געשריבען אין אַנ׳אַלטען, אַלטען „ראַזסוויעט",

וועלכער איז אמאל ארויסגעגאנגען אין אדעס. פאר זיינע אויגען, אלס קינד, האבען זיך אבגעשפיעלט יענע גליקליכע סצענעס, וועו מען האט יודען געשלעפט פראסט פאר׳ן קארק, אום זיי צו געבען מכל טוב, און די דאזיגע יודען זענען געווען נאך אזוי אומגעשיקט און אונבע־האלפען, אז זיי האבען דאס אזש נאך נישט געקענט מקבל זיין; איבער זיין קאפ האבען פערבייגערוישט יענע 80־גער יאהרען, וועלכע האבען געבראכט מיט זיך די בלוט־בעדער און די ערשטע געוואלדיגע בעדרי־קונגען; פון זיין נעכסטער נאהענט אויס האט ער מיטגעזעהן און מיט־געהערט, ווי עס האבען זיך געוועבט די נייע, שטילע האפנונגען פון אן׳אויטאמאנציפאציע און חלומות פון א פריש לעבען אין אן׳אייגען שטיקעל לאנד האבען זיך ג׳טראגען אין דער לופט; ער האט א צייט פון א „פריהלינג״ איבערגעלעבט און ווי דאס פייער פון א רעוואלוציע האט ארומגענומען א גאנץ לאנד און ווי נייע אויסזיכטען און נייע ערווארטונגען זענען אויסגעוואקסען — ער אבער, מנשה מרגלית, האט זיך געהאט אינ׳ם לויף פון די דאזיגע אלע צייטען נאר זיינע אידעא־לען, איין און דיזעלביגע אידעאלען פון זיינע קינדער־יאהרען, און ער האט זיי נישט געביטען אויף א האר.

איז ער געווען א „משפיל״? איך גלויב נישט. צום משפיל־זיין האט איהם געפעהלט יענעס בייסעדיגע און יענעס שטעכעדיגע געגען אלעס יודישע, מיט וועלכען אלע פאהנען־טרעגער פון דער השכלה הא־בען זיך אויסגעצייכענט. ער האט נישט געהאט אין זיך יענעס כארא־טעריסטישע פון די השכלה־אקציזניקעס און השכלה־טשינאוניקעס — די טיעפע שנאה צום שלחן־ערוך און דאס אייביגע פערבלענדעניש פון די גארדאנס און זייערע חברים, אז דאס גאנצע ביסעל מזל־ברכה פון דעם יוד הענגט נאר אב פון דער רעפארמען־מאכערייי. איז ער געווען נאציאנאל־יוד? איז איהם אמאל דורכגעגאנגען דורכ׳ן קאפ דער ג־דאנק, אז דער חלום פון אן׳אייגען שטיקעל לאנד קען אמאל, אין א וויי־טער־וויי־טער צוקונפט, אין ד ע ר פארם אדער אין יענער פארם, זיך פערווירקליכען? צום נאציאנאל־יוד, אינ׳ם לאנדלויפיגען זין פון דעם דאזיגען וואלד, האט איהם געפעהלט דאס פער׳שיכורט־זיין, צום ציוניזם איז ער געווען צו־ניכטער און צו־וועניג גלויביג. איז ער ג־וען צו־פיעל געלעהרטער? האט ער אלעמאל נאר געצעהלט און ג־

דעכענט לויט די טרוקענע ציפערען? ניין, עס איז גענוג צו לייענען נאָר עטליכע שורות פון זיינע „ערינערונגען", אום אין איהם אויך דעם דיכטער צו דערקענען.

ער איז געווען אפשר אייגער פון די זעלטענע עקזעמפלאַרען, וואָס דער טיפּ פון יודישען „קשה־עורף", אין זיין אייגעלסטער אוּן שטרענגסטער פאָרם, איז ביי זיי צום העכסטען אויסדרוק געקומען. דאָס, וואָס ער האָט איינמאָל געפונען פאַר ריכטיג, האָט ער נישט מעהר געקענט אָבּאָזען — וועז אַפילוּ ער זאָל עס טויזענדמאָל וועלען. ער האָט איינמאָל, אין זיין פריהסטער יוגענד, דעם פרינציפּ פון דער פאָלקס־אויפקלערונג פאַר דאָס ריכטיגע דערקענט, אוּן ער האָט זיך געהאַלטען דערמיט אויך דאַן, וועז פאָלק אוּן אויפקלערונג צוזאַמען זענען כּמעט שוין נישט געווען מעהר במציאות. היינריך היינע, דאַכט זיך, איז עס, וועלכער מאָלט אונז דאָס שוידערליכע אוּן טרויעריגע בילד, ווי אַ מאַמע, נאָכדעם ווי דאָס קינד איז געשטאָרבען, ויצט נאָך אַלץ ביים וויעגעל אוּן וויעגט דערין אַ יאָהר־צייט־ליכטעל: אַיי־לו־לו־לו...

אוּן לייבּ האָט ער געהאַט דעם יוד כּמעט ווי אַ מאַמע. איך קען קיין אייניגען נישט אויס יענער צייט פון דער אויפקלערונגס־תקופה, ביי וועלכען די לייבּע צום פאָלק איז אַזוי ריין געקומען צום אויסדרוק. ער האָט כּל ימיו געאַרבייט פאַר'ן פאָלק אוּן האָט עטליכע אוּן פופציג יאָהר געזאָרגט זיינע זאָרג. זיין אונענדליך וויסען אוּן־עבּיעט פון דער אַלטער יודישער געזעצגעבונג האָט איהם געגעבען די מעגליכקייט צו ווערען „דער בעשיצער פון׳ם תלמוד" אוּן צו שרייבען זוּנז זיינע „דיני־נפשות בּיי די אַלטע העברעער" אוּן זיינע „דיני־הירושה ויט משה אוּן תלמוד". זיין איבערצייגונג, אַז ערד־אַרבּייט איז איינס וּן די הויפט־מיטלען, וועלכעס קען דאָס עלענד פון׳ם יודישען לעבּען אַביסעל פערמינדערען, האָט איהם געבראַכט דערצו, אַז ער זאָל צוזאַמען אַרבּייטען אפילוּ מיט די „חובבי־ציון" אוּן זאָגאַר אינ׳ם „פאַלעסטינעזישען פעראיין". אַרויסגעטרעטען פון זיי איז ער צרשט, ווי ער האָט בעמערקט, אַז פון זיי האָט זיך אָנגעהויבען צו ענטוויקלען דער אַליטישער ציוניזם. דאָס האָט ער נישט געקאָנט פערטראָגען; גאָרנישט, שוייבט ער מיר אַמאָל אין אַ בריף, האָט ער אַזוי פיינד ווי אַ פּוסטע

פאַנטאַזיע. אַ אילוזיע איז דאָס געפעהרליכסטע פאַר אַנ׳אומגליקלעך פאָלק. אוּן מיט ליידענשאַפט האָט ער געקעמפט אין אונצעהליגע אַרטיקלען געגען דעם פאָליטישען ציוניזם. ער האָט דאַן געקעמפט אויך שוין געגען חבת־ציון אוּן זאַגאַר געגען דאָס יודיש־נאַציאָנאַלע אוּן שפעטער אַפילו געגען העברעאיש. עס האָט זיך איהם אַלץ אויסגעווי־זען, אַז מיט דעם אַלעם וויל מען אָבּרייסען דעם יוד פוּן דעם אַלגע־מיין־מענשליכען — פוּן זיין ליעבסטען אידעאַל.

פאַר זיינע אויגען, אַלס קינד, האָבּען זיך אָבּגעשפיעלט יענע גליקליכע סצענעס, וואוּ מען האָט יודען געשלעפט פראָסט פאַר׳ן קאַרק, אוּם זיי צוּ געבּען מכל־טוב — אוּן וויל דאָס זענען געווען זיינע ערשטע קינדער־אינדרוקען, אוּן וויל זיין געמיט איז געווען דאָס גע־מיט פוּן אַ קינד, ריין אוּן בּלאַנק, דעריבּער איז דאָס געבּליבּען קלע־בּען בּיי איהם אין זיין נשמה אויף אייביג אוּן עס איז געוואָרען זיין אידעאַל. דער פינפאוּנזיבּעציג־יעהריגער האָט געגאַרט אוּן געשטרעבט צוּ די קינדער־יאָהרען. וועַן אפשר ער וואָלט זיין פוּן אַ וועניגער טיעף געמיט, וואָלט ער קענען אויף אַ סך, אַ סך פוּן זיינע קינדערשע חלוֹמוֹת מוותר זיין. עס איז די מעשה פוּן יענער נשמה, וואָס דער מלאך האָט זי געטראָגען איבּער׳ן הימעל אין האַלבּער נאַכט אוּן האָט איהר גע־זונגען, אוּן זי קען דעם דאָזיגען קלאַנג קיינמאָל מעהר נישט פערגע־סען. עס איז די מעשה פוּנ׳ם אוּר־אוּר־אייניקעל, וועלכער קען נישט פערגעסען, אַז זיין עלטער־עלטער־זיידע אָדם הראשוֹן איז צמאָל געווען אינ׳ם גן־עדן.

טאָלסטאָי

דאָס וואָרט, וואָס ער האָט געזאָגט, האָט ער געהאַלטען. ער האָט זיך נישט מעהר אומגעקעהרט. אוּן אויך אויפֿ'ן האַלבען וועג איז ער נישט געבליבען שטעהן. ער איז אַוועק אין יענעם לאַנד, וואָס „פּוּן זיין געבוירט קעהרט קיינער זיך נישט אום מעהר". טאָלסטאָי, דער גרויסער גריבלענדיג זיך וועגען לעבען אוּן טויט, איז ענדליך מיעד געוואָרען, גריבלענדיג זיך וועגען דאָס לעבען, איז ער אַריבער צום טויט. אפשר וועט ער מיט'ן טויט מעהר גליק האָבען. מיר אָבער וועלען איהם נישט מעהר הערען — אוּן דער גרויסער סוד וועט בלייבען גרויסער סוד, ווי געווען.

„זיין קבר האָבען איהם געגראָבען די פּוירים פּוּן יאַסנאַיאַ פּאָליאַנאַ"...

עס קלינגט כּמעט ווי אַ סימבאָל! די מענשען, דאָס מענשען־מאַטעריאַל, פּאַר וועלכעס ער האָט געלעבט אוּן געאַרבייט, איז פּאָרט נישט געווען גענוג רייף פּאַר זיין גרויסען חלום, פּאַר זיין גרויסע לעהרע. שוין זיין נאָהנטסטע פּאַמיליע איז נישט געווען גענוג רייף דערצוּ; שוין זיינע נאָהנטסטע תּלמידים זענען געווען נאָר זינדיגע מענשען. דער זינדיגער מענש ווערט נישט איבער נאַכט הייליג, דער איינגעפליישטער „איך" פיהלט זיך נישט איבער נאַכט אַלס „דוּ". אוי, די שרעקליכע גראַמאַטיק פּוּן לעבען; די ערשטע פּערזאָן פערווענקסעלט זיך נישט מיט דער צווייטער, אוּן די געגענווארט איז קיינמאָל נישט פערגאַנגענהייט אוּן קיינמאָל נישט צוקונפט. אוּן דעריבער איז טאָלסטאָי אינ'ס לעבען אַרומגעגנגען ווי אין אַ חלום, די ווירקליכקייט איז אָבער ווירקליך, אוּן זי ווערט נישט מגולגל אין די שהנקייט פּוּן אַ חלום. דאָס איז די גרויסע טראַגעדיע פּוּנ'ם גרויסען טרוימער פּוּן

יאַסנאַיאַ פּאָליאַנאַ. אין דער דאָזיגער הינזיכט איז אַ מענשן ווי פּרידּ־ריך ניטשע געווען טויזענדמאָל בעסער. יענער האָט וועגיגסטענס פער־שטאַנען אַז מיט'ן היינטיגען מענשן, אַזוי ווי ער איז, וועט ער גאָר־נישט קענען מאַכען, אוּן ער האָט געחלוֹמט פּוּן אַ „לעצטען מענשען" אוּן פּוּן אַ צייט, וואָן עס וועט זיך אָנהויבען אַ נייער סאָרט מענש, דער איבער־מענש, וועלכער וועט זיין רייף פּאַר אַ גרויסען־גרויסען חלוֹם אוּן פּאַר אַ גרויסע־גרויסע תּורה. אַ מענש ווי פּרידריך ניטשע איז איבריגענס בּיי זיין געהן אין די מלחמה אַריין געווען בעוואָפענט מיט טויזענדערליי וויסענשאַפטען. די פּילאָזאָפּיע איז געווען זיין הויפּט־פּאַך, אוּן ער האָט פערשטאַנען צוּ לעהרען, אַז צוּערשט מוּז דאָס מיט־לייד, דאָס גרויסע רחמנות פּוּנ׳ם מענשען אויפ'ן מענשען, אויסגעווואָר־צעלט ווערען פּוּן דער וועלט. טאָלסטאָי אַבער מיט זיין אוּנענדלעכען שטענדיגען מיטלייד אויף גרויס אוּן קלײן, אויף נאָהנט אוּן ווייט — ער האָט געמוּזט שטרויכלען שוין בּיי די ערשטע טריט. דאָס איז די טראַגעדיע פּוּנ׳ם גרויסען טרוימער.

איך מוּז אָבער רעדען פּוּן נאָך אַ טראַגעדיע: די טראַגעדיע פּוּנ׳ם רוסישען פּאָלק. עס קלינגט כּמעט ווי אַ איראָניע. עלענד אוּן אָרים, ווי עס איז, האָט עס געהאַט א י י ן זאַך, אַ חפץ אַזעלכען, וואָס די גאַנצע וועלט האָט זיין גלייכען נישט — עס האָט געהאַט אַ טאָלסטאָי. ווען עס וואָלט זיך מאַכען ערגעץ־וואו אַנ׳אַלוועלטליכע אויס־שטעלונג, אוּן אייראָפּאַ אוּן אַמעריקאַ וואָלטען שיקען אַהין זייערע אוצרות אויף אַלע געביעטען פּוּן ערפינדונגען אוּן פּוּן דער אינדוסטריע, אוּן רוסלאַנד וואָלט שטעהן מיט די ליידיגע הענד אוּן וואָלט אַהינ־שיקען דאָרט נאָר איהר טאָלסטאָי, עטלעכע ספרים פּוּן איהם, אַלס דאָס איינציגע, וואָס זי האָט צוּ שיקען — בּין איך זיכער, אַז זי וואָלט נעהמען דעם ערשטען פּריז. אַזאַ געגענשטאַנד האָט נאָר א י י ן רוסלאַנד אַרויסגעבראַכט. איז אָבער די טראַגעדיע אַזוי גרויס, אַז דוקא מיט דעם דאָזיגען טאָלסטאָי איז מען ברוגז. נישט שלום־געמאַכט־ערהייט איז ער פּוּן דער וועלט געגאַנגען. אוּן די גאַנצע ציווילּיזירטע וועלט שטעהט אוּן קוקט אוּן וואוּנדערט זיך אוּן קען נישט בעגרייפען, אָט דאָס איז אַ טראַגעדיע פּוּן אַ פּאָלק אוּן פּוּן אַ לאַנד.

נאַטירליך: דאָס דאָזיגע איז נאָר ווי אַ קאַמיש־טראַגישעס אינ־

טערמעצאָ, וועלן מען פערגלייכט עס מיט דער גרויסער טראַגעדיע פּונ׳ם גרויסען מענשען אַליין. צום טייל אָבער זענען זיי ביידע פערבונדען. אפשר וואָלט דער גורל פון טאָלסטאָי פּאָרט נישט זיין אַזוי טרויעריג, וועלן דאָס פּאָלק און דאָס לאַנד וואָלטען זיין אַביסעל אַנדערש. איך זאָג נישט, אַז ער וואָלט דאַן קענען זיינע ציעלען דערגרייכען, — ניין, דערצו דאַרף מען האָבען אַנ׳אַנדער מענשען־מאַטעריאַל, דערצו דאַרף מען אפשר האָבען אַ איבער־איבער־מענש, — ער וואָלט זיך אָבער יעדענפאַלס נישט פיהלען אַזוי עלענד און אַליין־זיין און פערלאָזען.

און פון דעם עלענד־זיין און אַליין־זיין און פערלאָזען־זיין האָט ער געוואָלט אַנטלויפען און ער האָט געוואָלט וועלען נאָך עלענדער און נאָך מער אַליין און נאָך מער פערלאָזענער. ער האָט געוואָלט די אַבסאָלוטע אַליינקייט. וואָס נוצט דאָס? ער אַליין וואָלט אפשר דאַן געקענט אַ מינוט לאַנג פרייער אָטעמען. די וועלט וואָלט אָבער דאָך געבליבען ווי געווען און די מענשהייט וואָלט געבליבען ווי געווען.

וועניגסטענס דער יודישער גייסט פיהלט אַזעלכעס גאַנץ אַנדערש. דער יודישער נביא לויפט אויך אַוועק — ער לויפט אַוועק פאַר דער געטליכקייט. מיט דער שיף בלאָנדזשעט ער אַרום אויפ׳ן וואַסער, אין אַ וויינקעל ליגט ער בעהאַלטען, און דאַן לויפט ער אַוועק פון דער שטאָדט און פון די הונדערט און צוואַנציג טויזענד מענשען אין פון דער „גרויסער בהמה", און אייגנזאַם אויפ׳ן פעלד וויל ער לעבען אין אַ ביידעל, געפלאָכטען פון בלעטשר. דאָס איז אויך איינער, וועל־כער קען נישט דורכקומען מיט מענשען און מיט דער גרויסער בהמה, און ער זוכט פאַר זיך די איינזאַמקייט. גאָט אָבער דערגרייכט איהם, וואו ער איז; ער קען זיך פאַר איהם נישט בעהאַלטען. פונ׳ם וואַסער שלעפט ער איהם אַרויס, ביים קאָרק נעהמט ער איהם אָן, און ער הייסט איהם צוריק. פאַר מענשען לויפט מען נישט אַוועק. פרעדיגען מוזט דו זיי און נביאות זאָגען און די אויגען עפענען, אַזוי לאַנג ווי דו קענסט; וועלן מען ראַטעוועט איין נפש, איז אויך גוט. איין נפש ראַטעוועלן, איז ווי מען וואָלט געראַטעוועט אַ גאַנצע וועלט. וויר וויים, אפשר וועט זיך פּאָרט אָנהויבען אַ נייע וועלט מיט אַ נייער מענשהייט; אפשר וועט דער ערשטער איבער־מענש קומען, און דאָס

גרויסע אידעאל וועט קענען אָנהויבען פערקליכט צו ווערען. דאָס זעהט איהר, איז יודיש. אַזוי פערשטעהט דער יורישער גייסט דאָס פראָבלעם. אַוועקלויפען הייסט עגאָאיסטיש זיין און איבערלאָזען די מענשען, אַזוי ווי זיי זענען. עס איז איהם ליעבער זיין אייגענער קיקיון־בלאַט, ווי גאַנץ נינוה מיט אַלע איהרע מענשען. דער יודישער גייסט ווילל אַזעלכעס נישט האָבען. דו מוזט מיט זיי לעבען און ליידען צוזאַמען, און זענען זיי זינדיג און אומריין, מוזט דו מיט זיי צוזאַמען זינדיג זיין און דורך די אומרייניקייט זיך שלעפען. טאָלסטאָי אָבער האָט זיך געוואָלט ראַטעווען. „וואָס איך זעה נישט, געהט מיך נישט אָן" — און ער איז אַנטלאָפען פאַר די מענשען.

און איהם דערגרייכט נישט קיין שום גאָט. ער שלעפט איהם נישט אַרויס פונ׳ם ווַאסער, ער נעהמט איהם נישט אָן פאַר דער האַנד און הייסט איהם נישט צוריק. ער האָט זיך נישט מעהר אומגעקעהרט. דאָס איז דאָס נישט־יודישע; דאָס איז דאָס פרעמדע...

פאַר׳ן מענשען אָבער קען מען זיך נישט בעהאַלטען. ער יאָגט זיך נאָך ביז אין די טיעפענישען פון אַלע דיינע בעהעלטענישען, און קומט ער נישט אַליין, שיקט ער דיר נאָך זיין שאָטען. און ווען דו זאָלסט דיך אין אַ הייהל בעהאַלטען, וועט ער דיך דאָרט דערגרייכען.

און טאָלסטאָי האָט זיך געמוזט בעהאַלטען אין אַ הייהל. וואו דער מענש און זיין שאָטען וועלען איהם נישט בעגרייפען — ער איז געשטאָרבען!

און זיין קבר האָבען איהם אויסגעגראָבען די פויערים פון יאַסנאַיַא פאָליאַנאַ...

עליזא אָרושעשקאָ

זי איז טויט, פּויל׳ענס גרעסטע שריפטשטעלערין, אין היינט אונ־טער דעם טרויער פּונ׳ם גאַנצען פּאָלק ווערט איהר געביין צו קבר געבראַכט. ביים קבר טרויערט אויך די אונענדל׳יך גרויסע צאָהל פּון איהרע יודישע אָנבעטער. אונזער גרעסטער „פּערטיידיגער", וועלכען מיר האָבען געהאַט אין דעם דאָזיגען ל׳אַנד, איז אונז אָבגעשטאָרבען.

זי האָט נישט געהאַט אין זיך דאָס געניאַל׳ע פּון אַ זשאָרזש סאַנד, נישט די טיעפקייט אוּן דאָס פּיל׳אָזאָפּישע פּון אַ דזשאָרדזש עליאָט, נישט די פּאָרמען־שׂהנקייטען פּון אַ עבנער־עשענבאַך אָדער אַ סעל׳מאַ ל׳אַגערל׳עף — ניין, עטוואָס „מוטערליכעס" האָט זי געהאַט אין זיך, עטוואָס פּון אַ פּערזאָנרגערין, וועלכע פּערזאָנרגט אַל׳ע איהרע קינדער, אוּן געוּנוּג גרויס איז די ווירקונג, וועלכע זי האָט ערציעלט דורך די דאָזיגע איינפאַכע אייגענשאַפּטען. מיר נעהמען אין די האַנד אַריין עפּעס אַנ׳ערצעהל׳ונג פּון איהר, וועלכע עס איז: זעהר אָפּט איז די כאַראַקטעריסטיק אַ פּאַל׳שע, די סיטואַציע אַ אונמעגל׳יכע, די האַנדל׳ונג אַ איבערגעטריבענע, דאָס גאַנצע געביוּ אוּן אַפּיל׳וּ דער סטיל׳ זענען אָפּט ווייט פּון זיין קינסטל׳עריש, אוּן פּאָרט נעהמט אוּנז עפּעס ביי דער דאָזיגער שריפטשטעל׳ערין, אוּן פּאָרט באַקט זי זיך אין ביי יע־דען לעזער אין האַרצען. עס איז די אונענדל׳יכע ל׳יעבע צו אַל׳עם, וואָס ל׳יידט, צו אַל׳עם, וואָס איז בעשאַפען געוואָרען אין גאָט׳ס פּאָרם; דאָס רעדט אַרויס ביי איהר פּון יעדען וואָרט, עס איז דאָס אונענד־ל׳יכע מיטל׳ייד ביי איהר מיט יעדען אומגליקליכען אוּן על׳ענדען, וואָס מאַכט אונז די דאָזיגע שריפטשטעלערין אַזוי אונענדלין ל׳יעב. זי האָט מיטגעל׳יטען מיט דעם אומגל׳יק פּון אונז, יודען, זי האָט מיטגעווויינט מיט דעם על׳ענד פּונ׳ם פּוילישען פּויער.

איינע פון די לעצטע איז זי געווען, וועלכע זענען אונז איבערגעבלי־
בען פון דער גוטער אלטער צייט: אַ פוילישע נשמה מיט די אידעא־
לען פון די זעכציגער יאָהרען. אַלע זענען ברידער, אַלע זענען גלייך,
אַלע זענען עלענד, און קעמפען מוז יעדער עלענדער פאַר יעדען עלע־
דען. און געגלויבט האָט זי אין די דאָזיגע אידעאַלען און אין די
פערווירקלעכונג פון זיי, ווי עס גלויבט אַ קינד. נאָך אין די לעצטע
יאָהרען, שוין קרוב אַ זיבעציגערין, האָט זי נאָך אַלץ געגלויבט. צייי־
טען האָבען זיך געביטען, אַנדערע פוגעלע זענען געקומען און אַנדערע
ליעדער, די רעאַקציע האָט זיך שוואַרץ און שוואַרץ אַראָבגעלאָזט אומע־
טום אוף אויף אַלדינג, און עליזא ארושעשקא האָט נאָך אַלץ אונער־
שיטערלעך געגלויבט. אָה, די דאָזיגע אידעאַליסטישע וועלט־אַנשויאונג!
אַליין איז זי געווען אַ שטיק אַנאַכראָניזם אין מיטען דער היינטיגער
שוועדער און פינסטערער הצץ־צייט.

איך ווייס פון איהר אַ מעשה צו דערצעהלען: פאַר עטליכע
יאָהר, ווען זי האָט געפייערט איהר 40־יאָהריגען שריפטשטעלער־יובי־
לעאום און דעפוטאַציעס מיט גליק־ווינשונגען זענען געקומען צו איהר
פון נאָהנט און פון ווייט, איז אויך געקומען צו איהר אַ יודישע
סטודענטען־דעפוטאַציע פון דאָרפאַט. די שריפטשטעלערין האָט זיך פלוצ־
לינג צופייערט און האָט אָנגעהויבען די יודען מוסר זאָגען. נאָר זיי,
זיי אַליין, זענען זיך שולדיג אין זייער אומגליק. מיט יודען קען מען
גאָרנישט מאַכען. יודען זענען אַנ׳עם לא־היה. זי אַליין האָט געהערט
אין גראָדנא אויפ׳ן גאַס, ווי אַ יודישער בחור האָט געריידט רוסיש און נישט
פויליש. — דער אָנפיהרער פון דער דעפוטאַציע איז געווען ווי אָבגע־
פאַטשט.

און נאָך אַזאַ מעשה ווייס איך פון איהר און ווידער אַזאַ מעשה.
מען מוז אָבער האָבען עליזא ארושעשקא געקענט. אַ „מאַמע" איז זי
געווען אין דער פוילישער ליטעראַטור, אַ פערזאָרגערין, וועלכע האָט
געוואָלט פערזאָרגען אַלע איהרע קינדער, אַ מין בעל־הבית׳טע מיט די
שליסעלעך ביים פאַרטוך, און געזאָגט מוסר האָט זי אויף רעכטס און
געזאָגט מוסר האָט זי אויף לינקס. אין איהרע ערציהלונגען האָט זי
געפרעדיגט מאָראל אַלע פאָליאַקען און האָט דעם יוד אידעאַליזירט,
און האָט זי אַ יודען געזעהן, ביי וואָס פאַר אַ געלעגענהייט עס האָט

נעמעגט זיין, האָט זי איהם אָנגעדרעהט אין אויער פאַר זיין התנה־
גות. אַ מאַמע, וועלכע האָט ליעב, טאָר נישט אַנדערש. זי איז געווען
אַ מאַמע פון די זעכציגער יאָהרען.

מיר, יודען, וועלען אָבער קיינמאָל נישט פערגעסטן, וואָס די
דאָזיגע מערקווירדיגע פרוי האָט פאַר אונז געטהון. עליזאַ אָרזשעשקאָ
אין די ערשטע צווישען די פוילישע שריפטשטעלער, וועלכע האָט דעם
יוד בעהאַנדעלט אַלס מענש מיט אַ מענשליכער נשמה, וועהרענד די
שריפטשטעלער, וועלכע זענען געווען פאַר איהר האָבען איהם בע־
האַנדעלט אַביסעל פוילישליך, דאָס הייסט, אַלס זאַך צו טרייבען אַ
שפאַס, אַלס סיוזשעט צו פערווייליען אַנ'עולם.

ווער קען נישט אָט דעם דאָזיגען גנעדיגען שפאָט פון די דאָזיגע
גנעדיגע העררען? מאָשקע, איצקע און יאַנקעל זענען געווען זייערע
ליעבליגנ־פיגורען, און די דאָזיגע פאַרשוינען זענען געווען: אַ פאַקטאָר,
אַ מעקלער, אַ מוסר, אַ פראָצענטניק, איינער מיט אַ לאַנגער נאָז און
מיט אַ לאַנגען קאַפטאַן, און דער דאָזיגער קומט אין הויף אַריין צו
דער פאַני חראַבינאַ, אום איהר דאָס נויטיגע געלד צו באָרגען, און די
פאַני חראַבינאַ טיטולירט איהם „הונד" און דער יוד קושט איהר דעם
זוים פון איהר קלייד און רעדט צו איהר פויליש מיט'ן דקדוק פונ'ם
געשמאַקען זשאַרגאָן. אָדער, זענען די דאָזיגע העררען שרייבער געווען
בעזונדערס גנעדיגליך אויפגעלעגט, האָבען זיי אין דער ערצעהלונג
אויך אַרייגעבראַכט עפעס אַ פייוקע, וועלכער קומט מיט'ן פידעלע
אין די הויפען פון די פריצים, אָדער אַ יאָסקע שענקער אינ'ם דאָרף,
וועלכער האָט אַ מיידעל, עפעס אַ רבקה אָדער אַ יאַנקלאָוואַ אָדער אַ
יאַקובנאַ, און דאָס מיידעל האָט שוואַרצע אויגען און אַ שהן געזיכט
און שמוציגע קליידער, און עפעס אַ גראַף פאָטאָצקי אָדער זאַוואַדזקי
וועהט דאָס מיידעל און נעהמט זי זיך מיט, גלאַט אַזוי, און יאָסקע
דער שענקער בייזערט זיך אָנפאַנגס, דאַן אָבער נעהמט ער די עטליכע
גילדען אין שוויגט... וואָס האָבען אונז די דאָזיגע העררען שרייבער
נישט אַלץ געטהון? קיינמאָל האָבען זיי נישט געפרובט קענען צו
לערנען פון דעם דאָזיגען יוד עפעס מצהר פון זיין נאָז און זיין נאָמען
און זיין קאַפטאַן, קיינמאָל האָבען זיי נישט געפרובט אונטערזוכען, ווי
ועהט אויס די נ ש מ ה פון דעם דאָזיגען פאַקטאָר און מעקלער און וואָס

טהוט זיך אָב אינ׳ם ה אַ ר צ ע ן פונ׳ם דאָזיגען מוסר און פראָצענטניק. קיינמאָל איז זיי נישט געקומען אין זין אַרײַן, אַמאָל אָבצוטרעטען אין אַ זײַט און דערלאַנגען אַ קוק דורכ׳ן פענסטער פון דעם דאָזיגען יאָסקע שענקער, ווי ער שטעהט בײַ זיך בײַידערנאַכט, נאָכדעם ווי זיין טאָכטער איז איהם געגומען געוואָרען, און רייסט זיך די האָר פון׳ם קאָפּ און צעווײַנט זיך ווי אַ קליין קינד, און לעגט זיך אויף זיין געלעגער און ווײַנט, און שטעהט אויף אינדערפריה און דערלאַנגט דעם פויער דאָס גלעזל בראָנפען, רויהיג און פעסט, און קיינער וועט נישט דערקענען, אַז דער דאָזיגער „זשיד״ האָט בײַנאַכט אַביסל געווײַנט, ווײַל דאָס האַרץ האָט איהם וועה געטהון... וואָס ווייסען אַזעלכע „גרוסע״ שרײַבער פון אַזעלכע „קליניגקײטען״?

דאָ איז געקומען עלײזאַ אָרזשעשקע. אַ נײַע וועלט האָט זי אויפגעמאַכט: מאָשקע האָט אויפגעהערט צו זיין אַ מאָשקע און איז געוואָרען אַ מענש מיט מענשלעכע געפיהלען; דער מעקלער האָט אויפגעהערט צו זיין וואָס ער איז, און איז געוואָרען אַ בעשעפענישע, וועלכעס פיהלט מיט אַ האַרץ און דענקט מיט אַ קאָפּ; דער מוסר האָט אויפגעהערט צו זיין אַ מאַשין און איז געוואָרען אַ מענשליכע נשמה, וועלכע טהוט אַלץ. וואָס זי טהוט, דורך אַ מוז און אַ נויט־וועגדיגקייט און לויט געזעץ פון זעלבען־קרעפטען. וואָס איז דאָ פלוצלינג געוואָרען? אַלע די דאָזיגע אומגליקליכע נפשות לעבען דעסגלייכען און האָבען האַרץ און געפיהל, קאָפּ און געדאַנקען, פרייד און שמערץ, און קאַמפען שפיעלען זיך אָב אין זייער האַרץ און גוטע שטונדען און שלעכטע שטונדען, שטונדען פון האַרטנעקיגקייט און פערביטערקייט און שטונדען פון שוועכען און מענשליכע פעהלבאַרקיימען, די דאָזיגע „זאַך״, וועלכע הייסט אויף יודיש יוד און וועלט אינערגעזעצט אויף פויליש זשיד, איז נאָר אַ נשמה, וועלכע מוז געלעבט ווערען! — עלײזאַ אָרזשעשקאָ איז געווען די ערשטע, וואָס איז איינגעדרונגען אין די זעלע פונ׳ם יוד, און וואָס זי האָט דאָרט געפונען, די פערל און דעם שלאַם, אַלעס האָט זי פונאַנדערגעשפרייט אויף די זון — און אָט האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז אויך דאָ איז לעבען, איז ליכט און שאָטען, און פאָעזיע און שהנקייט, און לירישער גייסט אַהן אַ שיעור: מאָשקע איז נישט נאָר אַנ׳אייגען־נאַמען און יוד איז

נישט נאָר אַנ׳אַלגעמיין־נאָמען אוּן ווייטער גאָרנישט, נאָר אַ מענש איז דאָס, אוּן געלעבט אוּן פערשטאַנען מוּז אַזאַ מענש ווערן.

מיר, יודען, וועלען קיינמאָל נישט פערגעסען, וואָס די דאָזיגע פרוי האָט פאַר אונז געטהון. ביי איהר קבר טרויערט היינט אויך די אונענדליך גרויסע צאָהל פוּן איהרע יודישע פערגעטערער. אונזער גרעסטער „פערטיידיגער״ איז אונז אָבגעשטאָרבען. לאָמיר אַרויפלעגען אויף איהר קבר דעם דאָזיגען קראַנץ!

מאריא קאנאפניצקא

מאריא קאנאפניצקא, פוילענס גרויסע דיכטערין, לעבט נישט מעהר. רופט מען אָן די גרעסטע נעמען פוילענס, מוז אויך איהר נאָמען אָנגערופען ווערען. רופט מען אָן די איידעלסטע און בעסטע נשמות אינ׳ם דאָזיגען לאַנד, מוז מען אויך איהר נשמה דערמאָהנען. מיט איהר איז פערלאָשען געוואָרען נישט נאָר אַ זינגענדער שטערען פון דער צרשטער אָרדנונג, נאָר אויך איינס פון די לעצטיגסטע קליגסטע אויגען, אַ האַרץ מיט דעם איידעלסטען און טיעפסטען געפיהל. אַלס דיכטערין איז זי די דירעקטע יורש־טע פון יענער גרויסער ירושה, וועלכע עס האָבען דעם פוילישען פאָלק איבערגעלאָזען זיינע צוויי גרויסע דיכטער, סלאָוואַצקי און מיצקעוויטש; זי איז די דריטע אין דער דאָזיגער שורה. יאָהר־צעהנדליגער און יאָהר־הונדערטער וועלען פערבייריוישען, און דאָס שפעטע פוילישע אייניקעל וועט זינגען איהר לויד, אינ׳ם פאַלאַץ אָדער אין דער כאַטקע, פונקט ווי זיינע טאַטעס און זיינע זידעס האָבען עס געזונגען. אַלס מענש איז זי די היטערין געווען פון יענעם וואונדערליכען שאַץ, וועלכער רופט זיך „יושר״. גרויס אוּן קליין, אייגענס אוּן פרעמדס, הויך אוּן נידעריג — אַלעס איז פאַר איהר געווען גלייך, פאַר אַלעמענס גערעכטיגקייט האָט זי גלייך געקעמפט, אוּן פאַר דאָס שוואַכע אוּן אונטערדריקטע אוּן פרעמדע אפשר נאָך מיט מעהר ליידנשאַפט. יאָהרצעהנדליגער אוּן יאָהרהונדערטער וועלען שווינדען, אוּן נאָך דאָס שפעטע אייניקעל וועט האָבען צו לערנען פון איהר, וואָס איידעל איז אוּן רעכט.

דאָס כאַראַקטעריסטישע פאַר מאריא קאָנאָפּיצקא איז יענער צוג פון אמת׳ער גרויסקייט, אַז זי האָט נישט געבלאָנדזשעט וויַ אַנדערע שריפטשטעלער, זי האָט נישט געטאַפט אוּן געזוכט זיך, נאָר אַ פערטיגע אין זיך

איז זי געווען באַלד ווי זי האָט אָנגעהויבען. שוין מיט עטלעכע דרייסיג יאָהר צוריק, באַלד ווי זי איז געקומען מיט איהרע ערשטע זאַכען, איז זי געווען די גרויסע, אמת'ע דיכטערין, דער גרויסער, אמת'ער מענש, וועלכען די קריטיק פון רעכטס און פון לינקס האָט אינשטימיג אָנערקענט. אין איהר לירישען טאָן האָט זיך דעמסמאָל נאָך אַרײַנגעמישט דאָס קעמפערישע, אָבער דאָס גרויסע. דעם גרויסען צוג, האָט מען טרָאָץ דעם אַרויסגעפיהלט. אין די „דראַמאַטישע פראַגמענטען" קעמפט זי פאַר די פרייהייט פונ׳ם פריין געדאַנק, פאַר דאָס ווײַסען און די בעפרייאונג פון יעדער אַרט פון אַבערגלויבען און פאָראורטייל, פאַר דאָס רעכט פון אַלע רעכטלאָזע און פערפאָלגטע און בעזיצלאָזע, און פאָרט איז דער טאָן אַ ריינער האַרץ-טאָן, און פאָרט איז עס די ריינע און ריינסטע לירִיק. זי האָט פערלאַנגט און געפאָדערט, אַז אַלע אונרעכטען אין דער וועלט זאָל מען געבען אַ קול זיך אָנצורופען. זי האָט מיט אַ דונער-שטים אַרויסגעשריגען איהר עקעל-געפיהל געגען יענעם פינסטערען אָבגרונד, וועלכער טיילט-איין בריידער אין צרות-לײדענדע און אין צרות-מאַכענדע. באַלד אָבער האָט זיך דער דאָזיגער בעלעהרענדער טאָן אין איהרע פאָעזיען געמילדערט און געריניגט, און איהר פערז איז געוואָרען ריין און קלינגענד, איידעל און געהויבען, — דער פערז פון איינעם פון די גרעסטע איראָפעאישע דיכטער.

מאַריַ וואַסילָוסקַא (אַזוי האָט זי געהייסען מיט איהר מיידעל-נאָמען) איז געבוירען אינ׳ם יאָהר 1846. פון איהר געבורטס-אָרט איז זי געקומען קיין וואַרשָא אינ׳ם אָנפאַנג פון די זיבעציגער יאָהרען. זי האָט אָנגעהויבען מיטצואַרבייטען כמעט אין אַלע צייטונגען און זשורנאַלען. זי האָט געשריבען געדיכטען, נאָוועלען און פובליציסטישע אַרטיקלען. באַלד מיט די ערשטע זאַכען האָט זי געמאַכט אויפזעהן; מען האָט דערקענט, אַז נישט קיין געווענליכער, אַלטעגליכער טאַלענט האָט זיך בעוויזען. דאַן האָט זי רעדאַגירט אַ פרייזיניגע צייטונג פאַר פרויען, דעם „שוויט". אינ׳ם יאָהר 1890 האָט זי, אויף בעפעהל פון דער אויבערער מאַכט, געמוזט פערלאָזען פוילען. זי האָט זינט דעמס-מאָל געפיהרט אַ וואַנדער-לעבען: דאָ איז זי געקומען אין מינכען, דאָ אין פראַנקרייך, דאָ אין איטאַליען. דעם גרעסטען טייל פון איהרע אונשטערבליכע ווערק האָט זי געשריבען אין דער פרעמד. דאָרט האָט

זי געשריבען אויך דאָס מערקווירדיגע ווערק „פאַן באַלצער אין ברא־זיליען". דאָרט האָט זי געשריבען איהרע מערקווירדיגע וואונדערליכע ליעדער ביזן לעצטען טאָג, נאָר 64 יאָהר איז זי אַלט געוואָרען.

און די דאָזיגע ליעדער זענען פאָפולער געוואָרען, ווי קיין אַנ־דערע ליעדער פון קיין שום דיכטער. דאָס קינד, וועלכעס קען נאָך נישט גוט רעדען, בלעטערט אין אַ בילדער־בוך און פלאַפעלט אַ ליעד פון מאריאַ קאָנאָפניצקאַ. דאָס יונגעל אויף דער שול־באַנק לערנט אויף אויסעוועניג אַ ליעד פון מאריאַ קאָנאָפניצקאַ, דאָס פריילין אינ׳ם סאַלאָן דעקלאַמירט פאַר די געסט אַ ליעד פון מאריאַ קאָנאָפניצקאַ. דאָס מיידעל בייַ דער מאַשין ברומט און זינגט אַ ליעד פון מאריאַ קאָנאָפניצקאַ.

אויך מיר, יודען, האָבען איהר צוּ פערדאַנקען איינע פון איהרע שענסטע פערעל: זי האָט אונז געשענקט דעם „מענדעל גדאַנסקי", יענע ערצעהלונג פון׳ם יודישען לעבען, וועלכע איז, ווי קיין שום אַנ־דערע, אַרויסגעפלאָסען פון אַ ריין, עהרליך און מיטפיהלענד האַרץ.

און נאָך עפעס האָבען מיר היינט צוּ דערמאָהנען: אויף דעם צווייטען ציוניסטען־קאָנגרעס אין באַזעל האָבען די צוּנויפגעפאָהרענע געזעהען אַ דאַמע, וועלכע האָט מיט׳ן גרעסטען אינטערעס פערפאָלגט יעדעס געשעהעניש, וואָס איז דאָרט פאָרגעקומען, און יעדע רעדע, וועלכע איז געהאַלטען געוואָרען. איהרע באַקאַנט האָבען געגליהט און איהרע אויגען האָבען גלעוויכטען. די דאָזיגע דאַמע איז געווען מאריאַ קאָנאָפניצקאַ. דער ציוניסטישער געדאַנק האָט זי דענסמאָל זעהר בע־שעפטיגט. עס איז קיין וואונדער נישט: אויך זי האָט געזוכט אַנ׳אויס־וועג פאַר די יודישע צרה. זי האָט דאָך געזוכט אַנ׳אויסוועג פאַר די צרה פון אַלע ליידענדע און אונטערדריקטע!

זאָל איהר די שרד לייכט זיין!

סובֿאָרין

נאָר איין מאָל האָב איך איהם געזעהן. אין מאַרינסקי טעאַטער איז עס געווען, אין פּעטערבורג, פּאַר פּיצל־פּיצל יאָהרען. אַ בעקאַנטער, וואָס איז געזעסען נעבען מיר אין דער לאָזשע, האָט מיר אָנגעוויזען אויף איהם מיט אַ וואונק, און דערביי האָט ער זיך וויציג בענוצט מיט די ווערטער: „עקצע האָמאָ!“ (אָט איז דער מאַן) — די בעקאַנטע צווייי ווערטער, כּיט וועלכע יהודה איש־קריות האָט אָנגעווי־זען אויפֿן נוצרי און האָט דערפאַר בעקומען זיינע דרייסיג זילבער־שקלים וואונק־געלד. איך מוז זאָגען דעם אמת: פּאַר איהם, פּאַרֿן דאָ־זיגען סובֿאָרין, וואָלט איך דענסמאָל קיין דרייסיג צעבראָכענע שילינג נישט געגעבען — אַזוי וועניג האָט ער מיך אינטערעסירט. איך בין דענסמאָל נאָך געווען אַ מין „גרינער“ אין דער הויפּטשטאָדט און האָב די גאַנצע און געוואַלדיגע וויכטיגקייט פון דער דאָזיגער פערזענלי־קייט נישט געקענט און נישט פערשטאַנען. מיט אַ צימלי־כער גלייכגיל־טיגקייט האָב איך מיך אַרויסגעבויגען פון מיין אָרט און האָב איהם אָנגעקוקט: אַ ענערגישער קאָפּ, קלוגע אויגען און זאָגאַר אַ געווי־סע גוטמוטיגקייט אויפֿן געזיכט...

דער שריפֿטשטעלער אין איהם? ניין, דער האָט מיך נישט אינ־טערעסירט. איך האָב אויף דעם דאָזיגען געביעט שוין דענסמאָל די מייסטער געקענט, און ווי עלעגאַנט און ווי שאַרף זיינע „קלייניע בריוו־לעך“ זאָלען נישט געווען זיין, איז ער אַלץ געבליבען פּאַר מיר נאָר דער שילער. דער יודען־פּרעסער אין איהם? איך האָב שוין דענסמאָל געקענט אַ מאַרר אין זיין גאַנצער טיוולאָנישער טעטיגקייט און אַ שטעקער האָב איך שוין געהאַט געהערט אין פּאָלקס־פערזאַמלונגען און

פּיעל אַנדערע, — פֿאַרט לויטער אַזעלכע, וואָס וועט זיי האָבען געפּרע־
סען אַ יוד, האָבען זיי איהם געפּרעסען מיט גאָפּעל־מעסער און מיט
אַ געווּיסער עלעגאַנץ, און נישט מיט די בלויזע הענד און אין
אָבגעריסענע שטיקער פּלייש, וי זייערע קליינע נאָכמאַכערס אין גאָר
נישט־קוליטווירטע לענדער פלעגען טהון. דער קאַריעריסט אין איהם?
אָה, דו גוטער גאָט! ער איז אפשר שוין געווען דער הונדערטסטער
אויף מיין ליסטע...

איך בין דעמסמאָל געווען נאָאיוו און האָב נישט פערשטאַנען־
אין וואָס דאָס גרויסע פּוּן דער דאָזיגער פּערזענליכקייט איז געלע־
גען. איך האָב נישט געוואוסט וואָס עס הייסט: אַ דעמאָנישע,
פּינסטערע קראַפט צו רעגירען מיט מאַסען. היינט ווייס איך עס.
אַ מענש, וועלכער בעזיצט דאָס, איז גרויס און מען שטעלט איהם אַ
דענקמאָל.

ער איז נאָר אַ שריפטשטעלער געווען, אַ פעליעטאָניסטעל —
און געוואָרען איז ער דער שפּעער פּוּן דער רוסישער פּרעסע אין
גרויסען סטיל. זיין „נאָוואָיע וורעמיא" איז געוואָרען אַ קולטור־ווערק,
אַ צייטונג אין דער פּאָרם ווי אייראָפּאַ האָט זי. דער וואָס האָט זי אַ
מאָג נישט געליייענט, האָט פּאָליטיש און געזעלשאַפטליך דעם דאָזיגען
טאָג נישט מיטגעלעבט. אַפילוּ דער ליבעראַלסטער יוד, ווי זעהר ער
זאָל זיך נישט האָבען דאַגעגען געוועהרט, האָט זי געמוזט האָבען גע־
לייענט. ער האָט די מאַסען געצוואונגען. ער איז נאָר אַ יודען־פּרע־
סער געווען — און געוואָרען איז ער דער דאָזיגער, וואָס זיין יודען־
פּרעסעריי איז געוואָרען סיסטעם, פּאָליטיק, פּאַקטאָר אינ'ם רוסישען
לעבען, שטיצע און אָפּט אויך רעטוּנג פּאַר די רעגירונג. זי איז גע־
וואָרען אַ מעכטיגער נויטוועניגער סטאָלב, אַ נויט־נאָגעל, צו וועלכען
געוויסע קרייזען האָבען זיך גערעטעוועט, וועו עס איז שלעכט געווא־
רען. ער איז נאָר אַ קאַריעריסט געווען — און געוואָרען איז ער,
דער דאָזיגער פּויערען־זוהן, אַ מין קליין־הערשער, אַ פּאַרשטעהער פּוּן
אַ גאַנצען שטאַט, אַ גענעראַלדיגער פּירשט אין זיין אייגען רייך, בייַ
וועלכען מיניסטאָרען און אַזעלכע, וואָס האָבען עס געוואָלט וועהרען,
האָבען געמוזט וואַרטען אין פאָדערצימער.

וי אַזוי ער האָט דאָס אַלעס דערגרייכט? אפשר נאָר דורך דעם

ציניזם אַליין, מיט וועלכען ער האָט בעהאַנדעלט אי זיין שריפטשטע־
לעריי, אי זיין יודען־פרעסעריי, אי זיין קאַריערע־מאַכעריי. עס זענען
שוין אין רוסלאַנד געווען פיעל אַזעלכע ווי ער, עס האָט אָבער קיי־
נער נישט געקענט ווי ער היינט זאָגען אַזוי אוֹן מאָרגען אַנדערש אוֹן
דערבייַ קוקען דעם פּובליקום צינים אין די אויגען אַריין אוֹן נישט
פערציהען קיין מינע. אַנ׳אַנדערער זוכט אַנ׳אויסרייד, געהט אַריבער
ביסלעכווייז פוֹן איין שטאַנדפונקט צום אַנדערען, ער אָבער האָט דאָס
אַלעס נישט בעדאַרפט. ער איז זיין פּובליקום רויה, צינים אוֹן פלוּ־
לינג בעפאַלען מיט זיין נייעס — אוֹן דאָס גראָד איז געווען דאָס גו־
טע. ער האָט, ווי קיין צווייטער נישט אין רוסלאַנד, געקענט די פסי־
כאָלאָגיע פוֹן דער מאַסע. אָנגעהויבען האָט ער זיין קאַריערע דערמיט,
וואָס ער האָט אַמאָל געזאָגט דאָס שענע וואָרט: „רוסלאַנד האָט 100
פעלקער, אוֹן זיין אַ נאַציאָנאַלער רוס הייסט, בעליידיגען 99 פעלקער,
אוֹן דאָס איז געפעהרליך״ — אוֹן אויסגעלאָזט האָט ער זיין קאַריערע
דערמיט, וואָס ער האָט זיך קיין טאָג נישט פריהער געלעגט שלאָפען,
ביז ער זאָל נישט האָבען צוערשט אָבגעשוּנדען אוֹן אָבגעברָאטען עפעס
אַ פאַליאַק אָדער אַ פּין אָדער אַ יוד. אָנגעהויבען האָט ער זיין קאַר־
יערע דערמיט, וואָס זיין ערשט ביכעל געזאַמלטע פעליעטאָנען מיט׳ן
נאָמען „ווסיאַקיע״ איז קאָנפיסקירט אוֹן פערברענט געוואָרען אוֹן ער
אַליין איז פעראורטיילט געוואָרען אויף צוויי חדשים זיצען, אוֹן אויס־
געלאָזט זיין קאַריערע האָט ער דערמיט, וואָס זיין וואָרט איז געווא־
רען אַ אורים־ותומים פאַר אַלע די דאָזיגע, וואָס האָבען דענסמאָל
קאָנפיסקירט אוֹן געברענט אוֹן ג׳פסק׳ענט זיצען. אָנגעהויבען האָט
ער זיין קאַריערע דערמיט, וואָס אַ טורגעניעוו אוֹן אַ נעקראַסאָוו אוֹן
אַ שטשעדרין זענען געווען זיינע מיטאַרבייטער, אוֹן אויסגעלאָזט האָט
ער זי דערמיט, וואָס ער איז געבליבען ביי אַ בורענין אוֹן אַ ראָזאַנאָוו
אוֹן אַ מענשיקאָוו אוֹן וואָס אַ טשעכאָוו האָט אַ נדר געטהוֹן, זיין צייטוּנג
נישט מעהר צו לעזען. וועט עס קען דאָס אַלעס אוֹן ווייס, אַז אַ
פּובליקום וועט קיין קשיות נישט פרעגען — דער איז צינישער אוֹן
פאָלקס־פסיכאָלאָג.

יוז׳ען־פיינד? אָה, שוין פאַר איהם איז געווען אַ „גאָלאָס״ אוֹן
מיט איהם איז געווען אַ „סוויעט״, אוֹן אַז יודען־פרעסעריי איז אַ גע־

שעפט האָבען אויך פיעל אַנדערע געוואוסט. זיי אַלע אָבער האָבען בעהאַנדעלט דאָס געשעפט אַלס שניט־קרעמער, בעת ער איז געווען אַ גרויס־אינדוסטריעלער, אַ־אונטערנעהמער אויפ'ן דאָזיגען געביעט אין גרויסען מאַסשטאַב. ער האָט אַ קוק געגעבען, אַז אַ־אוצר ליעגט בע־האַלטען אין דער רוסישער ערד. אַזוי ווי רוסלאַנד פערמאָגט גאָלד אוּן קויהלען אוּן נאַפט, וועלכע ווערען נישט עקספלואַטירט, אַזוי פער־מאָגט זי אויך אַ מאַטעריאַל יודען־שנאה, וואָס קען געבען מילי־אָנען. ראָטשילד האָט זיך געזומען צו די נאַפט־קוועלען, גינצבורג צו די לע־נער גאָלד־גרובען אוּן סובאָרין צו דער עקספלואַטאַציע פוּן דער יודען־שנאה. דאָס געשעפט איז נישט קלענער ווי יענע צווויי. מען האָט מיר אַמאָל דערצעהלט פוּן אונטערהאַנדלונגען צווישען פעטערבורגער יודען אוּן סובאָרינ'ען וועגען ענדערען די „נאָוואָיע וורעמיא" אין אַ יודען־פרייַנדלי־כע, פאַר וואָס מען האָט געפאָדערט אַ מיליאָן. איך גלויב נישט. די יודען־שנאה אין דער „נאָוואָיע וורעמיא" האָט געגעבען אַ גרעסערען דיווידענד.

אוּן איז מען אַזוי ווי ער, איז קיין וואונדער נישט, אַז טויזענד אַזעלכע מעשיות קורסירען צווישען פובליקום, עס איז קיין וואונדער נישט די מעשה מיט דעם מיליאָן. עס איז קיין וואונדער נישט, וואָס מען דערצעהלט, אַז ער, פערזענלין, האָט זעהר פיעל אוּן זעהר פריינד־שאַפטליך פערקעהרט מיט יודען אוּן האָט זיך אָפט געזוכט לעהרער אוּן ערציהער אוּן אַרבייטער אוּן געשעפטס־פיהרער צווישען די יודען. די שנאה, די פערזענליכע, איז עפעס נישט געווען אַזאַ שטאַרקע. עס איז אויך קיין וואונדער נישט, וואָס מען האָט זיך דערצעהלט די דאָזי־גע פראַכטפולע מעשה: וועלן דער ליבעראַליזם האָט אָנגעהויבען אין רוסלאַנד אַ שטיקעל געשעפט צו ווערען, האָט דער פאָטער געוופען זיין זוהן אַלעקסיי אַלעקסייביטש אוּן האָט איהם געזאָגט: נאַדיר כך וכך אוּן גאָה גיב־אַרויס דעם „רוס". אידער אַנדערע זאָלען נעהמען מעלקען דעם ליבעראַליזם, איז שוין בעסער מיר אַליין זאָלען עס טהוּן. די וועסט מיך זידלען אויף ליבעראַליש לשון אוּן איך דיך אויף נאָוואָיע־וועלעמיא־שפראַך אוּן די פאָר גילדען וועלען בין כך וכך בלייבען אין דער משפחה. — געשעפט איז געשעפט. איך גלויב, וועלן דער דאָזיגער געשעפטס־גייסט זאָל האָבען איינגעזעהן, אַז דער

„המליץ" איז אַ גוט געשעפט, וואָלט ער קיין מינוט זיך נישט אָפּ־
געשטעלט פון נעהמען איהם אין זיין רשות.

איך געדענק איהם ווי הייַנט: אַן׳ענערגישער קאָפּ, קלוגע אויגען
אין זאָגאַר אַ גרויסע גוטמוט׳יקייט אויפֿן געזיכט.

וויל־העלם II

וועט ער געשטעלט ווערען פּאַר אַ געריכט אָדער וועט ער נישט געשטעלט ווערען? — איך מוז זיך מודה זיין, אַז די דאָזיגע פּראַגע, מיט וועלכער די פּרעסע איז יעצט אַזוי אָפּט בעשעפטיגט, אינטערעסירט מיך כּמעט גאָרנישט. איך נעהם אָן, אַז דאָס אינערליכע געריכט, וועלכעס דער געוועזענער קייזער טראָגט אַרום מיט זיך אין זיין אייגענער ברוסט, אוּן יענע טויזענד מאַטערנישען פון אַנ׳אייגענער גע־וויסענס־אינקוויזיציע, וועלכע קוועהלען דעם אָרימען סיי בייטאָג סיי ביינאַכט, סיי וואַכעדיגערהייט סיי אין חלומות, זענען טויזענד מאָל שטאַרקער אוּן טויזענדמאָל שטראָפענדער פון אַלע פּאָרמעלע אוּן עפענטליכע געריכטס־פערהאַנדלונגען מיט אַלע זייערע „שולדיג״ס. איז מען געווען אַ קייזער, אוּן דערצו נאָך אַזוינער ווי דער לעצטער האָהענצאָלערן, מיט אַזאַ געוואַלדיגער אייגרעדעניש אוּן מיט אַזאַ קרענקליכער אייגענ־ליבע אוּן מיט אַזאַ שרעקליכען גלויבען אין זיך אוּן אין זיין וועלט־געשיכטליכער מיסיע, אוּן איז דאַן דער פּוּרפּוּר אַראָבגעפאַלען פון די פּלייצעס אוּן די קרוין האָט זיך אַראָבגעריסט פּונ׳ם קאָפּ אוּן דער טראָהן איז אין פּיצלעך צעבראָכען געוואָרען, אוּן איז מען, ווי ער, געוואָרען אַ נע־ונד׳ניק, אוּן מען בלאָנדזשעט אַרום, ווייט פון זיין היים, אין אַ פרעמדען אינזאַמען שלאָס, אוּן מען פלאַטערט ווי אַ שאָטען פון צימער אין צימער אוּן פון ווינקעלע אין ווינקעלע, אוּן אין דער טיפּער שטילקייט האָט מען צייט 24 שעה אין מעת־לעת צו מאַכען אַ שטיקעל חשבון־הנפש, — דאַן איז שוין אַנ׳עפענטליך געריכט אוּן אַ בעשטראָפונג אוּן אַ סאַנקט־העלענאַ אָדער אַ טייוועלס־אינזל נאָר אַנ׳אייגענאַר קינדער־שפּיעלעכעל. אַך, וועהן אַ הארץ פון אַ מענש זיצט אויף דער אָנקלאָג־באַנק!

אָדער איז אַזאַ שטייפזיניגער, האַרט-געזאָטענער, פינסטערער כאַ-
רַאקטער, ווי ווילהעלם האָהענצאָלערן אַפילו צו אַ חשבון-הנפש נישט
פעהיג ?... עס איז שווער אַזעלכעס צו גלויבען, געהט ער שפּאַצירען
אייגזאָם אינ׳ם פּאַרק פון שטיל׳ען שלאָס אוּן בליקט ער אין די זייט, וואוּ
דייטשלאַנד ליעגט, אוּן געדענקט, ווי גליקליך דאָס דאָזיגע לאַנד איז
געווען, אוּן ווי גליקליך עס איז געווען יעדער דייטש, אוּן ווי גערוישט
אוּן געלויכטען האָט יעדע גאַס, אַז אַלע פיער עקען פון דער וועלט
האָבען איהם מקנא געווען, אוּן דערמאָהנט ער זיך פלוצלינג ביז צוּ
וואָס פאַר אַ מדרגה ער האָט זיין לאַנד אוּן זיין פאָלק דערפיהרט,
אוּן ווי ער האָט דורך זיין גרויסקייט-שגעון געפטר׳ט לייכטזיניג די
גאַנצע ירושה פון אַ פרידריך דעם גרויסען אוּן פון אַ ביסמאַרק,
אָדער הערט ער די טרייעריגע נאַכריכטען, וועלכע קומען טאָג-טעגליך
פון פּאַריז אוּן פון ווערסאַיל, אוּן עס דערגעהט צוּ איהם ביז אין זיין
אייגזאָם וויגקעלע דער אָבקלאַנג פון קלעמאַנסאָ׳ס פערהאַסטער אוּן
דיקטאַטאָרישער שטימע, — דאַן, זעהט איהר, מוּז מען שוין זיין אינ-
גאַנצען אַ מענש אָהן האַרץ אוּן אָהן געהירן, אַז מען זאָל זיך נישט
דערביי אויסרייסען די האָר פונ׳ם קאָפּ. נייַן, די געריכטס-פערהאַנד-
לונג איבער ווילהעלם II האָט זיך שוין לאַנג אָנגעהויבען — דאָרט
ביי איהם אין זיין אייגענער ברוסט.

דען נישט נאָר אַ קייזער איז ער געווען, נאָר ער האָט געוואָלט
אויך שפּילען די ראָל פון אַ קייזער אָדער גאָר פון אַ איבער-
קייזער. אָט דאָס איז דאָך די קלאָה, וואָס ליעגט אויסגעאָסען אויף
די קלייניע, איינפאַכע, אַלטעגליכע מענשען, וואָס זיי מיינען אַלץ, אַז
זיי זענען גרויסע. נישט דערין ליעגט דאָס שלעכטע, וואָס זיי רעדען
זיך איין, נאָר דערין וואָס זיי בעווייזען דאַדורך, אַז זיי וווייסען גאָר-
נישט, וואָס גרויס איז, אוּן וואָס דאָס וועזען פון גרויס-
קייט בעדייט. זיי האָבען נישט די שטילע, הייליגע עהרפורכט
פאַר דעם אמת׳דיגען גרויסען. די דאָזיגע קליינינקע בעזיצען אָפט
אַ טוץ אָדער צוויי טוץ פעהיגקייטען, אוּן זיי געהען באַלד אוּן סומי-
רען דאָס צונויף, אוּן עס קומט אַרויס ביי זיי די סומע — זשעני.
דען זיי בעגרייפען נישט אוּן פיהלען נישט דאָס וועזען פון זשעני,
אוּן האָבען נישט פאַר דער דאָזיגער זעלטענער ערשיינונג דעם שטי-

לעך, הייליגען אָבשיי. אוּן דערויבער, ווען זיי פיהלען זיך נאָר פעהיג, ווערען זיי אַזוי לייכט, איבער נאַכט, אַ נאַפאָלעאָן אָדער אַ געטהע אָדער אַ ביסמאַרק. זיי ווייסען נעבעך נישט, ווּאָס אַ נאַפאָלעאָן אָדער אַ געטהע אָדער אַ ביסמאַרק איז. ווילהעלם דער לעצטער האָט גע־האַט הונדערט טאַלענטען, אָבער ער האָט נישט געהאַט קיין טאַלענט. עס איז דער טיפ, וועלכער איז אַזוי זעהר בעקאַנט ביי יודען, דער טיפ פונ׳ם „מושלם״ אָדער פונ׳ם „גערָאָטענעם איידעם״. ער איז גע־וועהנליך אַ וואויל־ערנער אוּן קען דערביי דייטש אוּן פראַנצויזיש; ער האָט אַ היבשען כּתב אוּן שפּיעלט אויך אַ פידעלע אוּן זינגט אוּן דאַוונט פאַרן עמוד אוּן לייענט די מגילה אוּן קען אַלדינג — אוּן קען אייגענטליך גאָרנישט. ווילהעלם II האָט געשריבען מוזיק אוּן האָט געזאָגט מבינות אויף אַסירָאָלאָגיע אוּן האָט געדרש׳נט אוּן איז געגאַנ־גען רעפּאָרמירען די קונסט אוּן איז געווען אַ מסיכ׳דיגער דיפּלאָמאַט אוּן אַ סטראַטעג אוּן אַ פאָליטיקער אוּן אַ דיכטער אוּן אַ מבין אויף קאַכעל־אויוון־פאַבריקאַט אוּן אויף גריכישע קלאַסיקער אוּן ער האָט קאָרעגירט די קאַנישע פילאָזאָפיע אוּן ער האָט געזאָגט אַ דעה וועי־גען דעם פלאַן פוּן אַ באַגדאַד־באַהן — אוּן ער האָט געוואוסט, אַז ער איז גרעסער פוּן אַ ביסמאַרק. ער איז דאַן געגאַנגען בעווייזען דער וועלט, אַז ער וועט אַריבערשטייגען נאַפאָלעאָן דעם גרויסען. אַך, ווי האָבען אייניצעלנע מבינים געוואוסט שוין פאַר דרייסיג יאָהר, אַז קוים וועט אַזאַ מענש בעקומען אַ צינדהאָלץ אין זיין האַנד אַריין, וועט ער דערמיט אָנצינדען אַ גאַנצע וועלט. אוּן אָט האָט ער עס ענדליך אַמאָל בעקומען, אוּן אַ גאַנצע וועלט האָט אויפגעפאַקערט אין אַ פלאַם־פייער!

אוּן אַ פינסטערער, האַרט־געזאָטענער, שטייפזיניגער כאַראַקטער, איז ער געווען פוּן תּמיד אָן. שוין אינ׳ם ערשטען טאָג פוּן זיין הער־שאַפט האָט זיך דאָס אַרויסגעווויזען. זיין ערשטע טהאַט איז געווען: ער האָט געזוכט אַ מאַן ווי ביסמאַרק, דעם גרעסטען מאַן פוּנ׳ם יאָהר־הונדערט, אוּן האָט איהם אָבגעזאָגט פוּן זיין שטעל, ווי מען זאָגט־אָב אַ קעכן. ער האָט געוואָלט אַליין רעגירען. אַ דעה טאָר אוּן זאָל איהם קיינער נישט אַרויינרעדען. אָבער אום צוועקצוויאָגען אַ ביסמאַרק מוז מען זיין ענטוועדער אַביסעל גרעסער פוּן איהם אָדער — אַ

שוואכזיניגער. אוּן גרעסער פּוֹן איהם איז ער פּאָרט נישט געווען! — באַלד נאָך זיין רעגירונגס־אָנטריט, אין יאַנואַר 1890 שרייבט ער צו ביסמאַרק׳ען: „איך בעט צו גאָט, אַז ער זאָל מיר פערגינען נאָך אַסך, אַסך יאָהרען צו בענוצען זיך מיט אייער שטיצע אוּן מיט אייערע עצות" — אוּן קוים צוויי אוּן אַ האַלבען חודש שפּעטער האָט ער איהם אַוועקגעיאָגט פּוֹן זיך. אייגענטליך איז אַ קליינע מחלוקה צווישען זיי אַרויסגעקומען נאָך דעם 13 אָקטאָבער 1889. זיי זענען ביידע גראָד געפּאָהרען צוזאַמען אין אַ וואָגען, אוּן דער יונגער קייזער האָט מיטגענומען דעם אַלטען פּרעמיער־מיניסטער, אַז ער האָט געשריבען צו אַלעקסאַנדער דעם דריטען, אַז ער וויל קומען צו איהם מיט אַ בעזוך קיין שפּאָלאַ אין זיין יאגד־שלאָס. ביסמאַרק האָט געשטוינט אוּן האָט געענטפערט, אַז צוליעב פּאָליטישע סבות טאָר מען דאָס דאָזיגע נישט טהוּן, אָבער דעם קייזער האָט דאָס פערדראָסען אוּן ער האָט בעפוילען, אַז דער וואָגען אַלע בלייבען שטעהן, אוּן ער האָט געהייסען ביסמאַרק׳ען אַרויסשטייגען פּונ׳ם וואָגען. דער אמת׳ער גרונד פּוֹן זייער מחלוקה איז אָבער נעווען אַ זאַך, וואָס איהר היסטאָרישע בעדייטונג האָבען מיר אַייגנע־ועהען ערשט יעצט, בשעת דעם וועלט־קריעג. ביסמאַרק האָט געוואָלט האָבען אַ בונד צווישען דייטשלאַנד אוּן עסטרייך אוּן גלייכצייטיג אויך אַ בונד צווישען דייטשלאַנד אוּן רוסלאַנד, כדי זיכער צו זיין פּוֹן אַלע זייטען, אוּן הויפּטזעכליך זיכער צו זיין פאַר פראַנקרייך — אוּן דער יונגער קייזער האָט די דאָזיגע פּאָליטיק אַלעמאָל פּוֹן דאָס ניי קאַליע געמאַכט, אוּן האָט געטריבען מיט זיינע אייגענע הענד רוסלאַנד אין די אָרעמס פּוֹן פראַנקרייך. דער קייזער אָבער האָט זיך געמאַכט אַ דעווי: „ווער עס שטעלט זיך מיר געגען, דעם צעשמעטער איך". אוּן דאַן „אַזוי ווי איך, אַזוי בעפעהל איך", אוּן דאַן: „דעם קייזערס ווילען איז דאָס העכסטע גזעזץ" — אוּן ער האָט צעשמעטערט ביסמאַרק׳ען. רעם 18 מערץ 1890 האָט דער גרויסער דיפּלאָמאַט זיך געמוזט אָנגעבען אין דעמיסיע, דריי טעג שפּעטער האָט ווילהעלם אָבגעטהוּן אַ חכמה אוּן געהאַלטען אַ רעדע וועגען אַ בונד מיט ענגלאַנד, אוּן אַבי־סעל שפּעטער איז — דער בונד צווישען פראַנקרייך אוּן רוסלאַנד געוואָרען געשלאָסען.

אוּן וועלטעלעם II האָט זיך מיט דעם דאָזיגען איינעם קלוגען שריט נישט בענוגענט. ער האָט מיט זיין טיעפער דיפלאָמאַטישער חכמה אָבגע־טהון נאָך אַ נייַ שטיקל: ער האָט געאַרבייט אויף אַלע כּלים, כּדי אַרויסצוברענגען אַ פיינדשאַפט אויך צווישען ענגלאַנד אוּן דייטשלאַנד אוּן עס איז איהם גאָט זיי דאַנק געלונגען. וועלן אַנ׳ענגלישער געגנ־דאָל האָט אין יאָהר 1895 געמאַכט אַ פראָבע צו בעפאַלען מיט 800 מאַן די בורען, אוּן איז דאַן געווען געצוואונגען צו שליסען מיט אַ בורישען ענערגאַל אַ וואָפען־שטילשטאַנד, האָט וועלטעלעם געכאַפט אוּן טעלעגראַפירט צו דער בורישער רעפובליק זיינע הייסע ברכות. די דאָזי־גע טעלעגראַמע האָט אָנגעמאַכט אין ענגלאַנד זעהר פיעל בייז בלוט. די אָפיציעלע צייטונג פון דער ענגלישער רעגירונג האָט דאַן געשרי־בען: „דאָס ענגלישע פאָלק וועט די דאָזיגע טעלעגראַמע קיינמאָל נישט פערגעסען". דער קלוגער קייזער האָט זיך אָבער אויך דערמיט ניט בענוגענט. ער האָט געמאַכט אַ רייזע קיין ירושלים אוּן האָט אין בא־אַלבעק געהאַלטען איינע פון זיינע טויזנד זעהר קלוגע דרשות, אין וועלכער ער האָט דער וועלט מודיע געווען, אַז ער איז דער פרייַנד פון דרייהונדערט מיליאָנען מחמדאַנער אוּן אַז דער סולטאַן אַבדול־חאַמיד איז דער אמת׳ער יורש פון מוחמד — אוּן פראַנקרייך אוּן רוס־לאַנד אוּן ענגלאַנד האָבען מיט איינמאָל פלוצלינג פערשטאַנען, אַז זיי מוזען אַלע דריי ווערען חברים אוּן מוזען זיך זעהר פאָרזיכטיג היטען פאַר דייטשלאַנד.

אוּן דאַן איז געקומען די דריטע חכמה. צעהן יאָהר לאַנג הא־בען דייטשע דיפלאָמאַטען געארבייט, אום אַביסל צו פערווישען דעם שלעכטען אייַנדרוק, וועלכען וועלטעלעם דער חכם האָט געמאַכט מיט זיינע מעשים, דאָ האָט וועלטעלעם פלוצלינג אָבגעדרוקט אַנ׳ארטיקל אויף ענגליש אין דער צייטונג „דיילי טעלעגראַף" אין יאָהר 1908 — אוּן דאָס אומגליק איז געווען פערטיג. וועלטעלעם האָט מיט דעם דאָזיגען ארטיקל אייגענטליך נאָר געוואָלט בעווייזען, אַז ער איז נישט נאָר אַ געוואַלדיגער בעל־דרשן, אַ דיכטער, אַ מאָלער, אַ מוזיקער, נאָר ער איז אויך אַ גרויסער פובליציסט — אוּן ארויסגעקומען איז גאָר עפעס אַנדערש. ער האָט דערווייל אויסגעפלוידערט סודות פון חדר וועגען געהיימע אָבמאַכונגען צווישען פראַנקרייך אוּן רוסלאַנד אוּן האָט טיף

ערצערעט אוּן דערביטערט געגן זיך ענגלאַנד, כינא אוּן יאַפאַן. גאַנץ דייטשלאַנד איז געוואָרן אויפגעקאָכט. דער רייכסטאג, האָט פערלאַנגט פּוּן זייער אויבער־חכם דין וחשבון. דער דעמאָלסדיגער רייכסקאַנצלער האָט געוואָלט זיך אָנגעבּען אין דעמיסיע. דער סוף איז געווען, אַז דער קייזער האָט געמוזט אינ׳ם „רייכס־אַנציגער" געבּען עפענטליך אַנ־הבטחה, אַז ער וועט זיך נישט מעהר מישען אין זאַכען, וועלכע גע־הערען נישט צו איהם, אָהן ערלויבניש פּוּן זיין קאַנצלער. אָבּער דאָס אַלעס איז שוין געווען צו שפּעט. עדוארד VII אוּן ניקאָלאַי II זע־נען דערווייל שוין צונויפגעקומען זיך אין רעוועל...

געדענקט ווילהעלם II דאָס אַלעס? אוּן וועַן ער שפּאַצירט אַרוּם אין אייגנזאַמען פּאַרק פּוּן דעם שטילען האָלענדישען שלאָס, קו־מען איהם די דאָזיגע בידלדער פּאַר די אויגען אוּן דערמאָהנט ער זיך, וואָס ער האָט אַלץ אָבּגעטהוּן אין לויף פּוּן דרייסיג יאָהר? ווייס ער, וואָס ער האָט געמאַכט פּוּן זיין דייטשלאַנד אוּן פּוּן דער גאַנצער ירושה, וואָס פרידריך דער גרויסער אוּן ביסמאַרק האָבּען איהם איבּער־גלאָזט? אוּן וואָס ער האָט פּוּן דער גאַנצער וועלט געמאַכט, ווייס ער? איז ער אויף אַזוי פיעל ריכטער איבּער זיך אַליין, אַז ער זאָל שוין נישט בעדאַרפען אָנקוּמען ערשט צו א פּאַרמעלער געריכטס־פער־האַנדלונג?

צוויי מאַנועל׳ס

ביידע זענען זיי געווען קעניגען און ביידע — קעניגען פון פּאָרטוגאַל. איינער האָט געקיניגט מיט עטלעכע הונדערט יאָהר צוריק, פון׳ם 1495-סטען ביז׳ן 1521-סטען יאָהר, און איינער — אָט דאָ ערשט יעצט פאַר אונזערע אייגענע אויגען. איינער האָט געהייסען דער גרויסער, מאַנועל דער גרויסער, אין איינער — מאַנועל, סתם מאַנועל, און עס וואָלט קיינעם נישט אַהרען, וועז מען וואָלט איהם רופען מאַנועל דער קליינער. איינער האָט אַרויסגעטריבען, און איינער איז געווארען אַרויסגעטריבען. און ביידע זענען זיי געשטאַנען אונטער דעם איינפלוס פון ווייבער: איינער אונטער דעם איינפלוס פון דער פרומער, שטרענג-קאַטולישער קעניגין איזאַבעלאַ, וועלכע האָט געמאַכט מיט איהם אַלעס, וואָס זי האָט געוואָלט, און איינער — אונטער דעם איינפלוס פון אַ שאַנסאָנעטקע אין אַ ווינער קאַבאַרעט, וואָס איז שוין נישט געווען אַזוי זעהר פרום און צופיעל צנועה, און מיט וועלכער ער האָט געמאַכט אַלעס, וואָס ער האָט געוואָלט. עהנליך — נישט אמת? און פאָרט זענען זיי ביידע געווען אַזוי פערשידען איינער פון׳ם אַנדערען!

איינער האָט אַרויסגעטריבען, און איינער איז געווארען אַרויס-געטריבען...

אַרויסגעטריבען האָט ער, דער פון פאַרצייטענס, די אידען. וואָס איז לייכטער פון דער דאָזיגער אַרבייט? מען מוז נאָר זיין אַ קעניג, אָדער, גלאַט אַזוי, איינער, וואָס שטעהט אין דער שפיץ. און דאַן נעהמט מען מען טונקט-איין אַ פעדער און אין איין מינוט און מיט איין פעדער-שטריך איז דער גורל פון הונדערט-טויזענדער מענשען אַ פערטיגער. נעכטען נאָך האָבען מענשען אַ היימאַט געהאַט, אַנ-

אייגען הויז און אַנ׳אייגען ווינקעל, צו וועלכען זיי זענען געווען צוגעבונדען, און היינט שוין זענען זיי ברָאדיאַגעס, רעכט־ שוץ־לאָזע בעשעפענישען, וועלכע בלאָנדזשען אַרום ווי די נישט־ גוטע פון פעלד צו פעלד און פון וואַלד צו וואַלד, און ווייסען נישט, וואו דעם קאָפּ אַנידערצולעגען. מען רופט אַזאַ פעדער־איינטונקען דעקרעט. דאָס לעבען פון הונדערט־טויזענדער מענשען הענגט־אָב פון אַזאַ ביסל טינט, וואָס שטעהט אויפ׳ן שרייב־טיש פון אַזאַ איינעם, וועלכער האָט גראָד די מאַכט; עס הענגט פון דער דאָזיגער טינט און פון זיין אויגענבליקליכען משוגעת. ער [illegible] אפשר ביינאַכט שלעכט געשלאָפען אָדער ער האָט שלעכט פערדייעט זיין אָוונד־מאָהלצייט. און דאַן רופט מען אַזאַ געשעהענעש מיט דעם שעהנעם נאָמען „היסטאָריע"...

אויך מאַנועל דער ערשטער האָט אַמאָל, אינ׳ם יאָהר 1497, גע־ האַט שלעכט פערדייעט דאָס עסען אָדער ער איז שלעכט געשלאָפען. גיכער ביידע צוזאַמען. און אויף צומאָרגענס אינדערפריה — איז דער דעקרעט געווען פערטיג. פאָרטוגאַל איז דענסמאָל נאָך געווען אַ זעהר יונג קעניגרייך, סך־הכל ערשט אַ דרייהונדערט יאָהר. יודען האָט זיך דאָרט געלעבט שעהן און גוט און גליקליך. דאָס לאַנד האָט גע־ בליהט, די אינדוסטריע האָט געבליהט, די יודען האָבען געבליהט. די וויסענשאַפט איז געלעגען אין זייערע הענד און די אינדוסטריע און דער האַנדעל — און דאָס גאַנצע לאַנד האָט געקוקט אויף זיי מיט דאַנקבאַרקייט. דאָ אָבער איז געקומען יענע נאַכט, אין וועלכער דער גרויסער מאַנועל האָט געהאַט שלעכט געגעסען און שלעכט געשלאָפען. אַ וויב האָט ער געהאַט, די קעניגין איזאַבעלאַ, אַ טאָכטער פון קעניג פון שפאַניען, און די דאָזיגע איזאַבעלאַ, עס זאָל איהר צו קיין גנאַי נישט זיין, איז געווען שעהן און שלעכט. מען זאָגט, אַז געווען־ ליך זענען אַלע שעהנע שלעכט, איך האָב אַפילו געקענט אַסך מיאוס־ קייטען, וועלכע זענען אויך געווען שלעכט; אָבער דערכוין איז קיין ראיה נישט. די שלעכטע איזאַבעלאַ האָט זיך געהאַט געזעצט אין קאָפּ אַריין איין פאַר אַלעמאָל, אַז אַלע יודען מוזען ווערען פון פאָרטוגאַל אַרויסגעטריבען. אייגענטליך האָט זי דאָס געהאַט איינגעשריבען אין איהרע תנאים, און נאָר מיט אַזאַ תנאי האָט זי איינגעוויליגט התונה צו האָבען מיט׳ן יונגען קעניג. וואָס טהוט נישט אַלץ אַ יונגער קעניג,

חען ער איז פערליבט! איך האָב געקענט אַמאָל אַ קענ'ג, מיט וועלכען זיין כּלה האָט אויסגענומען אַ תנאי, אַז זי וועט חתונה האָבן מיט איהם נאָר דאָן, וועט ער וועט ברענגען פון די פלשתים צווייהונדערט הייטלעך. אַודאי אויך אַודאי איז פיעל לייכטער, וועט מען פערלאַנגט נאָר, אַז מען זאָל עטליכע הונדערט טויזענד יודען אַרויס־טרייבען פונ'ם לאַנד! דער קענ'ג מאַנופל דער גרויסער — אוי וויי גרויס ער איז געווען! — איז אויפגעשטאַנען נאָך יענער שלעכטער נאַכט און האָט אונטערגעשריבען דעם דעקרעט...

און לייענט מען אין די כראָניקעס וועגען יענע סצענעס, וועלכע האָבען זיך אָבגעשפיעלט ביים אריסטרייבען, שטעלען זיך ביי אַ מענשען די האָר קאַפויר און דאָס בלוט וועט פערגליווערט אין די אָדערען. צוואַנציג טויזענד יודען האָט מען צונויפגעטריבען אין לי־טאַבאָן, ווי מען טרייבט שאָף צונויף, און מען האָט פערבאָטען זיי צו געבען עסען אָדער טרינקען דריי טאָג און דריי נעכט, אפשר וועט מען נאָך קענען פוילן ביי זיי, אַז זיי זאָלען זיך אַביסעל — אונטער־שמד'ען. מיט שטריק האָט מען זיי צוגעבונדען ביי די בערד און די האָר און מען האָט זיי געשלעפט אין די קירכען. פיעל האָבען זיך פריהער אַרויסגעוואָרפען פון פענסטער און האָבען זיך די גליעדער צעשמעטערט, פיעל האָבען זיך אין די ברונעמס אַריינגעוואָרפען, אום דאָס לעבען צו פטר'ן, פיעל האָבען זיך דאָס לעבען גענומען, שוין זייענדיג אין די קירכען. אַ טאַטע האָט אויסגעשריי־ען איבער זיך און זיינע זיהן אַ טלית, און האָט זיי און זיך אומגעבראַכט. דער רעשט איז צעטריבען געוואָרען, ווי עס ווערט צעטריבען שפריי אויפ'ן ווינד. זיי האָבען געוואַנדערט, און האָבען נישט געוואוסט ווא אַהין. אַ טייל איז אומגעקומען אונטערוועגענס, אַ טייל איז געקומען בי־ז טערקיי. דער טערקישער סולטאַן באַיאַזעט האָט דעמסמאָל געזאָגט: „איהר רופט־אָן מאַנופל'ן אַ גרויסען און אַ קלוגען קענ'ג, ער, וועלכער האָט זיין לאַנד אָרים געמאַכט און אונזער לאַנד בעריכערט?!"

געווען איז דאָס אין מאַנאַט אָקטאָבער אינ'ם יאָהר 1497.

זינט דעמסמאָל זענען מעהר ווי פיער הונדערט יאָהר אַוועק — און ווידער איז אין פּאָרטוגאַל אַ קענ'ג מיט'ן נאָמען מאַנופל, און ווידער איז אַנ'אָקטאָבער. דער אַקטאָבער פונ'ם יאָהר 1910.

דער קעניג, דער יעצטיגער, איז נאָך גאָר אַ יונגעטשקער, כּמעט אַ קינד נאָך. די מאַמע מוז איהם נאָך כּאָרזאָגען די תקיעות, וועָן ער וויל בלאָזען אָדער וועָן ער וויל בלאָזען פּון זיך. פּון זיין לאַנד און פּון די בעדערפענישען פּונ׳ם לאַנד וויים ער וועניג; ער וויים נאָר זיין וועלט, אַז ער איז דער קעניג, און די אַנדערע זענען עס נישט. אינ׳ם לאַנד ראָיעט עס און קאָכט עס און ער וויים נישט, ער האָט קיין צייט נישט דערצו; ער האָט זיינע געשעפטען. אין פאַריז אויף דער רייזע האָט זיין קעניגלעך אויג געזעהן אַ שאַנסאָנעטקע פּון אַ קאַבאַרעט-טעאַטער, דאָס פּריילין דעליס, און זי איז איהם זעהר געפעלען געוואָרען. עס איז קיין וואונדער נישט: זי איז אויך אַנדערע פּריהער שוין געפעלען געוואָרען. איך אַליין, איך מוז אייך זאָגען דעם אמת, איך האָב זי קיינמאָל נאָך נישט געזעהן פּערזענלעך; איך האָב זי נאָר געזעהן אויף אַ בילד, און קען דאָס דאָזיגע בילד נישט פערגעסען. עס איז אַ פיגור, שלאַנק און מיט איידעלע ליניעס, ווי מען זעהט זי זעלטען. און בריליאַנטען טראָגט זי אויף זיך, פּראָסט ווי פּון אַ וואונדער-מעשׂהלע אַרויס; דאָס קען זי נאָר האָבען פּון טויזענד און איין נאַכט... דער יונגער קעניג מאַנועל האָט געשמאַק אין פרויען-זאַכען אפשר מעהר ווי ער האָט ידיעות אין פּאָליטיק און דיפּלאָמאַטיע.

און דערווייל האָט זיך אינ׳ם לאַנד גערעָיעט און געקאָכט, און קעניג מאַנועל האָט נישט געוואוסט.

און אין זיין פּראַכטפולען שלאָס אין ליסאַבאָן איז קעניג מאַנועל געזעסען אין איינער פּון די אָקטאָבער-נעכט, און אַרום טיש זענען געזעסען וויכטיגע געסט, און דאָס עסען איז געווען פּראַכטפול. פּון דרויסען האָבען זיך געהערט קולות. פּון וווייטען האָט דערגרייכט דער גערודער פּון אייניצעלנע שאָסען, און דאַן מעהר און מעהר. ענדליך האָט עס אָנגעהויבען וועלען פערדעכטיג. פלוצלינג האָבען זיך מענשען, פּראָמדע מענשען, אַריינגעכאַפּט אינ׳ם שלאָס...

אין דערזעלביגער נאַכט האָט קעניג מאַנועל אויפגעהערט צו זיין קעניג. מען האָט איהם אַרויסגעטריבען פּון פּאָרטוגאַל. נאַטירליך איז לייכטער, אַז צוואַנציג טויזענד מענשען זאָלען אַרויסטרייבען אייניעם, ווי אייניער זאָל אַרויסטרייבען צוואַנציג טויזענד. די געשיכטע, זאָגט

מען, איבערחזר׳ט זיך נישט, אוּן וועט עס קומט שוין פאָר אַ פאַל, וואָס איז עהנליך צו אַנ׳אַנדערען פאַל, איז עד פאָרט גאַנץ אַנדערש, דאָס מאָל, צום ביישפיעל, איז דער פאָרטוגעזישער מאַנועל אַנ׳אַרויס־ געטריבענער, וועהרענד יענער פאָרטוגעזישער מאַנועל איז נעווען אַנ־ אַרויסטרייבער.

צוויי מאַנועל׳ס!

אַ זוהן פון נאַפּאָלעאָן

פון נאַפּאָלעאָן דעם ערשטן. נאַטירלעך, רעדט זיך דאָ וועגן אַ זוהן, וועלכער איז דעם גרויסן טאַטן געבוירען געווארען פון אַ פרוי אָהן חופּה וקידושין. ביי געווען מענשן רופט מען דאָס אַ ממזר. אָנגעהויבען האָט זיך דאָס לעבען פון דעם דאָזיגען זוהן דערמיט, וואָס זיין קייזערליכער טאַטע האָט געטראַכט וועגן איהם, צו מאַכען איהם פאַרן טראָהנפאָלגער און איהם איבערצוגעבען די ממשלה, געוענדיגט אָבער האָט זיך עס אַזוי, אַז די שכנים אינ׳ם קלייגעם שטעדטעל האָבען געמוזט פאַרן אָרימען טויטען צוגויפמאַכען אויפ׳ן אָרון. אין די ערשטע יאָהרען האָט ער געפיהרט דאָס אויסגעלאַסענסטע לעבען און האָט געוואָרפען אַרום זיך מיט הונדערט-טויזענדער, צום סוף אָבער איז ער געקומען אַזוי ווייט, אַז ער האָט געשנאָרעט ביי בעקאַנטע און אונבעקאַנטע עטליכע פראַנקען. אָנפאַנגס האָט זיך אַ מענש גערעכענט פאַר אַ זכיה, אַז ער האָט איהם געקאָנט האָבען פאַר אַ שטיקעל בעקאַנטען, דערנאָך אָבער איז ער געקומען בין צו דער מדרגה, אַז וואו ער האָט אָנגעקלאַפּט, האָט מען געענטפערט: „דער הערר איז אין דערהיים נישטאָ". עס איז אפשר איינע פון די האַרצרייסענדסטע טראַגעדיעס פון אַ מענשליך לעבען. דאָס דאָזיגע לעבען האָט מען אָבער בין יעצט כמעט אַזוי וויַ גאָר נישט געקענט, און ערשט יעצט, אָט דאָ אין דער אַלערלעצטער צייט, איז מען דערגאַנגען אַלע אייניצעלהייטען דערפון. איינער אַ דאָקטאָר מאַקס גילאַר אין פאַריז, האָט יעצט פערעפענטליכט אַ בוך, צוגויפגעשטעלט לויט דאָקומענטען פונ׳ם קייזערליכען אַרכיוו*), וואָס גיט אונז אַ פולשטענדיג בילד פונ׳ם דאָ-

(* Un fils de Napolèon I-er, d'après des documents inèdits (Paris, èdition de la Revue Collection „Vèrité").

זיגען מצרקווירדיגען לעבען. עס איז איינס פון די אינטערעסאנטסטע ביכער, וועלכע איך קען.

דער גרויסער נאפאלעאן אלס ווייבער-העלד — דאס דאזיגע קאפיטעל איז בעוואוסט. ער האט, בעקאנטלעך, די פרויען נישט געקאנט זעהן אויף דער ליכטיגער שיין. ער האט אינפאך נישט געהאט קיין געדולד צו זיי אוין צו זייערע „קלייניכע אינטערעסען". זיי האבען קיין ראליע נישט געשפיעלט אין זיין לעבען. די קייזערין זשאזעפין איז פאר איהם געווען א געשעפטס-זאך; ער האט דורך איהר בעקומען די אויבערהערשאפט איבער איטאליען. דורך די קייזערין מארי לוּאיז איז ער געוואָרען דער איידעם פון פראנץ דעם ערשטען, אוין ער האט זיך אזוי ארייגעכאפט אינ׳ם שמאלץ-גרוב פונ׳ם הויכען יחוס. זיינע ליעבשאפטען מיט דער שוי-שפיעלערין זשארזש זענען געווען צו א צייט, וועו עס האט זיך איהם נאָך גע׳חלומ׳ט צו מאכען רוימישע טראגעדיען פאר די סצענע אוין נישט מלחמות צו מאכען. די אינצוציע איז אפשר געווען די גרעפין וואלעווסקא, פאר וועלכער ער האט זיך אביסעל מעהר ווי געווענליך דערוואַרעמט, מעגליך איז, אז דאס איז געקומען דערפון, וואס די גרעפין איז געווען די איינציגע, וועלכע האט געהאט דעם כוח איהם צו זאגען איהר „ניין". צוליעב דעם ניין פון א דלילה, האט אפילו שמשון הגבור אויפגעהערט צו זיין שמשון הגבור. די גרעסטע אבנייגונג האט נאפאלעאן געהאט צו גייסטרייכע פרויען. ער איז ארויס פון די כלים, וועו די מאדאם דע סטאל האט זיך געמוּמען צו איהם, ארייַנצוקריגען איהם אין איהרע הענד. וועו זי איז איהם געוואָרען שוין אביסעל צו זעהר לעסטיג, האט ער זי אינפאך ארויסגעשיקט פון פראנקרייך. עס וואלטען זיך אפשר אסך מענשען ווינשען צו זיין קייזערס, נאָר אוים צו קאָנען אָנוועַנדען אזא אינפאך מיטעל געגען גייסטרייכע פרויען.

די אינציגע פרוי, וועלכע האט שיער נישט געשפיעלט א זעהר-זעהר גרויסע ראליע אין זיין לעבען — דען דעם זוהן, וואס זי האט איהם געבוירען, האט נאפאלעאן א געווייסע צייט גאנץ ערנסטלעך געטראכט צו מאכען פאר׳ן יורש אויפן טראהן פון פראנקרייך — איז געווען א פרוי מיט׳ן נאמען עלעאנאר דעניעל, וועגען וועלכער עס איז ביז יעצט נאָך וועניג געשריבען געוואָרען. א בלענדענדע שעהנהייט,

אַ הויכע, אייַדעלע געשטאַלט, צוּ וועלכער מען האָט געמוזט אַרויפבלי־קען. זי איז געווען די טאָכטער פון אַ קליינעם געלד־מעקלער, געבוי־רען אינ׳ם יאָהר 1786. צוּ זיבעצעהן־אַכצעהן יאָהר האָט זי חתונה גע־האַט מיט׳ן דראַגאָנער־אָפיציר רעווועל. דער אָפיציר האָט געוואָלט מאַ־כען זיך אַ מסחר מיט דער זעלטענער שעהנהייט פון זיין יונג ווייב... דאָס יונגע ווייב האָט איהם געשפיגען אין פנים אַריין און האָט פון איהם אַרויסבעקומען אַ גט. דורך אַנ׳אַלטער שולע־בעקאַנטשאַפט איז זי אָנגעקומען צוּ קאַרלינאַ מורא, אַ שוועסטער נאַפּאָלעאָנ׳ס, און איז ביי איהר געוואָרען קאַמערדיענערין און דערנאָך פּאָרלעזערין. דאָרט האָט זי נאַפּאָלעאָן געזעהן און האָט זי איינגעלאַדען צוּ זיך אין פּא־לאַץ אַריין. דער בעזוך האָט אַלעמאָל געדויערט נאָר אַ קורצע צייט. נאַפּאָלעאָן קוקענדיג אויף אַ שעהנע פרוי, פלעגט קוקען גלייכצייטיג אויך אויפ׳ן זייגער. ווי עס ווייזט אויס, איז עס אָבער געגוג געווען, אַז מאַדאַם דעניעל־רעווועל זאָל דעם 15־טען דעצעמבער 1806 דעם קייזערליכען פריינד געבוירען אַ זוהן. אין זעלביגען יאָהר האָט זי דער קייזער חתונה געמאַכט מיט דעם אָפיציר אָזשיע; אין יאָהר 1814, ווען דער מאַן איז איהר געשטאָרבען, האָט זי חתונה געהאַט מיט דעם גראַף לוקסבורג, און אין יאָהר 1868, אַלט זייענדיג 82 יאָהר, איז זי געשטאָרבען.

איהר זוהן, נאַפּאָלעאָנ׳ס זוהן, האָט ביים געבוירען ווערען ער־האַלטען דעם נאָמען לעאָן, דען זיין קייזערליכער פאָטער האָט געזאָגט: „לעאָן איז די העלפט פון נאַפּאָ־לעאָן". אַזוי ווי די קייזערין זשאָזעפין האָט קיין קינדער נישט געהאַט, האָט נאַפּאָלעאָן גאַנץ ערנסט געטראַכט דערפון, איהם צוּ מאַכען פּאַר׳ן קרון־יורש. אָבגעלאָזען פון דעם דאָ־זיגען פּלאַן האָט ער ערשט, ווען די קייזערין מאַריאַ לוּאיז האָט איהם אַ זוהן געבוירען. דעם „גראַף לעאָן" האָט ער אָבער אויך דאַן ליעב געהאַט, און ער האָט איהם געגעבען אַ קייזערליכע ערציהונג און האָט איהם אָפט געלאָזט קומען צוּ זיך אין פאַלאַץ אַריין. ער האָט איהם געשענקט אַ גרויס פערמעגען. פון׳ם יאָהר 1814 אָן האָט ער איהם געגעבען אַ שטאַטס־רענטע פון 12,000 פראַנק יעהרליך. אַ יאָהר שפעטער האָט ער איהם פערשריבען 100 טויזענד פראַנק. אויפ׳ן טויטע־בעט איז ס״ט העלענא האָט ער איהם אין זיין צוואה געלאָזען 227,000 פראַנק.

דער גראַף לעאָן אָבער האָט געפיהרט דאָס אויסגעלאַסענסטע, ווילדעסטע לעבען. שעהן איז ער געווען ווי קיין צווייטער נישט אין פראַנקרייך. פון דער מוטער האָט ער געהאַט דעם הויכען וואוקס פון פונ׳ם פאָטער דאָס שטאָלצע רוימישע צעזאַר־געזיכט. זיין הויפט־בעשעפטיגונג אין דער פרייער צייט איז געווען ספיריטיזם פון מאַגיע, די עיקר־צייט אָבער האָט ער אויסגעפילט מיט פרויען פון מיט קאָרטען־שפיעלען. ער פלעגט אין איין נאַכט פערשפיעלען צעהנדליגער טויזענד פראַנק. נאַטירליך, דאָס לוסטיגע לעבען מיט די פרויען פון די קלייניע טעאַטערס פון דאָס קאָרטען־שפיעלען האָט גיך אַ סוף געמאַכט מיט זיין פערמעגען. ער האָט אָבער דאַן אַרויסגעוויזען אַז׳אמת׳ע גע־ניאַליטעט אין דער מלאכה פון באָרגען. אפשר איז ער געווען דער גרעסטער געניאַלער חובות־מאַכער פון פראַנקרייך. פון אַ שטיין האָט ער געקאָנט אַרויספרעסען אַ הלוָאה. ער האָט אַפילו פון דעם בירגער־קעניג לוי־פיליפ, דעם גרעסטען קאַרגען פון זיין צייט, בעווייזען צו בעקומען אַ גמילת־חסד. חוץ דעם, האָט מען מורא געהאַט פאַר איהם; ער האָט ביי יעדער געלעגנהייט זיך געכאַפט שלאָגען און טאָג־טעג־ליך האָט ער אַרויסגערופען מענשען אויף אַ דועל און האָט זיי גע־דורס׳ט. ווער עס האָט איהם נישט געגעבען אין גוטען, האָט געמוזט געבען אין בייזען. אין יאָהר 1838 זענען שוין זיינע חובות געווען אַזוי שטאַרק אָנגעוואַקסען, אַז די בעל־חובות האָבען איהם געמוזט אַרויינזעצען אין געפענגניש. צוויי יאָהר איז ער געזעסען. נאַטירליך, איז די בעלי־חובות מיאוס געוואָרען צו צאָהלען זיך־געלד, און ער איז דאַן אַרויס פריי.

אַזוי איז ער געגאַנגען באַרג־אַראָב פון יאָהר צו יאָהר מעהר. אַ פאָליצייליכער דאָקומענט פון יענע יאָהרען זאָגט וועגען איהם: „ער לעבט פון שווינדעל און גנבה. ביי אַ שכנ׳טע האָט ער געוואָלט גנב־ענען דעם זייגער און דעם שמוק. זיין מוטער האָט ער געוואָלט טהון די טובה, צו פערגיפטען איהר מאַן, דעם גראַף לוקסבורג. די מוטער אַליין האָט ער געוואָלט הרג׳ענען, ווייל זי האָט איהם נישט געווואָלט געבען קיין געלד. ערנעהרען האָט ער זיך געלאָזט אַ געוויסע צייט פון אַנ׳אינפאַך גאַסען־מיידעל, וועלכע האָט פערדיענט איהרע עט־ליכע פראַנק אַ נאַכט". און דאָס איז געווען אַ זוהן פון נאַפאָלעאָן

דעם גרויסען, וועלכער איז שיער נישט געזעסען אויפ'ן פראַנצויזישען טראָהן!

אין יאָהר 1840 האָט ער געפרובט זיך צוצוכאַפען צום פרינץ נאַפּאָלעאָן, דעם שפּעטערען קייזער נאַפּאָלעאָן דעם דריטען, אום צו פּאַקען ביי איהם אַ הלואה. נאַפּאָלעאָן האָט דעם געראָטענעם געשוועט־טער־קינד נישט צוגעלאָזען צו זיך. דערויף האָט איהם דער גראַף לע־אָן געשריבען אַ בריף, אין וועלכען עס שטאהען די ווערטער: „ביי די ביינער פון מיין פאָטער, דעם קייזער נאַפּאָלעאָן, שווער איך, אז פאַר אייער בענעהמען זיך געגען מיר וועט איהר ווערען געפאַטשט פון מיר". נאַטירליך, האָט איהם דאָס נישט געשטערט, ער זאָל שפּע־טער, וען פרינץ נאַפּאָלעאָן איז שוין געוואָרען קייזער, אַרומקריכען אַרום איהם אוו זאָל אַרום איהם לעקען אוו שמעקען. נאַפּאָלעאָן האָט איהם אָבער קיינמאָל נישט צוגעלאָזט צו זיך, נאָר אין זיין גוטסקייט האָט ער איהם געשענקט אַ יעהרליכע מתנה פון 6000 פראַנק. זעלבסט־פערשטענדליך, האָט אזא גאָב פאַר'ן גראַף לעקלעקט אויף איין צאָהן, אוו ער האָט געהאַלטען כסדר אין איין שרייבען שנאָרער־בריוו־לעך צו זיין האַלב־ברודער גראַף וואַלעווסקי אוו צום הערצאָג פון מאָר־ני אוו צום קעניג זשעראָם פון וועסטפאַל. ער האָט געפרובט שרייבען אזעלכע בריוולעך אויך צום בארָאן דזשעמס ראָטשילד, אוו דער בא־ראָן האָט נישט געפונען פאַר נויטיג איהם אַפילוּ צו ענטפערען. ער האָט זיך דאַן געוומען צו פיעל געשעפטען: ער איז געוואָרען אַ פער־ויכערונגס־אַגענט, ער האָט געמאַכט אַ טינט־פאַבריק. ער האָט ערפונדען אַ לאָמפּ, וואָס דרעהט זיך, ער האָט געוואָלט אייגפיהרען כאַר'ן מילי־טער האַמאַקען אָנשטאָט בעטען — אוו אַלע פראָיעקטען האָבען זיך יעדעס מאָל אויסגעלאָזען דערמיט, וואָס ער האָט געבעטען דעם הערר, צו וועלכען ער האָט זיך געוועגדעט מיט זיי, ער זאָל איהם לייהען אַ נמילת־חסד פון אַ פינף פראַנק. אויף דער עלטער, שוין גאָר צום סוף, האָט ער חתונה געהאַט מיט אַנ'אייגפאַכער אַרבייטערין, פאַני זשאָנע. וועלכע האָט איהם געבוירען צוויי קינדער אוו האָט איהם מפרנס גע־וען בדוחק פון איהר אַרבייטס־לויהן. אין יאָהר 1881 איז ער געשטאָר־בען, 75 יאָהר אַלט, אין אַ קליין שטעדטעל אין פרַנקרייך, אין נויט אוו אין דחקות. די שכנים האָבען געמוזט צונויפמאַכען צווישען זיך, אום פאַר איהם צו בעשטעלען דעם ארון.

א טראַגעדיע פון אַ מענשלעך לעבען. אפשר וועט אַ גרויסער פסיכאָלאָג קאָנען אַרויסגעפינען אין זיין כאַראַקטער אַנ׳עהנליכקייט מיט׳ן גרויסען טאַטען. מאַקס נאָרדוי, למשל, ביים בעטראַכטען פון דעם דאָזיגען לעבען, געפינט, אַז ביידע זענען זיך אין תוך אַריין גאַנץ עהנלעך. דערזעלביגער ווילדער מוט, דיזעלביגע אייביגע תאוה צו שלאָגען זיך, דיזעלביגע קאָכעדיגע פאַנטאַזיע, דיזעלביגע ענערגיע, דערזעלביגער עגאָאיזם, דאָסזעלביגע נישט־וועלען־וויסען פון קיין שום מאָראַל אין פון קיין שום ריקזיכט אויף אַ צווייטען מצנשען,—בקיצור, אַלע אייגענשאַפטען, פון וועלכע עס זעצט זיך צוזאַמען די גרויסקייט פון נאַפאָלעאָן. איך, דעם אמת געזאָגט, קאָן דאָס נישט זעהן. איך זעה נאָר דעם נישט־גערעטענעם זוהן פון אַ גרויסען טאַטען. די געוועהנליכע ערשיינונג: דער זוהן האָט נישט דאָס גרויסקייט פונ׳ם טאַטען, אין נאָר וויל ער האָט די גוטע געלעגענהייט, נוצט ער זי אויס צו אַלע קלייניגקייטען אין וועלט אַ סקאַנדאַלסט אין וועלט אַנ׳אויסגעלאַסענער אין וועלט אַ וועלטלאָזער מענש. די עהנליכקייט צום טאַטען איז די עהנליקייט פון אַ קאַץ צו אַ לייב; ביידע רעכענען זיך אין דער זאָלאָגיע צו אייך אין דערזעלביגער משפחה, נאָר איינע איז אַ קאַץ אין דער אַנדערער אַ לייב. איינער איז נאַפאָלעאָן דער גרויסער אין דער צווייטער איז דער גראַף לעאָן. אַ העלפט פון נאַפאָלעאָן. נאַפאָלעאָנ׳ס גרויסקייט איז אָבער בעשטאַנען אין דעם, וואָס ער איז געווען אַ גאַנצער. די טראַגעדיע פונ׳ם דאָזיגען לעבען איז — אַז אַ גראַף לעאָן איז אַ זוהן פון נאַפאָלעאָן.

פּאָול לאַפאַרג

דעם לעצטען זונטאָג איז עס געווען, אין די גאַסען פון פּאַריז. א לויה האָט זיך געצויגען איבער די בולוואַרען, צוהנטוויזענדער מענשען מיט רויטע פאָהנען אין די הענד זענען נאָכגעגאַנגען נאָכן ארון. די אויפהליגע רויטע בלומען-קרענץ, געבונדען מיט רויטע לענטעס, זענען געשלעפּט געוואָרען פון א לאַנגע רייה וואָגענס. אַלעס רויט, רויט, רויט, אויף די גאַסען איבערן גאַנצען וועג זענען געשטאַנען טויזענדער פאָליציי-לייט, אום אָבצוהיטען די אָרדנונג. ביים קרעמאַטאָריום אויפן בית-עלמין פּער לאַשעז, דאָרט וואו פּריידענקענדע מענשען לאָזען זיך נאָכן טויט פערברענען, זענען געהאַלטען גצוואָרען פלאַמענדיגע רעדעס פון די בעריהמטעסטע אָנפיהרער פון די פערשידענסטע סאָציאַליסטישע פאַרטייען פון גאַנץ אייראָפּאַ — אוך געווען איז דער געשטאַרבענער א בעקאַנטער מיליאָנער.

נאַטירליך, חוץ דעם וואָס ער איז געווען א מיליאָנער, איז ער דרך-אגב געווען דער אָנפיהרער פון די פראַנצויזישע קאָמוניסטען אוך רעוואָלוציאָנערען, דען געווען איז דאָס פאָול לאַפאַרג, דער בעריהמטער איידעם פון דעם נאָך בעריהמטערען קאַרל מאַרקס. עס איז נאָר אַזא צופאַל, זעלבסטפערשטענדליך, וואָס פּמעט אַלע גרויסע אָנפיהרער פון די סאָציאַליסטישע פאַרטייען זענען געווען אוך זענען תמיד מיליאָנערען — אָבוואָהל אַמאָל מאַכט זיך, אז א מענש, נישט קיין איבערגעשפּיצטער, שטעלט זיך אָפּ א וויילע בייַ דעם דאָזיגען אומשטאַנד אוך, נישט ווילענדיג, פערטראַכט ער זיך וועגען אַזא מערקווירדיגען צופאַל. אַדרבא, אפשר איז עס גאָר שענער נאָך פון אַזעלכע פיינע מיליאָנערען, אז נישט קוקענדיג אויף זייערע מיליאָנען, האָבען זיי אַזא פיין גאַלדען האַרץ מיטצופיה-

לעך מיט יעדען עלענדען, אוך זיי אַרבייטען טאָ אוך נאַכט פאַר׳ן אָרימאַן, וואָס האָט נישט וואָס צו פרעסען אוך ..... אַוועקצולעגען זיין נאַרישען קאָפּ. אוך זיי זענען זיך מקריב פאַר׳ן פּראָלעטאַריער, וואָס איז אַזוי נאַריש אוך לאָזט זיך רק ערהלוֹאַטירען, אוך לערנען דעם אויס־געמוטשעטען אַרבייטער, וועלכער ם ט די מילְיאָנען פאַר אַנדערע, דאָס אייביגע קרעכצען אויפ׳ן מילְיאָנער אוך דאָס אייביגע וויינען אויף די אומגערעכטיגקייט פון דעם דאָזיגען, וועלכער האָט אַ מילְיאָן. די הויפטזאַך איז, צו האָבען אַ מילְיאָן אוך צו האַלטען תמיד אין אַזאַ מקריב זיין זיך פאַר׳ן אָרימען. אפשר וועט קומען אַ צייט, אַז אונ־זערע שייבלְערס אוך פּאָזנאַנסקי׳ס וועלען נאָך וועלען אַזעלכע אָנ־פיהרערס אויך! די מילְיאָנען דערצו האָבען זיי שוין. נאָר נישט דאָס בין איך אויסען. יעדענפאַלס איז פּאָול לאַפאַרג געוואָן איינער פון גאָר די גרויסע, אוך אפשר איז ער געוואָן דער גרעסטער אַגיטאַטאָר, וועלכען די דאָזיגע פאַרטייען האָבען געהאַט אויפצו־וויזען ביז׳ן היינטיגען טאָג. מערקווירדיגער אָבער פון זיין לע־בען איז געוואָן זיין טויט. דען נישט מיט אַ נאַטירלְיכען טויט איז ער געשטאָרבען, נאָר אלְיין האָט ער זיך גענומען דאָס לעבען, זיך אוך זיין ווייב אין איין אוך דעמזעלביגען טאָג. אפשר איז דאָס אויך נאָר געוואָן אַזאַ מין פאַנטאַזיע פון אַ מילְיאָנער. אין דערזעלבער וואָך האָט זיך אויך אַנ׳אַנדערער אַמעריקאַנישער מילְיאָנער אין פאַריז, דניאל וואָלף בישאָף, אַ יונגערמאַן פון 34 יאָהר, געוואָמען דאָס לעבען, ווייל דאָס לע־דיגגהען איז איהם נמאָס געוואָרען. נאַטירלְיך, פּאָול לאַפאַרג איז נישט לעדיג געגאַנגען. אדרבא, זיין לעבען איז געוואָן אַ לעבען פול מיט אַרבייט אוך געהאַט האָט ער אַ הויכען, היילְיגען אידעאַל, דערפאַר טאַקי האָט ער אויך אַסך שענערען אוך אַסך פילאָזאָפישערען תירוץ זיך אויסגעוואָכט פאַר זיין זעלבסט־מאָרד: ער האָט נישט געוואָלט, זאָגט ער, דערוואַרטען זיך, ביז ער וועט אַלט ווערען זיבעציג יאָהר אוך וועט ווערען קערפערליך אוך גייסטיג מאַט אוך נישט־טויגליך, דערוום נעהמט ער זיך דאָס לעבען קנאַפּ איידער ער וועלט זיבעציג יאָהר. ער איז געוואָן, אַ פּנים, אַ זעהר עמפינדליכער מענש, וועלכער האָט נישט געקענט אַפילוּ אין געדאַנקען סובל זיין אַ צייט, וועלן דער מאָגען וועט נישט קענען מעהר אַזוי פערטראָגען אוך דער קאָפּ וועט

אַמאָל דערלאַנגען אַ דרעה. אוּן דעריבער האָט ער זיך צוגעאיילט אוּן האָט געמאַכט אַלײן דעם שטאַרב. עס איז פאַרהאַן אַ מענש, וואָס קען נישט פערטראָ ן וואָס שטאַרבען אויף דער תּליה, וויל ער איז קיצעלדיג, אוּן וויסט. איז פאַרהאַן אַ מענש, וואָס קען נישט פערטראָגען דאָס לעבען, וויל ער וועט אַמאָל מוזען פאָהרען מיט אַ קראַנקען מאָגען קיין קאַרלסבאַד אוּן וועט זיך מוזען אַמאָל צוּלעגען אַ קאַלטען קאָמפרעס צום קאָפּ. אוי אוי, די דאָזיגע קאַפריזען פוּן די מיליאָנערען! די שרעקטשטעלערין זשאַרזש סאַנד האָט אוּנז אַמאָל גע־שילדערט אין אַ ראָמאַן אַ העלד, וועלכער האָט מורא פאַרן נאַס־וע־רען, אוּן דעריבער, וויל ער האָט געזעהן אויפן הימעל אַ וואָלקען, האָט ער זיך דערווייל אַרײנגעוואָרפען אין טייך. איז דאָס אַ קעמפער־נאַטור? טהוט אַזוי אַ מענש, וועלכער האָט אַ הייליגען אידעאַל באמת־דיג אוּן גלויבט אין איהם אוּן וויס, אַז ער האָט די פליכט צו קעמפען פאַר איהם? מוז נישט אַזאַ איינער בלייבען אויפן פאָסטען אַזוי לאַנג ווי נאָר די פיס טראָגען איהם?

„איך בּרענג מיך אום", שרייבט פאַוּל לאַפאַרג צו זיין פלימעניק, וועלכען, נאַטירלעך, ער האָט איבערגעלאָזט זיין גאַנצען פערמעגען, — „איך בּרענג מיך אום, איידער עס וועט קומען די עלטער אוּן וועט רויבען ביי מיר די פערגניגענס אוּן די פריידען פוּן לעבען אוּן די קראַפט פוּן מיין גוף אוּן פוּן מיין גייסט. זינט יאָהרען שוין האָב איך מיר פאַרגעוואָגען, נישט עלטער צו ווערען ווי זיבעציג יאָהר. איך שטאַרב מיט דער עכסטער שמחה, אַז שוין אין דער נאָהנטסטער צוקונפט וועט זיעגען אוּנזער אידעע, וועלכער איך האָב געדיענט פינף אוּן פערציג יאָהר. הויך זאָל לעבען דער קאָמוּניזם! הויך זאָל לעבען דער אינ־טערנאַציאָנאַלער סאָציאַליזם!" — כ'לעבען, וועלן אין דער נאָהנט־סטער צוקונפט שוין וועט די דאָזיגע אידעע זיעגען, וואָלט עס האָבען געלוינט פאַר אַזאַ פאַוּל לאַפאַרג, אוּנטערצוווארטען נאָך די עטליכע חדשים אָדער די עטליכע יאָהר אוּן זיך אָנצוקוקען דעם דאָזיגען עסק מיט די אייגענע אויגען. שוין דאָס אַליין, צו זהען ווי די גוּלדס אוּן די ראָטשילדס אוּן די שייבלערס אוּן די פאָזנאַנסקיס וועלען זיך טיילען מיט די אָרימע, איז, בנאמנות, אויך ווערט, אַז מען זאָל צולייב דעם אַ געוויסע צייט מוותר זיין

אויף עטליכע פערגניגענס אוּן שמחות אוּן מען זאָל מקבל־באַהבה זיין אַ שטיקעל הוסט אוּן אַביסעל קאָפּוועטאָג. וועט ווייס, אפשר וואָלט אַזאַ לאַפּאַרג אַליין נאָך האָבען די זכיה, צו דערלעבען די צייט, אַז זיינע פּראָלעטאַריער וואָלטען זיך לאָזען איינרעדען צוצוגעהמען ביי איהם זיינע מילאָנען אוּן ער וואָלט זיי נישט דאַרפען נעבעך אַוועק־געבען ערשט זיין אייגענעם יורש.

לכל הדעות איז פּויל לאַפּאַרג געווען אַ געוואַלדיגער אַגיטאַטאָר. ער האָט אַסך געאַרבייט אין זיין לעבען אוּן האָט אויך אָפט געליטען גלות אוּן אַנדערע צרות פּאַר זיינע אידעען. מעגליך איז אפשר, אַז דער דענקער אין איהם איז נישט געווען אַזוי שטאַרק. ער איז אַלץ נאָך געשטאַנען אויפֿן אַלטען שטאַנדפּונקט פוּן זיין שווער עליו־השלום אוּן אַפילוּ אַלע נייע פּירושים צום מאַרקסיזם האָט ער נישט געקענט לייַדען. יעדענפאַלס איז ער דער דאָזיגער, וועלכער האָט דער וועלט געגעבען די בראָשורע: „דאָס רעכט אויף פויל־זיין". יעדער מענש האָט דאָס רעכט צו זיין פויל אוּן נישט צו וועלען ארבייטן. דער גרעסטער פּעהלער פוּן דער דאָזיגער לעהרע איז אפשר די לאָגיק, וואָס פּעהלט איהר. אָט, למשל, זענען שוין די מילאָנערען אַזוי ווייס, אַז זיי נוצען־אויס יענעס רעכט פוּן פויל־זיין לויט אַלע קרעפּטען, אוּן פּאָרט איז מען נאָך נישט צופֿריעדען מיט זיי. וואָס קענען אַזעלכע אָרימע מענשען נאָך מעהר טהוּן פּאַר דער וועלט׳ס וועגען? נאַטירלעך, נישט ארבייטען אוּן געהן לעדיג איז אַ זעהר אָנגענעהמע זאַך. אַז „אַרבייט מאַכט דאָס לעבען זיס", האָבען, זעלבסטפּערשטענדלעך, אויסגענוטראַכט די דאָזיגע, וועלכע האָבען אַליין נישט געארבייט אוּן האָבען געוואָלט, אַז אַנדערע זאָלען ארבייטען פּאַר זיי, פּונקט אַזוי ווי דאָס וואָרט, אַז „נאָראַנים האָבען ליעב צוקער", האָבען אויסגעטראַכט דוקא די קלוגע, וועלכע האָבען אַליין געוואָלט עסען דעם צוקער. דאָס אַליין איז זעלבסטפערשטענדליך. נעכטען האָט מיינער אַ קאָלעגע מיר דערמאָהנט די בראָשורע „דאָס רעכט אויף פויל זיין" אוּן האָט זיך דערביי בעלעקט. אַודאַי, אַודאַי. איך אַליין וואָלט כ׳לעבען, אויך בעסער וועלען פוילענצען ארבייטען. וואָס קומט מיר אָבער אַרויס, וועז איך קען דאָס נישט. איך האָב נישט דעם טאַלענט דערצו. צום פוילענצען איז נוטיג פּונקט אַזאַ טאַלענט ווי צו מוזיק אוּן ווי צו אנדערע זאכען.

איינער קען דאָס, דער צווייטער נישט. פֿאוּל לאַפֿארג אַליין, דער לעהרער פון דער דאָזיגער ערהאַבענער תורה, האָט עס, דאַכט זיך. דאָך נישט געקענט. ער האָט, נישט קוקענדיג אויף זיין לעהרע, זיין גאַנץ לעבען געארבייט.

אוי, די דאָזיגע מיליאָנערען מיט זייערע קאַפריזען און זייערע פאַנטאַזיעס און זייערע לעהרען! — פֿאוּל לאַפֿארג איז אָבער געווען אַ גומער אַגיטאַטאָר.

יוסף פעלדמאַן

די נאַכריכט פון זיין טויט איז שטיל דורכגעגאַנגען דורך די בלעטער: דאָ און דאָרט עטלעכע קאַלטע גלייכגילטיגע ווערטער דעם געשטאָרבענעם, דאָ און דאָרט עטלעכע ביאָגראַפישע נאָטיצען, עטלי־כע ערינערונגען וועגען איהם אַלס „געדאַנקענלעזער", עטלעכע בע־מערקונגען וועגען זיין קונסט אַלס „היפנאָטיזער" און וועגען דעם ענין פון „היפנאָזע" בכלל — און שטיל איז געווָארען גאָר גיך. וואָס ווייס דער היינטיגער לעזער, וואָס אָסיף אילימ פעלדמאַן איז געווען אַמאָל? אַ וועלט האָט זיך מיט איהם געשאָקעלט, די געזעלשאַפטליכע וועלט ווי אויך די וויסענשאַפטלעכע. נאַטירליך, די „געדאַנקענלעזעריי" אין אַלגעמיין איז היינט אַ רעכט ביסעל וואָכעדיג געווָארען. זי איז אַראָבגעקומען ביז צו דער מדרגה פון אַ גזעזלשאַפטליכער שפיעלעריי. אין יעדען רעכטען סאַלאָן ביי אַ גלעזעל טהיי, אין יעדען זשור־פיקס נאָך לימס'ס ראַפסאָדיע, וועו דער עולם געהנעצט שוין פון לאַנגווייליג־קייט, מאַכט זיך באַלד, אז עפעס אַ קרוב אָדער אַ נאָהנטער פרייַנד כאַפט זיך אַרויס און ווייזט עטליכע קונצשטיקלעך אַלס געדאַנקענלע־זער. ער לאָזט זיך די אויגען פערבינדען און טרעפט, ווי שפעט עס איז, ער זעצט זיך אין אַ ווינקעל און זאָגט, ווי די קעכין הייסט, ער לאָזט בעהאַלטען אַ נאָדעל און זוכט זי דאַן אַ צוויי־דריי שעה, ביז ער גענפינט זי אָדער ער געפינט זי נישט. אָדער ער זוכט זיך אויס עפעס אַ נערוועזען פאַרשוין אַלס „מעדיום", אום איהם איינצושלעפערען, און גלאָצט איהם אזוי לאַנג אָן, ביז די אויגען געהען איהם אַליין איבער, און ווען עס גראָט איהם אחרי כל אלה נישט, שטעהט ער פלוצלינג אויף און זאָגט, אַז ה יי נ ט איז ער עפעס נישט ריכטיג אויפגעלעגט. דענסמאָל אַבער, פאַר זעקס און צוואַנציג יאָהר, ווען פעלדמאַן איז אויפגעטרע־

טען, איז די זאַך גאָר אַנדערש געווען. מען איז געשטאַנען פאַר אַ רעטענישׂ. מען האָט געגלויבט, אַז מען שטעהט פאַר דער ענטדעקונג פון אַ נייער נאַטור־קראַפט. מען האָט געריידט וועגען אַ צוגעקומענעם זעקסטען חוש. די בעריהמטעסטע פיזיקאַלאָגען און פסיכאָלאָגען און מעדיצינער זענען געשטאַנען אין האָבען געגלאָצט און האָבען יעדען טאָג נייע טעאָריעס אויפגעשטעלט. איינער אַ בעקאַנטער מיינער, אַ דאָקטאָר אין פעטער־בורג, האָט זיין גאַנצע פראַקטיק געוואָרפען און האָט זיך בעשעפטיגט נאָר מיט דעם ענין פעלדמאַן. אַ וועלט האָט געקאָכט. וואָס אין פע־טערבורג האָט זיך דעמאָל, אינ׳ם יאָהר 1886, מיט איהם אָבגעטהון, איז כּמעט נישט צו גלויבען.

און איך געדענק איהם, ווי עס וואָלט היינט געווען: אַ יונגער־מאַן פון אַ יאָהר פינף און צוואַנציג, אַ שטאַרקער גוף און עפעס הע־כער ווי מיטעל־וואוקס, טיף־שוואַרצע האָר, און דערביי אַ בלאַסקייט אין פנים, אַ מערקווירדיגער קראַנקהאַפטער גלאַנץ אין די אויגען און אַ אומרוהיגקייט אין אַלע זיינע בעוועגונגען — אַז שוין אויפ׳ן ערש־טען בליק האָט מען געקענט דערקענען, אַז מיר האָבען דאָ צו טהון מיט אַ נערוועז־סיסטעם, וואָס איז אונגעוועהנליך שטאַרק אויסגעבילדעט. און דאַן געדענק איך, ווי ער דערצעהלט אונז פון זיין לעבען. זיין זיידע, דאַכט זיך, איז געווען שוחט אין כערסאָן, זיין טאַטע איז גע־וועז אַ יוד אַ למדן מיט׳ן נאָמען ר׳ אליהו קאָפעל, זיין פעטער ר׳ אברהם איז געווען רב; ער אָבער איז געווען אַנ׳אומרוהיגער גייסט און עס האָט איהם געטריבען פון אָרט צו אָרט און ער האָט אַליין נישט געוואוסט פאַרוואָס. אין טיפלים איז ער געווען אין גימנאַזיום, און דאַן האָט ער געזאָלט מיט די ערשטע עמיגראַנטען נאָך די ערש־טע פאָגראָמען אַרויס קיין אַמעריקא, און פלוצלינג איז ער געווען אין בראַסלוי און איז געגאַנגען אויף די לעקציעס פון פראָפעסאָר הייידענ־היים און דאָרט האָט ער געזעהן צום ערשטען מאָל דעם בעוואוסטען היפנאָטיזער האַנזען — און ער האָט געפרובט איהם נאָכמאַכען...

און הויפטזעכליך געדענק איך איהם פון אַ „סעאַנס", וועלכען ער האָט געגעבען אין „דייטשען קלוב" אין פעטערבורג. דאָס היפנאָטי־זירען אויף עפענטליכע סעאַנסען האָט איהם דער דעמאָלסדיגער גראַדאַ־

נאַטשאַלניק גרעסער פערבאָטען, ווייל עס האָט געשמעקט מיט סכנה, און דעריבער האָט ער זיך געמוזט בעגניגנען מיט געדאַנקענלעזעריי. אָבער די דאָזיגע געדאַנקענלעזעריי וועל איך קיינמאָל נישט מעהר פערגעסען! אויף דער ביהנע, אַלס וויסענשאַפטלעכע קאָנטראָלערין און אַלס מצדיומס, זענען געזעסען ד״ר קאַצענעלסאָן און ד״ר רעשעטניקאָוו און פיעל אַנדערע געלעהרטע און עטלעכע מיינע בעקאַנטע דאַמען. איינער האָט אויפגעשריבען אויף אַ פאַפיער, אַז פעלדמאַן זאָל געהן צום בופעט לינקס, זאָל צוגעהן צום טיש, וואו עס שטעהען נעבען דעם פערשידענעם עסענוואַרג אויף עטלעכע ליכט, זאָל אויסלעשען איין ליכט, זאָל אַרויסנעהמען פונ׳ם אונטערשטען עק פונ׳ם ליכט אַ נאָדעל, וועלכע איינער פון די קאָנטראָלערין האָט דאָרט אַריינגעשטעקט בידיעה פון די אַלע אַנדערע מענשען, וועלכע געפינען זיך אויף דער ביהנע, ער זאָל די נאָדעל ברענגען אויף דער ביהנע; אויף דער ביהנע לייגען צוויי טאַליעס קאָרטען, איינע אַ רויטע און איינע אַ בלויע, זאָל ער פון דער בלויער אַרויסנעהמען די מלכה צלם און זאָל זי זיך מיט דער נאָדעל אָנשטעקען צו זיין פראַק — און פעלדמאַן האָט דאָס אַלעס מיט אַ אונגלויבליכער געשווינדיגקייט אין לויף פון עטליכע מינוטען אויסגעפיהרט. און דאַן: פעלדמאַן זאָל אַרויסנעהמען אַ נאָדעל, וועלכע איז פערשטעקט אין אַ פאַרהאַנג אין אַ לאָזשע, ער זאָל זי ברענגען אויף דער ביהנע, וואו עס לייגט אויף אַ טישעל אַ יאָהרגאַנג „וויצסטניק יעוואָפי״, און זאָל זי אויף דער זייט 173, וואו עס שטעהט אַ געדיכט פון א. פעט, אריינשטעקען אין דעם אות A פון דעם דיכטער׳ס אונטערשריפט — און פעלדמאַן, וועלכער איז נישט געווען דערביי, וען דער דאָזיגער בעפעהל איז געווען אויפגעשריבען, האָט דאָס אַלעס פינקטלעך דערפילט. און דאַן: פעלדמאַן זאָל צוגעהן צום שוואַרצען ברעט, וואָס איז אויף דער ביהנע, און זאָל נעהמען דאָס שטיק קלייד, וועלכעס לייגט דאָרט, און זאָל דערמיט אויפ׳ן שוואַרצען ברעט אָנשרייבען אַ מגן־דוד און אין דער מיט פונ׳ם מגן־דוד זאָל ער אָנשרייבען מיט געכתיבה׳טע אותיות דעם שם — יהוה און פעלדמאַן האָט די דאָזיגע אַלע געדאַנקען געטראָפען און האָט אַלעס גענוי אין פינקטלעך געטהון. פראָפעסאָרען און געלעהרטע האָבען געשטוינט, דאָס פובליקום איז געזעסען ווי פערשטיינערט.

און דאַן געדענק איך איהם פון סעאַנסען אין פריוואַט-הייזער, וואו ער האָט איינגעשלעפערט און היפנאָטיזירט, געוונד געמאַכט און קראַנק געמאַכט, וואונדער געטהון און מופתים בעוויזען. מען האָט אָנגעהויבען צו גלויבען, אַז ער קען מחיה-מתים זיין. עס איז אונהיימלִיך געווען אין זיינע ד׳ אמות צו זיין...

זיין נערוועזנסיסטעם — האָט מען „וויסענשאַפטלִיך״ צערקלִעפט — איז אַזוי, אַז מען קען אויף איהם עלעקטריש איינווירקען. לִעג איך אַרויף אויף איהם מיין האַנד, וועלכע אונזערע ביידע קערפערס איין קערפער, און מיין געדאַנק ווירקט אויף איהם ווי אַן׳עלעקטרישער שטראָם און איז דאַן אַזוי, ווי ער וואָלט זיין זיין אייגענער געדאַנק...

איז ער אפשר אויך אַ שטיקעל שאַרלאַטאַן?

דענסמאָל, אין אָנפאַנג פון זיין קאַריערע, איז ער עס בעשטימט נישט געווען. מיר האָבען דאַן, אַ גאַנצע חברה, לִעקציעס ביי איהם געהומען, און עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז ער איז נאָר געווען דער בעזיצער פון אַ „קראַפט״; וואָס אָבער די דאָזיגע קראַפט איז און ווי זי איז וויסענשאַפטליך צו ערקלערען, האָט ער אַליין נישט געוואוסט.

ער האָט דענסמאָל געהאַט די אַבזיכט צו פאָהרען קיין פּאַריז צום פּראָפעסאָר שאַרקאָ און צו לִערנען. ביסלִעכווייז אָבער איז זיין געדאַנקענלִעזערייַ און זיין היפנאָטישע מאַכט אַ גרעסערע געווָארען. ער איז אַרומגעפאָהרען איבער די שטעדט און האָט נסים בעוויזען. ער האָט קראַנקע געהיילט און האָט קונצען געמאַכט...

און דאַן איז ער ביסלִעכווייז פערגעסען געווָארען. און יעצט, וען ער איז געשטאָרבען, אַ מאַן אין די בעסטע יאָהרען, האָט איהם כּמעט קיינער נישט מעהר געקענט. עטליכע גלייכגילטיגע ווערטער אין די צייטונגען, עטליכע ביאָגראַפישע נאָטיצען, עטליכע ערינערונגען — און שטיל איז געוואָרען גאָר גיך.

פּעני וואַדי־עפֿשטיין

נאָר אַ שוישפּיעלערין, אַ יודישע שוישפּיעלערין. פּויל אוּן טרייסט־לאָז איז געגאַנגען דער שטיל־ער רעגען פּונ׳ם טריבּען הימעל. דאָס הייפּעל פּערעהרער איז נאָכגעגאַנגען נאָכ׳ן שוואַרצען וואָגען. אוּן גע־פּיהרט האָט דער וואָגען, דער רייכער, פּוּן אַ וויטען שפּיטאָל, וואוּ די אָרימסטע איז פּערלאָזען אוּן פּערגעסען געלעגען, דעם אָרימען רעשט פּוּן אַנ׳אָרים לעבּען. אוּן בלומען־קרענץ זענען פֿלוצלינג געוואָרען, אוּן אַ כאָר האָט געזונגען. אוּן דאַן איז אַלעס געווען אויס. דער לעצטער שוּפּעל ערד איז געפּאַלען. דאָס טעאַטער־שטיק, דאָס גרעסטע פּוּן אַלע, האָט זיך געענדיגט, דער פּאָרהאַנג איז געפּאַלען, דער לעצטער. קיין אַפּלאָדיסמענט, קיין אַרויסרוף, קיין „ביס״ מעהר...

נאָר אַ שוישפּיעלערין. וועמען געהט אָן אַ שוישפּיעלערין? וואָס מאַכט אויס דאָס לעבּען פּוּן אַ שוישפּיעלערין? אויך ביי פּעלקער, וועלכע זענען פּיעל קולטורעלער ווי מיר, איז נאָך גאָרנישט לאַנג די צייט, וואָס דער שוישפּיעלער איז געווען דאָס פּעראַכטעסטע וועזען אין דער געזעלשאַפט. אַנ׳אויסגעשטויסענער צווישען די מיוחסים, אַ מין נעגער צווישען די ווייסע. מען האָט איהם צום סאַלאָן נישט צוגעלאָזען. אוּן אפשר גאָר האָט די מורה־מורנו־דיגע געזעלשאַפט אינ־סטינקטיוו נישט אַמאָל פּאַלש געאורטיילט. דאָס דאָפּעלטע לעבּען, וואָס דער קינסטלער פּיהרט, איין לעבּען אויף דער ביהנע, וואוּ ער בעשאַפּט פּערשידענע געשטאַלטען, אוּן איין לעבּען, אין זיין פּריוואַטען אומגאַנג, וואוּ ער איז ער אַליין, האָט דאָס נאַאיוות פּובליקום איבּערגעשרעקט. עס האָט אַלעמאָל מורא געהאַט, אַז אויך אין פּריוואַטען לעבּען שפּיעלט ער איהם עפּעס פּאָר אוּן גיט נישט זיך, נאָר אַ ראָלע, ער לעבּט נישט, נאָר ער מאַכט קאָמעדיע. אוּן וועז דאָס איז אַזוי דער

פּאַל געווען ביי אַלע אַנדערע פעלקער, אום וויפיעל מעהר ביי אונז, וואו דער שוישפיעלער-שטאַנד אינגאַנצען איז נאָך גאָר אַזוי יונג. מען האָט געזעהן, און מען זעהט נאָך, אינ׳ם שוישפיעלער נאָר דעם קאָמעדיאַנט, דעם בדחן, דעם פּורים-שפיעלער. ווער ווייס, ווער ער איז דאָרט, דער יונג? ווער ווייס, ווער זי איז דאָרט, די מויד, און פון וואַנען זי האָט זיך געמומען און פון וואו זי קומט? אַז טאַלענט אַן און פאַר זיך איז אַ גרויסע זאַך און מוז געאַכטעט ווערען אין יעדער פאָרם און אין יעדער געשטאַלט, צו דעם דאָזיגען שטאַנדפונקט האָט זיך אַ פובליקום נאָך נישט דערהויבען. נאַטירלעך איז דער יודישער שוישפיעלער דורך זיין האַלטען זיך שולדיג אין דעם אפשר מעהר ווי דאָס פובליקום. ביז ער וועט ווערען „סאַלאָן-פעהיג", וועלען נאָך אַסך וואַסערען אָבלויפען.

און וועז עס איז צווישען די יודישע שוישפיעלער געווען עמיצער, וואָס האָט דורך זיין פערזענליכקייט אַליין פיעל מיטגעהאָלפען דאָס אַלטע פאָראורטייל געגען דעם דאָזיגען שטאַנד צו צעשטערען, דאַן איז דאָס געווען פעני וואַדי-עפשטיין. זי האָט ביי מיר אַליין טויזענד פאָראורטיילען אין דער דאָזיגער ריכטונג צעשטערט. אפשר איז זי געווען דער אינטערעסאַנטסטער מענש, וועלכען איך האָב פון אייביג אָן צווישען יודישע שוישפיעלער געפונען. איך וויל עס באַלד אין קורצען ארויסזאָגען: ווי זעהר בעדייטענד זי זאָל נישט זיין געווען אַלס שוישפיעלערין, איז זי געווען טויזענדמאָל בעדייטענדער אַלס מענש, אַלס פראַכט-עקזעמפלאַר פון אַ מענש. אינערליך שטאַלץ אויף איהר מענשליכקייט, און אין דרויסען אַ בעשיידענהייט אין אַלעם, וואָס בעטרעפט איהר קונסט און איהר קענען, גאָרנישט ווי ביי אַנדערע יודישע שוישפיעלער. און האָט זי גערעדט פון איהר קונסט, האָט זי עס גערעדט ווי אַ נאַאיוו קינד: מלא-שמחה ווי אַ קינד אָדער בעטריבט ווי אַ קינד. און מערקווירדיג: די דאָזיגע פרוי, וואָס איז דורכגעגאַנגען דעם גאַנצען שמוץ פונ׳ם לעבען, דאָס נידעריגסטע און אָבשטויסענדסטע, איז געווען ריין אין איהר נשמה ווי אַ קוואַל-וואַסער. עס האָט פראָסט דערקווויקט, וועז מען האָט זיך צוגעקוקט צו איהר. אַ ליעבליכקייט און אַ רייץ איז אויסגעגאַנגען פון איהר פערזענליכקייט, וואָס האָט בעצויבערט יעדען, וועלכער האָט זיך דערנעהנטערט

צו איהר. עפּעס פּיינעס, איך וואָלט זאָגען פֿרומעס, האָט אַרויסגעבליקט פֿון איהרע אויגען און האָט זיך אַרויסגעהערט פֿון איהר מיעדען געלעכטערעל. אוּן איז עס אמת, אַז איהר אָבשטאַמונג איז אַ נידעריגע אוּן איהר וועג האָט זי געפּיהרט דורך אַלע נוּן שערי בלאָטע פֿונ׳ם לעבען, דאַן איז זי אַליין דער בעוויזן, אַז אָפּט האָבען מיר צו זוכען די אמת׳ע דאַמע דוקא דאָרט אין דער נידער. ביז צוּ דער ריינער נשמה אינוועניג גרייכט קיינמאָל נישט דער שמוץ. ווי אָפּט, וועלן איך בּין געזעסען נעבען איהר אוּן האָב זי געהערט פֿלוידערען, האָב איך מיר געטראַכט: וואָס פּאַר אַ מענש איז דאָ צוּ-גרונד געגאַנגען! וואָס פּאַר אַ פּראַכט-מענש וואָלט דאָ אַרויסגעקומען, וועלן איהר לעבען וואָלט זי האָבען געפּיהרט דורך אַנדערע גאַסען!

פּוּן דער פּרעמד איז זי געקומען צוּ אוּנז. איהרע ערשטע אויפּטריטען אויף אוּנזער היגער יידישער ביהנע האָב איך פּערזוימט. האַלב צופֿעליג, האַלב אַבזיכטלעך. די רעקלאַמע, וואָס מען האָט געטריבּען מיט איהר, האָט מיך געהאַט אָנגעעקעלט. אוּן דאַן אויך די רעצענזיעס. מען האָט געראַדט פּוּן אַ „קלאַסיש" שפּיעלען, פּוּן גריכישע זשעסטען", פּוּן „יאָנישׁ" אוּן „פּריגיש" אוּן וויס גאָט וויּ דער דאָזיגער טעאַטער-זשאַרגאָן אוּן רעצענזענטען-עברי הייסט נאָך אַלץ. נאַטירליך האָט מיך דאָס גערייצט אוּן וועלן איך האָב זי צוּם ערשטען מאָל געזעהן שפּיעלען אוּן גראָד אין אַ שטיק, וואָס איז פּאַר איהרעטוועגען גאָרנישט צוגעפּאַסט, האָב איך עטליכע ביטערע וועהרטער איבער איהר געשריבּען. זי האָט דענסמאָל אין אַ צייטונגס-אַרטיקעל געענטפֿערט, אוּן דער ענטפֿער איז געווען אָהן פּרעטענזיעס, בע׳חנ׳ט אוּן נישט אָהן הומאָר. איך האָב געליעבט אוּן געשטוינט. איך בּין איבערצייגט געווען, אַז אימיצער האָט דאָס פּאַר איהרעטוועגען אָנגעשריבּען. ווי דען, וועלן נישט אַזוי, קומט צוּ אַ יידישער שוישפּיעלערין אַזאַ פּיין סטיליזירטער געשמאַק? ווי אָבער איך האָב זי דאַן פֿערזענליך קענען געלערנט אוּן האָב זי צוּם ערשטען מאָל געהערט רעדען, האָב איך מיין טעות אייגנזעהן. יענץ בריוועלע האָט צוּגעפּאַסט מיט יעדען וואָרט צוּ איהר גאַנצען מענשען.

אין אַ קלייגער געזעלשאַפט איז עס געווען. זי איז צוּגעקומען צוּ מיר לאַכעדיג אוּן לייכט אוּן איהר ערשט וואָרט איז געווען: „איהר

זענט דאָס מיין שונא?" — עפעס ציטערדיגעס איז געלעגען אינ'ם טאָן, וואָס האָט מיך טיף געריהרט. גאָרנישט שוישפּיעלעריש, נאָר ריין מענשליכעס. און דאַן באַלד דאָס צווייטע וואָרט: „און וען איך בין שוין גאָר קיין שוישפּיעלערין נישט, קען איך דאָך אויך נאָך זיין עפּעס אַ שטיקעל מענש!" און וויידער האָט עס געמאַכט אויף מיר דעם אייַנדרוק, אַז נישט אַ שוישפּיעלער, נאָר אַ מענש רעדט...

זי איז אָבער אויך אַ פּאָרציגליכע שוישפּיעלערין געווען. אפשר איינע פון די בעסטע. עס איז געווג, וען איך וועל דערמאָהנען איהר „חאַשע די יתומה" אינ'ם ערשטען אַקט. אַנ'אמת קאַבינעט-שטיקעל. און דאַן נאָך צוואַנציג אַנדערע ראָלעס. וען נישט קלאַסיש און גריכישע זשאנטען — אָבער אַ פיינע פּיגור איז זי געווען און געשמאַק האָט זי געהאַט. דאָס דאָזיגע, וואָס מען געפינט נישט צו אָפט אויף דער יודישער ביהנע.

טויזענדמאָל אינטערעסאַנטער אָבער איז געווען דער מענש אין איהר. און האָט זי ערצעהלט פון איהרע וויטע רייזען, פון פּרעמדע פעלקער און פּרעמדע לענדער, האָט מען געשפּירט, אַז זי האָט פּיעל געזעהן און האָט דאָס געזעהענע געפּיהלט. איז עס געווען די לעבענס-לוסט אין איהר, וואָס האָט זי געדרענגט אַלעמאָל אַרויס און בין צו דעם שמוציגען אָבגרונד? — אַ גאַנצער לעגענדען-קרייז האָט זיך געבילדעט אַרום איהר לעבען. עפּעס אַ טאַטאַרען-פּירשט האָט זי פון דער היים פּערפּיהרט און זי מיטגענומען קיין אינדיען. פון דער פּשוט-ער פאַני איז געוואָרען דאָס ענגלישע פּעני און דערצו איז צוגעקומען „וואַדי", דער נאָמען פון דעם טאַטאַרישען מאַן. נאַטירליך איז איהר דער טאַטאַר מיט דער גאַנצער פּירשטליכקייט לעסטיג געוואָרען נאָך אַ געוויסער צייט אוז זי איז אַוועק וויידער אין די וועלט אַריין. זי איז געגאַנגען מדחי אל דחי. דער פּירשט האָט איהר געצאָהלט אַ לעבענס-רענטע פּינף טויזענד רובל יעהרליך. די דאָזיגע לעבענסלענג-ליכע רענטע האָט זי פערקויפט לייכטזיניג פאַר אַנ'איינמאָליגע סומע פון 16 טויזענד רובל. נאַטירליך האָט די דאָזיגע סומע נישט לאַנג ביי איהר געדויערט. דער איינציגער אויסוועג איז דאַן געווען דאָס טאַטער. אַ קורצע צייט האָט זי נאָך געלעבט אין גלאַנץ. שהנע טוא-לעטען אוז עלעגאַנטע האַטעלען. דאַן האָט אויך דאָס אויפגעהערט.

מיצד אוּן מאַט אוּן טויט־קראַנק איז זי געלעגען, פּערלאָזען אוּן פּער־
געסען, אין אַ ענג שטיבעל ביי אַנ׳אָרימען קרוב. אוּן דאַן דער לעצ־
טער אַקט: עטליכע טעג פּאַרן טויט האָט זי איהר לעצט בעט גע־
האַט צווישען די גאָלע וועגד פּוג׳ם יודישען שפּיטאָל.

אוּן ווידער איז עס אַ כאַראַקטעריסטישער צוג פּון איהר. זי
האָט נאָר געדאַרפט עטליכע וועכטער שרייבען צו איינעם פּון איהרע
נאָהגעסטע אין לאָנדאָן, אוּם געוויס געלד צו האָבען, כדי אויפּגעריכט
צו ווערען אוּן זיך צו קענען הייליען. איהר שטאָלץ אוּן עפּעס שטי־
לעס אין איהר האָבען איהר דאָס נישט ערלויבט.

זי איז נאָר אַ שוישפּיעלערין געווען, אַ יודישע שוישפּיעלערין.
איהר אייגענע לעבענס־דראַמע איז אפּשר טויזענדמאָל אינטערעסאַנטער
ווי אַלע דראַמען, וועלכע זי האָט געשפּיעלט.

אוּן אַ פּוילער רעגען האָט געטראָפּט, אוּן דער עלעגאַנטער וואָ־
גען איז געגאַנגען. אוּן קרעטש האָט מען געבראַכט, אוּן דער כאָר האָט
געזונגען — אוּן דער לעצטער אַקט האָט זיך געענדיגט.

ווער וועט געדענקען אין עטליכע יאָהר אַרום פּעני וואַדי־עפּ־
שטין?

מאַדאַם לאָבעל

דאָס שטיק, אין וועלכען זי האָט זיך בעוויזען דעם וואַרשעווער פּובליקום — „מאַדאַם איקס" — איז קיין צעברעכענעם שילינג נישט ווערט: אַ נאַרישער אינהאַלט, אונמעגליכע סיטואַציעס, סצענעס, וואָס צופּאַסן בייַ די נערוון אַזש ביז צו אַנ׳עקל־געפיהל, און אַ קאָמפּאָזיציע, ווי זי קען שוין ערגער נישט זיין. נעבען־סצענעס ווערען הויפּט־סצענעס, האַנדלונגען, וועלכע האָבען געקענט אָבגעטהון ווערען הינטער דער סצענע, ווערען געטהון עפענטליך און רעדעס ווערען געהאַלטען פון 20 מינוט די לענג. און דאָך געהער דאָס שטיק צום וועלט רעפּערטוּאַר. יעדע גרויסע קינסטלערין, ווען זי האָט נאָר מיט עפּעס זיך צו ווייזען, פּרובט־אויס דערין איהרע קרעפטען. זינט די דריי־פּיער יאָהר, ווי דאָס שטיק איז געשריבען איז עס געשפּיעלט געוואָרען אויף אַלע בעדייטענדע ביהנעס. פון וואַנען דאָס קומט? איינפאַך: דאָס שטיק געהער צו יענע פּיעסען, וועלכע זענען לכתחלה געמאַכט געוואָרען נישט פאַר׳ן פּובליקומס וועגען, נאָר פאַר׳ן אַקטיאָר. אַ בעדייטענדער אַקטיאָר זאָל האָבען אַ בעדייטענדע ראָלע. און דערי־בער ווערט אַזאַ שטיק, טראָץ אַלע זיינע פּעהלער, צוגעכאַפּט ווי אַ אבן־טוב פון די אַרטיסטען און די אַרטיסטעסע אַליין, און יעדער אַקטיאָר און יעדע אַקטריסע, ווען זיי האָבען צו ווייזען שוישפּיעלע־רישע קונסט־שטיקלעך, אונגעוועהנליכע טעכניק, איבערראַשענדע פּראָבען פון גרים אָדער שטים־מאָדולאַציע אָדער מינען־שפּיעל, וועגדען זיי אָן אַלע זייערע כוחות נאָר אום צו קענען אויפטרעטען אין אַזאַ שטיק — איבערהויפט ווען זיי ווילען זיך ווייזען אַ פּרעמדען פּובליקום. על־פּי־רוב האָט אַזאַ שטיק נישט מעהר ווי איין ראָלע, די דאָזיגע פּונ׳ם אקטיאָר, פאַר וועלכען עס איז געוואָרען לכתחלה אָנגעשריבען, דען

אויסצייכענען זאָל זיך דערין נאָר אי״ן אַקטיאָר אוּן נישט די אַלע איבעריגע. אַזוי איז עס מיט „קין״ פּוּן אַלעקסאַנדער דיומאָ, מיט „וואַהנזין אוּן אייליגקייט״ פּוּן עטשעגאַרע, מיט דעם „פּאָטער״ פּוּן סטרינדבערג אוּן מיט נאָך אַ טוץ אַזעלכע פּיעסען, אוּן אַזוי איז עס אויך מיט „מאַדאַם איקס״ פּוּן אַלעקסאַנדער ביסאָן. אַלעקסאַנדער ביסאָן האָט געהאַט געשריבען זיין „מאַדאַם״ פּאַר זיינע אַ פּריינדין, די שוישפּילערין מאַדאַם זשאַן האַדינג, וועלכע האָט זיך געוואָלט ווייזען פּאַר׳ן פּובליקום אין דער ראָלע פּוּן אַ אַלקאָהאָליסטקע: אַ פּיינע דאַמע, וואָס איז אַראָבגעקומען ביז אויף די נידריגסטע מדרגה אוּן איז געוואָרען אַ טרינקערין פּוּן גרויס אומגליק — אַלעס אַנדערע איז נעבען־זאַך — אוּן די שוישפּילערין האָט מיט דער דאָזיגער ראָלע גאַנץ מאַכט דאָס געוואַלדיגסטע אויפזעהן אין דער פּאַריזער טעאַטער־וועלט. זינט דעמאָלט איז נישט פּאַרהאַן קיין אייניציגע גרויסע קינסטלערין, וועלכע זי בעזיצט נאָר די מיטעל פּוּן וועזען קונסט־שטיק אויף דער ביהנע, וועלכע זאָל זיך נישט האָבען געפּרוּבט אין דער דאָזיגער ראָלע.

אַז אויך אַ קינסטלערין אויף דער יודישער ביהנע זאָל זיין אימשטאַנד זיך צו ווייזען, אוּן מיט ערפאָלג, אין דער דאָזיגער ראָלע. האָט זיך מיר נישט געגלויבט. וואָס זאָל מען זיך דאָ נאָרען? אונזערע גרויסע קינסטלערינס בעזיצען אפשר, פיעל אָדער וועניג, אַביסעל קינסטלערישען טעמפּעראַמענט אוּן ליידענשאַפט, זיי בעזיצען אפשר יענעס אינערליכע פייערעל, וואָס מען רופט טאַלענט, זיי האָבען אפשר אויך אַביסעל פאָנטאזיע אין זיך אוּן אַביסעל שמערץ, אפשר קען מען געפינען ביי זיי אויך אַביסעל איינגעבוירענע אינטעליגענץ אוּן דאָס פערשטענדניש פאַר איינעבען זיך אין אַ כאַראַקטער — אָבער יענע אויסערליכע צוויי הויפּט־מיטלען, מיט וועלכע דער קינסטלער מוז אַרבייטען: דאָס קענען בייטען די שטימע אוּן קענען ענדערען דאָס גזיכט־אויסזעהן אוּן די גאַנצע פיגור, — דאָס פּעהלט זיי כּמעט אינגאַנצען. זיי האָבען אַלעמאָל אוּן אין אַלע גרימען כּמעט אי״ן פּניט אוּן אי״ן טאָן. זיי שפּיעלען נישט. פערשטעהט זיך אַז אויך רעד נישט פּוּן גוט אָדער פּוּן שלעכט שפּיעלען, איך רעד נאָר פּוּן שפּיעלען אַן אוּן פאַר זיך. אוּן אָט קומט „דער גרעסטער אַמעריקאַנער

טאַ", די בעסטע אַרטיסטין פון גיו־יאָרקער קעסלער־טעאַטער", ווי עס שטעהט אין די אַנאָנסען, און צוּ איהר דעביוט וועהלט זי זיך אָט דאָס דאָזיגע שטיק, די „מאַדאַם איקס", צוּ וועלכען עס געהער אין דער ערשטער לויניע די גרויסע קונסט פון קליין־מאָלעריי דוקא. מילא דער גרויסער אָדער דער גרעסטער סטאַר, איך בין שוין לאַנג אַרויס פון די יאָהרען, וועלכע מען גלויבט מיט אַ צוּ־שטאַרקער אמונה אין די אַנאָנסען. ווער איז שוין ביי אונז נישט געווען דער גרעסטער סטאַר? ווער איז שוין נישט געווען דער קעניג פון אַלע טענצער? דער טענאָר פון אַלע טענאָרען? דער אייניציגער, וועלט־בעריהמטער האַמלעט? איך בין זיכער, וועלכע די לעצטע סטאַטיסטין וועט אַרויספאָהרען אויף די מדינה, וועט זי זיך אַנאָנסירען אַלס יודישער וואָלטער אָדער דוזע. בילליגער קען זי נישט. לעצטענס האָט זיך זאָגאַר איינער אַנאָנסירט אַלס „גרעסטער העלדען־טענאָר און אייניציגער אַקאָסטאַ". וואָס אַ גרעסטער העלדען־טענאָר האָט צוּ טהון מיט אַקאָסטאַ, דאָס איז נישט מיין זאַך, נאָר ווי די מעשה איז, אונגלויביג בין איך געגאַנגען אין טעאַטער אַריין צוּ דער ערשטער פאָרשטעלונג פון „אמעריקאַנער גאַסט. ווער ווייס, וואָס פאַר אַ שלאַק עס וועט זיך דאָרט ווייזען.

און אָט האָט זיך אויפגעהויבען דער פאָרהאַנג. אום עס באַלד צוּ זאָגען בקיצור: מאַדאַם לאָבעל איז אפשר די ערשטע, אמת'ע שויספיעלערין, וועלכע איך האָב געזעהן אויף אַ יודישע ביהנע. אפשר איז זי אוך די אייניציגע. נאַטירליך מיין איך דאָס נאָר אינ'ם זין פון קענען שפיעלען און נישט אינ'ם זין פון קינסטלערישען טאַלענט אין אַלגעמיין. אויב זי בעזיצט צוּ איהרע שוישפיעלערישע מיטלען אוך דאָס אינערליכע קינסטלערישע עמפינדען, דערצוּ האָב איך זי ליידער נישט געזעהן אין דעם רעכטען שטיק, וואָס זאָל געבען אַ געלעגענהייט דעריבער צוּ אורטיילען.

באַלד אינ'ם פראָלאָג (דער פראַנצויזישער אָריגינאַל גיט דעם ערשטען אַקט אַלס פראָלאָג), דאָ ווי זי טרעט־אויף אַלס סאַלאָן־דאַמע, זעהט מען, אַז מען האָט דאָ צוּ טהון מיט אַ שוישפיעלערין, וואָס בעזיצט אַ אוגעוועהנליך קענען. אפשר האָט דער דאָזיגער אַקט געדאַרפט גע־שפיעלט ווערען עטוואָס פיינער, אפשר וואָלט אַנ'אַנדערע בעדייטענדע קינסטלערין געפינען עטליכע האַרץ־טענער, די מוטער־ליעבע עטוואָס

פיינער אוּן נישט אַזוי אוּנטערגעשטריכען צו מאַרקירען, אפשר איז אויך די סצענע מיט קנייען פאַר׳ן מאַן נישט אַזוי קינסטלעריש פיין אוּן דאַדורך, וואָס זי וואָלט אַרויסשטויסען די זאַצען פוּנ׳ם מויל מעהר אָבגעהאַקט אוּן צעשטרייט, וואָלט זי אפשר געקענט ערציעלען מעהר קינסטלערישע עפעקטען. דער דאָזיגער פראָלאָג אָבער איז פאַר דער מאַדאַם לאָבעל בעשיינפערלעך נאָר עפעס נעבענזאַכליכעס. איהר הויפט־שפיעלען הויבט זיך ערשט אָן אינ׳ם צווייטען אַקט, דאָ ווי זי קומט אַרויס אין דער ראָלע פוּן דער אַלקאָהאָליסטקע. עס איז אַ ראָלע — אַנ׳אמת׳דיג מייסטער־שטיק פוּן קלייַן־קונסט. טויזענדער אוּן אָבער טוי־זענדער דעטאַילס, דורכגעדאַכט ביז אין דאָס קלענסטע אוּן טיעפסטע. אַ שוידער געהט אַריבער איבער די ביינער. מען זיצט אוּן מען קוקט זי אָן העכער אַ שעה צייט אוּן מען קען דאָס אויג פוּן איהר נישט אַראָבנעהמען. אין זאַל ווערט פוּן מינוט צו מינוט שטילער, צום סוֹף הערשט אַ טויט־שטילקייט אוּן אַלעס קוקט אוּן האָרכט מיט אַ פער־כאַפטען אָטעם. איך האָב קיינמאָל נישט געזעהן עפעס עהנליכעס אין אַ יודישען טעאַטער.

עס הויבט זיך אויך דער פאָרהאַנג אוּן ז׳ קומט אויף די ביהנע. מען ווייס אַ פאָר מינוט נישט, אויב זי איז עס אָדער נישט. עפעס איז איהר געשטאַלט אַ גאַנץ אַנדערע געוואָרען. אפשר העכער, אפשר נידעריגער, מען ווייס עס אַליין נישט — נאָר יעדענפאַלס אַ גאַנץ אַנדערע. אָפט זענען די הענד אין אַ קראַמף צוריקגעדרעהט אוּן דער רוקען קומט עפעס אויס אויסגעהויהלט. מינוטענווייז איז די שטימע טרוקען אוּן הויהל, אוּן פלוצלינג קומט אַ וואַרעמער שטראַהל, וואָס ווירקט דורך דעם אוּנערוואַרטעטען איבערגאַנג נאָך אוּנהיימליכער. אוּן דאַן דאָס אָפּיום־טרינקען אוּן דער הויהלער פייף ביים פערכאַפען דעם אָטעם. דאָס אוּנהיימליכע לאַכען אוּן דאָס אידיאָטישע ווייַנען, די גוסס׳דיגע אויגען אוּן די רויט־אָנגעפוילטע נאָז — סימנים פוּן אַ שרעק־ליכער קראַנקהייט. עס איז אין דעם אַלעס אַ שוידערהאַפטע רעאַליס־טיק, הויפטזעכליך אין דער סצענע ביים קאָרטען־וואַרפען: דער פלוצ־לינגער וואַרעמער טאָן ביים דערמאָהנען זיך אָן אַ ווייטער פערגאַנגענ־הייט אוּן דאָס אָבהאַקען דערפוּן אוּן ווילד ווערען. אוּן דאַן די פיין געשפיעלטע סצענע מיט איהר איצטיגען צוהעלטער אוּן די כאַראַקטע־

ריסטישע, ביז צום עקעל איבערגעזיכטע אויסרופונגען אין אַלע טאָן־אַר־טען: „איך וועל נישט געבען, איך וועל נישט געבען, איך וועל נישט געבען!" — וויפיעל בעאָבאַכטונגס־פעהיגקייט מוז בעזיצען אַ קינסטלערין, אום דאָס אַלעס צוּ האָבען געזעהן! וויפיעל פלייס אוּן וויפיעל שטודיום איז נויטיג דערצוּ, אום אַזעלכע טויזענד פרטים ביז אין דאָס קלענסטע אַריין צו האָבען געלערנט!

נעבען דעם דאָזיגען אַקט איז אַלעס איבעריגע שוין אַ נעבען־זאַך. אפילו די סצענע אין גערישט אוּן די שטאַרב־סצענע, איהר שטאַרקסטעס האָט מאַדאַם לאָבעל בעווּזען אינ׳ם צווייטען אַקט.

זאָל די דאָזיגע שוישפיעלערין נעבען איהר שאַרפער בעאָבאַכ־טונגס־פעהיגקייט אוּן איהר אינטעליגענץ אוּן איהרע געוואַלדיגע טעכ־נישע מיטלען בעזיצען אויך דאָס ביסעל פאָעזיע, דאָס דיכטעריש־ע עמפינדען, די פרייד אוּן דאָס לייד, בקיצור דאָס יעניגע, וואָס מיר רופען קינסטלער־נאַטור, דאַן איז זי אייגע פוּן אוּנזערע בעדייטענדסטע קינסטלערינען.

עס איז אַ גרויסער שאָד, וואָס זי האָט אוּנז נישט געגעבען די נעלעגענהייט, זי צו זעהן אויך אין אַנדערע ראָלען.

אינהאלט

טעאַדאָר הערצל 5
מאַקס נאָרדוי 22
דוד וואָלפסאָן 27
עמנואל מאַנדעלשטאַם 32
ד״ר שלמה רובין 38
משה ליב ליליענבלום 42
יהל״ל 47
ד״ר י. ל. קאנטאָר 51
בן־יהודה 55
רבי קרוב 60
שמעון שמואל פרוג 66
יעקב דינעזאָהן 72
שלום־עליכם 77
מענדעלע מוכר־ספרים 83
ד״ר י. ל. קאַצענעלסאָן 142
בארטאָלדי 146
ראָטשילד 152
קאָלעגע ראָטשילד 157
דוד גינצבורג 162
מנשה מרגלית 167
טאָלסטאָי 171
עליוא אָרזשעשקאָ 178
מאריא קאָנאָפניצקא 180

סובאָרין 183
ווילהלם II 188
צוויי מאַנוּפֿלס 194
אַ זוהן פון נאַפּאָלעאָן 199
פּאַוּל לאַפאַרג 205
יוסף פעלדמאַן 210
פּעני וואַדי-עפשטיין 214
מאַדאַם לאָבעל 219

3-טע רשימה פון די אַבאָנענטען אויף אַלע ווערק פון דוד פרישמאַן*)

אַנטוערפען

מ. ביין
מ. גרינבערג
י. דוימשער
ל. דימענשטיין
ד. דימענשטיין
י. זילבערמאַן
לאוב און גוטשיין
נ. לינדענבערג
ח. ליפשיץ
ח. מאַנדעל
ג. מארינגער
מ. פירשטענבערג
מ. פענדלער
ש. פענדלער
י. פאָליאַטשעק
ד"ר י. פראָניאַנסקי
מ. פראָניאַנסקי
ש. פראָניאַנסקי
י. צוקראָוויטש
קיפניס
מ. קליינהויז
ב. קאָרענבלום
ו. שופף
י. שערעבער
י. שפירא

בערלין

אָסט. יידישער פעראיין
אָריענטאַלישע אָבטיילונג ביי דער שטאַטס-ביבליאָטעק
י. בערענשטיין
ר. ווישניאַק
יידישע געמיינדע
ה. לייבאָוויטש
אולריך מיהלמאַן
י. פאַסציניאַק
י. ציטראָן
קעסטען
ט. שאַליט

בריסעל

ב. אַווערבוך

---

*) די ערשטע 2 רשימות זענען פערעפענטליכט געוואָרען אין באַנד I, II. די דריטע רשימות — אין די קומענדיגע בענדער.

ספרית עממית בטורונטו
יידישע
פאלקס ביבליאטעק
טאראנטא

ש. אַלבערט
ש. בּאָגאַרט
ה. גראָמאַן
מ. ווייסבּאַרט
ש. טורמייער

העלסינגפאָרס (העלסינקי)

ב. בלויגרונד
א. בערפּאָראוואַני
מ. וואַפרינסקי
י. פּערגאַמענט
פרוי ר. קאַגאַן
מ. קאָטשאַק
ב. ס. קורניק
י. רובינשטיין

וויפּורי (ווייבּאָרג)

מ. אַלטשובּער
מ. בענסקי
וויבּאָרגער פּעראיין „אחדות"
ד. ווייגשטיין
מ. יאַקובּאָוויטש
וו. יאַקאָבסאָן
מ. לייפסאָן
י. לעווין
פרוי מלייזענשטיין
ב. עקערט
ה. עקערט
ש. קלימשעווסקי
מ. ראָזענבערג
מ. ראַפקין
מ. שטיינבאָק
ש. שטראָמער
פרעקען שראַגאָוויטש

טאַללין (רעוועל)

ש. אַבעסהויז
מ. אַבראַמסאָן
ב. אייזענשטאַדט
ביאַליק-פּעראיין
פ. בּערקאָוויטש
מ. גאָלדמאָן
נ. גאָלדשטיין
ה. גיטקין
א. גורעוויטש
ב. גליקמאַן
מ. געלב
י. גענאָווקער
י. דעלסקי
י. האַלבּרייך
י. הירשהאָרן
ג. העריענבערג
א. טאָבע
מ. טייטעלבוים
ג. איטשיקאָוויטש
י. יאַנקעלסאָן
מ. יודליקין
ש. לעווין
וו. לעווינאָוויטש
דיר. מאַרגאָלין.
ב. מאַרקאָוויטש
א. מינקאָוו
ד"ר ב. טיראָוויטש

עדות

ש. פרַנק

ה. פרידמַן

ש. פרענקעל

י. קאָפּעליאָווסקי

ש. ק ו ץ

א. רַאטנער

טאַרטאַ (דאָרפּאַט)

ד. אוזוואַנסקי

ש. באַקשט

ה. בעלציקאָוו

נ. גענס

ל. זעלמאַנאָוויטש

ב. קאָבלענץ

ב. קראָפּמאַן

ש. קראָפּמאַן

ליבאַוא

א. בערזנער

א. גוטמַן

ש. גוטמַן

ב. גלעזער

גרושלאווסקי

ב. דינסאָן

ל. הערצענבערג

ש. יזראַעליט

נ. לוריע

א. לעווין

ד. נויבירגער

ה. עפשטיין

ז. רַאזַאווסקי

ב. שעפטעל

לייפציג

אַב. ברַאמבערג

ה. גאָלדבערג

א. זאַקס

ד. כַּארדאַק

מ. לעהרפרייַנד

ל. פוקס

ניו־יאָרק

ק. אַבראַמסקי

ש. אַראָנסאָן

מ. בירענבוים

ש. בירענהאָלץ

יאהן בערנשטיין

נ. בערענפעלד

ש. גאָלדשטיין

ח. גורעוויטש

נ. גייערמַן

מ. גינסבורג

י. גליקמַן

ח. דַאווידזאָן

י. דאָנענבערג

מ. דאָרמַן

י. דונמַן

ש. דיבעלינַן

ח. הערציג

היברו פובליסינג קאָמפּ.

ל. ווייסמַן

מ. זיגאל

ח. לייבאָוויטש

ש. לייבערמאן

ספריה עממית בטורונטו
יידישע
פאלקס ביבליאטעק
טאראנטא

נ. מייקאָנער
ש. מייערסאָן
י. מינקין
י. מיראָוויטש
כ. ניסענזאָן
י. נירענבערג
ד״ר ה. צענעלאוו
מ. פאָגעלמאַן
ש. פייגענבוים
מ. פייערמאן
י. פינקעלמאן
ח. פירשטענבערג
ח. פינעס
ש. פיוניק
ד״ר ח. פעסער
ח. צוקראָוויטש
מ. ציגעלמאַן
ק. צינענבערג
ק. צעדערבוים
ק. קליינמאן
ד״ר מ. ראָזאָוו
מ. ראָזען
י. ראָטענבערג
י. ראָכלין
ש. ריוולין
נ. שווארצמאַן

ריגא

ש. אייזענשטאדט
פ. איסווין
מ. אַלעשקער
י. אַרענס
אינז׳. י. באַבוס
בירמאַן
ע. בערענדט
ד״ר ה. גריבעשאק
צ. צווייגאַצקי
ב. האָף
ח. הימעלהאָך
ד״ר ב. הערצפעלד
וויינבערג
ל. זיסער
צ. טרייווס
ר. לולב
י. לעוויטאַס
י. לעוויטאַס
צ. לעוויטאַס
ה. מאָסקאָווסקי
י. מזרח
ה. צוקערמאן
א. קארעלין
י. קורשאנסקי
מ. ראָזענבערג
נ. שאַליט
ש. שאַליט

געזעצט בייַ י. פּאַרביאַזש,
:: וואַרשא, דזיעלנא 21 ::

געדרוקט אין דרוקערייַ
„ספּוֹלדרוּק", דלוגא 26

„SPÓŁDRUK", ul. Długa 26, tel. 260-19

2105

Toronto Jewish Public Library

THIS BOOK MAY BE KEPT

21 DAYS

and may be renewed once, if no application has been registered for it.

A fine of 4 cents a day is charged, if the book is kept after the last date stamped below. No book will be issued while a fine remains unpaid.

JUN 5 77

Y1108

#1886

SEP 20 '60
NOV 15 '61
DEC 26 '78